

С. Я. Ермоленко
В. Т. Сичова

РІДНА МОВА

К
Ц
І
Д
А
Ж
А
Б
Є
Ф
Р
І
М
О
Т

А
Б
Є
Ф
Р
І
М
О
Т

8
клас

К
Ц
І
Д
А
Ж
А
Б
Є
Ф
Р
І
М
О
Т

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(лист № 1/11-3319 від 18.07.2008 р.)*

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ:

ПРИГАДАЙМО

П

— пригадаймо;

СТИЛЬ І СИНТАКСИС

С

— стиль і синтаксис;

ЗАПАМ'ЯТАЙМО

З

— запам'ятаймо;

УСМІХНІМОСЬ

У

— усміхнімося;

**ВЧИМОСЯ
КУЛЬТУРИ
МОВИ**

— вчимося культури мови.

Єрмоленко С. Я., Сичова В. Т.

Є74

Рідна мова: Підруч. для 8-го кл. загальноосвіт. навч. закл. — К.: Грамота, 2008. — 312 с.: іл.

ISBN 978-966-349-140-X

Підручник містить навчальний матеріал із синтаксису та пунктуації, а також розвитку зв'язної мови (мовлення). У ньому викладено зміст основних понять із синтаксису простого речення, що передбачено чинною програмою МОН України з української (рідної) мови для 12-річної школи.

Щоб засвоїти синтаксичні й пунктуаційні правила, уміти застосовувати їх на практиці, учні виконують різноманітні вправи. Завдання орієнтовані на вироблення навичок логічного мислення, відчуття стилю, практичне засвоєння орфографії, розширюють мовно-культурний простір, українознавчий світогляд сучасних учнів.

Для учнів восьмих класів, учителів, студентів педагогічних навчальних закладів.

ББК 81.2Укр-922

Шановні восьмикласники!

Ви починаєте вивчати новий розділ науки про мову — «Синтаксис». Це слово грецького походження, означає «зв'язок», тобто синтаксис вивчає правила зв'язку слів у словосполученні, реченні, тексті.

Вам відомо, що основні одиниці синтаксису — словосполучення і речення. Якщо словосполученням передаємо зміст складного поняття, називаємо його, то реченням висловлюємо закінчену думку — стверджуємо або заперечуємо щось. Речення поєднує в єдине ціле не лише члени речення, а й встановлює зв'язок між змістом висловленого та мовцем, між мовцем і навколишнім світом. Адже ми спілкуємось і передаємо ставлення до пізнаваного за допомогою речень. Ось чому так важливо знати закони поєднання слів у реченні, будову речення, у якому є головні та другорядні члени.

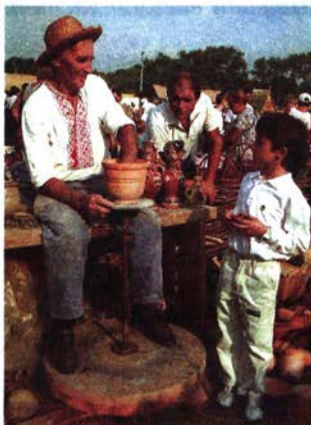
Просте речення як засіб вираження закінченої думки виявляється не таким уже й простим. Ви навчитеся розрізняти повні односкладні й неповні двоскладні прості речення, переконаєтесь, як багато можемо висловити простим реченням. Воно стверджує щось, заперечує, передає настрій, емоційне ставлення мовця. Тому так важливо пізнати різницю між означено-особовими, узагальнено-особовими, неозначено-особовими, безособовими та називними реченнями. Різновидів речень — багато. А ваша увага у восьмому класі буде звернена на просте речення, ускладнене однорідними членами, вставними словами, вставленими конструкціями, відокремленими та уточнювальними членами речення.

Зміст вправ, розміщених на сторінках підручника, наявність рубрик «І пензлем, і словом», «Із бабусиної скрині, і не тільки», «Вчимося культури мови», а також художнє оформлення книги підпорядковані таким темам: «Я і родина», «Я і національна історія та культура», «Я і українська мова та література», «Я і рідна природа», «Я і мистецтво», «Я як особистість», «Я і людство».

Виконуючи вправи на повторення орфографії, ви зможете на практиці перевірити, як засвоїли написання слів, уживаних у текстах параграфів. Вправи «Усмішок» так само сприятимуть виробленню навичок правильного письма.

Успіхів вам і наснаги в навчанні!

Автори

§ 1. Мова — найважливіший засіб спілкування, пізнання, впливу

1. Чому мову називають скарбницею духовності народу?
2. У чому виявляється духовне життя народу?
3. Поясніть значення слів *адресат* і *адресант*.

1. Прочитайте. Перекажіть зміст висловленої Іваном Огієнком думки.

Мова — це наша національна ознака, у мові наша культура, ступінь нашої свідомості...

Мова — душа кожної національності, її святощі, її найцінніший скарб. І поки живе мова — житиме й народ як національність. Не стане мови — не стане й національності: вона геть розпоршиться поміж дужчим народом.

2. Поясніть значення висловлювань.

Мова — душа кожної національності (*І. Огієнко*).

Що багатша мова, то багатша думка (*М. Рильський*).

2. 1. Спишіть.

Наша духовна скарбниця — це сотні тисяч народних пісень, казки, прислів'я і приказки, стародавні й сучасні тексти. У мові як духовній скарбниці зберігається історія, пам'ять про долю народу, про його культуру, побут, сприймання навколишньої природи.

Мова єднає всі покоління українців. Руйнуються найміцніші фортеці, розсипаються кам'яні гори, зникають ріки й моря. Але думка, утілена в слові, переживає віки.

2. Підкресліть прикметники й дієприкметники. Яку синтаксичну роль виконують вони в реченнях?
3. Як ви розумієте вислів: «Мова — духовна скарбниця народу»?

із Бабусяної Скрині і не тільки

3. 1. Прочитайте текст, розподіливши між собою репліки діалогу.

Неопалима купина — про незнищенне, що не згорає, не підвладне часові, приваблює своїм сяйвом.

Яся. Пам'ятаєш, Дмитрику, як ми бігали в теплій заплаві річки й перестрибували з одного трав'яного горбочка на інший?

Дмитро. А на одній купині побачили пташине гніздо...

Яся. О! Нарешті я згадала, де чула це слово — купина.

Бабуся. Чим же тебе зацікавила купина?

Дмитро. Мабуть, тим, що вона неопалима?

Яся. Авжеж! Так звалася цікава книжка Сергія Плачинди та Юрія Колісниченка про Роксолану, про українських композиторів Максима Березовського, Артема Веделя...

Бабуся. І чому ж письменники назвали так книжку?

Дмитро. Це вислів із Біблії. Коли Мойсей пас вівці в пустелі, він побачив терновий кущ, що горів і не згорав. З вогню до Мойсея озвався Бог і закликав Мойсея вивести його народ із неволі.

Бабуся. А ще за християнською традицією **неопалима купина** уособлює Богоматір, що народила Ісуса Христа.

Яся. Як багато історій тільки у двох словах — **неопалима купина**! Чи ж була колись така незвична рослина, що горить і не згорає?

Бабуся. Неопалимою купиною українці називали рослину **ясенець**. У спекотний день вона виділяє ефірну олію, яку можна підпалити. Олія згорає, а ясенець знову цвіте.

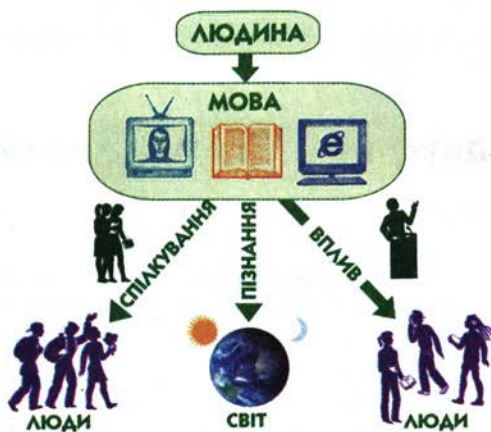
Яся. Я зрозуміла. **Неопалима купина** — це щось незнищенне, те, чого не бере вогонь. І воно завжди випромінює сяйво.

2. Поміркуйте, чи можна назвати неопалимою купиною нашу рідну мову. Обґрунтуйте і запишіть відповідь.

4.

Розгляньте схему. Прокоментуйте, як мова пов'язана з людиною і навколишнім світом.

3
ЗАПАМ'ЯТАЙМО

Характерна ознака людини — мова. За допомогою мови люди спілкуються між собою, пізнають світ, впливають на інших людей. Мова об'єднує всіх нас із навколишнім світом, нею щось повідомляють і отримують інформацію. Отже, мова — найважливіший засіб **спілкування**.

Мову називають енциклопедією життя. Різні наукові галузі, сфери діяльності людини ми не могли б досягнути, осмислити без мови. Отже, мова — найважливіший засіб **пізнання**.

Наша мова буває ніжна чи сувора, лагідна чи вимоглива, лаконічна чи розлога... Словом ми впливаємо на своїх співрозмовників: спонукаємо їх до активної дії, переконуємо в чомусь, шукаємо співчуття, викликаємо радість, захоплення. Отже, мова — найважливіший засіб **впливу**.

5.

1. Намалуйте в зошиті таблицю. За поданим зразком запишіть у колонках ознаки мови як найважливішого засобу спілкування, пізнання, впливу.

Спілкування	Пізнання	Вплив
Повідомлення	Природа	Прохання

2. Розгляньте фотографію на с. 4. Опишіть зображену ситуацію, давши їй назву. В описі використайте матеріал рубрики «Запам'ятаймо» (с. 6).

6. 1. Відтворіть діалоги за поданими ситуаціями та метою спілкування (на вибір).

Ситуація 1. До вас прийшли друзі (друг, подруга). Мета вашого спілкування з ними: розважити гостей. Побудуйте діалог з ними на якусь цікаву тему (4–5 реплік).

Ситуація 2. Спілкування на екскурсії. Мета екскурсантів: запам'ятати місця, які відвідали під час екскурсії і про які розповідав екскурсовод. Використовуйте вислови на зразок *Уявіть собі...* (5–6 реплік).

Ситуація 3. Спілкування вранці з батьками. Мета спілкування: спонукати до активної дії — збирання до школи (якими висловлюваннями вас будять і проводжають до школи батьки) (5–6 реплік).

2. У відтворених ситуаціях спілкування використовуйте до-речні вислови на зразок *відірватися від комп'ютерної гри, аж очі вбирає, зацікавити від захоплення, ноги не носять* тощо.

7. 1. Прочитайте:

Людина стійкої внутрішньої злагоди, Ганна Остапівна й на Марисю впливає заспокійливо, не раз у часи сумнівів вона підтримувала молоду вчительку своєю увагою й материнською добротою. Іноді Марисі здається, що й сама вона через багато-багато літ стане теж такою.

Коли сіли обідати, за столом Марися запитує несподівано:

- Хто вас виховував, Ганно Остапівно?
- Та хто ж: найперше батьки.
- А якої педагогіки дотримувались?
- Знала я, дочко, за ними принаймні три чесноти, що в народі досить поширені...
- Які ж?
- Перша, що трудилися обоє весь вік. Друга, що по правді жили. Ні на кого наклепу не звели, ні обмови, вуста свої ніякою брехнею не опоганили... А третя, що вірно між собою любилися. Ото вони й були для мене взірці, моральні наставники.
- А далі хто вчив?
- Далі саме життя взяло в круті свої жорна (*О. Гончар*).

2. Поміркуйте, на якій педагогіці виховувалася Ганна Остапівна. Що ви можете сказати про виховання у вашій сім'ї? Які висловлювання найчастіше використовують ваші батьки, спілкуючись із вами?

3. Випишіть із тексту фразеологізми. Поясніть значення фразеологізму *по правді жити*. Запишіть пояснення.

8.

1. Прочитайте уривок із поеми Лесі Українки «Давня казка». Випишіть речення, що передають пряму мову співців.

І пішло одважне військо
Через нетрі та пустині;
Не один вояк смутився
По своїй рідній країні.

Та коли вже надто тяжко
Туга серце обгортала,
То співці співали пісню,
Пісня тугу розважала:

«Не журись, коли недоля
В край чужий тебе закине!
Рідний край у тебе в серці,
Поки спогад ще не гине.

Не журись, немарне пройдуть
Сії сльози й тяжка мука;
Рідний край щиріш любити
Научає нас розлука».

Так вони співали, йдучи
Через дикі пустині,
Додавав той спів розваги
Не одній смутній людині.

2. У яких ситуаціях виявляється сила поетового слова, вплив пісенного слова?
3. Пригадайте, які слова називаємо крилатими (афоризмами). Які слова із записаного уривку звучать як афоризми?

9.

1. Прочитайте.

Біля Очакова, на дні сучасного Чорного моря, **експедиція** Інституту археології НАН України віднайшла вісім пірамід. Безперечно, будувалися вони, коли на місці Ягорлицької лагуни був **суходіл**. Попередні спостереження вказують на їхню подібність до давньоєгипетських. Можливо, це випадкова зовнішня подібність. Вхідний отвір (це і вихід) усіх давньоєгипетських пірамід орієнтований на Північ. За традиційно високого пошанування Сонця повинна бути орієнтація на Схід, проте якась **обставина** примусила орієнтуватися на Північ (*За В. Сніжком*).

2. Про що ви дізналися з прочитаного? Якої галузі знань стосується поданий текст? Дайте обґрунтовану відповідь.
3. Визначте лексичне значення виділених слів.

М. Стороженко. Ілюстрація до «Кобзаря». 2003

10.

1. Розгляньте ілюстрацію М. Стороженка. Прочитайте уривок із твору Т. Шевченка «Великий льох» й уривок з роману У. Самчука «Волинь».

Стоїть в селі Суботові
На горі високій
Домовина України
Широка, глибока.
Ото церков Богданова.
Там-то він молився,
Щоб москаль добром і лихом
З козаком ділився...

Не смійтеся, чужі люде!
Церков-домовина
Розвалиться... і з-під неї
Встане Україна.
І розвіє тьму неволі,
Світ правди засвітить,
І помоляться на волі
Невольничі діти!..

* * *

Іван і незнайомий вступили у темний прохід.

Кінця його не було видно, а справа й зліва проходу стояли прив'язані чудові коні.

— На кого чекають ті коні? — запитав Іван незнайомого.

— Після скажу, — відповів суворо той.

Мовчки пішов за незнайомим далі, аж поки не прийшли до найбільшого підземелля.

— Світла! — сказав суворо незнайомий, і враз з'явилося світло. Було це справжнє світло дня, що від сонця лилося...

Скрізь, де гляне око, стояли столи, а коло них лави. На лавках сиділи різні дебелі люди, ніби вони заснули й когось чекали, хто їх побудить. Так гарно світило сонце, кликало до життя, манило, гріло... Але вони не чули того заклику. Всі спали. Всі до одного.

— Боже мій, Боже мій! — не витримав і вигукнув Іван. — Але чого ж ті люди сплять?

— Чекають тут на добрі вісті з ваших сіл. І як тільки почують: «Готово! Вставайте!» — усі встануть, всі прокинуться. Візьмуть зброю, посідлають ті коні й виїдуть. І буде то чарівний виїзд! Але тепер мусять спати вони ще сто літ, поки я не зустріну нову людину. Ця земля створена для людей живих, для людей розумних, для людей, що вміють самі над собою панувати, для людей, що неволі не знають.

2. Що спільного ви помітили в казці, яку навів У. Самчук, у зображенні на картині М. Стороженка і в уривку з твору Т. Шевченка? Відповідь запишіть.

11.

Розгадайте ребус і поясніть значення зашифрованого словосполучення. Доберіть до нього синоніми. У яких стилях мови вживається це словосполучення?

Повторюємо орфографію

12.

Запишіть, знявши ризик і розкривши дужки.

С(вя, в'я)тощі, жит(е, и)ме, не/стане, ро(з, с)пороши(т, ть)ся, ду(жч, щ)им, (з, с)б(и, е)рігається, спр(е, и)йма(н, нн)я, ро(з, с)ипаються, утіл(и, е)на, не/опалима купина, не/згорає, щось не/знищ(е, нн)е, не/підвладне, тра(вя, в'я)ного, т(и, е)рновий, про/образом, п(и, е)кучому, не/згасний, пів/острів, жи(т, тт)євих, енци(е, и)клопедія, спів/розмовник, пізна(н, нн)я, захопл(е, и)ння, не/могли/б, е(кс, с)курсивод, пр(е, и)наймні, по/правді жити, (шч, щ)иріш, експ(и, е)диція, ор(и, і)єнтова(н, нн)ий, давньо/єгипетських, розвине(н, нн)а, сухо/діл.

§ 2. Словосполучення і речення.

Члени речення (у тому числі однорідні). Звертання. Вставні слова

ПРИГАДАЙМО

СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ	РЕЧЕННЯ
— називає (конкретніше, ніж слово) предмети, їхні ознаки, дії	— виражає закінчену думку, має завершену інтонацію
— складається щонайменше з двох повнозначних слів	— може складатися з одного слова, групи слів
— має головне і залежне слово: від головного до залежного слова можна поставити питання	— має граматичну основу (підмет і присудок) або в односкладному реченні один головний член
— є складовою частиною речення (вичленовується з речення)	— є одиницею спілкування (виражає повідомлення, запитання, спонукання)
— за будовою словосполучення поділяються на прості (утворені поєднанням двох повнозначних слів) і складні (більше двох повнозначних слів)	— за будовою речення поділяються на прості (одна граматична основа) і складні (дві та більше граматичних основ)

13. 1. Прочитайте, дотримуючись правильної інтонації.

Любила бігати сама в поле. Відразу ж за городами скидала босоніжки, щоб відчути теплий пил під ногами. Віддалялось село з гавкотом собак, гекканням гусей і всім тим радісним галасом. Входила в смугу цілковитої тиші, а тоді починала поступово

відрізняти бриніння бджіл, сюрчання польових коників. Сонце гуло великим дзвоном. Десь співала перепілка. Від поля пашіло тепло і хвилями підносилося вгору.

Ішла далі полями, скубала солодкий горошок, рвала золоті мички кукурудзи, які здалека видавалися шовковистими, а при до- тикові були холодні й вологі, і зовсім не гладенькі (За Л. Палій).

2. Випишіть прості речення. Підкресліть у них граматичні основи.

14. 1. Прочитайте.

Стаття 7.1. Дитину треба зареєструвати одразу ж після народження, а з моменту народження вона має право на ім'я.

Стаття 8.1. Держави зобов'язуються поважати право дитини на збереження індивідуальності, включаючи громадянство, ім'я та сімейні зв'язки.

Стаття 9. Держави повинні забезпечити такі умови, щоб дитина не розлучалася зі своїми батьками всупереч їхній волі (З Конвенції про права дитини).

2. Випишіть 5–7 простих словосполучень. Від головного до залежного слова поставте питання.

ПРИГАДАЙМО

П

	Член речення	Що означає	На яке питання відповідає	Як підкреслюється	Приклад
Головні	підмет	називає особу, предмет, про який ідеться в реченні	хто? що?	_____ (пряма лінія)	<i>Я шаную своїх батьків.</i>
	присудок	повідомляє, що робить підмет, що з ним робиться, який він є, що він є, хто він є	що робить підмет? що з ним робиться? який він є? хто він чи що він? у якому стані перебуває?	===== (дві прямі лінії)	<i>У дружній родині кожен <u>дбає</u> про інших.</i>
Другорядні	додаток	означає предмет, на який поширюється дія або якого стосується інший предмет	кого? чого? кому? чому? кого? що? ким? чим? на (у) кому? чому?	----- (пунктирна лінія)	<i>Батьки розповіли про <u>успіхи</u> своїх дітей.</i>
	означення	указує на ознаку предмета	який? чий? котрий?	~~~~~ (хвиляста лінія)	<i><u>Спільна</u> праця батьків і дітей – <u>найкращий</u> метод виховання.</i>
	обставина	указує, як відбувається дія (спосіб, місце, час, причину, мету)	де? куди? звідки? коли? чому? як? з якою метою? з якої причини?	----- (риска-крапка)	<i><u>Поволі</u> під-<u>растають</u> онуки.</i>

15. 1. Спишіть. Поясніть уживання тире в наведених реченнях.

Сім'я (родина) — це заснований на шлюбі колектив, група кровних родичів і близьких людей, які пов'язані між собою спільним побутом, взаємною відповідальністю та взаємодопомогою. Це мама і тато, брати і сестри, бабусі й дідусі, прабабусі й прадідусі, які проживають разом.

Рід — одне чи кілька поколінь, які походять від одного предка: мій рід по маминій лінії, твій рід по батьковій лінії.

Предки, пращури — найстарші родичі, попередники сучасних поколінь родичів.

Покоління — нащадки одних батьків, люди близького віку. Часовий проміжок між двома поколіннями становить приблизно 30 років.

Близькі люди — це члени сім'ї, об'єднані не кровними зв'язками, а законом через укладання шлюбу (наприклад: чоловік і жінка, чоловік сестри, брат жінки).

2. Підкресліть означення. Якими частинами мови вони виражені?
3. Розгляньте фотографію на с. 11. Складіть усно міні-твір (7–10 речень), використовуючи подані у вправі тлумачення слів.

1. Які члени речення називаються однорідними?
2. З якою інтонацією вимовляються однорідні члени речення?
3. Які члени речення можуть бути однорідними?

Між однорідними членами речення ставимо коми, якщо

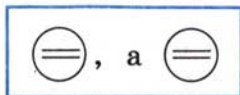
- 1) однорідні члени не з'єднані сполучниками;

Наприклад: Київ, Черкаси, Запоріжжя, Херсон розташовані на берегах Дніпра.

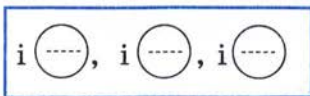
- 2) однорідні члени з'єднані сполучниками *а*, *але*, *та* (у значенні *але*);

Наприклад: Цього літа ми мандрували в Карпатах, а не дивилися на ці чудові гори по телевізору.

3) однорідні члени з'єднані повторюваними сполучниками *і, й, та* (у значенні *і*), *або, чи*.

Наприклад: Улітку ми разом з батьками відвідали і Феодосію, і Ялту, і Судак.

Якщо між двома однорідними членами речення стоїть неповторюваний сполучник *і, й, та* (у значенні *і*), *або, чи*, кому між ними не ставимо.

Наприклад: Суми розташовані на берегах Псла та Сумки.

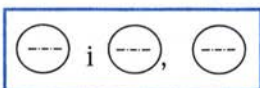
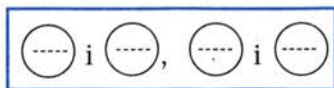
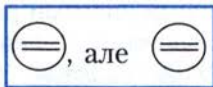
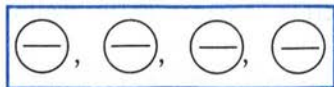
16. Спишіть. Підкресліть однорідні члени. Поясніть уживання розділових знаків у реченнях з однорідними членами.

Де живуть наші батьки й матері, там живуть і вітри, які нас обдували в дитинстві. Оті перші вітри, що пестили нас на маминих руках, і ми, відкриті їм, захлиналися від того незвичайного потоку безмежжя, краси і неосяжності. Здрігалися, мружили очі, починали входити в світ, який звано життям.

Живуть там, довкола маминої і батькової хати, і вітри, і птахи, і сонце, і земля твоя, і твій рід, і твої перші кроки.

Більшість людей носить це в серці повік. І якщо є щось святе на землі, то це перш за все мама і батько. І батькова хата. І мамине слово. І стежки, по яких вона ходила і вчила ходити й тебе. Стежки, поля і дороги (О. Сизоненко).

17. Дайте розгорнуті письмові відповіді на запитання, використавши подані схеми рідів однорідних членів речення.

1. Хто з дорослих у сім'ї приділяє особливу увагу дитині?
2. Чи правильно, що дитина в родині має не тільки права, а й обов'язки?
3. Які стосунки між членами родини ви вважаєте зразковими?
4. Кому першому в родині ви розповідаєте про свої успіхи й невдачі, плани та мрії?
5. Як ви ставитеся до того, що батьки через зайнятість на роботі мало бувають удома?

18.

Прочитайте. Знайдіть речення зі вставними словами. Поясніть уживання розділових знаків.

Авгієві стайні — безлад; занедбані справи.

Бабуся. Дмитрику і Ясю! Чи не пора вам прибрати у ваших кімнатах? Вони вже перетворилися на **авгієві стайні**.

Дмитро. Мабуть, що так. Тільки ні Авгія немає, ні його худоби. Дивно, коли жив той міфічний грецький Авгій, а ми про нього згадуємо і досі.

Бабуся. Це й не дивно: у школі ж вивчають стародавню історію і всі знають цей міф.

Яся. Бабусю, Авгій же не чистив своїх стаєнь аж тридцять років! А ми щотижня наводимо порядки у своїх «стайнях».

Бабуся. А коли вам не нагадувати?

Дмитро. Тоді доведеться кликати на допомогу Геракла.

Яся. **Авгієві стайні** Геракл почистив за один день. У нього ж був такий могутній засіб, як річка. І силу він таку мав, що міг перепинити річку.

Бабуся. А у ваших руках така потужна електрична техніка, що й Геракл позаздрив би, — чи не так?

19.

Виберіть правильну відповідь.

ПРИГАДАЙМО

- Звертання називає:
 - того, до кого звертаються;
 - ознаку предмета;
 - дію предмета;
 - предмет.
- Звертання
 - виступає в реченні підметом;
 - виступає в реченні додатком;
 - не є членом речення;
 - виконує в реченні роль присудка.
- Звертання на письмі
 - відокремлюється тире;
 - відокремлюється тільки комами;
 - відокремлюється комою (комами) або знаком оклику на початку речення, якщо вимовляється з окличною інтонацією;
 - не відокремлюється.

4. Вставні слова — це:
 - а) слова, що надають реченню нового емоційного забарвлення;
 - б) слова, які виражають ставлення мовця до висловлюваного;
 - в) слова, що поширюють речення;
 - г) слова, що змінюють зміст речення на протилежний.
5. Вставні слова на письмі:
 - а) відокремлюються знаком оклику на початку речення;
 - б) не відокремлюються;
 - в) відокремлюються комами;
 - г) відокремлюються крапкою з комою.
6. Слова *на щастя* є вставними в рядку:
 - а) На щастя, усе закінчилося добре.
 - б) Посуд б'ється на щастя.
 - в) На щастя ми чекаємо все життя.
 - г) На щастя, на здоров'я, на довгі й добрі літа!

20.

1. Спишіть. Поясніть уживання розділових знаків при звертаннях.

Прийняла я дарунок від нени — то мова,
Тому скарбу ніколи не скласти ціни,
Моє серце вона осява барвінково,
Будьте вдячні матері, і дочки, й сини!
Будьте вдячні народу, бережіть тее слово,
Що гранилось віками у битвах, в трудах.
Воно визріло вже і співа колосково —
Синя птиця народу — на буйних вітрах.

Л. Забашта

2. Складіть і запишіть власні речення (6–7) із звертаннями до членів родини.

21.

1. Спишіть. Підкресліть вставні слова. Поясніть орфограми та вживання розділових знаків.

Учителька:

— Розкажи нам, будь ласка, про лісову рослинність.

Учень:

— У лісі ростуть дерева, кущі і, по-моєму, дрова...

22.

1. Прочитайте уривок з листа О. Довженка до матері та сестри.

Дорога моя сива голубонько мати
і сестра моя дорогенька!

Велике спасибі вам за Ваші привіти, а Вам, мамо, за Ваші щедрі материнські молитви, дорожче від яких для мене сьогодні

немає нічого на світі. Не гнівайтесь, прошу Вас, на мене, що так довго не писав... Правда, похвалитись на добре вельми вже життя я не можу... Проте до всього привикають люди, привик і я терпіти помаленьку. Пишу одну повість про діда, батька, матір і про все, одне слово, наше сосницьке життя ще коли я був маленьким, мамо, у Вас і щасливим, коли дід ще казав мені: «Цить, Сашко, не плач, поїдемо на сінокіс, да накосимо сіна, да наберем ягід, да наловимо риби, да наваримо каші»... Чомусь я часто, коли не щодня, згадую про Сосницю і про Вас усіх, особливо про батька і про Вас, моя рідна старенька мамо. Очевидно, тому, що й сам уже сивий, і день мій вечоріє вже...

Я дуже щасливий, мамо, що ви в мене є десь, що Ви живі, що у Вас ясна пам'ять і Ви співаєте ще з онуком «Соловушка». Дай Вам Бог здоров'я ще поспівати подовше, щоб осталася пам'ять про Вас в онуках на все життя, щоб застав ще й я Вас веселу й привітну, коли приїду на Паску до Вас у гості і поспіваю разом з Вами.

Ніжно цілую Ваші руки красиві і обнімаю Вас.

Ваш Сашко.

9/XI.1946

2. Випишіть речення зі звертаннями та вставними словами. Поясніть уживання розділових знаків.
3. Про які риси характеру Довженка-сина ви дізналися з цього листа?

23. Спишіть, розставляючи пропущені розділові знаки.

Оце він і є. Нашому батькові як мені здається ще немає вісімдесяти. Здоров'ям він слава Богу нівроку: і зварить сам і попере і роботу яку коло хати зробить, і взагалі... Він уже сам забув коли базарював на цьому базарі але сьогодні як бачите приїхав і тиняється від машин до возів, від возів до лавки і так далі. Очевидно батько вибрався зі своїм інтересом: побачити, що люди продають, по яких цінах, послухати, про що говорять або ж і самому купити що...

Візьме чи не візьме? Гляньте як довго він прицінюється до чобіт. Мабуть візьме. Дістає гроші купує перев'язує мотузком перекидає через плече і зараз піде купувати морозиво. Купує. Зараз стане ось під цим деревом, де менше людей, і тут почне їсти. Нехай їсть на здоров'я. Ми зачекаємо, доки він досмакує обгорточку зімне в кулаці покладе в кишеню бо нікуди кинути, і піде собі по базару далі (За М. Вінграновським).

Абонемент — 1. Документ на користування (за плату чи безплатно) бібліотекою, телефоном, басейном, побутовими послугами тощо: *Я придбав абонемент у басейн. Ми отримуємо книжки за міжбібліотечним абонементом.*

2. Відділ у бібліотеці, що видає читачам літературу для користування вдома: *У мене є абонемент у районній бібліотеці.*

Абонент — той, хто користується абонементом: *Абоненти телефонної мережі отримали додаткові послуги.*

Повторюємо орфографію

24. Запишіть, знявши ризик і розкривши дужки.

Утворе(н, нн)ий, від/далялось, (г, г)е(г, г)екання, бр(е, и)нін-ня, пол(йо, yo)вих, в/супереч, взаємо/допомогою, поп(и, е)редни-ки, о(б'є, б'є)днані, означе(нн, н)я, безме(ж, жж)я, обо(в'я, в'я)зки, (А, а)вгієві стайні, на/щастя, перш/за/все, оч(е, и)видно, не/зна(н, нн)ими, інт(и, е)ресом, бе(з, с)платно, мікро/клімат, аб(а, о)н(и, е)мент.

§ 3. Просте і складне речення. Пряма мова і діалог

25. 1. Спишіть. Підкресліть у кожному реченні граматичні основи.

Ранковий вітерець

Була тиха літня ніч. Усе спало. І вітерець заснув, прилігши під кущем верболозу. Та ось запалала ранкова зірниця. Прокинувся вітерець, вибіг із-за куща. Побіг берегом ставка. Збудив очеретину. Зашелестіла очеретина, загойдалась. А на очереті спав метелик. Полетів до села. Уже й на ранкову зорю займається. Ось уже й сонечко скоро зійде. Прилетів метелик до троянди. Сів на квітку, прокинулась квітка. Поглянула навколо себе, а вже сонечко світить. (*В. Сухомлинський*).

2. Поясніть уживання розділових знаків у складних реченнях. Чому саме ними автор закінчив розповідь?

За будовою речення поділяються на **прості** і **складні**.

Просте речення має одну граматичну основу.

Складне речення містить у собі дві або більше грама-
тичних основ.

Порівняйте:

Природа налаштовується на зимовий спочинок.
(Просте речення, бо має одну граматичну основу)

Останній місяць осені має нестійкий характер, ліс стає незатишним, природа налаштовується на зимовий лад. (Складне речення. У ньому три граматичні основи)

Прості речення, що входять у складне, можуть поєднуватися:

- а) сполучниками *і(й), а, та, але, зате, щоб, тому що* та ін.;
- б) словами *коли, який, чий, котрий, що, де, звідки* та ін.;
- в) без сполучників.

Між частинами складного речення ставиться, як правило, кома.

Наприклад: Садок був уже пожовклий, товстий шар зовсім жовтого листя лежав долі. Повітря було повне вогкості, і дощ мов збирався щохвилини (Б. Грінченко).

26.

Спишіть, розставляючи розділові знаки. Прокоментуйте свій вибір.

1. Громадянином у широкому розумінні є той хто приречений і до володарювання і до підкорення (*Арістотель*). 2. Завдання людини полягає в тому щоб бути якомога кориснішою для свого оточення (*В. Вернадський*). 3. Не питай що тобі може дати держава а запитай що ти можеш дати державі (*Дж. Ф. Кеннеді*). 4. Сьогодні мені сповнилось п'ятдесят років. Коли б я вірив у Бога помолвився б йому аби послав він мені ясного розуму на десять літ аби зробити щось добре для свого народу і більше нічого б не просив... (*О. Довженко*). 5. Чим міцніші зв'язки людини з культурою свого народу тим більшого можна сподіватися від неї як від громадянина (*В. Русанівський*). 6. Люблять Батьківщину не за те що вона велика а за те що вона твоя (*Сенека*).

27.

1. Спишіть уривок із вірша В. Баранова «До українців».

Українці мої! Як гірчать мені власні слова...
Знаю добре, що й вам вони теж — не солодкі гостинці.
Але мушу казати, бо серце, мов свічка, сплива,
Коли бачу, як люто себе зневажають вкраїнці.
Українці мої! Дай вам Боже і щастя, і сил.
Можна жити хохлом, і не згіркне від того хлібина.
Тільки хто ж колись небо прихилить до ваших могил,
Як не зраджена вами, зневажена вами Україна?..

2. Якими мовними засобами висловлює поет думку про відсутність національної гідності своїх земляків?

28. 1. Прочитайте статті з Конституції України.

Стаття 23. Кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, у якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості.

Стаття 28. Кожен має право на повагу до його гідності. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню.

Стаття 52. Діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони в шлюбі чи поза ним. Будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом.

2. Об'єднавшись у групи, обговоріть кожну статтю (як вони виконуються на практиці). Висновки запишіть (4–5 складних речень).

П — пряма мова (завжди починається з великої літери);

а — слова автора з малої літери;

А — слова автора з великої літери.

Пряма мова після слів автора

А : « **П** ».

А : « **П** !»

А : « **П** ?»

Пряма мова перед словами автора

« **П** », — **а** .

« **П** !» — **а** .

« **П** ?» — **а** .

29. Запишіть подані вислови, перебудувавши їх у речення з прямою мовою.

1. Материна молитва із дна моря виймає (*Народна мудрість*).
2. Мово рідна! Ти ж, як море, — безконечна, могутня, глибока. І котих хвилі своїх лексиконів, а їм немає кінця-краю (*С. Плачинда*).
3. Любов до природи, бережливе ставлення до неї тісно пов'язується з поняттям «батьківщина» (*В. Скуратівський*).
4. Людина смертна, а народ безсмертний завдяки своїй мужності,

незламності, волі до перемоги (Є. Гуцало). 5. Ти сьогодні спокійний: твоя доля — у долі Вітчизни (М. Подолян).

30. Випишіть із підручника «Українська література. 8 клас» 5 висловів ваших улюблених літературних героїв. Оформіть їх як речення з прямою мовою.

і пЕнзлЕм, і слОвОм

31. 1. Розгляньте репродукцію картини М. Стороженка. Прочитайте вірш Д. Павличка.

М. Стороженко. «Мати». 1993

Два кольори

Як я малим збирався навесні
Піти у світ незнаними шляхами,
Сорочку мати вишила мені
Червоними і чорними нитками.
Два кольори мої, два кольорі,
Оба на полотні, в душі моїй обá,
Два кольори мої, два кольорі:
Червоне — то любов, а чорне — то журба.
Мене водило в безвісті життя,
Та я вертався на свої пороги,

Переплелись, як мамине шиття,
Мої сумні і радісні дороги.
Мені війнула в очі сивина,
Та я нічого не везу додому,
Лиш гóрточок старого полотна
І вишите моє життя на ньому.

2. Який настрій передає поет у цьому вірші? Обґрунтуйте, як перегукується настрій поезії із зображенням на картині образом матері.
3. Об'єднайтесь у групи. Подискутуйте на тему: «Як умови сучасного життя змінюють образ жінки-матері?»

Діалог — це різновид прямої мови, що передає розмову двох осіб. Може супроводжуватися словами автора.

Діалог складається з **реплік**. Репліка — це вислів одного з учасників розмови.

Кожна репліка пишеться з нового рядка, без лапок, перед нею ставиться **тире**.

Якщо перед реплікою в діалозі є слова автора, ставляться ті самі розділові знаки, що й при прямій мові.

Якщо перед реплікою названо ім'я учасника діалогу, після імені ставиться крапка і репліка починається з великої літери. Так оформляються діалоги (полілоги) у драматичних текстах.

32. 1. Прочитайте уривок за особами.

- Хто ти? — спитав маленький принц. — Який ти гарний!
- Я Лис, — мовив Лис.
- Погуляй зі мною, — попрохав маленький принц. — Мені так журно...
- Я не можу з тобою гуляти, — мовив Лис. — Я не приручений.
- О, даруй, — мовив маленький принц.
- Але подумав і докинув:
- А що таке — приручити?
- Ти не тутешній, — сказав Лис. — Що ти тут шукаєш?
- Шукаю людей, — мовив маленький принц. — А як то — приручити?
- Це річ давно забута, — мовив Лис. — Вона означає: прихилити до себе.
- Прихилити?
- Авжеж, — мовив Лис. — Ти для мене всього лиш маленький хлопчик, достоту такий, як сто тисяч інших хлопчиків. І ти мені не потрібний. І я тобі теж не потрібний. Я для тебе всього тільки лис,

достоту як сто інших лисів. Та як ти мене приручиш, ми станемо потрібні одне одному. Ти будеш для мене єдиний на цілім світі. І я буду для тебе єдиний на цілім світі... (А. де Сент-Екзюпері).

2. Стисло перекажіть уривок, використовуючи речення з діалогом і прямою мовою. Запишіть переказ.

Громадський — який стосується суспільства, громади чи окремого колективу; який відбувається в громаді, суспільстві або пов'язаний із суспільно-корисною діяльністю.

Використовується в словосполученнях: *громадський діяч, громадська думка, громадські справи, громадське доручення, громадський транспорт, місця громадського відпочинку.*

Громадянський — який стосується громадянина, властивий йому.

Цей прикметник уживається в словосполученнях на зразок: *громадянський обов'язок, громадянська мужність, громадянські права, громадянська позиція.*

33. 1. Розгляньте малюнок. Складіть і запишіть за ним діалог (10–15 реплік).
2. Які країни представляють діти, зображені на малюнку? Запишіть повні назви цих країн. Поясніть орфограми.

Повторюємо орфографію

34. Запишіть, знявши ризик і розкривши дужки.

Оч(и, е)рет, м(е, и)телик, до/села, на/вколо, із/за, яко/мога, хто/ж/колись, пр(е, и)хилить, зн(и, е)важена, не/зраджена вами, заб(е, и)(з, с)печується, все/бічний, не/залежно від походження, будь/яке, бе(з, с)конечна, бе(з, с)мертний, пр(е, и)ручити, кінця/краю, грома(дсь, ць)кий, не/відвернули, нічого/б/не/просив, поставле(н, нн)ої мети.

Завдання для самоперевірки

35. 1. Розгляньте ваш сімейний фотоальбом. Пригадайте разом із дорослими цікаві моменти з життя родини. Напишіть твір на тему «Наш сімейний альбом».
2. Підкресліть у реченнях першого абзацу вашого твору головні та другорядні члени. Надпишіть, якими частинами мови вони виражені.

36. 1. Спишіть текст листа В. Стуса до сина.

Синочку, вітаю!

Сьогодні, згадуючи тебе, згадав, як ми втрьох блукали лісом. Кричала жовна. Ми клали вогнище і пекли картоплю. Пахло грибами і прохолодою конвалій. А потім вибігли козулі — стояли в просвіті лісу, як скульптурні озера. Ти ж вирвав пук трави і наблизився до козулі, просячи: «На, їж!» І вона тебе не злякалася, повірила, що ти славний хлопець, але дарунків твоїх і не брала. Ти пам'ятаєш це? **А я, може, сплутав, поєднав дві такі пам'яті про ліс, маму й тебе.**

...Міцно тисну твою руку.

Тато

10 травня 1975 року

2. Розберіть речення поданого тексту за будовою (просте, складне) і за метою висловлювання.
3. Виділене речення розберіть за членами речення.

37. 1. Прочитайте.

— Синку, ти уроки зробив? — запитує батько сина, який цілий день дивиться телевізор.

— Зробив.

— Коли?

— Під час рекламних пауз.

2. З яких речень за метою висловлювання складаються репліки діалогу?
3. Визначте головні та другорядні члени речення в репліках діалогу.

§ 4. Словосполучення. Будова і види словосполучень за способами вираження головного слова. Види підрядного зв'язку слів у словосполученні

ПРИГАДАЙМО

1. Словосполучення використовується для називання предметів, їхніх ознак, дій.

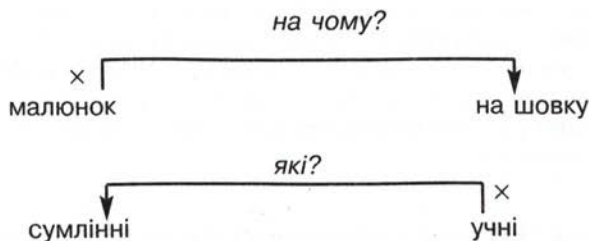
Наприклад: читали літопис, дівоча краса.

2. Словосполучення складається щонайменше з двох слів (самостійних частин мови).

Наприклад: малював яскравими фарбами, розглядала фото.

3. У словосполученні є **головне слово** і **залежне слово**. Від головного до залежного ставиться питання.

Наприклад:

4. Слова в словосполученні зв'язані за змістом і граматично або тільки за змістом.

Наприклад:

у залежного і головного однакові рід, число, відмінки	<i>велика перерва, великої перерви, на великій перерві</i>
головне від залежного вимагає певного відмінка	<i>захоплюватись історією, захопився історією, захоплена історією</i>
головне і залежне зв'язані тільки за змістом	<i>згадувалося давно, записав давно, прилетіли давно</i>

Не належать до словосполучень:

- а) підмет і присудок: *музей відчинений*;
- б) поєднання двох слів, одне з яких належить до самостійної частини мови, а друге — до службової: *за літописом, у списку*;
- в) слова, з'єднані сполучниками: *опера і балет*;
- г) фразеологічні звороти: *запали в душу*;
- г) складена форма майбутнього часу дієслова, ступенів порівняння прикметника чи прислівника: *буду малювати, більш яскравий, найменш категорично*.

38. 1. Прочитайте. Порівняйте, чи однакова інформація подана в правій і лівій частині таблиці. Що різнить ці записи?

<p>Вишивка — один з найбільш поширених і улюблених в Україні видів народної творчості. Її твори — це піднесений світ краси і фантазії, поетичного осмислення природи, схвильована розповідь про думки й почуття людини, світ натхненних образів, що сягають своїм корінням далекого минулого. Є вишивки сумні і замріяні, а є й радісні та веселі, у яких барви й узор бринять, як жартівлива співаночка. Глибина людських почуттів, що, може, найглибше відбилась у словах відомої пісні: «червоне — то любов, а чорне — то журба», пристрасно промовляє до нас з орнаментів українського шитва (За Т. Кара-Васильєвою).</p>	<p>Орнаменти вишивки, мрії про майбутнє, жартівлива співаночка, узорі бринять, сподівання і страждання, своє споконвічне прагнення до прекрасного, найглибше відбилось, ритм ліній, гармонія кольорових сполучень, українське шитво, натхненні образи, в узорах, майстрині відбивали, барви й узорі, народна творчість, світ краси, розповіді про почуття, червоне і чорне, в Україні, милує око.</p>
---	---

2. Випишіть із правої частини таблиці сполуки слів, які не належать до словосполучень. Поясніть свій вибір.

39. 1. Прочитайте. Випишіть десять словосполучень. Визначте головне і залежне слово у виписаних словосполученнях.

В орнаментах вишивок ніколи не буває жодної зайвої лінії, кожна рисочка має своє певне значення. Народний орнамент — це, за висловом В. Стасова, співуча мелодія, призначена не лише для очей, а й для розуму й почуттів. Недаремно ж у давнину вишивка в одязі мала охоронне, оберегове значення, і тому розмішувалась на грудях, на рукавах, на подолі.

Вишивка сьогодні живе повнокровним життям; прикрашає сучасний одяг, надає йому своєрідності та неповторності. До невичерпних джерел традицій народного вбрання постійно звертаються й черпають у них насагу сучасні українські модельєри (За Т. Кара-Васильєвою).

2. Розгляньте фотографію на с. 25. Чи модно, на вашу думку, одягнений юнак? Чому молодь охоче поєднує сучасний костюм з традиційною вишиванкою? Яку вишиванку хотіли б мати ви? Запишіть на цю тему власне висловлювання з 5–7 речень.

Словосполучення — це синтаксична одиниця, що утворюється поєднанням двох або більше повнозначних слів, з яких одне є головним, а інше — залежним.

Головне слово в словосполученні може виражатися будь-якою самостійною частиною мови. За належністю головного слова до певної частини мови словосполучення поділяються на:

- іменникові: *рідна земля, різноманітні мережки, весільний рушник, нитки для вишивання;*
- прикметникові: *дуже високий, кращий за всіх, невелика на зріст, надзвичайно цікавий;*
- числівникові: *п'ять сантиметрів, п'ятеро цуценят, троє з присутніх, тридцять кілограмів;*
- займенникові: *хтось із знайомих, дехто з друзів, ніхто з пасажирів;*
- дієслівні: *говорити правду, встиг на поїзд, зібравши всі сили, вишитий на рушникові;*
- прислівникові: *дуже тихо, низько над землею, досить спокійно, занадто швидко.*

40. 1. Прочитайте. Випишіть по п'ять іменних і дієслівних словосполучень.

Як зберегти і передати нащадкам усі ті кращі надбання національної культури, що були виплекані протягом століть українським народом? Що треба зробити, аби й завтра лунала народна пісня, не

всихало життєдайне джерело народної мудрості й творчості? Які зусилля докласти, аби молодь не цуралася національного спадку?

Адже звертатися до традицій зовсім не означає нехтувати сьогоденням. Тільки осмисливши минуле, пізнавши витoki своєї культури, можна й чіткіше зрозуміти сьогодення, і уявити майбутнє. «Той, хто не знає минулого, — любив повторювати Максим Рильський, — не вартий майбутнього» (3 кн. «Українська мивушина»).

2. Дайте відповіді (усно) на запитання, поставлені автором тексту.

41.

1. Спишіть словосполучення. Визначте тип словосполучення за способом вираження головного слова.

Доводити до відома, прошу подати, профспілкові збори, розгляньте вчасно, згідно з наступним пунктом, відповідальність покласти, дуже старанно, кожен із нас, відповідні заходи, перевіркою доведено, надзвичайно важливе.

2. У тексті якого мовного стилю можуть бути використані подані словосполучення?

Основною ознакою словосполучення є підрядний зв'язок між головним і залежним словом (від головного слова до залежного можна поставити питання). Розрізняють три види підрядного зв'язку між головним і залежним словом у словосполученні: **узгодження, керування, прилягання.**

<p>Узгодження — вид підрядного зв'язку, при якому головне і залежне слово мають однакові форми (рід, число, відмінок), тобто залежне слово узгоджується з головним. Зміна форми головного слова вимагає зміни форми залежного</p>	<p>якого? мовного етикету (головне і залежне слово мають форми чол. роду, одн., Р. в.)</p> <p>яким? мовним етикетом (формою Ор. в. головного слова узгоджується форма залежного слова)</p>
<p>Керування — вид підрядного зв'язку, при якому головне слово вимагає, щоб залежне стояло в певному відмінку, тобто керує ним. Зміна форм головного слова не вимагає зміни форм залежного</p>	<p>чим? захоплюватись історією (головне слово вимагає, щоб залежне стояло в Ор. в.)</p> <p>чим? захоплений історією (зміна форми головного слова не вимагає зміни форми залежного слова)</p>

<p>Прилягання — вид підрядного зв'язку, при якому залежне слово пов'язується з головним лише за змістом. У ролі залежного виступає незмінне слово — прислівник, дієприслівник, неозначена форма дієслова</p>	<p style="text-align: center;"> \downarrow ————— \times уважно слухати (залежне слово — прислівник — незмінна частина мови) \times ————— \downarrow приїхали послухати (залежне слово — неозначена форма дієслова) </p>
---	--

42. Прочитайте. Визначте, якого виду підрядного зв'язку в словосполученнях немає в тексті усмішки.

Оголошення

Вам набридло, що вами керують? Ви хочете вільно пересуватись і робити те, що вважаєте за потрібне? Ми чекаємо на вас.

Клуб «Кому за три»

43. Прочитайте. Випишіть по три словосполучення з різними видами підрядного зв'язку головного і залежного слова.

Таємницю життя приховує в собі квітка лілії. У легендах вона — символ дівочих чарів, чистоти та цноти. Вишита квітка лілії допоможе розгадати таємницю тих чарів. Якщо пильно придивитись до контурів геометричного узору, то вимальовуються силуети двох пташок — знаку любові. Крім квітки, невід'ємною частиною орнаменту є листок і пуп'янок, що складають нерозривну композицію триєдності. У ній закладено народження, розвиток і безперервність життя.

В орнаменті лілію неодмінно доповнює знак, що нагадує собою хрест. Він — магічний, тому й благословляє пару на утворення сім'ї. Адже хрест є прадавнім символом поєднаних сонячної батьківської та водяної материнської енергій.

44. Спишіть речення, розкривши дужки й утворивши потрібні словосполучення.

1. На Чернечій горі в Каневі височіє (пам'ятник, Т. Шевченко).
2. Батьки заповідали дітям: «Не (зрадити, наші ідеали)».
3. У влучних, дотепних приказках і прислів'ях народ кепкує, сміється з (вади людського характеру, непорядні вчинки).
4. Не лише рідні, а й друзі (радіти, успіхи) юного музиканта.
5. (Пробачити, я) за ранній телефонний дзвінок.
6. Щодня треба

дбати про свій зовнішній вигляд, учитися (гарні манери, мовна культура).

45. У яких словосполученнях допущено помилки в уживанні форм відмінка? Відповідь обґрунтуйте.

а) дякувати вам;	г) сміятися над сусідами;
б) дякувати за допомогу;	д) сміятися із сусідів;
в) дякувати вас;	е) сміятися за спиною;
г) дякувати від колективу;	є) сміятися від радості.

із Бабусяної Скрині і не тільки

46. 1. Прочитайте текст, розподіливши репліки між учасниками розмови.

Гомеричний сміх — нестримний голосний сміх, регіт.

Яся. Що у вас сьогодні сталося в класі? За двоєрима було чути такий регіт, що стіни здригалися.

Дмитро. А ти ж у цей час де була?

Яся. Ми йшли в спортзал повз ваш клас і чули...

Бабуся. У хлопців уже такі басы, що не дивно було б почути **гомеричний сміх**.

Дмитро. Так і вчителька нам сказала: «Припиніть цей гомеричний сміх!»

Яся. То з чого ж ви сміялися?

Дмитро. З уривків наших творів. Там таке зачитувала вчителька...

Бабуся. А твори ваші, напевно, не Гомерові «Іліада» та «Одіссея»!

Яся. Гомер оспівував богів, а боги раділи і сумували не так, як звичайні люди.

Дмитро. Ми ж ніколи не дізнаємось, як сміявся сам Гомер, а кажемо про **гомеричний сміх**.

Бабуся. Зауваж, кажемо саме «гомеричний», а не «Гомерів». Поет дуже образно передав, як сміялися, розважаючись, боги. В українському перекладі «Іліади» можна прочитати вислів: «Сміхом лунким почали всеблаженні боги реготати», а в «Одіссеї» теж така сама «картинка» сміху богів: «Безсмертні від реготу знов аж лягали».

Яся. Бачите, боги не просто сміялися, а реготали, аж лягали.

Дмитро. То ж не Гомер сміявся так, а його герої.

Бабуся. Але саме Гомер словами зобразив такий сміх, який і назвали — **гомеричний**.

2. Назвіть ситуації, у яких вам доводилося спостерігати гомеричний сміх. Доберіть синоніми до фразеологізму *гомеричний сміх*. Складіть з ними речення.
3. Поміркуйте, що спільного і відмінного в змісті словосполучень *гомеричний сміх* і *сміх Гомера*.

47. 1. Спишіть.

Зображення дуба і калини — мотиви, що **найчастіше трапляються** на парубочих сорочках і поєднують у собі символи сили і краси, але сили надзвичайної, **краси невмирущої**.

Калина — дерево нашого українського роду. Назву свою має від давньої назви Сонця (Коло) і символізує народження Всесвіту.

Дуб уособлює чоловічу енергію, розвиток, життя. Отже, одягаючи костюм, в орнаменті якого є ці рослини, хлопець або чоловік **мав на собі** чудодійний оберіг життєдайної сили свого роду (За Т. Островською).

2. Розберіть виділені словосполучення за зразком.

яку?
 ↓—————| ×

Зразок. Чоловічу енергію (іменников., узгодж.).

Пам'ятка — предмет матеріальної чи духовної культури, що зберігся з давнини. Пам'ятка — це і стародавній літопис, і видатний літературний твір, і старовинний ткацький виріб, і визначна давня споруда: *історична пам'ятка, писемна пам'ятка, вивчати пам'ятки, пам'ятка старовини, Українське товариство пам'яток історії та культури*.

Пам'ятник — архітектурна або скульптурна споруда в пам'ять чи на честь когось або чогось: *бронзовий пам'ятник, величний пам'ятник, пам'ятник з мармуру, пам'ятник Невідомому солдатові*.

Повторюємо орфографію

48. Запишіть, знявши ризик і розкривши дужки.

На(т, д)хне(н, нн)их образів, почу(т, тт)ів, у давн(и, е)ну, не/повторності, до не/в(и, е)черпних, трад(и, і)цій, де/хто із друзів, ні/хто з па(сс, с)ажирів, випл(е, и)кані, зв(е, и)ртатися, доводити до/відома, ет(и, е)кетом, захопл(е, и)ний історією, незмі(н, нн)е слово, не/зрадьте, ю(н, нн)ий, (дз, з)вінок, з(вя, в'я)зані, (о, а)рнам(е, и)нт, жи(т, тт)єдайної, об(е, и)ріг, старови(н, нн)ий, не/дивно було/б почути, р(е, и)готали, пр(и, е)гадали, здр(е, и)галися, па(мя, м'я)тник (Н, н)евідомому солдатові.

§ 5. Речення. Види речень за метою висловлювання і за емоційним забарвленням

49. 1. Прочитайте текст. Знайдіть речення, різні за метою висловлювання та емоційним забарвленням.

Видатна українська **художниця** Тетяна Нилівна Яблонська розповідала про створення своєї картини «Юність». Її **здивувало** маленьке **озерце** посеред безкрайньої зеленої лаводи. Як воно могло тут утворитися? Щось було в цьому незбагненне і таємниче.

Художниця поставила свій етюдник і почала писати. **Зне-нацька** біля неї **з'явився** юнак і здивувався: «Що ви це пишете? Адже тут нічого цікавого немає!» І раптом художниця уявила юнака над цим озерцем. Вона попросила: «Поверніться спиною до мене». Юнак озяв стрункий і такий **несподіваний серед** блакитно-зеленого **простору**.

Яблонська малювала молодість, перед якою ще довгий і відкритий шлях. Вибір. Який він буде? «Можливо, шедевр вийде», — сказав тоді той юнак і **пшов** далі **своїм шляхом** (За І. Шаровим і А. Толстоуховим).

2. Випишіть виділені словосполучення. Визначте вид підрядного зв'язку в цих словосполученнях.

50. Складіть (усно) міні-твір «В осінньому лісі». Використовуйте словосполучення: *милуватися картиною, осінній ліс, небо між верхів'ями дерев, дуже рано, вчасно приїхати, багряно-жовте листя, дорога навпростець, дзвеніти співом.*

Речення — це основна одиниця спілкування. Граматична будова речення та його завершена інтонація служать для висловлення самостійної думки.

51. Прочитайте. Доведіть, що наведений текст складається з речень.

«Святою землею» споконвіку звать наші гончарі глину. В їхніх вправних руках вона перетворюється на посудини найрізноманітнішої форми, декоративні вироби, будівельні матеріали. Завдяки творчості народних митців маємо такі перлини народної кераміки, що їх можна порівняти хіба що зі скарбами народної пісні. Як не захоплюватись високим смаком, тактом, творчим хистом майстрів, що за допомогою простих форм: смужок, зірок, кружечків — створювали довершені витвори мистецтва! (З альбому «Українське народне мистецтво»).

52. 1. За поданим початком та ілюстраціями складіть твір (5–7 речень) «Ця незвичайна іграшка минулих століть».

У стародавньому козацькому місті Опішню на Полтавщині гончарі виробляли чудовий тонкостінний посуд, декоративних птахів і звірів, іграшки-свищики. Саме свищики — це основний подарунок, який батьки приносили дітям із ярмарку. Ці іграшки виготовляли майстрині, вкладаючи в них усю ніжність і любов жіночих сердець...

2. Запишіть складений твір. У всіх реченнях твору підкресліть граматичні основи.

ПРИГАДАЙМО

Види речень				
за метою висловлювання	за емоційним забарвленням	за кількістю граматичних основ	за складом граматичної основи	за наявністю другорядних членів
розповідні, питальні, спонукальні	окличні, неокличні	прості, складні	односкладні, двоскладні	поширені, непоширені

53. 1. Яке з поданих речень відповідає характеристиці: розповідне, неокличне, просте, двоскладне, непоширене?

- а) Шукай краси, добра шукай! (І. Франко);
 б) Жайворонок висить на невидимій нитці, співаючи весну (Ю. Яновський);
 в) Життя — не дим і не омана (В. Сосюра);
 г) Кожному гарантується право знати свої права і обов'язки (З Конституції України).

2. Запишіть вибране речення. Підкресліть у ньому граматичну основу.

Залежно від мети висловлювання всі речення поділяються на **розповідні, питальні, спонукальні**.

Розповідне речення містить у собі повідомлення про якийсь факт, подію. Вимовляється з розповідною інтонацією: тон підвищується на найважливішому в повідомленні і знижується в кінці речення: *І сонний гриб в смарагдовій куфайці дощу напився і за день підріс* (Л. Костенко).

Серед розповідних речень розрізняють **стверджувальні**: *А пісня — це душа* (І. Драч) і **заперечні**: *Не хочу я ні вічності, ні слави* (Л. Костенко). Заперечення передається за допомогою часток *не, ні, займенників ніхто, ніщо, ніякий, ніскільки, прислівників ніколи, ніде, нікуди*.

Питальне речення містить у собі запитання, яке потребує відповіді від співрозмовника або спонукає його до роздумів: *Як розбудити розум, що заснув?* (Леся Українка); *Я питаю їх — чи був я хорошим учителем?* (О. Довженко).

Для вираження запитання використовують такі мовні засоби:

- а) питальну інтонацію;
- б) питальні займенники, прислівники (*хіба, невже, чи, скільки, хто, що, який, чий, де, коли, як, чому*);
- в) порядок слів (здебільшого питальне слово стоїть на початку речення).

Різновидом питальних речень є *риторичні речення*. Вони не потребують відповіді на поставлене запитання, бо елемент ствердження міститься в самому запитанні: *Хто серця чистого добро злобою чорною поборе?* (М. Рильський).

Питальні речення часто використовуються в діалогах, полілогах, текстах-роздумах.

Спонукальне речення містить у собі наказ, вимогу, закликання, побажання, пораду, прохання тощо: *Поете, будь собі суддею* (М. Рильський).

Засобами для вираження спонукування виступають:

- дієслова наказового способу: Лупайте сю скалу (І. Франко);
- неозначена форма дієслова: Стояти струнко!;
- дієслова умовного способу, що набули значення спонукування: *Я просив би вас не нервувати*;
- спонукальні вигуки *гей! гайда! годі! цить! стоп!* і частки *хай, нехай, бодай, ну, -бо, -но, -то*.

До спонукальних належать речення зі значенням привітання, прощання, подяки: *Доброго ранку! На добраніч!*

54. 1. Прочитайте. До якого стилю належить цей текст?

Стаття 54. Громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної

власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності.

Кожний громадянин має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності; ніхто не може використовувати або поширювати їх без його згоди, за винятком, встановленим законом.

Держава сприяє розвитку науки, встановленню наукових зв'язків України зі світовим співтовариством.

Культурна спадщина охороняється законом.

Держава забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність, уживає заходів для повернення в Україну культурних цінностей народу, які знаходяться за її межами (З Конституції України).

2. Визначте в тексті види речень за метою висловлювання. Зробіть висновки щодо використання речень за метою висловлювання в тексті певного стилю.
3. Яких речень за метою висловлювання немає в тексті? Складіть і запишіть по одному такому реченню. Це можуть бути ваші коментарі до тексту вправ.

55. 1. Прочитайте текст.

Мовні обов'язки громадян

Мова — запорука існування народу. Захищаючи рідну мову, ти захищаєш свій народ, його гідність, його право на існування, право на майбутнє. Не ухиляйся від цієї боротьби!

Захист рідної мови — найприродніший і найпростіший, найлегший і водночас найнеобхідніший спосіб національного самоствердження й діяльності в ім'я народу. Маєш нагоду бути борцем за свій народ — будь ним!

Володіння рідною мовою — не заслуга; а обов'язок патріота.

Розмовляй рідною мовою — своєю і свого народу: скрізь, де її розуміють, з усіма, хто її розуміє. Не поступайся своїми мовними правами заради вигоди, привілеїв, лукавої похвали.

Ставлення до рідної мови має бути таким, як до рідної матері: її люблять не за якісь принади чи вигоди, а за те, що вона — мати.

Сім'я — первинна клітина нації. Щоб вона не омертвіла й не відпала від національного організму, її має жити культ рідної мови. Тому розмовляй у сім'ї мовою своєї нації. Не вмій — учись. Прищеплюй дітям ставлення до мови як до святині, найдорожчого скарбу.

Допомагай кожному, хто хоче вивчити українську мову. Ніколи не зупиняйся у вивченні рідної мови. «Усі головні європейські

мови можна вивчити за шість років, свою ж рідну треба вчити ціле життя» (*Вольтер*).

У твоїй хаті завжди мають бути українські книжки, журнали, газети. Не забудь і про дитячі видання. Хай звучить у твоїй хаті українське слово з теле- і радіоприймачів.

Пам'ятай: найкращі вчителі мови для дітей — це мати й батько.

У наш час доволі поширені міжнаціональні шлюби. Цілком природно, що в таких сім'ях виникає проблема вибору мови. В ідеалі тут повинні звучати обидві мови, однак не в якомусь змішаному вигляді, а кожна — у своєму літературному варіанті.

Батьки в таких сім'ях мають використовувати обидві мови не просто для спілкування, а як засіб прилучення своїх дітей до багатств духовної культури обох народів.

Вивчай інші мови. Це дасть змогу не тільки оволодіти ключами до скарбниць духовності інших народів, але й об'єктивно оцінити свою мову, її сильні та слабкі сторони. «Хто не знає чужих мов, той нічого не відає про свою» (*Й. В. Гете*).

Знання чужих мов пробуджує бажання працювати для утвердження й розвитку рідної мови, сприяти тому, щоб вона посідала гідне місце серед інших мов світу.

Нашому поколінню випало складне й відповідальне завдання — відродження української мови, державності, нації. За нас цього ніхто не зробить. Це наш історичний обов'язок, виправдання нашого перебування на цьому світі. Не перекладаймо цього тягаря на плечі своїх нащадків, бо може бути запізно. Діймо! В ім'я нашого народу, в ім'я найвищих ідеалів людства — свободи і справедливості (*За І. Огієнком*).

2. Випишіть спонукальні речення. Визначте в них засоби для вираження спонукання.
3. Який мовний обов'язок ви вважаєте для себе найголовнішим?

56.

Сформулюйте і запишіть три-чотири запитання, які ви хотіли б поставити вашому улюбленому письменникові (співаку, акторові, телеведучому, спортсменові, танцюристу, тренеру тощо).

3
ЗАПАМ'ЯТАЙМО

Розповідні, питальні та спонукальні речення можуть передавати різні емоції мовця. Одні з них вимовляються з підсиленою інтонацією, інші — зі звичайною. За емоційним забарвленням речення поділяються на **окличні** й **неокличні**.

Окличні речення виражають захоплення, радість, погрозу, обурення тощо. Вони вимовляються з підсиленою, напруженою інтонацією: *Які тут, на крутому схилі гори, зелені дерева!* (*Є. Гуцало*).

У кінці окличних речень стоїть знак оклику або знак питання і знак оклику, знак оклику і дві крапки.

Окличними часто бувають спонукальні речення.

Речення, що вимовляються зі звичайною інтонацією, є **неокличними**: *Люди повинні більше дивитися на зорі (М. Стельмах).*

У кінці неокличних речень ставиться крапка, знак питання, три крапки.

57.

Спишіть текст усмішки. З яких речень за емоційним забарвленням він складається? Підкресліть окличні речення.

— Молодець! — похвалив учитель учня, який чудово відповідав на уроці. — Давай щоденник. Поставлю тобі одиннадцять балів.

— Я забув щоденник удома, — зніквів учень.

— Візьми мій! — запропонував сусід по парті.

із Бабусяної Скрині і не тільки

58.

1. Прочитайте текст.

Баба Палажка і баба Параска — язикаті, сварливі люди.

Бабуся. Хто там у нас на подвір'ї галасував?
Дмитро. Це дівчата завелися. Сперечаються, у кого коса довша.

Бабуся. Які там коси?! Вони всі підстрижені.

Дмитро. Отож про модні зачіски і сперечаються.

Бабуся. Але чому з таким криком і, видно, з образами? Ти не знаєш, Ясю?

Яся. Зачіски тут ні при чому. Одна дівчина видала секрет подружки, от вони й сваряться.

Бабуся. Оце тобі сучасні **баба Палажка і баба Параска**. Ви ж чули про таких персонажів оповідань Івана Нечуя-Левицького?

Дмитро. Так-так, пригадай, Ясю, це були оповідання з якимись дивними назвами...

Бабуся. Ми колись з вами читали ці оповідання: «Не можна бабі Парасці вдержатися на селі» і «Благословіть бабі Палажці скоропостижно вмерти».

Яся. Уявляю, що котрас із наших дівчат раптом завела: «Ой люди добрі! Що мені на світі Божому робити? Не можна, не можна за лихими дівчатами в школі вдержатись...»

Дмитро. А друга їй відповідає, як баба Палажка: «Люди добрі! Що мені на світі Божому робити? Не можна мені через подружку не те що в школі вдержатись — не можна мені через неї на світі жити...»

Яся. Баба Параска і баба Палажка так смішно лаються, згадують і печінки, і клепки в голові...

Бабуся. Отож-бо, це такі колоритні персонажі, що варто назвати їхні імена, і відразу зрозуміло — ідеться про язикатих, сварливих жінок.

2. Випишіть із наведеного тексту розповідне, питальне та спонукальне речення. Яка мета висловлювання у виписаних вами реченнях?
3. Через нехтування якими моральними правилами виник конфлікт між дівчатами, що сварилися? Дайте оцінку способу розв'язання конфлікту і поведінці дівчат. Як би ви відреагували на такий вчинок друга чи подруги?

59.

1. Прочитайте текст, дотримуючись правильної інтонації.

На узліссі дрімливі берези притримують досвітню спідничку неба, щоб не заросилась вона. А за березами блакитнавиться пасіка й кошлатиться перестояна хатка, де сивий сон, мов дід, де сивий дід, мов сон.

Вигойдуючи в руці горнятка, Ярина ще здалека побачила старого пасічника й радісно гукає йому:

— Гей, хто в лісі, озовися!

— І кого ти вишукуєш у лісі?

— Свою долю і вас! — каже дівчина, відразу відчувши запах меду, мандрівки і тютюну.

— Тоді ще раніше треба вставати, — хмикає старий бджоляр і дістає з-за халяви люльку.

— Добрий ранок, дідусю!

— Таки добрий, — говорить у люльку дід Володимир, — і сонечко сходить, і роса роситься, і земля хлібом та грибом пахне. Он бачиш, який красень поглядає на тебе.

Орися аж скрикнула від задоволення. Підбігає до старої сосни, біля якої, мов бриль, красується тугий шапкастий боровик. До нього шматочком осіннього сонця присусідився пожовклий березовий листок (*За М. Стельмахом*).

2. Випишіть із тексту спонукальне окличне речення. Поясніть, якими засобами виражається спонукування.
3. Чому письменник називає дівчину то Яриною, то Орисею? (Допоможе вам дати відповідь словник «Власні імена людей»).

60. 1. Спишіть.

Лети, душа, у сонячні краї, у вирій мислі, у країну слова (Л. Костенко).

2. Перебудуйте речення, використовуючи можливі засоби вираження спонування.

61. Складіть спонукальні речення з дієсловами-присудками *ходити, дбати, берегти* у формі 1-ї особи множини теперішнього часу наказового способу.

62. 1. Спишіть. Поясніть уживання розділових знаків у кінці речень.

Сійся-родися!

Сійся-родися, жито, пшениця!

Перемішалися зерна, слова.

Сіється інеем, снігом яскриться
дзвінь вітрова.

Бризкає долу, дзвонить у скроні,
в серце росою — зерно!

І не відомо сину чи доні,
чим так чарує воно.

В чому цілюща і таємнича
сила живого зерна?

Сійся-родися, жито, пшениця,
доле земна!

Сіє горою щастя, здоров'я
братня рука.

Сіється пам'ять снігом на брови,
пам'ять гука.

Гей, не проспите, зніжені діти,
рідне зерно!
Грозами куте, словом зігрите, —
вічне воно!

Жито, пшениця. Доле зерниста...

Перемішалися зерна, слова.

Сійся-родися, сійся-родися,
пісне жива!

О. Івахненко.
«Царівна врожаю».
Фрагмент. 1997

II. Перебийніс

2. Чи можна вважати сполуку слів *сійся-родися* складним словом? Пригадайте правопис складних слів через дефіс.

Траплятися — статися — скоїтися

Трапляються — помилки в тексті, рідкісні рослини в Карпатах, дешеві товари на базарі. Хтось **натрапляє** на чудову стежку в лісі. Комусь **трапилося** дуже цікава книжка.

Стяється — подія, пригода: *Із хлопцем **сталася** така пригода. У місті **сталася** визначна подія.*

Скоїлося — лихо, **скоїлася** біда.

Повторюємо орфографію

63. Запишіть, знявши ризик і розкривши дужки.

(З, с)поконвіку, п(е, и)рлини, к(е, и)раміки, тонко/сті(н, нн)ий посуд, д(е, и)коративних, на (П, п)олтавщині, ні/скільки, зд(е, и)більшого, спонука(н, нн)я, встановле(н, нн)им законом, на не/видимій нитці, ці(н, нн)ість, пр(е, и)вілеїв, д(е, и)формацій, буде за/пізно, в/ім'я нашого народу, справ(е, и)дливісті, у/кінці не/окличних речень, зачіски тут ні/при/чому, с(е, и)крет.

§ 6. Просте і складне речення.

Двоскладне й односкладне речення

1. За допомогою яких сполучників поєднуються, як правило, частини складного речення?
2. Скільки граматичних основ входить до складу складного речення?
3. Як розрізняються прості та складні речення?

У кожній з частин складного речення виділяють граматичну основу. Простими реченнями частини складного можна назвати тільки умовно, бо вони хоч і мають подібну до простих речень будову, проте інтонаційно і за змістом не завершені, не самостійні.

64. Прочитайте. Випишіть складні речення. Поясніть свій вибір.

З пагорба в полі вітають подорожніх розпростертими, як для обіймів, крилами вітряки. Пахне, пишаючись важким колосом, достигле жито. Сільська вулиця з білими хатами під солом'яними стріхами та з жовтими призьбами, під вікнами цвітуть високі ружі, чорнобривці, м'ята. Над майданом піднеслась співучими верхами козацька церква, купають верби зелені кучері в ставку, манить прохолодою темний ліс, де дуби-богатирі тримають колоди-вулики. Тихо шерхотить гончарний круг, до нього легко торкаються руки майстра, і на очах народжується диво-гличик.

Це лише окремі враження від Музею народної архітектури та побуту України, розташованого на мальовничій околиці Голосіївського лісу біля села Пирогове в передмісті Києва (*Л. Орел, С. Смолінський*).

65. Прочитайте. Перебудуйте складні речення, де можливо, на прості. Новий текст запишіть. Як вплинули зміни на стиль і зміст?

У минулому вітряки були невід’ємним елементом краєвидів України, а біля деяких сіл на зручному відкритому всім вітрам місці стояло їх по кілька десятків. Біля вітряків збиралася молодь під час свят, про мірошників складались легенди, казки, повір’я. І самі ці дивні споруди часто були втіленням чогось фантастичного, сильного. Михайло Стельмах, наприклад, побачив їх так: «Сизі від негоди, ці добрі душі українського степу, що віками вписували в сторінки хмар і неба нелегкий літопис хліборобської долі, основою, хрестовиною тримаються чорної землі, а крилами жадають неба» (*За Л. Орел і С. Смолінським*).

Різні відтінки думки передає текст, побудований тільки з простих чи тільки зі складних речень. Нанизування простих речень створює динамічну оповідь:

Звичайна собі мить. Звичайна хата з комином.
На росах і дощах настояний бузок (*Л. Костенко*).

Складні речення передають залежність, поширення, уточнення висловлених думок:

Візьму собі землі окраєць,
піду блукати по світах, —
хай тільки вітер завиває
в моїх розхристаних слідах... (*І. Малкович*).

Чергуванням простих і складних речень досягається прискорення чи уповільнення ритму висловлювання:

І все на світі треба пережити.
І кожен фініш — це, по суті, старт.
І наперед не треба ворожити,
і за минулим плакати не варт (*Л. Костенко*).

66. 1. Прочитайте, звертаючи увагу на виділені слова (сполучники та сполучні слова в складних реченнях).

Слово «комплімент» українська мова запозичила із французької. А звичай говорити людині добре про неї виник і прижився в українців давно: він допомагає спілкуватися, жити і працювати. **Якщо** людину похвалити, підтримати, вона почуватиметься впевненіше, намагатиметься відповідати уявленню, **яке** про неї склалося.

Особливо це потрібно людині, **що** не завжди буває впевненою в собі. Недаремно ж народ стверджує: «**Якщо** казати людині постійно, **що** вона свиня, то згодом вона захрюкає». Ось тому так важливо з дитинства культивувати почуття власної гідності за допомогою похвали, компліменту (За С. Богдан).

2. Складіть і запишіть продовження до тексту (5–6 речень), використавши виділені слова.

67.

Яке з поданих речень є складним? Запишіть його. Підкресліть у ньому граматичні основи.

а) В ім'я майбутнього ми не можемо, не маємо права забувати минулого.

б) Слово, належно і своєчасно сказане, має велику й чудодійну силу: лікує, приносить добро, радість.

в) Гостинність — елемент буття українців, їхнього світосприймання, а отже, елемент ментальності.

г) Гостинність — одна з унікальних рис українців, про яку в давнину із захопленням писали навіть чужинці.

Сполучники сурядності

Група сполучників сурядності	Приклади
єднальні	<i>і (й), та (у значенні і), і...і, ні...ні, як... так і, ще й, не тільки... а й (не лише... а й), також, причому, притому</i>
протиставні	<i>а, але, та (у значенні але), однак, зате, проте</i>
розділові	<i>або, чи, або...або, чи...чи, то...то, хоч...хоч, чи то...чи то, не то...не то</i>

Сполучники підрядності

Група сполучників підрядності	Приклади
Причинові	<i>бо, тому що, через те що, у зв'язку з тим що, оскільки, завдяки тому що</i>
Часові	<i>ледве, тільки, щойно, як, як тільки, після того як, коли</i>
Умовні	<i>якщо, якби, як, аби, коли б, як тільки</i>
Метиві	<i>щоб, для того щоб, аби, з тим щоб</i>
Допустові	<i>хоч, дарма що, незважаючи на те що, хай, нехай</i>
Порівняльні	<i>як, мов, наче, неначе, ніби, нібито, начебто, мовбито, що</i>
Міри і ступеня	<i>аж, що аж, що й</i>
Наслідковий	<i>так що</i>
З'ясувальні	<i>що, щоб, як, ніби</i>

Сполучники сурядності й підрядності використовуються для зв'язку частин складного речення.

68. 1. Прочитайте. Випишіть складні речення зі сполучниками підрядності (укажіть групу сполучника).

Це страшно, коли те, що жило в народі упродовж століть, відходить у небуття. Страшно, що люди сприймають це як належне. Мовляв, для чого нашим сучасникам синяво-чорний задимлений посуд чи паперові витинанки. Але якщо забрати в людей рідну історію, народне мистецтво, то це значить забрати з-під ніг ґрунт. І людина полетить у безодню бездуховності, буде шукати прихисту й опори в безмежжі чужих культур.

Щоб цього не сталося, треба зберегти для нащадків рідне слово, народну пісню, звичаї, традиційні ремесла (*Я. Коваль*).

2. Продовжте текст власними міркуваннями з цього приводу (10–12 речень), використовуючи складні речення зі сполучниками підрядності.

69. Спишіть. Визначте тип усіх простих речень (зокрема й тих, що входять у складне) за складом граматичної основи.

— Люди, будьте взаємно ввічливі! —
І якби на те моя воля,
написала б я скрізь курсивами:
— Так багато на світі горя,
Люди, будьте взаємно красивими!

Л. Костенко

За складом граматичної основи прості речення поділяються на **двоскладні** й **односкладні**.

У двоскладному реченні граматична основа складається з двох головних членів (підмета і присудка), а в односкладному — з одного члена, який подібний до підмета або до присудка.

70. Прочитайте. Випишіть односкладні речення з головним членом, який подібний до присудка.

«Подарунок — доказ твоєї культури. Подарунок — символ пам'яті серця, і в цьому його цінність», — казав В. Сухомлинський.

Дарунок повинен принести людині радість, а не свідчити про ваше матеріальне становище. Вибираючи дарунок, ураховуйте смаки й уподобання того, кому він призначений. Доречними завжди будуть квіти, книги, художні вироби, а також усе, що зроблено власноруч. Дарунок вручають в упаковці. Наклеєний цінник заздалегідь знімають. Чи можна ввічливо відмовитися від дарунка? Можна, якщо він порушує правила хорошого тону (За С. Богдан).

71. Випишіть зі змісту цього підручника (с. 309–311) односкладні речення з головним членом, який подібний до підмета.

72. 1. Прочитайте. Дайте відповіді на запитання, поставлені в тексті.

Майже всі сфери нашого життя регулюються правилами. Вам, напевно, відомо, що при зустрічі люди, як правило, вітаються один з одним. Вітання – це дотримання певного правила. У різних народів ці правила не однакові. Так, у європейців заведено тиснути один одному руки. Це правило поширюється на представників сильної статі. Простягнута ж відкрита права рука мала підтвердити, що в ній немає зброї: каміння, сокири тощо. Якщо і друга сторона мала такі наміри, то наступало мимовільне рукоутискання – привітання.

Схрещування рук на грудях, знімання капелюха, кивок головою – усе це робилося, щоб показати, що ти приймаєш певні правила, які є в суспільстві, визнаєш себе частиною цього суспільства.

Коли ми користуємося громадським транспортом, то виконуємо також певні правила, які дозволяють нам бути пасажирами. Які ж вони? Ми вийшли на вулицю і стали пішоходами. Тут вступають у дію свої правила. Які? Ми вирішили піти до кіно-театру і подивитися фільм. Тут також є свої правила. Чи знаєте ви їх? (За С. Богдан).

2. Складіть і запишіть план до тексту, використовуючи односкладні речення з головним членом, який подібний до підмета.

Вітання — 1. Слова, жести, звернені до кого-небудь під час зустрічі на знак прихильного ставлення.

2. Усне або письмове поздоровлення чи побажання всіляких гараздів, успіхів у різних сферах життя.

Офіційним вітанням притаманна така лексика: *зростання, зміцнення, подолання, розвиток, наполеглива, успішна, старанна, плідна, примножувати, удосконалювати.*

Для особистих вітань характерна така лексика: *раді привітати, хочу поздоровити, від усього серця, щиро, щиро-сердно, успіх, щастя, мир, добро, злагода, добробут, любов, міцне здоров'я, чудовий настрій.*

Шановні майстри сцени!

Прийміть щире вітання з нагоди Дня театру, дня Гармонії і Краси. Театр за будь-яких часів є оберегом духовності нашого народу. Він хвилює, чарує, змушує радіти чи сумувати, плакати чи сміятися. Він вселяє віру у свої сили, після однієї зустрічі запрошує до іншої.

Дякуємо вам за щасливі миті зустрічі з мистецтвом.

Бажаємо вам щасливої творчої долі, душевної наснаги, цікавих ролей, вибагливого і вдячного глядача.

*Ваші шанувальники — колектив ЗОШ № 654
м. Чернівці.*

73.

Складіть текст-вітання учасникам шкільних предметних олімпіад (футбольній команді школи, танцювальному колективу тощо). Використайте речення, у яких головний член виражений дієсловом у формі 1-ї особи множини теперішнього часу.

Повторюємо орфографію

74.

Запишіть, знявши риску і розкривши дужки.

Ро(з, с)простертими, дуби/богатири, тр(и, е)мають, ле(г, х)ко, арх(і, и)т(е, и)ктури, ро(з, с)ташованого, у/перед/місті, не/від'ємним ел(е, и)ментом, по/кілька десятків, не/легкий літо/пис хлібо/робської долі, компл(і, е)мент, гости(н, нн)ість, у/давн(и, е)ну, при/зустрічі люди вітаю(т, ть)ся, сизі від не/годи, пр(е, и)дставник, до/тр(и, і)ма(н, нн)я, ро(з, с)повсюджується, кого/небудь, пр(е, и)тама(н, нн)а, широко/сердно, вс(е, и)ляє віру.

§ 7. Порядок слів у реченні. Логічний наголос

З
ЗАПАМ'ЯТАЙМО

Порядок слів у реченні залежить від граматичного складу і змісту висловленої думки. В українській мові можна по-різному розташовувати слова в реченні, проте **вільний порядок слів** має певні обмеження.

Як правило,

- підмет стоїть перед присудком;
- узгоджене означення — перед означуваним словом;
- додаток — після присудка;
- обставина — після присудка або перед ним.

Такий порядок слів називається **прямим**.

Для **зворотного порядку слів (інверсії)** характерне таке розташування членів речення: а) присудок стоїть перед

підметом; б) узгоджене означення — після означуваного слова; в) додаток — перед присудком.

Зворотний порядок слів (**інверсія**) не змінює синтаксичної будови речення, а лише наголошує, підсилює значення певних членів речення. Інверсія широко використовується в художньому стилі як один із засобів стилістичного увиразнення мови. **Наприклад:**

Реве та стогне Дніпр широкий,

Сердитий вітер завива,

Додолю верби гне високі,

Горами хвилю підійма (Т. Шевченко);

Жаль світу цілого — землі і неба жаль (М. Рильський).

Виділення слова в усній мові посиленням наголосу називається **логічним наголосом**.

Ти (а не хтось інший) *слухаєш мене уважно?*

Ти *слухаєш* (не займаєшся чимось іншим) *мене уважно?*

Ти *слухаєш мене* (а не іншого) *уважно?*

Ти *слухаєш мене уважно* (не відволікаючись)?

75. 1. Прочитайте. Знайдіть інверсію в першому реченні, поясніть мету її використання.

Ми, українці, нація дуже давня, і свою духовну культуру наші пращури почали творити задовго до християнського періоду в Україні. І тепер ми собі не уявляємо Різдва без куті, Великодня без писанки, Святої Трійці — без клечання. **Усі ми відзначаємо свято Купала, на Введення закликаємо щастя на майбутній рік, на Катерини кличемо долю, а на Андрія дівчата ворожать.** Усе це — наша дохристиянська культура, наша найдавніша традиція (За О. Воронаєм).

2. Визначте порядок слів у виділеному реченні.

Для кожного мовного стилю характерний свій синтаксис — словосполучення і речення певної будови. За синтаксисом можемо визначити, до якого стилю належить текст, а в художньому стилі — пізнати, хто автор того чи того висловлювання.

Синтаксичний лад мови найтісніше пов'язаний із темпом і ритмом мовлення. Прочитаймо, наприклад, поетичні рядки:

Сонце заходить, гори чорніють,

Пташечка тихне, поле німіє.

Синтаксична будова фрази нагадає нам характерний для Шевченкової поезії ритм віршової мови.

Непоширені прості речення, об'єднані в складне речення, мають однаковий порядок слів. Ця однотипність створює певне враження від зображених картин природи.

Кожне просте речення — це окремий кадр, а нанизування речень — ніби зміна кінокадрів. Синтаксис поетичних рядків навіює елегійний, тобто мрійливий, настрій від споглядання краси літнього вечора.

У питальних реченнях зворотний порядок слів чітко не виявляється. Основним засобом підкреслення значення слова є його логічне наголошення.

76.

1. Прочитайте. Випишіть речення з інверсією. Поясніть, з якою метою вжито зворотний порядок слів у цих реченнях.

Пісенька про космічного гостя

Достигають яблука ранети.
Рання осінь листя золотить.
Гарний хлопець з іншої планети,
може, завтра в гості залетить.

Діло звичне — міжпланетні мандри.
Усміхнеться, зніме свій шолом.
Скаже: «Там, в сузір'ї Саламандри,
твій коханий бив тобі чолом».

Я питаю: «Є у вас поети?
Як по-марсіанськи — макогін?
Знаєш, там туманність Андромеди,
Хай не йде так часто на обгін».

Він посидить, трохи відпочине,
Цей мій дивний, нетутешній гість.
Планетарно синіми очима
про безмежний космос розповість.

Прийдуть люди з ним погомоніти,
хлібом-сіллю я їх пригощу.
Передам йому для Береніки
білі айстри в крапельках дощу.

Перевірю техніку в ракеті,
розкажу, як звуться журавлі.
Хай посіє в себе на планеті
Жменьку слів із нашої землі.

Апарат космічний загуркоче,
пропливе смарагдовий кортеж...

— Добре, я коли-небудь заскочу.
Ти в якій галактиці живеш?

Л. Костенко

2. Якими словами поетеса привертає увагу до української культури, до наших звичаїв?

77. Спишіть подані речення, підкресліть головні й другорядні члени. Перебудуйте подані речення, змінивши порядок слів. Запишіть нові речення, підкресліть у них головні та другорядні члени. Поясніть різницю між прямим і зворотним порядком слів, обгрунтовуючи відповідь записаними реченнями.

Ніч змінює день. Весло зачепило відро. Шторм наздоганяє сильний вітер. Егоїзм убиває любов.

78. Прочитайте вислови. На яке слово в кожному реченні, на вашу думку, має падати логічний наголос?

1. Історія вчить лише тих, хто її вивчає (*В. Ключевський*).
2. Учїтеся, читайте,
І чужому навчаїтеся,
Й свого не цураїтеся (*Т. Шевченко*).
3. Любіть Україну всім серцем своїм
і всіми своїми ділами... (*В. Сосюра*).
4. Багато в світі дивних див,
Та найдивніше з них — людина (*Евріпід*).

79. 1. Прочитайте. Випишіть питальні речення. Поясніть порядок слів і логічний наголос у цих реченнях.

Тиха елегія

Коли мене питають: «Любиш ріки,
річки, і річечки, і потічки?» —
відмовчуюсь: вони в мені навіки,
а для мого народу на віки...

Коли мене запитують: «Народу
чи зможеш прислужитись, як і де?» —
мовчу: на ясні зорі, тихі води
хай випадкове слово не впаде...

Коли мене питають: «Любиш землю,
степи, озера, яблуні в саду?» —
я знов мовчу: від них не відокремлю
себе й тоді, як в землю перейду...

Коли мене питають: «Рідну мову
чи зміг би поміняти на чужу?» —

моя дружина сину колискову
співає тихо... Краще не скажу...

Коли мене питають: «Україну
чи зможеш ти забути на чужині?» —
кричу: «Кладіть отут у домовину
живим!.. Однаковісінько мені...»

В. Підпалий

2. Поміркуйте, у яких конкретних образах виявляється любов автора до Батьківщини.

Слова вдячності, навіть такі прості, звичні, повертаються до нас сторицею, тому не забувайте говорити:

- Спасибі.
- Прийміть мою щиро вдячність.
- Дозвольте висловити Вам подяку.
- Щиро вдячний і зворушений Вашою увагою.
- Це дуже люб'язно з Вашого боку.
- Дякую!
- Хочу подякувати Вам.
- Безмежно вдячний.

80.

1. Прочитайте текст.

Уже є

Маленька дівчинка заходить до магазину і просить ляльку.
— Ось ця, — показує продавець, — уміє ходити, кричати, плакати, сміятись і навіть пити.
— Ви знаєте, у мене вже є сестричка, яка все це робить.
Я б хотіла просто ляльку.

2. Перебудуйте речення в тексті усмішки, використовуючи знання про прямий і зворотний порядок слів. Як впливає така перебудова на зміст і емоційне забарвлення висловлювання?

Повторюємо орфографію

81.

Запишіть, знявши ризик і розкривши дужки.

Ро(з, с)ташовуюч(и, і) по/різному, висловле(н, нн)а думка, зворотн(и, і)й порядок слів, інверс(и, і)я, лог(і, и)чний наголос, хто/сь інш(и, і)й, чимо/сь інш(і, и)м, не/відволікаюч(і, и)сь, укра(і, і)нці, (Р, р)іздво, (С, с)вята (Т, т)рійця, свято (К, к)упала, дохр(е, и)сти(а, я)нська культура, між/планетні мандри, тум(а, нн)ість (А, а)ндромеди, сузі(р)я, р'я) (с, С)аламандри, по/марс(і, и)анськ(и, і), сі(л, лл)ю, корте(ж, дж), коли/небудь, не/обхідно, ці(н, нн)ості.

Узагальнення до теми «СИНТАКСИС. ПУНКТУАЦІЯ»

Словосполучення — це синтаксична одиниця, що становить поєднання двох або більше повнозначних слів (самостійних частин мови), одне з яких — головне, а друге — залежне.

Речення — це основна одиниця спілкування. Граматична будова речення та його завершена інтонація служать для висловлення самостійної думки.

В	за метою висловлювання	розповідні	містять повідомлення про якийсь факт	стверджувальні, заперечні
		питальні	містять запитання	власне питальні, риторичні
		спону-кальні	містять наказ, вимогу, заклик, побажання	
И Д И	за емоційним забарвленням	окличні	вимовляються з підсиленою інтонацією	у кінці речення ставиться знак оклику
		неокличні	вимовляються зі звичайною інтонацією	у кінці речення не ставиться знак оклику
Р Е Ч	за кількістю граматичних основ	прості	просте речення має одну граматичну основу	мають завершену інтонацію
		складні	складне речення містить у собі дві або більше граматичних основ	частини складного речення поєднуються інтонацією або сполучниками
Е Н Б	за складом граматичної основи	дво-складні	граматична основа речення складається з двох головних членів — підмета і присудка	
		одно-складні	граматична основа речення складається з одного члена, який подібний до підмета або до присудка	

Порядок слів у реченні: прямий і зворотний (інверсія).

82. Виберіть правильну відповідь.

- У якому рядку всі словосполучення є дієслівними за способом вираження головного слова:
 - підійшли ближче, зірвана мною, уважно стежачи;
 - поділити надвоє, зафіксовані дані, привезений вантаж;
 - починає сутеніти, причинені двері, кажуть про людину;
 - багряне листя, пожовклі дерева, читаючи вголос?
- У яких рядках не всі сполуки слів є словосполученнями:
 - вражений словами друга, говорила схвильовано, дуже приємно;
 - накивав п'ятами, буду вчитися, обіцяв зробити;
 - друга зміна, порадив колегам, ідучи до школи;
 - ця стаття, автор закликає, захищати батьківщину?
- Речення *Ідемо далі, де небо аж летіть в лісі і струшує з них листя (М. Стельмах)* має такі характеристики:
 - спонукальне, неокличне;
 - спонукальне, окличне;
 - розповідне, окличне;
 - розповідне, неокличне.
- У кінці питального окличного речення має стояти:
 - знак питання;
 - знак оклику і знак питання;
 - знак оклику;
 - знак питання і знак оклику.
- Виберіть складне речення:
 - Безперечно, ми хочемо бачити себе бездоганними, приємними, товариськими, мати повагу й довіру людей (*О. Корніяка*).
 - А повітря, настояне на ароматах горобини й мокрого листя, приємно дурманить голову (*Є. Шморгун*).
 - Ти любиш тут кожен соняшник, кожную їхню усмішку, тобі воно дороге, рідне, наймиліше (*Є. Гуцало*).
 - Надзвичайно багато про Україну промовляють такі слова-поняття: козак, чумац, хлібороб, кобзар (*Н. Бібік*).
- Яке з наведених питальних речень не риторичне?
 - Подивися нарешті ж ти мові в обличчя:
Чи не мову в боях боронили діди? (*Ю. Бердик*)
 - Мово рідна, де твої світанки? (*В. Гончаренко*)
 - Мово наша рідна, барвінкова,
як тебе, мов матір, не любить? (*Г. Будняк*)
 - Кому ти, чоловіче добрий, уклонився? (*О. Муранов*)

7. Порядок слів у реченні буває:
- вільний і невільний;
 - прямий і непрямий;
 - прямий і зворотний;
 - непрямий і неповний.
8. За складом граматичної основи речення поділяються на:
- поширені і непоширені;
 - прості і складні;
 - ускладнені і неускладнені;
 - двоскладні й односкладні.
9. Виберіть спонукальне неокличне просте речення:
- Тебе ніколи, слово рідне, не забував я... (*В. Тарноградський*).
 - Придивіться: у рідному краї
Наша мова українська страждає (*Л. Таран-Пономаренко*).
 - Шануймо ж ми мову,
Цю квітку чудову (*К. Близнюк*).
 - Ти можеш навчитись чужого звичаю
І мову чужу, наче пісню, завчить (*Р. Братунь*).
10. У рядках П. Усенка
*Прийдуть справи буденні і звичні,
Та ніколи за далями літ
Не погаснуть вогні романтичні —
Вогневої поезії цвіт.*
- є такі приклади інверсії:
- присудок стоїть перед підметом;
 - узгоджене означення стоїть після означуваного слова;
 - обставина стоїть між присудком та іншими членами речення;
 - усі перераховані у варіантах *а, б, в* види інверсії.
11. Виберіть двоскладне речення:
- Черешні, вишні, сливи, абрикосові дерева, куші агрусу, смородини, порічок, густі малинові зарослі (*Є. Гуцало*).
 - Змінився ліс (*О. Донченко*).
 - Шануй рідну мову скрізь і в усьому...
 - Чую лагідне, родинне: «мамо», «ясочко», «татусь».
12. Виберіть односкладне речення:
- Дівчинка читає «Кобзаря»
По складах, рядочок за рядочком (*М. Палієнко*).
 - Рідна мова українська,
Ти душа мого народу (*Д. Кононенко*).
 - За кожним словом — пам'ять і любов... (*В. Коломієць*).

г) Шануємо і бережемо мову
За слушність і дотепність мудрих слів... (Г. Черінь).

83. 1. Прочитайте акровірш В. Федоренка.

Мудра, щедра, багата, розкішна,
Осяйна, пломінка, дивовижна,
Веселкова, барвиста і ніжна...
Але будь, рідна мово, й престижна!

2. Поміркуйте, як досягти рівня престижності української мови в суспільстві: що залежить від держави, а що — особисто від нас. Свої міркування запишіть, використавши:

- розповідне неокличне складне речення;
- розповідне неокличне просте двоскладне речення;
- питальне неокличне просте двоскладне речення;
- спонукальне окличне складне речення;
- спонукальне окличне просте односкладне речення.

84. Складіть і запишіть міні-твір «Хотин» (7–8 речень), використовуючи прості та складні, спонукальні, розповідні й питальні речення. Використовуйте подану ілюстрацію, слова з довідки та власні знання з історії, географії тощо.

Хотинська фортеця. Сучасний вигляд

Довідка: кам'яний мур, укріплення замку, вигідне розташування, Дністер, Київська Русь, заввишки 7,5 м, форпост Галицько-Волинського князівства, XI–XII ст.

§ 8. Головні члени двоскладного речення. Підмет і присудок

ПРИГАДАЙМО

1. Яке речення називається простим?
2. За якою ознакою речення поділяються на прості та складні?
3. Чим двоскладне речення відрізняється від односкладного?
4. Що становить граматичну основу двоскладного й односкладного речення?

85. Розгляньте фотографію на с. 54. Опишіть ситуацію: «Підготовка до написання твору з української літератури». Яку тему з української літератури ви зараз вивчаєте? Зробіть виписки до можливого твору з цієї теми.

86. Прочитайте текст. Випишіть прості двоскладні речення.

Характерна ознака аристократизму духу є свідомість своєї гідності й шанування людської гідності взагалі. У часи високого піднесення національної свідомості українців аристократизм духу завше був джерелом мужності й героїзму. Так було, коли воювали з кочівниками. Так було і в XVI–XVII ст. під час боротьби з панською Польщею.

Але аристократизм логічно веде до індивідуалізму. Для українця найцінніше — воля, незалежність у житті особистому, родинному й господарському.

Українець, оженившись, відділюється від батьків, щоб жити окремою родиною. Він типовий власник і не любить працювати на когось. Для нього власна вбога хата краща за чужий пишний палац.

Індивідуалізм не заважає колективній праці. Про це свідчить толока — спільна хліборобська робота, чумацькі валки, артіль, кооперативи всіх типів, поширених в Україні. Але така співпраця мусить бути добровільною.

А проте індивідуалізм українця за несприятливих умов політичного і суспільного життя перетворюється в егоїзм, що характеризується замиканням у коло вузьких особистих інтересів, нехтуванням інтересами суспільними. Цей егоїзм набуває різних форм, як, наприклад, ренегатство, кар'єризм, байдужість до всього, що виходить за рамки власних інтересів (*З посібника*).

Підмет — головний член речення, який означає те, про що йдеться в реченні. Це може бути і предмет: Весна мені багато говорила (*Леся Українка*); і властивість, що набула ознак предмета: Нове — добре забуте старе (*Народна творчість*); і дія, яку сприймають, мислять як предмет: Читати Олеса Гончара — це означає передовсім думати про головні досягнення й суперечності двадцятого століття (*Д. Павличко*). Підмет відповідає на питання *хто? що?*

Присудок — головний член речення, який означає те, що відбувається з підметом. Він називає дію, стан, ознаку і синтаксично зв'язаний з підметом, наприклад: Опада останнє листя і яснить алею (*М. Рильський*); Вечір був лагідний, свіжий (*Є. Гуцало*); Бо творчість — це найвище ремесло (*Л. Дмитерко*). Присудок відповідає на такі питання: *що робить підмет? що з ним робиться? який він є? хто він? чи що він? у якому стані перебуває?*

ГОЛОВНІ ЧЛЕНИ ДВОСКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ (підмет + присудок = граматична основа речення)	
підмет	присудок
<ul style="list-style-type: none"> • простий: <u>Сніг покрив</u> землю. • складений: <u>Ой три шляхи широкії докупи зійшлися</u> (<i>Т. Шевченко</i>). 	<ul style="list-style-type: none"> • простий: <u>Буду я навчатись</u> мови золотої у травивеснянки, у гори крутої (<i>А. Малишко</i>). • складений іменний: <u>Вони обидва були мисливці</u>. • складений дієслівний: <u>Мовчати вміє ніч</u> (<i>Д. Павличко</i>). • подвійний: <u>Сава Андрійович стоїть засмучений</u> (<i>О. Довженко</i>).

87. 1. Спишіть. Визначте граматичну основу в простих реченнях. Підкресліть головні члени речення.

До яких джерел треба звертатися, щоб перевірити правильність написання того чи іншого слова?

Мова — це система. Вона має свої закони. Наприклад, закони писемної мови зібрані в «Українському правописі» (редакція 1993 року). Щороку збірник правописних законів перевидається, щось уточнюється, але основа залишається незмінною. У цьому документі відтворено основні правила граматики, орфографії, графіки. Усе, що суперечить цим правилам, є порушенням норми. Ілюстрації до наведених в основному мовному законі правил ви знайдете в словниках: орфографічному, орфоепічному тощо. Однак, обираючи словник, обов'язково зверніть увагу, чи затверджено його на засіданні вченої ради Інституту мовознавства або Інституту української мови НАН України. Лише в цьому разі ви будете застраховані від помилок у тих словах, які пропонує словниковий реєстр (О. Ожигова).

2. Ознайомтеся з «Українським правописом» (його можна взяти в шкільній бібліотеці).

із Бабусиною Скрині і не тільки

88. 1. Прочитайте текст, розподіливши між собою репліки діалогу.

Нитка Аріадни — надійний спосіб, з допомогою якого можна вийти зі складної, заплутаної ситуації.

Яся. Сьогодні Дмитро виконував у школі роль провідника для п'ятикласників.

Бабуся. Хто ж для нього вибрав таку роль?

Дмитро. Я не міг спокійно дивитися: діти бігають, шукають кабінет, де має бути наступний урок. Вони були такі збентежені, метушилися, забували свої речі...

Бабуся. Це в них уроки в різних кабінетах?

Яся. Ще й учителі інші.

Дмитро. Я згадав, як ми в п'ятому класі мали такий самий клопіт.

Бабуся. У вашій школі стільки сходів, різних виходів, що можна й заблукати.

Яся. Авжеж! Це — справжнісінький лабіринт. Не тільки п'ятикласникам, а й нам не завадила б **нитка Аріадни**.

Дмитро. О! Ти доречно згадала цей грецький міф. Правду кажучи, коли я читав пояснення

вислову **нитка Аріадни**, то не відразу зрозумів, до чого тут нитка й Аріадна. Там стільки різних подій і героїв, що й годі їх запам'ятати.

Бабуся. Коли кажуть про нитку Аріадни, яка допомагає вибратися з лабіринту, не всі пам'ятають, що це був чарівний клубок ниток.

Яся. І дав його дівчині Дедал, легендарний афінський архітектор і скульптор. Він побудував на острові Крит для царя Міноса лабіринт.

Дмитро. А в лабіринті жив лютий і кровожерний Мінотавр.

Бабуся. Ось бачиш, як ти добре запам'ятав історію про Мінотавра.

Дмитро. Але я не пригадую, хто його вбив.

Яся. Це був грецький герой Тесеї. У нього закохалась Аріадна, дочка Міноса. Вона й дала чарівний клубок Тесеєві. Той прив'язав нитку до вхідних дверей лабіринту, клубочок покотився до найдалшого закутка, де жив Мінотавр. Так Тесеї знайшов і вбив чудовисько...

Дмитро. Без допомоги нитки Аріадни він не зміг би вибратися з лабіринту.

Бабуся. Коли вживають фразеологізм **нитка Аріадни**, не обов'язково уявляють лабіринт і чарівний клубок ниток. Ось, скажімо, знання, які ви здобуваєте в школі. Хіба це не та сама нитка Аріадни, яка допомагатиме вам у житті?!

2. Знайдіть у тексті складні речення. Визначте кількість частин у кожному з них.
3. Поміркуйте, чи потрапляли ви коли-небудь у ситуацію, яку можна назвати лабіринтом. Як ви знайшли вихід із складної ситуації? Що було для вас ниткою Аріадни?

Між підметом і присудком існує особливий тип синтаксичного зв'язку — уподібнення граматичних форм присудка до граматичних форм підмета.

Присудок із підметом, як правило, узгоджується в таких граматичних формах:

- рід (*Сонце світило. Ліс прокинувся. Пташка заспівала*);
- число (*Іспит починається. Іспити починаються*).

Особливості узгодження простого підмета з присудком

1. Якщо підмет виражений іменником чоловічого роду, що означає професію, посаду чи звання (*професор, доцент, учитель*) і в реченні стосується особи жіночої статі, то присудок

може стояти як у чоловічому, так і в жіночому роді: Директор прийняв на роботу. Директор прийняла на роботу. В офіційно-діловому стилі переважають форми чоловічого роду.

2. Якщо підмет виражений власною назвою (без загальної), то він узгоджується з присудком у роді: Київ – гостинний і зелений (але: Місто Київ – гостинне і зелене); Замбія – велична і прекрасна.

3. Якщо підмет виражений абрєвіатурою, то присудок орієнтується на граматичний рід ключового слова в скорочуваному сполученні слів: ООН запропонувала певні зміни (бо Організація – ключове слово в словосполученні Організація Об'єднаних Націй).

89.

Прочитайте. Випишіть граматичні основи. Проаналізуйте особливості узгодження підмета і присудка в реченнях.

1. Коні заспокоїлися, розбіглися по загороді. 2. Хлопчик наблизився до конюшні, зазирнув у темну ополонку дверей... 3. Але він сподівається на Степанову добрість. 4. Дві молоді кобилки затіяли посеред вулиці, за кілька кроків од Степана, жартівливу бійку. 5. Колишній спокій та розсудливість повернулися до Шептала (3 тв. В. Дрозда).

Особливості узгодження складеного підмета з присудком

1. Якщо підмет виражений сполученням на зразок частина, більшість, меншість, ряд, багато, мало, кілька + іменник у родовому відмінку множини, то присудок має форму однини: Багато учнів зацікавилось цим питанням.

2. Якщо підмет виражений сполученням кількісного числівника (два, чотири) та іменника в називному відмінку або в знахідному відмінку множини, то присудок може мати форму як однини, так і множини: П'ять років від тої зустрічі минули. П'ять років від тої зустрічі минуло.

3. При прямому порядку слів (підмет перед присудком) присудок стоїть у множині, при інверсії (присудок перед підметом) присудок уживаємо в однині: Троє братів зібралися разом. Зібралось разом троє братів.

4. Зі складеним підметом (іменник у називному відмінку + прийменник з(із) + іменник в орудному відмінку) присудок, як правило, уживається в множині: Мати з дочкою сідають за вишивання.

5. Підмети на зразок хтось із них, кожний із присутніх вимагають від присудка форми однини: Кожний з учасників розраховував на приз.

6. Якщо підмет має у своєму складі кількісний числівник, який закінчується на одиницю (121, 1991 тощо),

присудок при такому підметі потрібно ставити у формі однини: Триста п'ятдесят одна особа проголосувала за резолюцію.

90.

1. Складіть і запишіть прості двоскладні речення так, щоб наведені словосполучення виступали підметами, а присудки були виражені дієсловами.

Багато друзів, чимало приємних хвилин, кілька незабутніх вражень, два роки, три бажання, чотири причини, Дмитро з Наталкою, мати із сином, кожен з нас, жоден зі спортсменів.

2. Прокоментуйте зв'язок підмета з присудком у записаних реченнях.

Особливості узгодження однорідних підметів і присудків

1. При однорідних підметах присудок може мати форму як однини, так і множини. Присудок, що стоїть після однорідних підметів, має форму множини: Книги, ручка, зошит, олівець лежали на столі. Присудок, що стоїть перед однорідними підметами, має форму однини: На столі лежав олівець, книги, ручка, зошит.

2. Якщо в реченні при складеному підметі є кілька однорідних присудків, то, як правило, вони мають форму множини: Двоє братів відвідали спортивну секцію, відпочили після тренувань і пішли в бібліотеку.

91.

Спишіть, розкриваючи дужки.

1. На сцені перед концертом (настроювати інструмент) скрипаль, віолончеліст, контрабасист. 2. Яблуна, груша, черешня, слива (квітувати) в садку. 3. Із землі (витикатися) часник, кріп, цибуля, петрушка. 4. Вулиця, подвір'я, будинок (нагадувати) йому дитинство. 5. Десятеро дітей (виховуватися) у сімейному дитячому будинку.

Як правильно вітатися: *добрий день* чи *доброго дня*?

Перевагу надають таким формам: *доброго ранку, добрий день (добридень), добрий вечір*. Форма *доброго дня* властива розмовному стилю.

92.

Спишіть, вибираючи з дужок потрібну форму присудка.

1. Сімсот дев'яносто делегатів (узяли, узяло) участь у з'їзді. 2. Триста двадцять один велосипедист (дістався, дісталися) фінішу. 3. Більшість абітурієнтів (буде, будуть) забезпечена,

забезпечені) гуртожитком. 4. Дехто з присутніх на зборах (не зареєструвався, не зареєструвалися). 5. Президент шкільного самоврядування Сидорова (оголосив, оголосила) подяки учням дев'ятих класів за допомогу в проведенні Свята Букваря. 6. Щорічно в програмі Дня Сонця (бере, беруть) участь чотирнадцять країн.

93.

Прочитайте текст усмішки, вставляючи замість крапок слова з довідки у відповідній граматичній формі. Правильно узгоджуйте підмет із присудком. Запишіть відновлений текст. Підкресліть головні члени речення.

Брат із сестрою ... батька з днем народження. Першим це ... син-школяр.

Батько його ...:

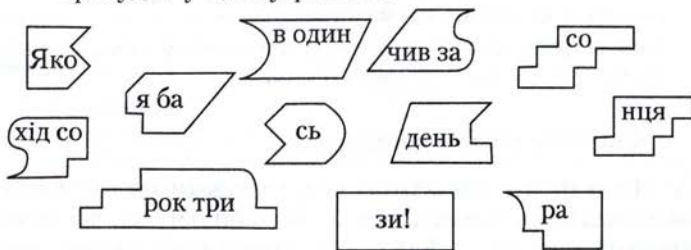
— Кращим подарунком для мене ..., синку, твоя гарна поведінка в школі, успішність, допомога в господарстві.

— ..., тату, я вже ... тобі листівку і свої улюблені цукерки.

Довідка: зробити, вітати, намагатися, бути, випереджати, купити, запізнюватися.

94.

1. Складіть із пазлів речення й запишіть його. Знайдіть граматичну основу. За яким правилом узгоджені підмет і присудок у цьому реченні?

2. Як ви гадаєте, чи можливо те, що ви прочитали? Герою якого твору відомого французького письменника належать ці слова? Запишіть назву твору, повне ім'я та прізвище автора, а також ім'я героя.

Повторюємо орфографію

95.

Запишіть, знявши риску і розкривши дужки.

Дво/складне речення, складе(н, нн)ий іме(н, нн)ий присудок, предмет(а, у), передо/всім, на/приклад, с(и, е)стема, (У, у)країнський правопис, і(л, лл)юстрації, орфо/графічний, сто/лі(т, тт)я, орфо/епічний, (І, і)нститут мово/знавства, словниковий ре(е, є)стр, на(т, д)хне(н, нн)я, офіційно/діловий, д(е, и)ректор, форте/піано,

бі(льш, лш)ість, ме(ньш, нш)ість, п'я(тьд, тд)есят, велос(е, и)педист, конф(е, и)ренція, пр(е, и)з(е, и)дент, само/врядува(н, нн)я, фу(т, д)бол.

§ 9. Форми вираження підмета

Простий підмет виражається одним словом або словосполученням, що є назвою одного поняття.

Форми вираження простого підмета

1. Іменник у Н. в.	<i>Високий <u>ліс</u> мовчав навколо (В. Мисик).</i>
2. Займенник у Н. в.	<i>Слово, <u>пісне</u>, думо Кобзарева, <u>ви</u> — окраса й суть мого життя... (Г. Чупринка). <u>Це</u> — з українських лук вам голос журавлиний! (М. Рильський).</i>
3. Прикметник у Н. в., що перейшов в іменник	<i><u>Жадібний</u> платить двічі (Народна творчість).</i>
4. Дієприкметник у Н. в., що перейшов в іменник	<i>Коли б усі <u>одурені</u> прозріли, коли б усі <u>убиті</u> ожили (В. Симоненко).</i>
5. Числівник у Н. в., що перейшов в іменник	<i><u>Один</u> в любов, а <u>другий</u> в містику, а <u>третій</u> в небо, де орли (П. Тичина).</i>
6. Неозначена форма дієслова	<i><u>Вік ізвікувати</u> — не пальцем перекивати (Народна творчість).</i>
7. Вигук (у значенні іменника)	<i><u>Ку-ку-ку-ку</u> тобі віщує долю (Народна творчість).</i>
8. Службова частина мови (у значенні іменника)	<i>«<u>Не</u>» — заперечна частка.</i>
9. Словосполучення, сполуки слів, речення, що є назвою одного поняття	<i>«<u>І вражою злою кров'ю волю окропіте</u>» — з дитинства знайомі слова! (О. Гончар). <u>Біла Церква</u> — сучасне місто. <u>«Лихий попутав»</u> — оповідання Панаса Мирного. <u>Іван Франко</u> — пророк у своїй Вітчизні.</i>

96.

1. Прочитайте. Випишіть по три простих двоскладних речення з підметом у формі іменника і займенника.

Шевченкові словесні образи в бесіді В. О. Сухомлинського

Яке невичерпне багатство почуттів в оцій квітці рідної мови — *Сонце заходить, гори чорніють, пташечка тихне, поле німіє.*

Тиха липнева година. Сонце щойно сховалося за обрієм. Ми йдемо з дітьми в поле, сідаємо на стерні й слухаємо тишу скоше-них трав. Вона якось тривожна, насторожена й печальна. Все, що співало, раділо, купалося в сонячному промінні, — усе готується на нічний спочинок. Далекі пагорби вкриваються легкою вечірньою млою. Дивіться, діти, як вечірня мла ніби переливається через краї ярів та долин. Стелиться нивами, пнеться на пагорби. Гори чорніють — ніколи не зітреться з дитячої пам'яті почуттів цей чарівний образ. Поле якось ніби принишкло, загортаючись у сутінки. Від річки потягло прохолодою, затихли пташки, тільки ще наш степовий співунець-цвіркун пробує смичком струну своєї скрипки, а з ярів пливають усе нові й нові хвилі вечірньої мли... Поле німіє.

2. Як В. О. Сухомлинський показав своїм вихованцям поетичний світ Т. Шевченка? Чи сподобався вам підхід автора?

97.

Виразно прочитайте вірш. Випишіть із кожної частини складних речень підмет і присудок. Яку роль відіграють підмети в цій поезії? А присудки? Усно перебудуйте речення так, щоб у них не було присудків. Як змінився текст вірша? Відповідь обґрунтуйте.

САДОК ВИШНЕВИЙ КОЛО ХАТИ

Садок вишневий коло хати,
Хрущі над вишнями гудуть,
Плугатарі з плугами йдуть,
Співають ідучи дівчата,
А матері вечерять ждуть.
Сім'я вечерея коло хати,
Вечірня зіронька встає.
Дочка вечерять подає,

А мати хоче научати,
Так соловейко не дає.
Поклала мати коло хати
Маленьких діточок своїх;
Сама заснула коло їх.
Затихло все, тільки дівчата
Та соловейко не затих.

Т. Шевченко

98.

Прочитайте. Випишіть прості двоскладні речення, у яких підмет виражений прикметником. Підмет відповідно підкресліть.

Людина — це істота, жива система, що є нерозривною єдністю біологічного і соціального, тілесного і духовного, родового та індивідуального.

Біологічне в людині — це залежність її від природних процесів Землі, Космосу, Всесвіту. Людина живе, відчуваючи у своїх біоритмах пульсацію Космосу. Будь-які зміни в ньому впливають на стан людської психіки та організму в цілому.

Соціальне в людині — це її залежність від певного суспільства і причетність до його життя. Суспільство, оточення може змінювати людину.

Тілесне показує будову тіла, особливості розумової діяльності, тип нервової системи тощо.

Духовне в людині — її здатність творити свій внутрішній світ, відмінний від навколишньої дійсності.

Родове відрізняє людину від інших живих істот. Індивідуальне — це колір волосся, шкірний візерунок на пальцях, тембр голосу, спосіб поведінки тощо (*З підручника*).

і пЕНЗЛЄМ, і сЛОВОМ

99. 1. Прочитайте текст.

Художника Василя Тропініна не випадково привабила постать українського національного героя Устима Кармелюка. **Допитливі знають, що це ім'я назавжди пов'язане з Поділлям.** Ось як про це сказав Іван Драч: *Сплять вітри на блакитних постолах, /спить Поділля — земля Кармелюків.*

«Славним лицарем» називав Кармелюка Тарас Григорович Шевченко. Постать керівника повстанського руху 1813–1835 рр. овіяна легендами.

Це був ватажок, який боровся за справедливість, допомагав бідним. Його ув'язнювали, висилали до Сибіру, але чотири рази Кармелюк тікав і продовжував боротьбу. «**За Сибіром сонце сходить**» — пісня, автором якої народ вважає Кармелюка.

Створити образ непокірного Кармелюка було внутрішньою потребою **В. Тропініна**: сам художник був за походженням кріпак, тобто добре знав життя бідняків.

Портрет Кармелюка відбиває уявлення В. Тропініна про вольову, рішучу людину. За переказами, Устим був не дуже високий, але плечистий, кремезний, надзвичайно сильний. Художник зобразив рішуче обличчя, гострий погляд, коротко підстрижене волосся.

Увагу привертають посріблені інеєм вуса Кармелюка, засмагле, обвітрене обличчя. Підкреслено національний одяг Кармелюка. Це вишита сорочка, кунтуш.

До образу Устима Кармелюка зверталися такі письменники: **М. Старицький, Марко Вовчок, Степан Васильченко, В. Кучер.**

2. У виділених реченнях визначте граматичні основи, вид і форму вираження підмета.

3. Об'єднайтесь у групи й проведіть обговорення картини художника, а також доповніть свої розповіді інформацією про Устима Кармелюка.

В. Тропінін. «Портрет літнього селянина». 1-ша пол. XIX ст.

За будовою підмет буває простий і складений.
Складений підмет виражається словосполученням.

Форми вираження складеного підмета

Форма вираження	Приклади
1. Сполучення іменника або особового займенника у формі Н. в. з іменником (або іншою частиною мови в значенні іменника) у формі Ор. в. з прийменником <i>з</i> (<i>із</i>)	<i>Федір з Олексієм</i> — рідні брати. <i>Ми з тобою</i> йдемо стежкою в саду (М. Рильський).
2. Сполучення іменника, що має кількісне значення, з іменником у формі Р. в. мн.	<i>Тисячі зірок</i> дивилися з неба.
3. Сполучення власне кількісного числівника з іменником у формі Н. в. мн. або Р. в. мн. чи одн.	<i>П'ять братів</i> довго шукали один одного. <i>Дві книжки</i> лежать на столі.
4. Сполучення числівника або займенника з іменником (іншою частиною мови в значенні іменника) у формі Р. в. з прийменником <i>з</i> (<i>із</i>)	<i>Перший з них</i> уже тренувався в спортзалі. <i>Котрась із дівчат</i> заспівала улюблену пісню.
5. Сполучення іменника, що означає угруповання людей або тварин (<i>згряя, юрба, ватага</i> тощо) з іменником у формі Р. в. мн.	<i>Обабіч по схилах гір</i> розсипалися <i>отари кіз та овець</i> (О. Гончар).
6. Сполучення іменника із значенням міри (<i>кілограм, літр, метр</i>) з іменником Р. в. одн.	<i>Кожний літр</i> молока і <i>центнер хліба</i> — не легка людська праця.
7. Сполучення дієслова в інфінітиві (<i>бути, залишатися, здаватися</i>) з іменником у формі Ор. в. одн. чи мн.	<i>Бути визволителем</i> — це благородно (О. Гончар).

100.

1. Об'єднавшись у групи (4–6 учнів), складіть і запишіть фантастичні оповідання за поданими тематичними реченнями.

1. У 2999 році внаслідок загадкових космічних катаклізмів змінилась орбіта Сонця.

2. Штаб спасіння Сонячної системи шукає можливості порятунку.

3. План спасіння, запропонований нами, схвалено!

4. Бути землянином — це відповідально.

2. Зачитайте твори. Обговоріть їх. Визначте найбільш вдалі. Зверніть увагу на використання складених підметів.

Спишіть. Підкресліть граматичні основи у двоскладних реченнях. Визначте вид підмета (простий чи складений).

1. Поховали ми з дідами
Слово, нашу силу;
Густо, густо засадили
Рутою могилу.

П. Куліш

2. Є така благодать —
Чути мамину мову,
Коли в ній мерехтять
Зорі в синь вечорову.

В. Бабич

3. Промовляти — одвічне жадання,
Наче бачити чисту блакить...
Кожен голос — то наше дихання.
Кожним звуком нам серце болить.

М. Сингаївський

4. Я — українець, я не малорос,
Пишаюсь родом тисячокорінним...
Тарас за мене мучився й боровсь,
Щоб я зробився зерням України.

В. Кочевський

В українській мові з'явилися нові запозичення: *інвестиція, інвестор, аудитор, брокер, менеджер, маркетинг*. Змінюється економічне життя нашої країни, а з ним і мова. Однак, уживаючи іншомовні слова, треба знати, що вони означають, і вживати їх доречно:

інвестиція — вкладення; *інвестор* — особа, що вкладає гроші в певний проект; *аудитор* — людина, що проводить перевірку; *брокер* — посередник; *менеджер* — фахівець з управління, організатор; *маркетинг* — торгівля, продаж, організація збуту товарів.

1. Об'єднавшись у групи (4–6 учнів), дайте визначення процесам, назви яких наведені нижче. Визначення запишіть, порівняйте результати роботи в групах.

Навчатися, самореалізовуватися, співпереживати, творити, удосконалюватися, займатися миротворенням.

2. Якими членами речення виступають наведені дієслова в записаних визначеннях?

103. 1. Встановіть відповідність. Складіть і запишіть речення – визначення понять, наведених ліворуч.

1. «Не»	а) промислове місто
2. «Реве та стогне
Дніпр широкий»	б) роман Панаса Мирного та
Івана Білика
3. Кривий Ріг	в) протиставний сполучник
4. «Хіба ревуть воли,
як ясла повні»	г) заперечна частка
5. «Але»	г) рядок із балади Т. Шевченка
д) столиця Автономної Республіки
Крим

2. У записаних реченнях встановіть будову підмета і форму його вираження.

104. Прочитайте, знайдіть в усмішці складені підмети. Складіть із ними власні жартівливі визначення.

Мама з татом і дідусь із бабусею знають, що енергія — це те, чого вдосталь у кожної дитини, поки її не попросили щось зробити.

Повторюємо орфографію

105. Запишіть, знявши ризик і розкривши дужки.

Л(е, и)тять лебі(д, т)ки, дума (К, к)обзарева, діє/пр(е, и)кметник, ку/ку/ку/ку, кро(вю, в'ю), не/вичерпне бага(ц, тс)тво, пташ(е, и)чка, ле(г, х)ка, плуг(о, а)тарі, не/розривною єдніс(т, тт)ю, тіле(с, ст)не, біо/р(і, и)тми, пульсац(і, и)я (К, к)осмос(а, у), будь/які, відмі(н, нн)ий, воло(с, сс)я, тембр голос(а, у), біо/логія, процес(с, сс), місто Кривий (Р, р)іг, оба/біч, інвест(і, и)ц(і, и)я, ауд(і, и)тор, бро(к, кк)ер, мен(е, и)джер, маркет(і, и)нг.

§ 10. Простий і складений присудок. Дієслівний складений присудок

За будовою присудок буває **простий і складений**.

Простий присудок виражається одним словом (дієсловом у формі певного способу: *бере, бери, брав би*) або іншою словоформою, синонімом до якої є дієслово: *буду брати (братиму), пече раків (червоніє), мовить-промовляє (говорить), шмиг (шмигнув)*.

Форми вираження простого присудка

	Форма вираження	Приклади
1.	Дієслово теперішнього, майбутнього, минулого часу дійсного способу	<i>Ми <u>сидимо</u>, з цікавістю слухаючи татові казки (М. Коцюбинський).</i> <i>І <u>забудеться</u> срамотня давня година, і <u>ожи-ве</u> добра слава, слава України (Т. Шевченко).</i> <i>Парубок <u>стояв</u>, як зачарований (Панас Мирний).</i>
2.	Дієслово наказового способу	<i><u>Починаймо</u>, любі діти, мови рідної урок (М. Адаменко).</i>
3.	Дієслово умовного способу	<i>Говорите: вам не потрібна мова, — <u>Була б</u> у магазині ковбаса... (З. Бебешко).</i>
4.	Фразеологічний зворот	<i>Діти <u>набиралися розуму</u>, читаючи цікаві журнали.</i>
5.	Складена форма майбутнього часу дієслова	<i>Ні, я жива! Я <u>буду</u> вічно <u>жити!</u> (Леся Українка).</i>
6.	Звуконаслідувальні слова	<i>Наша кішка — в ліжку <u>скік</u> (Н. Забіла).</i>
7.	Повторювані дієслова в тій самій і в різних формах	<i>А півень по двору <u>ходить-походжає</u> (Народна творчість).</i> <i>Дід <u>бив-бив</u> — не <u>розбив</u> (Народна творчість).</i>
8.	Дієслова-синоніми	<i><u>Говорили-балакали</u>, сіли та й заплакали (Народна творчість).</i>
9.	Дієслова з частками	<i>А він <u>узаяв та й стрибнув</u>. Вона ж <u>собі пішла</u>.</i>

106. 1. Прочитайте текст. До якого стилю і типу він належить?

Над містом уже стояло чисте небо і сонце розкидало свої теплі проміння. Післядощове повітря пахло тим ледве вловимим і надзвичайно приємним запахом, що завжди асоціюється з народженням нового, досі не відомого життя. Усюди шелестів симпатичний міський гомін, і всюди, під ногами веселих балакучих пішоходів, тротуари блискали бризками дощової води. І не тільки асфальт, але й звичайний сірий камінь почав блискати й переливатися в срібних ромбиках віддзеркаленого сонця. На темно-сірій грозівій полосі підвелася, як і завжди прекрасна, райдуга й, закоронувавши гбір, урочисто повисла в прозорому ефірі. Уже бігли автобуси, дзвеніли трамваї, й між ними метушилися візники (За Миколою Хвильовим).

2. Випишіть із двоскладних речень граматичні основи з простим присудком.

107. 1. Спишіть уривки з поеми Лесі Українки «Давня казка» (1–3) і з балади І. Малковича «Із янголом на плечі» (4).

1. Геть одбившись від гурту,
Іде лицар в самотині.
Зирк! — поет лежить, як перше,
На самісінькій стежині...
2. **Спалахнув від гніву** лицар, —
Був він гордий та завзятий,
Але ж тільки **на упертість**
Та **на гордощі багатий**.
3. **Був собі** одважний лицар,
Нам його згадать до речі,
Він **робив походи** довгі —
Від порога та до печі.
4. А він **йде і йде**, хоча
вже й не дихає свіча,
лиш вуста дрижать гарячі:
янголе, не впадь з плеча.

2. Яку синтаксичну роль виконують виділені слова? Дайте їм характеристику як членам речення.

108. 1. Прочитайте.

У якому випадку слово *президент* потрібно писати з великої букви, а в якому — з малої?

Якщо йдеться про найвищу державну посаду, то слово *Президент* треба писати з великої букви (*звернення Президента України*). У всіх інших випадках це слово пишуть з малої букви (*на загальних зборах був присутній президент корпорації*).

2. Складіть і запишіть речення зі словом *президент*, щоб воно писалося з великої і малої букви. Охарактеризуйте в записаних реченнях головні члени речення.

109. Спишіть. Визначте синтаксичну роль вигуків і звуконаслідувальних слів.

1. Підходжу до свого щоденника, що вишкіряє до мене білі сторінки, і — бац! бац! — ним об стіл. Гайда в шухляду!.. 2. Сотні років цілі армії білих зубів безперестанку роблять хресь-хресь... і вкривають лущинням землю. Хрум-хрум... хресь... хресь... 3. І знов те «ай», таке високе, лоскітливо-жіноче і срібно-дзвінке. 4. Дівчата... ха-ха! 5. А-а-а... — неслося десь здалеку, як од розірваної греблі (3 тв. *Остата Вишні*).

Складеним називають присудок, що складається з двох частин — основної і допоміжної. Складений присудок буває **дієслівний** та **іменний**.

Дієслівний складений присудок складається з допоміжного слова, що показує можливість, бажаність, початок

розгортання дії, і неозначеної форми дієслова, що означає основну дію: *М'який, лапастий сніг не переставав падати* (І. Микитенко).

У ролі **допоміжної частини** складеного присудка виступають:

- дієслова в особовій формі (*хочеш, починаю, може, стаємо, намагаєтесь, продовжують, закінчили, збиратимуть, бажала, перестав, братимуть, почала, припинило*);
- прикметники (*певен, ладна, згодні, раді, готові, повинна*);
- прислівники (*треба, можна, доцільно, необхідно, неможливо*).

У ролі **основної частини** складеного присудка виступає будь-яке дієслово в неозначеній формі.

110. Прочитайте. Випишіть речення зі складеними дієслівними присудками. Підкресліть присудки.

Без системи телебачення неможливо уявити сучасне життя. Вважається, що термін «телебачення» вперше почав застосовувати інженер Костянтин Перський у 1900 році на міжнародному електротехнічному конгресі в Парижі.

В енциклопедіях можна знайти десятки імен, причетних до реалізації процесів телебачення. Серед них — ім'я Бориса Грабовського, сина відомого українського поета Павла Арсеновича Грабовського. Борис Грабовський не захотів піти стежкою батька, хоча навчався читати за його книжками. Майбутній учений захоплювався технікою, конструюванням, законами фізики.

Саме Борисові Грабовському належить винахід катодного комутатора, що став основою передавальної телевізійної трубки.

Учені на основі вивчення архівних і патентних матеріалів стверджують, що талановитий фізик-експериментатор, українець Борис Павлович Грабовський, першим у світі виготовив електронну телевізійну установку (*3 журналу*).

111. Спишіть. Зверніть увагу на підкреслені граматичні основи в кожному реченні. Визначте вид підмета і присудка.

Нову батьківщину навіть може створити народ, але мови — ніколи. І якщо людська душа здригається перед убивством однієї людини, то що ж повинна б почувати вона, зазіхаючи на життя багатовікової історичної особистості народу — цього найбільшого з усіх створінь Божих на землі? Не умовних звуків тільки вчить-ся дитина, вивчаючи рідну мову, а п'є духовне життя і силу рідного слова. Воно пояснює їй природу, як не міг би пояснити її

жоден з природознавців, воно знайомить її з характером людей, які її оточують, із суспільством, серед якого вона живе, з його історією та його прагненнями, як не міг би ознайомити жоден історик; воно вводить її в народні вірування, у народну поезію, як не міг би ввести жоден естетик; воно, нарешті, дає такі логічні поняття й філософські погляди, яких, звичайно, не міг би дати дитині жоден філософ (За К. Ушинським).

Кутюр'є, модельєр чи кравець?

Слово *кутюр'є* прийшло до нас із французької і в перекладі означає «модельєр модного одягу». *Кутюр'є* — це майстер високого класу, який є законодавцем моди. Кажемо: *колекція одягу, створена відомим кутюр'є; сукня від українського модельєра. Кравець* — це виконавець, що втілює задуми кутюр'є. Він шиє те, що придумав модельєр, кутюр'є.

Визначаючи граматичну основу речення, пам'ятаймо, що дієслово у формі інфінітива може виконувати роль частини складеного дієслівного присудка, додатка, обставини, означення. Наприклад: *Я починаю це розуміти* (обидва дієслова стосуються однієї особи, допоміжне дієслово *починаю* вказує на початок основної дії). Інфінітив у цьому реченні є частиною складеного дієслівного присудка.

Сергій дозволив мені скористатися його калькулятором (присудок *дозволив* означає дію, яку виконує одна особа, а *скористатися* стосується іншої особи, не підмета). Можна поставити питання: *дозволив що?* Дієслово у формі інфінітива в цьому реченні виконує роль додатка.

Ми пішли саджати дерева (дієслова називають дві окремі дії). Можна поставити питання: *пішли з якою метою?* У цьому реченні дієслово у формі інфінітива виконує роль обставини.

Є надія зустрітись ще (можна поставити питання: *яка надія?*). У цьому реченні інфінітив виступає означенням.

112.

Спишіть. Визначте синтаксичну роль виділених слів.

1. Зосталася тільки надія одна: надія **вернутись** ще раз на Україну (*Леся Українка*). 2. Поет мусить постійно **враховувати** рівень читача (*В. Стус*). 3. Люди повинні більше **дивитися** на зорі, на Стожари, на Чумацький шлях (*М. Стельмах*). 4. **Любить** людей мене навчила мати і рідну землю, що б там не було (*В. Симоненко*).

113. 1. Складіть і запишіть міні-твір «Мій улюблений літературний герой», використавши подані словосполучення.

Хочу розповісти, може вразити, намагаюся зрозуміти вчинки, із здивуванням помітив, доцільно прочитати, можу додати, спробую застосувати.

2. Яку синтаксичну роль відіграли наведені словосполучення у створеному тексті?

114. 1. Прочитайте уривок із «Думи про щастя» В. Симоненка. Випишіть із тексту словосполучення, що виконують у реченнях роль дієслівних складених присудків.

Місяць хоче,
мабуть, погрітись —
суне в шибку
свій блідий диск.
Заглядає, цікавий,
у миску:

що ви з'їли таке смішне,
що од вашого
реготу й писку
тягне в хату
із неба мене?

115. Виберіть речення зі складеним дієслівним присудком. Відповідь обґрунтуйте.

1. Батьки пішли копати город.
2. Дід почав копати криницю.
3. Ти будеш копати?
4. Уміння копати криниці передалося мені від прадіда.

116. Прочитайте текст усмішки. Знайдіть речення з дієслівним складеним присудком. Перебудуйте це речення так, щоб присудок у ньому був простий.

- На уроці біології:
— Андрійку! Як називаються істоти, що можуть жити і у воді, і на суходолі?
— Матроси.

Повторюємо орфографію

117. Запишіть, знявши ризик і розкривши дужки.

Діє/слівний складе(н, нн)ий присудок, мовить/промовляє, жит(е, и)меш, ас(в, ф)альт, пр(е, и)красна, ра(йд, д)уга, авто/буси, фразе/о/логічний (з, с)ворот, тра(н, м)ва(і, ї), м(е, и)тушилися, (Ч, ч)умацький (Ш, ш)лях, міні/твір, с(е, и)нтаксична роль, душа/бо, (В, в)ітчизна, слово/сполуче(н, нн)я, згод(е, и)н, об(г, г)рунтуйте, кр(е, и)ниця, на/сухо/долі.

§ 11. Іменний складений присудок. Тире між підметом і присудком

Іменний складений присудок — це присудок, що складається з допоміжного дієслова-зв'язки та іменної частини: Була весна весела, щедра, мила (Леся Українка).

Дієслово-зв'язка передає граматичне значення часу, особи, способу, числа. Іменна частина називає ознаку предмета.

У ролі дієслова-зв'язки виступають дієслова *буду, будеш, буде, будемо, будете, будуть, був, була, було, були, є; становлять, становиш; стаємо; виявляється; залишишся; називається; вважалося; здається.*

У ролі іменної частини виступають іменники, прикметники, числівники, займенники, дієслова (неозначена форма і дієприкметник).

Іменник у ролі іменної частини складеного присудка має форму:

- Н. в. і вказує на постійну ознаку предмета: Мій брат був баяніст. Такі речення становлять окремий тип.

- Ор. в. або Зн. в. з прийменником *за* і вказує на непостійну або нехарактерну ознаку предмета: Старший брат став йому батьком. Ясько за пастушка був саме того літа (М. Рильський).

До іменної частини можуть входити порівняльні сполучники *мов, немов, ніби, наче* і заперечна частка *не*: Люди — прекрасні. Земля — мов казка (В. Симоненко).

118.

1. Прочитайте уривки з поезій Л. Костенко. Зверніть увагу на підкреслені члени речення. До якого типу належать підкреслені присудки? Відповідь обґрунтуйте. Чи завжди використовується дієслово-зв'язка?

1. Він гордий був. Гордієм він і звався.
Він лицар був, дарма що постоли.
2. Я, може, божевільним тут здаюся.
Ми з вами люди різного коша.
3. Я дуже тяжко вами відболіла.
Це все було як марення, як сон.
4. Цей ліс живий. У нього добрі очі.
Шумлять вітри у нього в голові.
5. Я дерево, я сніг, я все, що я люблю.
І, може, це і є моя найвища сутність.

6. Оця реальна мить вже завтра буде спомином, а післязавтра — казкою казок.

2. Яке висловлювання вам найбільше сподобалося? Як ви розумієте зміст вислову *казка казок*?

119. 1. Прочитайте уривок з інтерв'ю Оксани Пахльовської, дочки Ліни Костенко. Випишіть речення з іменним складеним присудком.

Я з дитинства знаю, що мама не випустить із рук жодного рядка, якщо вона непевна хоч у якомусь слові, римі, композиції. Мені до сліз шкода строф чи віршів, які мама безжалісно викидає. Я ж бачу золоті строфи! Кажу: поверни!!! Не поверне. Вимогливість до себе, вічний сумнів, вічний пошук, вічне «все не так». Колись, слухаючи маму, я заціпеніла і просто видихнула: «Мамо! Ти геній!»

Вона здивовано стелула плечима: «Просто я нормальний письменник...»

2. Прокоментуйте цей текст. Як, на вашу думку, кожний має ставитися до справи, яку виконує?

3
ЗАПАМ'ЯТАЙМО

В іменному складеному присудку дієслово-зв'язка у формі теперішнього часу, як правило, пропускається. У деяких випадках замість дієслова-зв'язки ставиться тире.

Тире ставиться

1.	Коли підмет та іменна частина присудка — іменники в Н. в.	<i>Мова — матері <u>уста</u> (Іван Багряний).</i>
2.	Коли підмет та іменна частина присудка — числівники	<i>Три і чотири — <u>сім</u>.</i>
3.	Коли обидва головні члени або один з них виражені неозначеною формою дієслова	<i>У нас <u>кохати</u> — <u>полюбить</u> сповна, і серце з милим вік не <u>розлучати</u> (А. Малишко).</i>
4.	Коли перед іменною частиною присудка стоять <i>це, то, це є, ось, це значить</i>	<i>Поезія — це <u>свято</u>, як любов (Л. Костенко).</i>

Тире не ставиться

1.	Коли іменна частина присудка стоїть перед підметом	<u>Благословенна</u> в болях ран степів <u>широчина</u> бездонна (М. Рильський).
2.	Коли іменна частина присудка виражена прикметником, дієприкметником, іменником з прийменником	<u>Шуми весняні</u> , <u>шуми весняні</u> (М. Івченко). <u>Вона в</u> легкій літній <u>одежі</u> (М. Івченко).

Тире ставиться або не ставиться залежно від інтонації

	Правило	Приклад
1.	Тире не ставиться, коли підмет виражений особовим займенником. Однак може ставитися для смислового та інтонаційного виділення підмета	<u>Та він же в світі отакий один.</u> <u>Він, мамо, гордий.</u> <u>Він козак.</u> <u>Він лицар</u> (Л. Костенко). <u>Я – навіжена.</u> <u>Я – дитя</u> любові (Л. Костенко).
2.	Тире не ставиться, коли частина присудка має порівняльне значення і вживається зі словами <u>як</u> , <u>ніби</u> , <u>наче</u> , <u>неначе</u> , <u>начеб</u> , <u>мов</u> , <u>начебто</u> , <u>неначебто</u> . Однак може ставитися для інтонаційного виділення присудка	<u>Промені як вії сонячних очей</u> (П. Тичина). <u>Книга – мов душа</u> розкрита (О. Ющенко).
3.	Тире не ставиться, коли перед іменною частиною присудка стоїть частка <u>не</u> (за винятком іменної частини присудка у формі інфінітива). Може ставитися для смислового виділення присудка	<u>Хай я не люди</u> , ну й <u>Хома не чоловік</u> (Народна творчість). <u>Життя прожити – не поле перейти</u> (Народна творчість). <u>Кохати – нові землі відкривати</u> (І. Драч).
4.	Коли підмет виражений займенником <u>це</u> , то тире ставиться або не ставиться залежно від інтонації	<u>Це</u> преподобний <u>лікар</u> Агапіт, що ізцілив самого Мономаха. <u>А це – Алімпій</u> , майстер на весь світ, до пензля хист був у цього монаха (Л. Костенко).

120. 1. Спишіть. На прикладі тексту проілюструйте пунктограму «Тире-між підметом і присудком».

Культура мови — це дотримання ustalених мовних норм усної та писемної літературної мови, а також свідоме, цілеспрямоване, майстерне використання мовно-виражальних засобів залежно від мети й обставин спілкування.

Правильність мови, відповідність її **орфоепічним, орфографічним, лексичним, словотворчим, граматичним, пунктуаційним, стилістичним** нормам — ось основні компоненти культури мови.

2. Від виділених слів утворіть іменники — назви розділів науки про мову. Запишіть утворені іменники і дайте їм письмові визначення.

121. 1. Спишіть. Поясніть, чому в реченнях з іменним складеним присудком між підметом і присудком ставиться тире.

МОВО МОЯ!

Хай обходять тебе підла зрада й журба,
Я — твоя берегиня і вірна раба,
Я — володарка слів, що насіяла ти,
Тож красуйся в стомовній сім'ї і цвіти.
Ти — єдине, що я не згублю й не віддам,
Ти — мій гімн, ти — мій скарб, ти — високий мій храм.

В. Пустовіт

2. Прочитайте цей вірш, не виділяючи інтонаційно особові займенники. Як змінила б така інтонація вживання розділових знаків?

122. 1. Спишіть, розставляючи пропущені розділові знаки.

1. Світ ліричного героя Володимира Сосюри це настрої почуття переживання його молодого сучасника який щиро вірить у щасливе майбутнє. 2. Роман Олесь Гончара «Собор» широка панорама загальнолюдських морально-етичних і екологічних проблем. 3. Образ Мойсея жив у творчій свідомості Івана Франка впродовж усього його мистецького життя бо трагедія не визнаного своїм народом біблійного пророка ніби трагедія самого письменника що не знав у житті ні спокою ні достатку що невсипущо трудився аби пробудити зі сну український народ. 4. Природа для Андрія Малишка «храм і майстерня» невичерпне джерело краси. 5. «Лісова пісня» Лесі Українки навчає любити природу пізнавати її закони по-господарському користуватися її багатством бо природа не за сіб для збагачення а колиска людства (*З підручника*).

2. Випишіть із творів названих українських письменників по два речення з іменним складеним присудком.

123. 1. Прочитайте. Вставте замість крапок слова з довідки.

1. Не шукав я другої на світі
Бо другої такої нема,
Ти — як сонце, одна у ...,

Ти — як пtiця на рiдному свiтi,
Як любовi хвилина нiма.

А. Малишко

2. Весна — неначе карусель,
на каруселi бiлi конi.
Гiрське село в садах морель,
i мiсяць, мов тюльпан,

Б.-I. Антонич

3. Ти знаєш, що ти — людина,
Ти знаєш про це чи нi?
Усмишка твоя — єдина,
Мука твоя — єдина,
Очi твої —

В. Симоненко

Довiдка: *однi, зенiтi, червоний.*

2. Чому в поезiях iз двох можливих варiантiв уживання тире найчастiше обирають той, коли тире мiж пiдметом i присудком ставиться?

124. 1. Спишiть текст iз пiдручника.

Рiдна мова — одна з найбільш хвилюючих тем у вiршах Дмитра Павличка. Цикл «Вiршi з Монголії» — доказ тому. В одному з вiршiв поет розповiдає, як люблять, шанують монголи «дзвонковиту, пiсенну мову прадiдну свою». Ця невелика нацiя добре знає, що таке справжнi людськi цiнностi:

То — наше слово, то — наше чудо.
То — сонця зiр крiзь каменя бiльмо,
То — дух народу — о весильний Буддо!
Все в нас бери, лиш мови не дамо!

2. Складiть i запишiть творче продовження до цього тексту, розказуючи про ставлення народу до мови. Використайте у своєму тексті пунктограму «Тире мiж пiдметом i присудком».

Именнi складенi присудки — характерна ознака вiршових поетичних текстiв. Вони допомагають авторовi створити лаконiчнi образнi характеристики пiдмета — метафори.

· Я — Оксана, вiчна твоя рана,
журна вишня в золотих роях,
я твоя надiя i омана,
iскра нероздмухана твоя.

І. Драч

Сміх людський — чудесна штука.
Він — мистецтво і наука.
Він — в житті і для життя.

П. Глазовий

Іменні складені присудки властиві також науковому стилю, багатому на визначення: *Клітина — найменша жива система*. *Водорості — нижчі рослини, які виникли й пристосувалися до життя переважно у водному середовищі*.

З
ЗАПАМ'ЯТАЙМО

Окремий різновид присудка — **подвійний присудок**. Він поєднує дієслівний та іменний складені присудки або простий і складений присудки: *Кожна нова книга повинна бути як сповідь (О. Гончар); Він повернувся того вечора з роботи невеселий (Гр. Тютюнник)*.

125.

Спишіть. Підкресліть граматичні основи (підказка: усі присудки у вправі — подвійні).

1. Я вченим збирався стати (*П. Загребельний*). 2. Любов не повинна бути несвідомою, а має бути розумною (*Д. Лихачов*). 3. Тільки один Варчук стояв біля вікна спокійний, зосереджений (*М. Стельмах*). 4. Учень вийшов відповідати зібраний, упевнений. 5. Сади стоять замріяні, в тумані.

126.

Прочитайте. Випишіть граматичні основи з подвійним присудком.

1. Жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідям. 2. Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. 3. Ніхто не може бути примушений до участі або неучасті у страйку. 4. Ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення. 5. Ніхто не зобов'язаний виконувати явно злочинні розпорядження чи накази (*З Конституції України*).

127.

1. Прочитайте. Зверніть увагу на використання складеного іменного присудка (їх у тексті три).

У
УСМІХНИМОСЬ

— Яка пора найкраща для збирання яблук? — запитує вчитель.

— Це — вересень, — відповіла Маринка.

— Та ні. Коли собака прив'язаний, — заперечив Антон.

2. Складіть власну усмішку, подібну до поданої. Використайте при цьому складений іменний присудок.

128. Запишіть, знявши ризик і розкривши дужки.

Іме(н, нн)ий складе(н, нн)ий присудок, (в, вв)ажатися, бо-же/вільний, р(е, и)альна, після/завтра, письме(н, нн)ик, бла-го/слове(н, нн)а, не/наче/б/то, наче/б/то, навіже(н, нн)а, наче/б, пр(е, и)подобний, слово/творче, загально/людські, мораль-но/етичні, по/господарському, люд(ст, ц)тво, кор(е, и)стуватися, не/вичерпне джерело, (з, с)багаче(н, нн)я, (М, м)онголія, ку-тю(р'є, рьє), моде(л'є, льє)р.

§ 12. Другорядні члени речення.

Означення — другорядний член речення

ПРИГАДАЙМО

За наявністю чи відсутністю другорядних членів речення бувають **поширеними** і **непоширеними**.

Поширені	Непоширені
Головні члени речення + другорядні члени речення: <i>Цікава й <u>копітка</u> <u>робота</u> <u>над твором</u> <u>посувається</u> <u>повільно</u>.</i>	Тільки головні члени речення: <i><u>Робота</u> <u>посувається</u>.</i>

129. 1. Прочитайте. Об'єднавшись у групи, виконайте окремі завдання: перша група виписує поширені речення, друга група виписує непоширені речення.

ХТО НАВЧИТЬ МЕНЕ ЛІТАТИ

Вміє ластівка літати.
Вміють коники стрибати.
Щука плавати вміє.
Кріт завзято землю рие.
Дощ іде. Ручай біжить.
Кіт найвся і лежить.
Джміль гуде. Мороз тріщить.
Мишеня в норі пищить.
Гриб росте. Повзе змія...
Ну а що вмію я?

Я вмію розмовляти,
Танцювати і співати,
Вмію плавати, стрибати,
Їсти, бігати, лежати,
І свистіти, і тріщати,
Жартувати і пищати,
І повзти, подібно змію.
А літати я не вмію.
Може, хто мене навчить?
Озивайтесь, не мовчіть!..

Г. Фалькович

2. Перша група перебудовує виписані речення в непоширені. Друга група непоширені речення робить поширеними.

3. Проаналізуйте, які другорядні члени ви додали, щоб непоширені речення зробити поширеними. Назвіть другорядні члени, які ви скоротили, перебудовуючи поширені речення в непоширені.

Другорядними називаються члени речення, що пояснюють головні або залежні від головних інші другорядні члени речення. До другорядних членів речення належать **означення, додаток, обставина**.

Означення	Додаток	Обставина
вказує на ознаку предмета	означає предмет	вказує на ознаку дії (місце, час, причину, мету, спосіб)
Питання		
який? чий? котрий?	кого? чого? кому? чому? кого? що? ким? чим? на (у) кому? на (у) чому?	де? куди? звідки? коли? чому? як? з якою метою?
Підкреслення		
~~~~~ (хвиляста лінія)	----- (пунктирна лінія)	----- (риска-крапка)
Приклади		
Місто (яке?) Чернігів розташований (на якому?) на правому березі Десни.	Я милуюся (чим?) каштанами (під чим?) під травневим дощем.	Школярі (коли?) навесні поїхали (куди?) на екскурсію (куди?) до Умані.

130. 1. Визначте, яке з речень є поширеним. Поясніть свій вибір.

- Ми не сиділи склавши руки.
- Хтось із нас зайвий.
- Тисячі зірок почали мерехтіти.
- Виникло бажання прогулятися.
- Трое з них дістали відкоша.

2. Перебудуйте непоширені речення в поширені. Запишіть їх, підкресліть головні та другорядні члени речення.

Означення — це другорядний член речення, який називає ознаку предмета і відповідає на питання **який? чий? котрий?**: День трудоий давно погас з турботами своїми (В. Сосюра).

Означення пов'язане з означуванням іменником — підметом, додатком, іншим членом речення, вираженим іменником. За формою підрядного зв'язку між означенням і означуваним іменником розрізняють **узгоджене** і **неузгоджене** означення.

Узгоджене означення має ті самі граматичні форми (рід, число, відмінок), що й означуваний іменник.

Форми вираження узгодженого означення

1.	Прикметник	<i>Вінець <u>хліборобської</u> праці — <u>щедрі</u> жнива (В. Скуратівський).</i>
2.	Дієприкметник	<i>Під ногами <u>хлюпав</u> <u>розталій</u> сніг.</i>
3.	Займенник	<i>Про історію <u>нашої</u> країни можна розповідати, <u>згадуючи</u> такі слова-поняття: <u>козак</u>, <u>чумак</u>, <u>хлібороб</u>, <u>кобзар</u>.</i>
4.	Числівник	<i>Ще <u>треті</u> <u>півні</u> не співали (Т. Шевченко).</i>
5.	Прикметниковий або дієприкметниковий зворот	<i>На <u>столі, застеленому рушником</u>, <u>лежав хліб</u>, а <u>поряд</u> — <u>сіль</u>.</i>

131.

Прочитайте. Якими частинами мови виражені в тексті підкреслені означення?

Кожне нове покоління українців складало до рідної мови, наче до великої багатой скарбівні, найдорожче й найцінніше зі своїх інтелектуальних і духовних набутків. Тож саме тому мова є найміцнішою сув'язю, що поєднує мільйони порізних і таких неподібних між собою людей у єдину духовно-творчу потугу, у цілісну нездоланну силу, у спільноту, ім'я якій — Український Народ (З газети).

132.

1. Доберіть правильні відповідники до словосполучень, у яких допущено помилку. Запишіть виправлені словосполучення.

~~Неправильно~~

1. Зуродовані дерева
2. Розстроєне місто
3. Старинний будинок
4. Любимий куточок
5. Равнодушна людина
6. Громадський долг
7. Настояща краса

Правильно

- а) Улюблений
- б) Громадянський
- в) Байдужий
- г) Справжній
- ґ) Старовинний
- д) Понівечений
- е) Розбудований

2. Використайте виправлені словосполучення в усному міні-творі «Мій улюблений куточок».

133. Прочитайте. Чи однакову синтаксичну роль виконують у тексті виділені слова? Як це визначити?

Собор стоїть над селищем в задумі, один серед тиші, серед світлої акацієвої ночі, що більше навіть не на ніч схожа, а на якусь, сказати б, антиніч. Вона тут незвичайна, ця антиніч, вона мовби зачаклована видом собору, заслухана німої музики його округлих, гармонійно поєднаних бань, наростаючих ярусів, його співучих ліній (О. Гончар).

134. Об'єднавшись у групи, доберіть означення до запропонованих слів за зразком.

Зразок. Тиша — незвичайна, незаймана, урочиста, насторожена, важка, непорушна, гнітюча, ранішня.

Мова, література, Батьківщина, народ.

135. Спишіть. Підкресліть узгоджені означення, виражені дієприкметниковими і прикметниковими зворотами.

1. Тож будьмо свідомими того, що кожен українець є спадкоємцем глибокої і мудрої нації, багатой духовно і морально, і не ганьбімо пам'яті наших пращурів (Г. Лозко). 2. Реймське Євангеліє — тоді маловідомий книжковий раритет, створений у першій половині XI століття і тоді ж назавжди вивезений з України (М. Тимошик). 3. Пронизаний світлом літнього сонця, простір між стовбурами манив загадковим затишком (Є. Гуцало). 4. Галявина була як райдужне око старого лісу, як зелене кругле озерце, як жива парасолька, виткана з мільйонів пелюсток (О. Донченко). 5. Є у лісі закуток — найглухіший з усіх закутків. Залетить туди часом зозуля, та ні разу своє «ку-ку» не вигукне на гілці і вже поспішає геть, налякана замороженою тишею (О. Донченко).

136. Випишіть із підручника «Українська література. 8 клас» 7–8 речень з узгодженими означеннями. Підкресліть іменник, з яким узгоджується означення. У яких граматичних формах виявляється це узгодження (рід, число, відмінок)?

Цінна рідкісна річ або рідковживане слово — це *раритет*. Цінність раритету в тому, що він рідко трапляється. Наприклад: **Раритет** у сучасних шкільних бібліотеках — *повне зібрання творів класиків української літератури*.

Реліквія — річ, яку особливо шанують як пам'ять про минуле. Цінність речі-реліквії в тому, що їй багато років, століть. Наприклад: *Сімейна реліквія* — *коралове, як колись казали, добре намисто*.

Неузгоджене означення пов'язане з означуванням словом зв'язком керування або прилягання: *А ключі (які?) від щастя у наших руках (М. Стельмах). Настав час (який?) ловити рибу в морі (Іван Нечуй-Левицький).*

Форми вираження неузгодженого означення

1.	Іменник у непрямих відмінках	<i>У Данилка ніс картоплею.</i>
2.	Словосполучення	<i>Він побачив людину середнього віку.</i>
3.	Неозначена форма дієслова	<i>Традиція збирати випускників існує в школі здавна.</i>
4.	Прислівник	<i>Дорога ліворуч була розмита.</i>
5.	Присвійні займенники його, її, їх	<i>Я слухав його розповідь уважно.</i>

137.

Спишіть. Визначте й підкресліть неузгоджені означення, звертаючи увагу на питання.

1. Нові квітки на килимах рука (чия?) дівчини вишиває (М. Рильський). 2. Шафа (яка?) для одягу ховалась у кутку (В. Собко). 3. Червоніло ціле море колосків (яких?) пшениці. 4. Вони вийшли на галявину (яку?) з високими вербами. 5. В українського народу збереглося багато повір'їв (яких?) про воду, вогонь, місяць, сніг тощо (М. Дмитренко). 6. Свого часу перед нашим народом було поставлене завдання (яке?) підкорити природу у своїх інтересах. І все це здійснювалось під гаслом: (яким?) «Усе для блага людини» (В. Кандиба). 7. Від епохи (якої?) гіпотез (яких?) про будову планет і світового простору люди перейшли до епохи (якої?) ракетно-космічних досліджень і польотів. Дорогу (яку?) в космос давно відкрито (І. Мінасян).

138.

Складіть і запишіть речення, у яких подані слова і сполучення слів виконували б роль неузгоджених означень.

Шити, з вишивкою, вчитися, у клітинку, праворуч, на двадцять поверхів, над дорогою, на Харків, з відкритою душею, врізнобіч, молодшого шкільного віку, організувати, для розваги, співати.

139.

Запишіть з пам'яті текст улюбленої пісні, у якому було б якомога більше означень. Визначте форму їх вираження.

Г. Якутович. Ілюстрація до «Слова о полку Ігоревім». 1977

140.

1. Розгляньте ілюстрацію. Прочитайте уривок з ритмічного перекладу Леоніда Махновця поеми «Слово про похід Ігорів, Ігоря, сина Святослава, внука Олега». Чи відображено в ілюстрації ритм і динаміку поеми? Відповідь обґрунтуйте.

...І сказав Ігор до дружини своєї:

«Браття і дружино!

Лучче ж би потятим бути,

аніж полоненим бути.

Так всядьмо, браття, на свої бистрії коні

та на Дін синій поглянем».

.....

Тоді вступив Ігор князь в золоте стремено

і поїхав по чистому полю.

Сонце йому тьмою путь заступало;

ніч, стогнучи йому грозою, птиць збудила;

свист дикий встав поблизу:

див кличе з верху дерева —

велить прислухатись землі незнаємій:

Волзі, і Поморію, і Посуллю,
і Сурожу, і Корсуню,
і тобі, тмутороканський ідол!
І половці небитими дорогами
побігли до Дону великого;
кричать вози їх опівночі,
мов лебеді сполохані.

2. Випишіть узгоджені означення з означуваними словами. Роль яких художніх засобів виконують у тексті узгоджені означення?

141. 1. Спишіть текст. Підкресліть неузгоджені означення.

Ліро-епічна поема XII ст. «Слово про Ігорів похід» тісно пов'язана з українським фольклором. У ній відображено давні вірування народу про надзвичайні сили природи. Затемнення сонця, виття звірів, клекотання птахів віщують загрозу Ігоревому війську.

Як до живих істот звертається до природних стихій Ярославна, закликаючи вітер, Дніпро, сонце допомогти воям Ігоря. Поема містить заклик до князів припинити чвари, єднатися, щоб не була «кістками засіяна», «кров'ю полита» Руська земля.

2. Визначте, яким видом зв'язку (керуванням чи приляганням) пов'язані підкреслені вами неузгоджені означення з означуваним словом.

142. Визначте, у якому реченні інфінітив *любити* є означенням.

- а) Любити — це важка праця.
- б) Спробуй любити своїх близьких.
- в) Життя вчить нас любити і ненавидіти.
- г) Мистецтво любити дається тільки людині.
- г) Ми живемо, щоб любити.

143. Прочитайте. Випишіть члени речення — неузгоджені означення з означуваними словами. Яка форма вираження неузгоджених означень?

1. Кожен має право на житло. 2. Право на своєчасне одержання винагороди за працю захищається законом. 3. Кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. 4. Громадяни мають право здобути вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі. 5. Кожному гарантується

право знати свої права і обов'язки. 6. Право голосу на виборах і референдумах мають громадяни України, які досягли на день їх проведення вісімнадцяти років. 7. Відмова скласти присягу має наслідком втрату депутатського мандата (*З Конституції України*).

144.

Прочитайте. Знайдіть у тексті узгоджені та неузгоджені означення. Поясніть їх роль у розкритті змісту усмішки.

Пізній вечір. Даринка читає якусь книжку.

— Лягай спати, — нагадала мама.

— Ні, любя мамочко, у мене є серйозне завдання — прочитати цю книжку сьогодні.

— Чому саме сьогодні?

— Бо в анотації є вказівка «для дітей восьми-десяти років», а мені завтра буде одинадцять.

Повторюємо орфографію

145.

Запишіть, знявши ризик і розкривши дужки.

Означе(н, нн)я, друго/рядний член, не/сиділи, відсутніс(т, тт)ю, виснажл(е, и)ва, пошир(е, и)ні речення, не/пошир(е, и)ні речення, (дж, ж)міль, не/вмію, вип(е, и)сані речення, узгодж(е, и)не, хлібо/робська, (з, с)покон/віку, інт(е, и)лектуальні, духовно/творча, старови(н, нн)ий, гармонійно/поєднаний, п(е, и)люстки, спадко/ємець, мало/відомий, рар(и, і)тет, пові(р)ья, р'я), ро(з, с)христана, своє/часне, р(е, и)ф(е, и)рендум, (а, о)н(а, о)тація, оди(н, нн)адцять.

§ 13. Прикладка як різновид означення. Правопис прикладки

Прикладка — це різновид означення, яке виражене іменником. Прикладка дає предметові нову назву, відповідає на питання *який? яка? яке? які?*: *Раптом моє серце тенькнуло, опустилось трохи вниз і радісно завмерло: неподалік від отруйного стебла воронячого ока красовито стоять два **близнюки-красноголовці** (М. Стельмах).*

Прикладками звичайно виступають:

1. Власні назви країн, міст, рік, озер, населених пунктів, книг, газет, журналів, фірм, виробів промисловості: **країна Україна**, місто **Чернігів**, ріка **Десна**, озеро **Світязь**, село **Мамотинка**, **Ведмідь-гора**, газета **«Освіта України»**, журнал **«Юний технік України»**, фірма **«Сократ»**, цукерки **«Ліщина»**.

2. Власні назви людей, які уточнюють іменник — загальну назву: вчителька **Людмила Іванівна Онищенко**, баяніст **Валерій Скляр**.

3. Характеристика особи за родом занять, національністю, соціальним становищем, місцем проживання, віком, статтю, родинними стосунками тощо: **дівчина-медсестра**, **хлопець-українець**, **забудовник-банкiр**, **діти-сироти**, **жінка-харків'янка**, **дівчина-юнка**.

4. Вужчі назви при більш загальних: **квітка троянда**, **дерево клен**, **заєць-русак**, **льон-довгунець**.

5. Назви якостей і властивостей предмета чи особи: **яблушка-красуня**, **осiнь-чарівниця**, **людина-велетень**.

146.

1. Прочитайте. Випишіть прикладки з означуваними словами. Які нові ознаки надають прикладки означуваним словам?

Примітка. Слова *срібло-золото*, *сад-виноград*, *світло-сонце* — складні, у яких обидві частини є назвою одного поняття: *срібло-золото* — багатство, *сад-виноград* — сад, *світло-сонце* — білий світ.

То не чорні хмари над Богуславом стояли, то турки-яничари на місто напали, людей ловили, назад руки в'язали і в тяжку неволю далеко в Туреччину гнали.

Спіймали дівчину-білявку, попівну Марусю Богуславку. Уже Маруся туркенею стала. Жила в достатку й у розкоші в турецького паші, але в серці носила чарівний образ України.

Чудова була в палаці палата, вся в сріблі-золоті й самоцвітах.

Раз увечері Маруся пішла на край саду-винограду і спинилася під вежею. Стала до неї придивлятися, стала себе сотий раз питати, чому паша наказав таку понуру вежу збудувати. І враз із вежі долинула до неї приглушена пісня. Дівчина здогадалася, що то брати-невільники з України в цій вежі без світла-сонця гинуть. Відтоді Маруся спокоею вже не мала, не спала, усе думала про щось.

Якось пішов паша до Мохаммеда молитись, а Маруся вибрала щонайбільший ключ, пішла до невольницької вежі, відчинила ковані залізом двері й випустила на волю українців-невільників.

А коли останній невольник з вежі вибігав, Маруся його за руки притримала і попросила містечка Богуслава не минати та батькові й матері від доньки поклін передати. А той козак був кобзар-бандурист. То як повернувся в рідний край, склав прекрасну пісню-думу про Марусю і скрізь по селах та містах людям співав. Люди хотіли знати, що сталося з Марусею. Але кобзар того не знав і в думі не розказав.

Так і залишилася навіки незнаною доля дівчини-білявки, Марусі Богуславки, яка, хоч без своєї вини туркенею стала, братам-невільникам волю дарувала (За Р. Завадовичем).

2. Поміркуйте, як могла скластися подальша доля Марусі Богуславки. Запишіть свої припущення, використовуючи приклади.

Прикладка може бути **поширеною** і **непоширеною**.

Непоширена прикладка до означуваного слова приєднується за допомогою дефіса в таких випадках:

1. Якщо входить до складу терміна: **інженер-механізатор**, **рок-опера**, **газ-відновник**.

2. Якщо означуване слово стоїть після прикладки, вираженої власною назвою: **Київ-град**, **Сапун-гора**, **Шевченко-художник**.

3. Якщо і прикладка, і означуване слово — загальні назви, і прикладка дає означуваному слову якісну характеристику: **дуб-велетень** (велетень-дуб), **горнятка-близнюки** (близнюки-горнятка), **народ-миротворець** (миротворець-народ).

4. Якщо вужча назва стоїть перед ширшою: **сон-трава**, **буркун-зілля**, **Дніпро-ріка**.

Дефіс не ставиться в таких випадках:

1. Якщо означуване слово стоїть перед прикладкою — власною назвою: місто **Сміла**, гори **Карпати**, композитор **М. В. Лисенко**.

2. Якщо вужча назва стоїть після ширшої: трава **звіробій**, ріка **Сула**.

Прикладки, що означають назви виробів промисловості, творів мистецтва, газет, журналів, фірм, підприємств, пишуться в лапках з великої літери: **пральна машина «Либідь»**, торт **«Лимонний»**, роман **«Собор»**, магазин **«Український сувенір»**.

Якщо перед назвою організації, установи є слова імені, пам'яті, то лапки не ставляться: **Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана**, вечір пам'яті **Володимира Івасюка**.

Назви маршрутів пересування в лапки не беруться: **літак Київ—Стамбул**, автобус **Одеса—Феодосія**.

Якщо **поширена** прикладка стоїть у кінці речення, то перед нею ставиться тире: **Була у нього усмішка дитяти — блакиті української тепло** (М. Рильський). Літають трасами новими літаками — **сучасні журавлі** (М. Рильський).

Сьогодні, за даними журналу «Інтернет в Україні», понад 200 тисяч дітей нашої країни віком від 5 до 18 років користуються Інтернет-мережею. Але небагато батьків замислюється, з якою інформацією працює дитина, а про засоби самозахисту в мережі Інтернет — і казати годі!

Необізнаність дорослих, безумовно, сприяє тим, хто хоче і знає, як скористатися дитячою довірливістю. Це зовсім просто, бо Всесвітнє павутиння, різноманітні веб-сторінки — саме те місце, де можна уникнути батьківського контролю і відверто обговорити наболіле. Інтернет-хижачки зав'язують контакти з дітьми через чат-розмови (модно і круто!), електронну пошту (хто ж не любить імейлики!), обмін миттєвими повідомленнями (ну як же без Інтернет-меседжу!).

Увагою, розумінням, добротою, порадами, а іноді й подарунками спокусити жертву доволі нескладно. Знайшовши по той бік екрану невидимого друга, підліток (та й дорослий також!) може поскаржитися на свою тяжку долю, при цьому називаючи не тільки імена, а й іншу важливу інформацію — місце роботи, домашню адресу, свої та чужі звички, суми кишенькових грошей, кількість побутової техніки вдома...

Наступний етап — зустріч уже не у віртуальному, а в реальному світі, яка може обернутися найнесподіванішими наслідками. Саме про це — про результати Інтернет-сповідей — українські інет-юзери забувають найчастіше (*За матеріалами українських веб-сайтів*).

із Бабусяної Скрині і не тільки

1. Прочитайте. Випишіть із тексту прикладки. Поясніть уживання розділових знаків, якими відокремлюються прикладки.

Лавровий вінок — почесна нагорода переможцеві різних змагань — спортивних, мистецьких, поетичних тощо.

Яся. Сьогодні на уроці ми згадували про походження слова *лауреат*.

Дмитро. І що ж цікавого ви почули?

Яся. Що *лауреат* — це увінчаний **лавровим вінком**. Слово етимологічно пов'язане з назвою дерева чи куща *лавр*. Зовсім різні значення мають слова *лавр* і *лаври*.

Дмитро. Не всі й уявляють, що то за дерево лавр, а ось про лауреатів чуємо часто. І кому ж у класі дістався **лавровий вінок** за найкращу відповідь?

Яся. Хіба на уроці визначають переможців? Це ж не олімпіада, не змагання...

Бабуся. Дмитро, певно, ужив цей вислів у переносному значенні: чиясь відповідь була таки найкращою і заслуговувала відзначення — лаврів.

Яся. До речі, коли я вперше почула про **лавровий вінок**, дуже здивувалася. Таке непоказне сухе лаврове листя... Місце його в борщі, супі. І раптом — вінок із нього — нагорода для переможців, відзнака лауреатів!

Дмитро. Бо листя лаврового дерева — красиве, блискуче. Вінок із лавра довго не в'яне. Ще в Стародавній Греції лавровим вінком нагороджували найкращих ораторів, музикантів, гімнастів.

Бабуся. Лавр — не звичайна рослина, а дерево-символ. За грецькою міфологією, це улюблене дерево Аполлона — покровителя мистецтв. Його й зображували у вінку з лаврового листя. Може, пригадаєте міф, чому Аполлон не розлучався з **лавровим вінком**?

Дмитро. Аполлон був закоханий у німфу — богиню річок і дерев Дафну. Вона ховалась, тікала від Аполлона і, щоб той не пізнав її, перетворилася на лаврове дерево.

Яся. Це ж треба! А в Шевченковій баладі «Тополя» дівчина перетворюється на тополя...

Бабуся. Молодець, згадала. В українській літературі це поширений мотив — дівчата перетворюються і на калину, і на вербу, і на тополя... Але лавр — це дерево успіху, слави, а тополя часто уособлює сум, самотність. Ми ж із вами говоримо про **лавровий вінок** як символ слави.

Дмитро. Хтось *пожинає лаври*, тобто користується здобутою перемогою, своїми успіхами. А коли хтось уже заспокоївся на досягнутому, кажуть: «Спочиває на лаврах».

Яся. А ще є вислів: *лаври спати не дають...* І спочивати і спати — обидва дієслова пов'язані зі сном. Цікаво, чому це так?

Бабуся. Ти правильно помітила. Здобуті лаври, слава можуть людину заколисати, приспати. А якій людині лаври спати не дають?

Дмитро. Мабуть, заздрісній.

Яся. Не тільки заздрісній: коли хтось прагне здобути перемогу, він теж хвилюється і не спить. Тоді й думка про свої лаври, про свою можливу перемогу теж не дає спати.

Бабуся. Отож хоч здобувати **лавровий вінок** дуже приємно і почесно, але витримати лаври, славу — велике випробування для людини.

2. Поміркуйте, що таке заздрість і чим вона відрізняється від марнославства. Яка різниця між заздрісною і марнославною людиною? Чи властиві ці риси тим, хто хворіє на «зіркову хворобу»?

149. 1. Спишіть, розкриваючи дужки. Підкресліть прикладки, поясніть їх написання.

Рідне слово — це невід’ємна частина рідного краю. Нашою мовою дівчина (легенда) Маруся Чурай складала пісні, що додавали козакам снаги, нею звучали накази славнозвісного полководця і гетьмана (Петро Сагайдачний), який вів на бій козацькі полки.

Це мова могутнього військового і політичного об’єднання (Запорозька Січ), що довго і завзято боронило свою волю.

У нашій мові — безсмертя духу нашого народу. Століттями гнана і переслідувана у великодержавній казармі (імперії), вона все ж існувала в піснях і думах, казках і переказах, гострилася і виточувалася в приказках і прислів’ях, у самобутніх словах і зворотах.

Ще в 1834 році вчений (мовознавець) Ізмаїл Срезневський писав, що українська мова є однією з найбагатших слов’янських мов, що вона навряд чи поступається чеській за кількістю слів і висловів, польській — мальовничістю, сербській — приємністю.

Француз (П’єр Шевальє), який перебував на українських землях у XVII столітті, у книжці (Історія війни козаків проти Польщі) згадує, що українська мова «дуже ніжна й сповнена пестливих висловів і надзвичайно витончених зворотів».

А німецький поет XIX століття (Фрідріх Боденштедт) ставить її найвище серед слов’янських мов (сестер) (За А. Матвієнко).

2. Які вам відомі цікаві факти, що показують ставлення іноземців до української мови?

150. Об’єднавшись у групи, проведіть конкурс знавців української літератури. Кожна група записує за визначений час якомога більше назв народних пісень, казок, а також власних імен письменників-прозаїків, драматургів, поетів. Використовуйте при цьому означення всіх різновидів. Переможуть ті, у кого буде найбільше означень. Бажаємо успіху!

151. 1. Накресліть таблицю в зошитах. Встановіть відповідність між прізвищем автора і назвою його твору.

1. Іван Франко	а) повість «Блакитна дитина»
2. Тарас Шевченко	б) повість «Захар Беркут»
3. Михайло Стельмах	в) балада «Тополя»
4. Ліна Костенко	г) вірш «Земля така гаряча...»
5. Василь Симоненко	ґ) повість «Гуси-лебеді летять»
6. Анатолій Дімаров	д) вірш «Чайка на крижині»
7. Леонід Кисельов	е) вірш «Перехожий»
	є) оповідання «Планетник»

1	
2	
3	
4	
5	
6	
7	

2. Складіть і запишіть 5–7 речень із прикладками, використовуючи інформацію цієї вправи.

152. 1. Прочитайте. Випишіть із тексту цитати з творів І. Франка й А. Малишка.

Характерна ознака синтаксису художнього стилю — використання неузгоджених означень, виражених іменником та іменниковим словосполученням. Це означення-прикладки, які створюють словесні образні картини. Поширена іменникова прикладка передає зміст цілого речення, тобто вона сприяє стислому вираженню складного авторського образу, в основі якого лежить зіставлення, порівняння. Роль поширених прикладок у поетичному тексті можна порівняти з великими мазками пензля на картині художника.

Наприклад, у відомих рядках І. Франка *Ой ти дівчино, з горіха зерня, чом твоє серденько — колюче терня?* прикладка *з горіха зерня* — це фольклорний образ — означення дівчини, за яким стоїть глибокий зміст. Іншого походження поширена прикладка, виділена з обох боків тире, у реченні з поеми «Іван Вишенський»: *Та невже ж та Україна — / сей квітчастий рай веселий, / се важке криваве пекло — / ще для мене не чужа?*

Нанизані іменники-прикладки підкреслюють висловлену ознаку предмета, створюють характерний ритм віршової мови, а в незвичному зіставленні різних понять, які виконують роль прикладок, виявляють уподобання автора: *Скільки літ у вирії дивлюся, / встань же слово, серця яр чудесна, / непродажне сіре моє гуся, / тонкогорла флейта піднебесна!* (А. Малишко).

2. Розберіть за членами речення виписані речення. Поясніть пунктограми.

Спишіть. Поясніть роль уживаних прикладок у створенні художніх образів.

Мову серця — і ласку, й добро —
Як словами мені перекласти?
Слово-птиця в перекладі часто
Золоте своє губить перо.

Р. Гамзатов (Переклад П. Засенка)

Перевелись повір'я і казки,
Давно не чути голосу жар-птиці,
Уже й по селах нині не з руки
Йти на оденки чи на вечорниці.

І. Гнатюк

- Прочитайте уважно текст. Яку роль у створенні художнього образу виконують повторення слів *український, народ, свій* у наведеному тексті? Про що цей уривок — про пісню чи про народ? Як називається речення, що визначає тему тексту? Яке речення треба додати, щоб наведений уривок набув логічного завершення?

Українська пісня — це геніальна поетична біографія українського народу. Це історія українського народу, народу-трудівника, народу-воїна, народу, що цілі віки бився, як лев, за свою свободу, що цілі віки витрачав усю свою силу, свою кров, своє життя, як казав великий Шевченко, «без золота, без каменю, без хитрої мови», на виконування в боротьбі свободи, права на повноцінне життя, на виявлення в житті всіх своїх здібностей!.. (За *О. Довженком*).

- Напишіть міні-твір (10–12 речень) про українську пісню, використовуючи слова з прикладками на зразок *пісня-чарівниця, слово-диво, диво-пісня, пісня-громовиця, слово-образ, дума-спогад, пісня-дума, пісня-ніжність, думи-діти*.

Імідж (від англ. — зображення, образ).

Спочатку це слово вживалося лише в текстах, що стосувались артистів, митців, коли йшлося про «умовний образ, штучно створений», як-от: *імідж артиста, імідж ансамблю*. Згодом слово *імідж* розширило свою сполучуваність, його вживають у текстах суспільно-економічного змісту: *Норвезькі приватні підприємці хочуть створити власний імідж на українському ринку (З газети)*.

1. Прочитайте усмішку, додавши до виділених слів означення-прикладки з довідки.

Чоловік прийшов з роботи і запитує жінку:

- А **синок** уже дома?
- Вдома, вдома!
- Щось не видно...
- Як не видно? Он підручники по підлозі розкидані, і **кішка** під диван забігла!

Довідка: помічник, бідолаха.

2. Чи додали означення нових відтінків гумористичному діалогові, наприклад уїдливості? Відповідь обгрунтуйте.
3. Складіть гумористичний автопортрет з іменників та означень-прикладок. Запишіть його.

Повторюємо орфографію

Запишіть, знявши ризик і розкривши дужки.

Не/по/далік, мед/сестра, бе(з, с)пр(е, и)тульні, за(я, є)ць, лейт(е, и)нант, тяжка не/воля, (Т, т)уре(ч, чч, тч)ина, ян(е, и)чари, ро(з, с)кіш, у/веч(е, о)рі, веж(е, о)ю, не/вільник, пр(е, и)красна, не/поширена прикладка, вел(е, и)тень, лимо(н, нн)ий, переваги (І, і)нтернет(а, у), славно/звіс(н, тн)ий, бе(з, с)смер(т, тт)я, науко-во/дослідний, авіац(и, і)я, само/бутні.

§ 14. Додаток — другорядний член речення

Додаток — це другорядний член речення, що означає предмет, на який спрямована дія.

Додаток відповідає на питання непрямих відмінків: *кого? чого?; кому? чому?; кого? що?; ким? чим?; на кому? на чому?.* *Пісню* калинову я складаю знову (В. Сосюра). *Хай* серце порадіє й поцемить за кожний кущик матері-природи (Д. Луценко).

У реченні додаток найчастіше залежить від дієслова-присудка, але може залежати від члена речення, вираженого іменником, прикметником: *І пахне раннім сонцем і медком* земля, *легким серпанком оповита* (Д. Луценко). *Незвичайна схожість дочки з матір'ю* дуже вразила Яся (Іван Нечуй-Левицький). *Вдячні за увагу* школярі привітали свою вчительку.

1. Прочитайте. Випишіть додатки зі словами, від яких вони залежать. До яких частин мови належать ці слова?

Мова моя

Пропахла любистком та м'ятою мова моя,
Вінком з чорнобривців уквітчана мова моя.
В ній шепіт дїброви, закоханий спів солов'я
 І та колискова, що мати співала моя.

Слова ці з дитинства в бабусиній казці живуть,
 Калиною в лузі і маками в полі цвітуть,
В дівочих піснях з вишиваним сплелись рушником,
 Даровані нам з материнським грудним молоком.

Тож як не згадати Тарасові мудрі слова,
 Що мова народу — це наша скарбниця жива,
 Єднає вона покоління в єдину сім'ю,
 Чужої навчаймось, та мову шануймо свою!

С. Жук

2. З дієсловами *згадати, єднати, навчатися, співати, уквітчати* складіть поширені речення, використовуючи додатки, виражені іменниками в непрямих відмінках. Складені речення запишіть.

1. Спишіть. Підкресліть граматичні основи речень і додатки.

Дорогі учні!

Прийміть наші вітання з нагоди Дня захисту дітей. Бажаємо вам мирного неба і світлої життєвої дороги, яка приведе вас до блискучих вершин успіху та суспільного визнання.

Ви ростете і набираєтесь сил разом із молодістю незалежною Україною. Вам випало велике щастя — бути її ровесниками, жити на її квітучій землі. Ніколи не забувайте, звідки ви родом, пишайтеся своєю Батьківщиною, пам'ятайте імена тих, хто виборював її святу волю.

На вас, любі діти, ми покладаємо всі свої надії, з вами пов'язуємо найсміливіші плани, вам заповідаємо завтрашній день держави. Тож наполегливо навчайтеся, широко мисліть, шукайте своє покликання і не зраджуйте його, шануйте нашу історію, любіть свою мову, поважайте батьків.

Хай вам щастить! (З кн. «Довідник з культури мови»).

2. Дізнайтесь і запишіть у зошиті, коли в Україні святкують Міжнародний день захисту дітей. Запишіть також свої міркування щодо значення словосполучення *захист дітей* (від чого чи від кого треба захищати дітей).

Форми вираження додатка

	Форма вираження	Приклади
1.	Іменник у непря- мих відмінках	Не жаль <u>сльози</u> , що тисне <u>груди</u> , а жаль <u>душі</u> , де сльози й сміх (В. Базилевський).
2.	Займенник у непрямих відмінках	І жаль <u>себе</u> : мене не буде — не буде й пращурів моїх (В. Бази- левський).
3.	Прикметник, що перейшов в імен- ник у непрямому відмінку	Трапилися <u>подорожньому</u> троє (О. Муранов).
4.	Дієприкметник, що перейшов в імен- ник у непрямому відмінку	Не учіть <u>ученого</u> (Народна твор- чість).
5.	Числівник у непря- мих відмінках і чис- лівникові сполуки	Так візьмемо, як наш зять взяв у нас: обіцяли <u>п'ять тисяч</u> , а після весілля дали <u>дві пари волів</u> , деся- ток овець, пару коней, фургона і <u>дві корови</u> (Іван Карпенко-Карий).
6.	Неозначена форма дієслова	Література вчить нас <u>мріяти</u> .
7.	Службова частина мови або вигук у значенні іменника	Дієслова з <u>не</u> , як правило, пишуть- ся окремо.
8.	Словосполучення	Сильний вітер гнав <u>зграйку птахів</u> далі.

159. 1. Прочитайте. Після яких слів стає зрозуміло, хто головний персонаж тексту? Чи пам'ятаєте ви, з якого твору взято наведений уривок?

Глибокий відчай примусив Шептала спинитися. На косогорі він спинився, підвів голову з тужними очима. Його чутливі ніздрі здрижились, ожили, губи тривожно оголили гостру підкову зубів. Сонце сіло, луки димчасто синіли, а над лісом беззвучно, загрозливо росла кошлата грива невидимого вороного, що застиг перед велетенським стрибком на небо. Пахло травою, квітами, деревами, болотами, дощем, і всі ті запахи зливалися в один знайомий і безконечно далекий запах, що раптом стрепенув Шептала, підхопив, пружно кинув з косогору. І він побіг, збуджено форкаючи та загібаючи копитами пісок, схожий на короткогривого стрибунця (За В. Дроздом).

2. Спишіть. Підкресліть додатки. Якими частинами мови вони виражені?

1. Прочитайте. У яких реченнях слова *мова* і *слово* є додатком? Обгрунтуйте свою думку.

1. Я мовлю слово, котре побувало в мільйонах вуст (*М. Адамєнко*). 2. Зникає все, а рідне слово — вічне (*В. Артамонова*). 3. Що багатший твій слів запас — легше вибрати влучне слово (*Д. Білоус*). 4. Здрастуй, слово, Українська Мово!, здрастуй на межі тисячоліть! (*Д. Білоус*). 5. Рідна моя мова — материнське слово! (*В. Дзюба*). 6. Шукайте скарб чудових слів-перлин, ліричної поезії намисто (*С. Жук*). 7. Живи, цвіти, українська мово, зціляй і душу, і вуста (*Т. Бартош*). 8. Я зрозуміть не здатна тих людей, що рідної зреклися мови (*К. Барановська*). 9. Передайте внукам рідну мову — первородну вистраждану суть... (*Г. Бідняк*). 10. Кажеш, наша мова не дається? Душу лиш відкрий — сама ввілється (*Д. Білоус*). 11. Вивчай — і шлях розвесниться до мови української (*Д. Білоус*).

2. Виберіть з поданих речень назву для твору про мову, а також епіграф до нього. Складіть план твору. Запишіть назву, епіграф і план для вашого майбутнього твору.

Неправильно

~~навчати мові
навчатися гарним манерам
зраджувати принципам
дякувати вас
завдячуючи вас
вибачте мене
сміятися над невдахою
насміхатися над вимовою
кращий всіх менший брата
закомпостируйте білет~~

Правильно

навчати (Р. в.) мови
навчатися (Р. в.) гарних манер
зраджувати (Зн. в.) принципи
дякувати (Д. в.) вам
завдячуючи (Д. в.) вам
вибачте (Д. в.) мені
сміятися (Р. в. з прийм.)
з невдахи
насміхатися (Р. в. з прийм.)
з вимови
кращий (Р. в. з прийм.) від усіх менший, ніж брат
закомпостуйте, будь ласка,
(Зн. в.) квиток або (Р. в.) квитка

Складіть і запишіть речення з парами словосполучень. Яку синтаксичну роль виконують у цих реченнях дієслова неозначеної форми?

Уміла користуватися комп'ютером — навчилася користуватися комп'ютером; повинен зробити — попросили зробити; хоче прийти — запросили прийти, закінчує працювати — доручили працювати; буду робити — привчила робити.

Прямий додаток	Непрямий додаток
<p>залежить від перехідного дієслова і має форму:</p> <p>— Зн. в. без прийменника; відповідає на питання <i>кого? що?</i>: <i>Марійка написала чудовий твір</i>;</p> <p>— Р. в. без прийменника, якщо перед присудком є заперечна частка <i>не</i>; відповідає на питання <i>кого? чого?</i>: <i>Хлопець не впізнав сусіда</i>;</p> <p>— Р. в. без прийменника, якщо дія переходить лише на частину предмета; відповідає на питання <i>кого? чого?</i>: <i>Конюх накосив коневі <u>трави</u></i>.</p>	<p>може мати форму:</p> <p>— Зн. в. з прийменником (<i>про кого? про що? на кого? на що?</i>): <i>Ми часто говоримо <u>про шкільні справи</u></i>;</p> <p>— Р. в. з прийменником (<i>без кого? без чого?</i>) і без прийменника, крім випадків із прямим додатком: <i>Туристи повернулися <u>без грибів</u></i>. <i>На виставці придбали <u>багато книжок</u></i>;</p> <p>— Д. в., Ор. в. і М. в. (<i>кому? чому? ким? чим? на кому? на чому?</i>): <i>Уболівальники уважно стежили <u>за футбольним чемпіонатом</u></i>.</p>

162.

Спишіть. Підкресліть додатки. Над кожним додатком надпишіть: прямий додаток чи непрямий додаток.

Мовчить собор.

Не видно облупленості, іржі на банях, — ніч скрадає на ньому всі травми часу.

Навколо вирують пристрасті, ламаються списи в щоденних баталіях, що їх ведуть будівничі з браконьєрами, а він стоїть, думає свою одвічну думу. Про що вона? Все тут проходило перед ним, як перед свідком і перед суддею. Ще, здається, недавно повз нього рипіли гарби з снопами, клекотіла революція на цьому майдані соборному, дзвони калатали на сполох, кликали на сходи, на пожежі, то радісно, то тривожно будили передмістя, б'ючи пудовими язиками свою литу, з домішкою срібла мідь. Поглядом болю і туги востаннє дивилися на нього розширені очі дівчат-попелюшок, коли їх тисячами гнали мимо собору в Німеччину. Ридання чув, і крики надій, і залізні гуркоти війни, і її іще страшнішу тишу (За О. Гончаром).

163.

1. Спишіть подані речення. Підкресліть граматичну основу. Які речення можна об'єднати в пари? Поясніть, чим відрізняються речення в кожній парі.

1. Дзвони на майдані то радісно, то тривожно будили передмістя. 2. Лісова галявина була освітлена сонцем. 3. Сонце освітило

лісову галявину. 4. Передмістя будилося то радісними, то тривожними дзвонами.

2. Складіть два речення, у яких міняються місцями слова, що виконують роль підмета і прямого додатка. Запишіть їх.

164.

1. Прочитайте. Випишіть прямі й непрямі додатки разом із словами, від яких вони залежать. Визначте відмінки залежних слів.

У творах О. Гончара часто натрапляємо на слово *гарба*. Із змісту можна здогадатися, що це великі вози, на яких перевозили з поля снопи.

Гарба має високі колеса і високі боки, тобто це віз, пристосований для перевезення снопів, сіна, соломи. Буває гарба на чотирьох і на двох великих колесах. У таких гарбах кочували цигани. Їхній побут описував М. Коцюбинський. У творах письменника трапляється назва *гарба*: *Щоранку вони (цигани) запрягали у свою двоколесу гарбу маленьку, худу й облізлу шкапину.*

Відходять у минуле предмети колишнього побуту, і тільки слово в художній літературі може відтворити для читача конкретні деталі минулого життя або наблизити картини, характерні для різних місцевостей.

2. Наведіть приклади синонімів до слова *гарба*.

165.

Прочитайте. Які з підкреслених додатків непрямі? Спишіть перше речення. Перевбудуйте його так, щоб слова, які виконують роль додатків, стали підметами. Запишіть перевбудоване речення.

1. У товаристві запорожців понад усе цінували сміливість, кмітливість, добре серце і, звичайно ж, почуття гумору, яким було пронизане все життя Січі. 2. Запорожець умів посміятися з ворога, зі смерті, із самого себе, завжди охоче кепкував із товарища. 3. Петро Яцик творив себе, наче писав книгу чи ліпив скульптуру. Прагнучи довершеності, він орієнтувався на еталони культури ділового світу, відсікав у собі такі карикатурні риси, як розхристаність душі, пустопорожня балаканина (з *тв. М. Слабоштицького*).

Повторюємо орфографію

166.

Запишіть, знявши ризик і розкривши дужки.

Чорно/бривці, поколі(н, нн)я, рове(с, ст)ник, (з, с)пинився, (Т, т)арасове слово, бе(з, с)конечно, стр(е, и)п(е, и)нувся,

Німе(ч, чч, тч)ина, кл(е, и)котіла, рида(н, нн)я, перед/міс(т, тт)я, що/де(н, нн)і б(а, о)талії, к(е, и)пкувати, ор(і, є)єнтуватися, пусто/порожня балак(а, о)нина, доверше(н, нн)ість, кар(е, и)ка-тура.

§ 15. Обставина — другорядний член речення.

Види обставин

167.

Прочитайте. Яким членом речення є виділені слова? Поставте до них питання.

Остап із Соломією **потиху** спустили пліт на річку. Він хлюпнув і **глибоко** осів у воду. Коли Соломія примостилася на плоті, Остап одіпхнув од берега і **тоді** скочив. Пліт захитався і пропустив воду. Прудка течія крутнула ним і понесла **вниз**. Остап опирався бистрині **з усієї сили**, але його кіл **мало** що помагав: пліт несло **серединою ріки**. Якийсь час пливли вони в тумані, **поміж берегами**, одірвані од землі й безпомічні. **На превелику силу** вдалося **врешті** вибитися з течії й наблизитись до берега (За М. Коцюбинським).

3
ЗАПАМ'ЯТАЙМО

Обставина — це другорядний член речення, який указує на ознаку дії, стану, ознаку іншої ознаки або називає спосіб, міру, місце, час, причину, умову, за яких відбувається дія:

Рідна мова моя українська!

В світі гордо, натхненно звучи! (Н. Красоткіна).

У реченні обставина характеризує насамперед присудок, а також інші члени речення, виражені дієсловом, прикметником або прислівником.

Форми вираження обставин

1.	Прислівник	Люди змагалися з вогнем <u>урукопаш</u> (О. Гончар).
2.	Дієприслівник, дієприслівниковий зворот	Ліс, <u>наблизившись</u> , перетворився з голубого в зелений (О. Гончар). <u>Обійшовши кошару</u> , пастухи лягли на спочинок біля багаття (Г. Тютюнник).
3.	Іменник з прийменником і без прийменника	Мені показували <u>з кручі</u> Дніпро (Г. Коцур). Спочатку Федір ішов <u>стернею</u> , потім вибрався <u>на</u> польову <u>дорогу</u> (Г. Тютюнник).
4.	Неозначена форма дієслова	Прилітає зозуленька над ними <u>кувати</u> (Т. Шевченко).

168.

Спишіть. Підкресліть обставини. Укажіть, чим вони виражені.

1. Оглядаючись і прислухаючись, вони зійшли на берег. 2. На березі було теж тихо і безлюдно. 3. Над селом стояв звичайний в осінню пору туман. 4. Без розмов, без думок вони послули твердим, здоровим сном. 5. Вгорі синіла смужечка погідного неба. 6. Незабаром заблищало крізь комиш спокійне дзеркало озера. 7. Вони рушили в дорогу. 8. Остап пішов подивитись в дорогу. 9. Соломія сиділа, обнявши голову руками, і думала (З тв. М. Коцюбинського).

169.

Скориставшись схемою, складіть і запишіть речення з обставинами, вираженими неозначеною формою дієслова.

Види обставин за значенням

3
ЗАПАМ'ЯТАЙМО

	Вид	Питання	Приклади
1.	Способу дії	як? яким способом?	Дуби ростуть <u>поволі</u> , <u>неквапливо</u> (М. Рильський). Дід з хлопчиком <u>у два ціпи</u> молотили жито (Ю. Яновський).
2.	Міри й ступеня	наскільки? якою мірою? скільки разів? у скільки разів? як багато?	Вся споруда <u>злегка</u> коливалася (Ю. Яновський).
3.	Місця	де? куди? звідки? яким шляхом?	<u>Тут</u> навіть повітря, здавалося, несло в собі золотисті відтінки (О. Гончар).
4.	Часу	коли? доки? відколи? як довго?	Небо <u>вдень</u> велике, а <u>вночі</u> ще більше (О. Гончар).
5.	Причини	чому? через що? з якої причини?	<u>Од переляку</u> на його лобі виступив холодний піт (Іван Нечуй-Левицький).

6.	Мети	з якою метою? для чого?	Стомилися хлопці, присіли спочити (П. Воронько). Сюди за щастям я забрів (В. Сосюра).
7.	Умови	за якої умови? у якому випадку?	Ми у грозах радісно зростали, щоб у дні ці сонячні прийти (В. Сосюра).
8.	Допус- тові	незважаючи на що?	Незважаючи на маленький вітерець, парило і робилося душно (Г. Тютюнник).

170. 1. Спишіть, ставлячи питання до обставин за зразком. Підкресліть обставини. Визначте вид обставин за значенням.

Зразок. *Брати жили, як то кажуть, (як?) обст. способу дії душа в душу.*

Небо підіймалося чисте, по-весняному високе. Схід попереду рожевівся. Позаду у вранішній синяві потопав білий Поділ, уставав над ним високий собор на стрімкій кручі. Попереду за річкою танули ліси, що тяглися звідси й угору понад Ворсклюю, і вниз до Дніпра. Трав'янисті луки злегка сивіли рясною росою. Ми замріяно брели тими луками, залишаючи на сизому яскраво-зелені сліди. Річки, схованої в берегах, ще не видно було, але вона вже відчувалася за свіжістю й прохолодою, якою тягло від неї.

Сонце мало ось-ось зійти, воно вже розросталося червоним кущем в верхів'ї річки, і течія, повита низькими білястими серпанками пари, уся спалахнула (*За О. Гончаром*).

2. Використовуючи обставини місця (*поблизу, там, униз, звідти, звідусіль*), способу дії (*уважно, повільно, безупинно, мимохідь, мальовничо, несподівано*), міри й ступеня (*чимдуж, надмір, злегка, щонайбільше, якнайкраще*), підготуйте усний твір — опис вашої місцевості.

171. Прочитайте. До якого мовного стилю належить цей текст? Знайдіть у тексті обставини, визначте їх вид.

Міжнародний пакт про громадянські та політичні права Стаття 6.

1. Право на життя є невід'ємне право кожної людини. Це право охороняється законом. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя.

2. У країнах, де не скасовано смертну кару, смертні вироки можуть виноситися тільки за найтяжчі злочини відповідно до закону.

5. Смертний вирок не виноситися за злочини, вчинені особами, молодшими за вісімнадцять років, і не виконується щодо вагітних жінок.

172.

1. Прочитайте текст. Випишіть обставини, указавши, якими частинами мови вони виражені.

Фігаро тут, Фігаро там — про людину, яка може виконувати одночасно кілька різних справ.

Дмитро. Ми з однокласниками в **неділю** слухали оперу «Севільський цирюльник».

Бабуся. Сподобалася вам опера?

Дмитро. Дуже — і музика така легка, яскрава, і чудово грають актори.

Бабуся. Можеш назвати композитора?

Дмитро. Музику написав італійський композитор Россіні.

Бабуся. І було це на початку XIX століття, у 1816 році. Уявіть собі: цю оперу Россіні створив за два **тижні**.

Дмитро. Ми незчулися, як закінчилася дія: так було цікаво.

Яся. Мабуть, тобі й друзям найбільше сподобався Фігаро?

Дмитро. А як ти вгадала?

Яся. Бо каватина Фігаро дуже відома, вона часто звучить по радіо.

Дмитро. Але ж хіба можна передати по радіо всі смішні витівки Фігаро? Він і дотепний, і винахідливий. На ньому тримається весь сюжет.

Яся. Події, як я пригадую, відбуваються в Іспанії у вісімнадцятому столітті.

Бабуся. Спритний, розумний Фігаро — це персонаж п'єси «Севільський цирюльник» французького драматурга Бомарше.

Яся. В австрійського композитора Моцарта теж є комедійна опера «Весілля Фігаро».

Бабуся. Її сюжет так само взято з комедії Бомарше. Опера «Весілля Фігаро» Моцарта була написана на 30 років раніше, ніж «Севільський цирюльник» Россіні. А ось вислів *Фігаро тут, Фігаро там* став крилатим саме завдяки творові Россіні.

Дмитро. Це досить цікаво — п'єса французького автора, події відбуваються в Іспанії, а крилатий вислів прийшов у нашу мову завдяки популярності опери італійського композитора.

Яся. Коли так характеризують людину, то це позитивно оцінюють її вчинки? Можна сказати, що

наше прислів'я *Де не посій, там і вродиться* передає той самий зміст?

Бабуся. Як би ти, Дмитрику, відповів на Ясине запитання?

Дмитро. Наше прислів'я — про чиїсь невдалі вчинки, які заважають людям, а в словах про Фігаро зовсім інший зміст: послуг Фігаро потребували, і він міг одночасно виконувати кілька завдань.

Бабуся. Саме так. І хоч слова *Фігаро тут, Фігаро там* говорить (співає) сам про себе Фігаро, їх можна застосувати до будь-кого, хто виявляє такі здібності.

2. Поясніть значення виділених слів. Складіть власні речення з цими словами.

173. Складіть і запишіть речення, використовуючи подані прислівники. Якими обставинами вони виступають у реченнях?

Прислівники способу дії: сам на сам, вдало, по-нашому.

Прислівники міри і ступеня: ледве, дотла, утричі.

Прислівники причини: згарячу, тому, спересердя.

Прислівники мети: на зло, напоказ, навмисне.

174. Спишіть. Підкресліть обставини місця.

Витоки творчості Івана Котляревського

Народився він у місті співучому та мужньому, у маленькому полтавському будиночку на горі біля собору — у старовинній українській хатці, із вікна якої було далеко видно. Унизу, за Ворсклою, розгорталися в заобрійну далеч мальовничі простори рідної України, а звідти попід самі вікна підступало море народного життя, із його журбами й радіщами, із чародійними південними вечорами, сповненими поезії, яка бентежила душу то піснею-задумою, то лукавим жартом, то щемкою сльозою (*За О. Гончаром*).

175. Прочитайте подані сполучення іменника з прийменником. Складіть і запишіть із ними речення. Визначте їх синтаксичну роль у записаних реченнях.

Без відома, без причини, без сумніву, без збитків, без вагань, на доказ, на знак згоди, час від часу, до лиця, день у день, з чуток, за згодою.

Говорити українською — говорити по-українському — говорити по-українськи

Найживанішою і прийнятною для всіх стилів мови є форма — говорити українською.

Вислови *говорити по-українському* і *говорити по-українськи* використовуються в розмовному стилі.

176.

Прочитайте усмішку. Знайдіть обставину. Для якого мовного стилю характерна така лексика?

Діалог друзів-восьмикласників:

— А ти ким хочеш стати?

— Ландшафтним дизайнером.

— Прикольно!

— Авжеж, класно ж на бульдозері їздити.

Повторюємо орфографію

177.

Запишіть, знявши ризик у розкривши дужки.

У/руко/паш, бе(з, с)людно, душа/в/душу, (з, с)легка, не/забаром, яскраво/зелені, (з, с)хований, ро(з, с)росталися, ось/ось, с(е, и)рпанок, вчинив по/нашому, сам/на/сам, на/зло, на/показ, (з, с)/пересердя, (з, с)/гарячу, утрич(и, і), до/лиця, діяти по/українськ(и, і), день/у/день, на/доказ, пісня/задум, б(е, и)нтежити, чаро/дійні, по/переду, по/під, лан(ш, дш)афт, д(и, і)зайнер, ріка (В, в)орскла.

§ 16. Порівняльний зворот.

Уживання розділових знаків у реченнях з порівняльним зворотом

Порівняльний зворот — це частина простого речення, у якому зіставляються, порівнюються одні предмети з іншими. Порівняння використовується для створення яскравого образу: *І сонце, мов святковий коровай, з-за обрію повільно впливає* (Д. Луценко). Сонце за його круглою формою нагадало поетові святковий коровай, і такий образ передано порівняльним зворотом.

Порівняльні звороти утворюються за допомогою порівняльних сполучників *як, мов, немов, наче, неначе, начебто, ніби, нібито, буцім, ніж*.

Сполучник приєднує або одичичне слово, або кілька слів:
Я жду твого повернення, як дива (Д. Луценко). *Неначе ляля в льолі білій*, / *Святеє сонечко зійшло* (Т. Шевченко).

178. 1. Спишіть. Підкресліть порівняльні звороти.

1. Цвіт дерев, як ранній снігопад, тихо осипається додолу.
2. Пісня любові й дитинства в серці бринить, як струна. Наче священна молитва, з рідного краю луна.
3. Летіли над полем слова голубами, летіли, як зорі, до чистого неба.
4. Давно пора дитинства одцвіла, мов яблунь зачароване галуззя.
5. Творці, мислителі народу, крізь полум'я буремних літ несли України горду вроду, як материнський заповіт.
6. Вдаль голубими вітрами весни за обрій пливли. Раннім туманом у мами коси, як дим, зацвіли.
7. Знову наснилось дитинство, тепле, як гарна весна (З *тв.* Д. Луценка).

2. На прикладі 3-го речення поясніть, як впливає форма вираження порівняння (орудний відмінок і порівняльний зворот) на зміст речення.

179. 1. Спишіть речення.

1. Над килимом прив'ялених левад кружляло листя, мов жар-птиці пір'я.
2. Жар-птицями живими на очах тріпочуться гарячі фарби гаю (З *тв.* Д. Луценка).

2. Зіставте порівняння в цих реченнях. Чому поет, порівнюючи барви осіннього листя, обирає образ жар-птиці? З якими словами в реченнях виявляють зв'язок орудний відмінок іменника та порівняльний зворот?

3. Прочитайте порівняльні звороти: *як молоком облиті, мов срібний дощ, як діаманти, ніби кольорові метелики, неначе померезаний кольорами килим, мов жовті коси, як білі вівці, мов радісна веселка*. Уявіть садок, парк, ліс навесні, улітку, восени, узимку. Які з наведених порівнянь ви використовуєте для опису природи в різні пори року?

Якось зайшла розмова про майбутні професії. Оленка сказала, що хоче стати стюардесою.

— А ти знаєш, у чому полягає робота стюардеси? — запитала її вчителька.

— Стюардеса подає пасажирам їжу та напої, — відповіла Оленка, — а коли їм погано, вона виводить їх на свіже повітря...

Залежно від синтаксичної ролі в реченні порівняльні звороти виділяються комами, тире або не виділяються.

Стаavimo кому	Не ставимо коми
<p>— якщо порівняльний зворот залежить від другорядного члена або від граматичної основи речення: <i>І білий спалах маминої хустки, як вічний поклик, манить у село (Д. Луценко). А роки, як розсідлані коні, в тумани червоні летять, летять, летять (Д. Луценко). Залізні шляхи обійняли всю землю, мов спрут (Гео Шкурупій). Як віл, іде поволі днина (М. Драй-Хмара).</i></p>	<p>— якщо порівняльний зворот виконує роль іменної частини складеного присудка: <i>Мені мов сестроньки оці берези та калини (Д. Павличко). Парубок стояв як зачарований (Панас Мирний).</i></p> <p>Перед зворотом-присудком залежно від інтонації ставимо тире: <i>І слово це — як зірка у путі (М. Рильський). Ти — як дощ. А я — мов явір. Хочу листям тебе зловить (Д. Павличко);</i></p> <p>— якщо зворот належить до стійких словосполучень (фразеологізмів): <i>Руки холодні як лід. Обличчя горить як жар. Дощ ллє як з відра. Година промайнула як мить.</i></p>

180.

Прочитайте. Знайдіть порівняльні звороти. Поясніть розділові знаки в реченнях із порівняльними зворотами.

1. Матір Божа, свята і єдина,
Дай нам щастя, любові й тепла!
Щоб квітуча моя Україна
Рідну мову, як стяг, підняла.

Н. Красоткіна

2. Віддавна хліб і сіль на рушникові —
Це щедрий цвіт народної душі,
Він в нашій пісні, в звичаї, у мові
Красивий слід, мов райдугу, лишив.

М. Адаменко

3. Як пісня весни солов'їна
В зеленім гаю за селом,
Так мова моя українська
Наповнює душу теплом.

В. Асауленко

4. Я твоїм вольним гомоном
Повнюсь, як ватра пломенем.
Плачу твоїм я шепотом,
Тішуся твоїм щебетом.

В. Бичко

181. 1. Випишіть речення з порівняльними зворотами.

1. У травні й у червні весь Чаїний острів цвіте, мов справжній степ. 2. Було видно, як полум'я, досягши цієї смуги, одразу никне, пригасає на місці. 3. Був уже кінець травня, садки відцвітали, і земля попід деревами стала зовсім білою, як взимку. 4. Мов у невилазних хащах, плуталися, билися думки, нових шляхів шукало розтривожене серце, і все ж навіть у цьому стані повного сум'яття й розбентеженості він почував себе незмірно — як у першій виліт у небо — щасливим. 5. Із глибини золотих плантацій, як біла чаєчка, виринула чиясь косинка. 6. Як усе змінилось раптово! 7. Вода на озері ніби поважчала, переливається важким перламутром — вітер хвилю жене. 8. Вітер якийсь незвичайно теплий, наче вдень. 9. Усюди в прозорих, просвітлених сонцем глибинах, як тіні застиглих торпед, темнішають риб'ячі спini. 10. Довго можна дивитись, як лиже вода кострубату брилу, як на мить огортає прозорою текучою плівкою уламок сходів... (3 тв. О. Гончара).

2. Обгрунтуйте думку, що порівняльні звороти належать до художніх засобів мови.

182. 1. Прочитайте текст. Випишіть цитати з творів І. Франка.

В основі пізнання навколишнього світу лежить порівняння, зіставлення різних предметів, явищ, подій. Порівняння як особливість мислення характерне для різних сфер людської діяльності, отже, у кожному стилі можна виявити різні форми логічного зіставлення, порівняння. Науковий стиль, наприклад, використовує речення з дієсловами-присудками *нагадувати, уподібнюватись* або фрази зі словами *такий самий, тотожний, однаковий* і под. У науковому й публіцистичному стилях широко використовуються речення зі зворотом *подібно до*: *Найдавнішими з одноклітинних учені вважають джгутикових, які здатні подібно до евглени зеленої харчуватись як неорганічними речовинами (на світлі), так і готівими органічними речовинами (у темряві).*

Найпоширеніша мовна форма порівняння в художньому стилі — це порівняльні звороти. Однослівні та багатослівні порівняльні звороти в художньому стилі приєднуються за

допомогою сполучників як, мов, немов, ніби, наче, ніж тощо. У кожного письменника є улюблені предмети, з якими він порівнює зображувані явища, а також улюблені сполучники. Стиль І. Франка можемо пізнати за наявністю порівняльних зворотів, у яких часто відбиваються загальноновживані, звичні порівняння. Прості й ліричні рядки з поеми «Іван Вишенський»: *Та, проте, гора дримає; день і ніч пливе над нею, мов рожева легка хмара... Хоч повзуть тут скрізь по горах стежечки, немов гадюки, та, проте, не оживляє їх розмова, спів, ні сміх.* Ритм поетичної мови залежить від синтаксичної ролі порівняльних зворотів, які відокремлюються комами. Їх треба відрізнати від тих випадків, коли слова мов, як приєднують іменну частину складеного присудка і відповідно не виділяються комою, пор.: *І я чув себе безсильним, бідним, хорим, самотнім, мов дитя, сирітка кругла без матусі, без вітця; І я був мов та пилина, згублена з порядку світа... (І. Франко).*

2. Надпишіть у вписаних цитатах над кожним словом, якою частиною мови воно є.

183.

1. Прочитайте. Випишіть речення з порівняльними зворотами.

СЛОВА...

Ті слова, що сиплють, мов з коробки, —
Невагомі — довгі чи короткі...
Що лишиться від такого слова?
Не зерно — одвіяна половина...
Ті слова, що цідять, мов з цеберка, —
Їхня суть приглушена й примеркла.
А краса — нетесана, дубова,
Одне слово, олово — не слово...
Ті слова, що ллють, мов із графіна, —
Суміш аспірину і стрихніну.
Від цих слів була невиліковна
Невимовна алергія мовна.
Ти слова дзвінки бери з криниці —
Стебелисті, грайні, світлолиці.
Ти бери їх з чистого джерельця,
Що струмує в тебе коло серця.
З них і народилась наша мова —
Колискова, житньо-колоскова,
Повнозерна, срібна, чорноброва.

В. Бичко

2. Як речення з порівняльними зворотами допомагають авторів донести до читача ідею вірша?

184. 1. Спишіть, розставивши пропущені розділові знаки.

1. Синє небо було прозоре та глибоке неначе вода коло берега в морі (*Іван Нечуй-Левицький*). 2. У стінах храмів і колиб сяє нам святково як сонце випечений хліб і виплекане слово (*Д. Білоус*). 3. Ти постаєш в ясній обнові як пісня линеш рідне слово (*Д. Білоус*). 4. Мова мов квітка в саду розквітає (*К. Близнюк*). 5. Забриніла пісня, заспівало слово мов струмок весною лється наша мова (*В. Бондарчук*). 6. У душі виношуємо слово – лагідне і безжальне ніби криця (*В. Земляний*). 7. Шкварчала совість наче на пательні і одганялась од зелених мух (*Л. Костенко*). 8. Бо хто як я намучивсь на війні, тому життя підскочило в ціні (*Л. Костенко*).

2. Складіть і запишіть речення (4–5) з порівняльними зворотами до іменників *слово, мова*.

185. 1. Спишіть. Визначте синтаксичну роль порівняльних зворотів.

Наче в уповільнених кінокадрах, пронеслися-пропливли по озимині козулі. Ген, на краю поля, порпаються в піску дикі поросята.

У зрубках звертаємо з просіки на піщаний шлях, помережаний відбитками автомобільних та мотоциклетних шин. Тут пісок дрібний і білий-пребілий, немовби його сюди хтось з глибокого кар'єру навозив. Так і хочеться по ньому босоніж пробігтися. Ліворуч темніють густі хвойники й дубняки. Праворуч багріє червоним листом, ніби вмоченим у вишневий сік, чималий чагарник (*С. Хаверусь*).

2. Випишіть складне речення, частина якого має порівняльний відтінок.

Повторюємо орфографію

186. Запишіть, знявши ризку і розкривши дужки.

Від/давна, шеп(і, о)том, по/під, у/зимку, темно/голові, не/вилазні ха(ш, щ)ї, сум'я(т, тт)я, ро(з, с)бентеже(н, нн)ість, кіно/кадри, пронеслися/пропл(е, и)вли, авто/мобіль, мото/циклет, не/мов/би, білий/пр(е, и)білий, босо/ніж, хто/сь, з/за обр'ю, не/наче/б/то, ніби/то, л(е, и)вада, о(д, т)цвіла, галу(з, зз)я, в/літку, на/весні, ро(з, с)тр(е, и)вож(е, и)не сер(дц, ц)е, ри(б'я, б'я)чі спини, жар/птиця, ц(и, е)берка, не/тесана, (ль, лл)ють, асп(и, і)рин, кр(е, и)ниця, забр(е, и)ніла.

Узагальнення до теми
«ПРОСТЕ РЕЧЕННЯ. ДВОСКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ»

Просте двоскладне речення має **одну** граматичну основу. Граматичну основу простого двоскладного речення становлять **підмет і присудок** — головні члени речення.

Підмет називає те, про що йдеться в реченні. Підмет відповідає на питання *хто? що?*

Присудок називає те, що відбувається з підметом. Присудок відповідає на такі питання: *що робить підмет? що з ним робиться? який він є? хто чи що він? у якому стані він перебуває?*

Розрізняємо **простий і складений підмет**. Про різноманітні **форми вираження** підмета див. с. 61, 64.

Присудок буває **простий і складений**. За значенням і способом вираження розрізняють **дієслівний складений присудок** та **іменний складений присудок**. Про **форми вираження** присудка див. с. 67, 72.

Просте двоскладне речення буває **непоширеним і поширеним**. Непоширене речення складається тільки з підмета і присудка, поширене має ще й **другорядні члени речення**. Другорядні члени речення поширюють граматичну основу, тобто уточнюють, конкретизують її зміст.

До другорядних членів речення належать **означення, додаток, обставина**.

Означення — другорядний член речення, який називає ознаку предмета і відповідає на питання *який? чий? котрий?*

Додаток — другорядний член речення, що означає предмет, на який спрямована дія, і відповідає на питання непрямих відмінків.

Обставина — другорядний член речення, який указує на ознаку дії, стану, ознаку іншої ознаки або називає спосіб, міру, місце, час, причину, умову, за яких відбувається дія.

Означення буває **узгодженим, неузгодженим і прикладкою**. **Прикладка** — це означення, виражене іменником.

Додаток буває **прямий і непрямий**. Про форми вираження прямого і непрямого додатка див. с. 97.

Обставина характеризує насамперед дієслово-присудок. Про види обставин див. с. 100–101.

Просте речення поширюється не тільки другорядними членами, а й **порівняльними зворотами** (див. с. 104–106).

Важливо пам'ятати правила вживання розділових знаків:

— тире між підметом і присудком (с. 73–74);

— відокремлення комою порівняльного звороту (с. 106);

— орфограму «Правопис прикладки» (с. 87).

Завдання для самоперевірки

187. Знайдіть правильну відповідь.

1. Виберіть речення зі складеним підметом:
  - а) Димить подекуди листя, згорнute в купи (Є. Гуцало).
  - б) Марія Олексіївна Приймаченко була не тільки прекрасним художником, а й талановитим поетом.
  - в) А скільки таких островів, більших і менших, розкинулося на привільних дніпровських водах... (Є. Гуцало).
  - г) Українська поетеса Ліна Костенко народилася 19 березня 1930 року в містечку Ржищеві в учительській сім'ї.
2. Виберіть речення, де іменник виконує синтаксичну роль підмета:
  - а) То — наше слово, то — щоденне чудо,
То — сонця зір крізь каменя більмо... (Д. Павличко).
  - б) Я на сторожі коло їх
Поставлю слово (Т. Шевченко).
  - в) О слово рідне! Мудре і прадавнє,
Ти виросло з могутньої землі! (М. Лещенко).
  - г) Слово жило і буде жити,
Поки народ мій буде жить! (В. Криволап).
3. Виберіть речення зі складеним дієслівним присудком:
  - а) Пісня лине в ніч, м'яко б'ється над просторами лугів (Г. Гютюнник).
  - б) Пішло й пішло чиясь дитинство (О. Гончар).
  - в) За своєю суттю людина — продукт космосу (М. Ткач).
  - г) Ми нестримно і бездумно продовжуємо вичерпувати надра Землі (В. Кандиба).
4. Виберіть речення з неузгодженим означенням:
  - а) Гілля яблунь у садках уже голе-голісіньке (Є. Гуцало).
  - б) Яблука, наляті холодним соком, світяться, і їх видно здалеку (Є. Гуцало).
  - в) Каламутне море скаженіло (М. Коцюбинський).
  - г) Звичайно, бувають ситуації, коли нам хочеться, щоб співрозмовник говорив якнайбільше, наприклад коли ми отримуємо інформацію (І. Томан).
5. Виберіть речення, де обставина виражена іменником:
  - а) Море дедалі втрачало спокій (М. Коцюбинський).
  - б) Зранку по-весняному широко порозсувались обрії... (Є. Гуцало).
  - в) Сніги цвітуть і взимку (Є. Гуцало).
  - г) Синє море хвилювалось і кипіло на березі піною (М. Коцюбинський).

6. Виберіть речення з іменним складеним присудком:
- а) Сивий полин і листатий подорожник кущилися обабіч дороги, злегенька припорошені пилом (*Г. Тютюнник*).
  - б) Лист на дубах ще був цупкий, густий, зелений (*Є. Гуцало*).
  - в) Співа моя душа, прозора і крилата, любові сповнена до всього і усіх (*В. Сосюра*).
  - г) Велике місто лежало на березі, чисте, вимите грозливими дощами, по-весняному прибране (*В. Собко*).
7. Виберіть речення з непрямым додатком:
- а) І кожна мова неповторна,
Одноманіття світ збіднить (*Д. Білоус*).
  - б) Дорожи українською мовою,
Рідна мова — основа життя (*Д. Білоус*).
  - в) Пригадай — згадай мову ланів
Й слово мами своєї (*М. Горловий*).
  - г) Бережімо і плекаймо мову
Так, як мати береже дитя (*В. Григоренко*).
8. Виберіть речення з додатком, що виражений дієсловом:
- а) І думи, і Україну милу
Любить заповідав Тарас (*Д. Білоус*).
  - б) Слова прості і щирі вибирай,
І розум, і краса душі у слові (*С. Жук*).
  - в) Дніпро у наших душах обмілів,
як річечка в спекотне довге літо (*О. Завгородній*).
  - г) У нас піснями тепла вся земля,
Піснями вишні туляться до хати (*Н. Ібракаєва*).
9. У реченні *Зело і слово рідної землі — єдиний подих, світло неділиме* (*Л. Каширіна*) тире між підметом і присудком стоїть:
- а) за правилом завжди;
  - б) як виняток;
  - в) залежно від інтонації;
  - г) як авторський знак.
10. Виберіть варіанти речень з обставиною місця:
- а) Дощик перестав — і все навколо запахло, посвіжішало, заблищало (*Г. Тютюнник*).
  - б) Митець думає не тільки розумом, але й серцем (*О. Довженко*).
  - в) Здалеку гора Княжа — як бурий ведмідь превеликий, що розлігся на березі ріки (*Є. Гуцало*).
  - г) Завтра — улюблене слово лінивих (*Народна творчість*).

11. Виберіть варіант, у якому правильно підкреслені члени речення:

- а) Я до тебе, мово, так горнуся широко,
У слова вслухаюся рідні і прості;
б) Я до тебе, мово, так горнуся широко,
У слова вслухаюся рідні і прості;
в) Я до тебе, мово, так горнуся широко,
У слова вслухаюся рідні і прості;
г) Я до тебе, мово, так горнуся широко,
У слова вслухаюся рідні і прості (Л. Лужецька).

12. Виберіть варіанти, де порушено особливий тип зв'язку підмета з присудком:

- а) Чимало проблем виникло через глобальне потепління;
б) Хтось із присутніх передав секретареві зборів записку;
в) П'ятсот двадцять один виборець з'явилися на виборчу дільницю;
г) ЖЕУ оголосив про тимчасове припинення постачання гарячої води у зв'язку із запланованим ремонтом тепломережі.

188. Спишіть. Поясніть розділові знаки. Підкресліть члени речення.

Потребу вивчення іноземних мов ніхто не ставить під сумнів. Це ознака освіченої, культурної людини. Проте горнутися до світового розмаїття мов, не знаючи й не шануючи рідного слова, — свідчення не культури, а дикунства. Тільки на звук рідної мови відгукується людське серце тріпотливим биттям, тільки рідна мова зігріває душу, дасть натхнення і окрилить. Завзято осягайте безмежні океани рідної мови, шукайте в них коштовні перлини слів і висловів, доладних форм і точних конструкцій, заглиблюйтеся в рідномовну стихію! (З журналу).

189. 1. Перевірте, скільки часу вам знадобиться, щоб безпомилково записати абетку. Пронумеруйте записані букви. Розшифруйте подану нижче криптограму.

6	3	19	22	15	16	1	6	18	12	21	7	28	7	18	18	33	—
---	---	----	----	----	----	---	---	----	----	----	---	----	---	----	----	----	---

18	1	14	20	19	29	11	21	7	18	12	29	12	.
----	---	----	----	----	----	----	----	---	----	----	----	----	---

3	11	15	19	21	11	22	23	19	3	24	14	23	7	13	26	!
---	----	----	----	----	----	----	----	----	---	----	----	----	---	----	----	---

2. Ознаки якого жанру ви визначили у висловлюванні? Наведіть власні приклади висловлювань такого жанру.

§ 17. Головний член односкладного речення

З
ЗАПАМ'ЯТАЙМО

Кожне речення має граматичну основу, яка виражається двома головними членами (у двоскладному реченні) або одним головним членом (в односкладному реченні).

В односкладному реченні основний зміст зосереджений в одному головному члені речення і не передбачає наявності другого головного члена. Головний член односкладного речення може бути подібний за формою до підмета або до присудка двоскладного речення.

Порівняймо

Двоскладне речення

Встає сонце.

Налетів сильний вітер.

Односкладне речення

Світає.

Сильний вітер.

190.

Спишіть. Знайдіть односкладні речення. Підкресліть у них головний член. Який головний член у двоскладному реченні він нагадує?

Дніпро! Синя пісня твого дитинства, ось він уже вдарив у вічі блакиттю, могутнім розливом світла, вигнувся дугою биків, забілів мереживом піни з високої греблі... І величезна — через увесь Дніпро — бетонна гребінка биків, і крани над греблею, і схожий на казковий палац будинок електростанції на правому

березі — усі ці споруди зливаються тут у єдине ціле, постають як єдиний гармонійний витвір, розпочатий природою та завершений людиною. Сила й гармонія. Близьк і чистота (За О. Гончаром).

Односкладні речення
(за формою вираження головного члена)

речення, у яких головний член подібний до підмета:
— **називні**

речення, у яких головний член подібний до присудка:
— **означено-особові;**
— **неозначено-особові;**
— **узагальнено-особові;**
— **безособові**

191.

Спишіть. Проаналізувавши підкреслені граматичні основи, назвіть односкладні речення. Чи можуть вони входити до складу складних? До якого головного члена у двоскладному реченні подібний головний член односкладного речення?

Співають солов'ї.

Чуєш їх уперше цієї пізньої весни. Повітря ворушиться від їхніх голосів, а що солов'їв не видно в примарному досвітку, то здається, немов це воно само співає й тьохкає, що це воно само так заходиться в екстазі.

Смутний великий місяць низько повис над землею. Той місяць такий по-людськи виснажений, що хочеться подивитись на нього раз і вдруге...

Після цього світанку весна вже не таїться. Тепла і зелені прибуває. Єство твоє довірливо розкривається назустріч сонцю (За Є. Гуцалом).

192.

Прочитайте. Випишіть односкладні речення, у яких головний член подібний до підмета.

1. Краса. Краса невимовна. Краса нерукотворна (Ю. Збанацький). 2. Окрім поодиноких лісових сторожок, тут нічого не зустрінеш (Ю. Збанацький). 3. Перший приморозок (Є. Гуцало). 4. Уночі, ідучи звідкись чи кудись, раптом згадаєш про небо... (Є. Гуцало). 5. З усіх садків пахло нагрітою на сонці корою дерев, набубнявленими бруньками... (Є. Гуцало). 6. Гарно видно дерево на обрії (Є. Гуцало). 7. Довгі, непомірно довгі зимові вечори (Г. Тютюнник).

193. 1. Розгляньте репродукцію картини С. Васильківського. Складіть за нею і запишіть міні-твір (10–12 речень), використовуючи односкладні речення.

С. Васильківський. «На греблі. Воли коло броду».
1900-ті роки

194. 1. Складіть і запишіть із поданими дієслівними формами речення.

Розвидняється, похолодало, дощить, сутеніє, мрячить, хочеться, сниться, пощастило, замело, вечоріє.

2. Чи всі речення належатимуть до розряду односкладних?

Неправильно

Патріот Батьківщини
Гігантський мегаполіс
Опозиція проти когось
Пам'ятний сувенір

Моя автобіографія
Майстерний віртуоз

Повний аншлаг
Головний пріоритет
У південь
Попав у мішень
Попав на дорогу

Правильно

Патріот України
Мегаполіс
Опозиція до когось
Річ на спомин (пам'ятний подарунок)
Автобіографія
Віртуоз (майстерний виконавець)
Аншлаг
Пріоритет (першість)
Опівдні
Влучив у ціль
Втрапив на дорогу

195. 1. Розгляньте фотографію на с. 114. Виберіть із текстів вправ § 17 односкладне або двоскладне речення, яке можна використати як підпис до фото. Складіть міні-твір (5–7 речень) за ситуацією, зображеною на фотографії.

196. 1. Прочитайте.

Залазить грабіжник у квартиру, а там у клітці папуга. Грабіжник почав нищпорити, а папуга:

— А Кеша все бачить!

Грабіжник накрив клітку ковдрою і чує:

— Кеша — це не папуга, Кеша — це пітбуль...

2. Випишіть односкладні речення.

Повторюємо орфографію

197. Запишіть, знявши ризик у розкривши дужки.

Одно/складне рече(н, нн)я, блаки(т, тт)ю, (з, с)пів/відносний, мереж(е, и)во, б(е, и)то(н, нн)а гребінка, (з, с)хожий, електро/станц(и, і)я, заверше(н, нн)ий, не/мов, по/людськ(и, і), подивитися в/друге, не/таїться, пр(е, и)буває, на/зустріч сонцю, по/одинокі сторо(ж, ш)ки, у/ночі прокин(е, и)шся, си(ж, дж)у, парт(и, і)от, гіган(с, тс)ький, мега/поліс, опозиц(и, і)я, річ на/спомин, сув(е, и)нір, авто/біо/графія, пр(и, і)ор(и, і)тет, пр(и, е)стижний, президен(сь, тсь)ка.

§ 18. Односкладне означено-особове речення

1. Чи змінюються дієслова за числами?
2. Які є способи дієслів?
3. Які є часи дієслів?
4. Як змінюються дієслова в теперішньому часі?

Означено-особовим називається односкладне речення, у якому головний член означає дію, що стосується певної особи (*я, ти, ми, ви*), яка прямо не називається, але на неї вказує особове закінчення головного члена: / знову йдемо (О. Гончар).

Головний член означено-особового речення — це:

- дієслово 1-ї або 2-ї особи однини чи множини теперішнього або майбутнього часу дійсного способу;
- дієслово наказового способу.

Головний член означено-особового речення може мати форму складеного дієслівного присудка: Не дай мені заплутатись в дрібницях, не розміняй на спотички доріг, бо кості перевернуться в гробницях гірких і гордих прадідів моїх (Л. Костенко).

198. Спишіть. Зазначте спосіб, час, особу, рід (де можна), число дієслів.

Зачепила б, люблю, поливали, матимеш, співайте, гомонять, подолай, змусиш, ділитиму, було, боронив, маєш, сказав би, віддавай, збираються, посмішай.

199. 1. Спишіть, поставивши дієслова в дужках у формі першої особи множини теперішнього часу.

Мозковий штурм

«Мозковий штурм» — це ефективний метод колективного обговорення, пошуку рішень, що спонукає викликати уяву і творчість вільним виявленням думок усіх учасників. Під час «мозкового штурму» дотримуємося таких правил:

1. (Намагатися) зібрати якомога більше ідей щодо запропонованої проблеми.
2. (Примушувати) працювати своєю уяву.
3. Не (відкидати) жодної, навіть фантастичної, незагальноприйнятої думки.
4. Не (критикувати) висловлювання інших.
5. Не (перебивати) учасників обговорення.

2. Прочитайте текст «Мозковий штурм», замінивши дієслова в дужках на дієслова у формі третьої особи множини наказового способу. Який з варіантів тексту можна назвати інструкцією, а який — порадою?

3. Поясніть роль означено-особових речень в інструкціях, правилах, порадах.

200. 1. Спишіть. Підкресліть головний член у простих односкладних означено-особових реченнях. Визначте форму вираження головного члена.

* * *

Обступи мене, ліс, як в легенді про князя Хетага, коли кінь був убитий, і він уже ледве брів.

Обступи мене, ліс! Хай зупиниться вся ця ватага, хай удариться люття об спокій твоїх стовбурів.

Я побуду з тобою. Я тихо з тобою побуду.
Нахилися до мене і дай мені жменьку суніць.
Подивлюся на сонце. Поклонюся знайомому дубу.
Розпитаю, як справи у сосен, і звірів, і птиць.

Л. Костенко

* * *

Хто ж такий князь Хетаг?

За старовинною осетинською легендою, Хетаг тікав від ворогів. Урятувати князя міг тільки ліс, що даленів попереду. Але коня вбили, сили покидають... І Хетаг звернувся з молитвою до неба: «Прошу, допоможіть мені, небесні сили!» Небо відгукнулося: «Біжи до лісу!» Та ліс дуже далеко. — Не встигнути князеві. І вдруге озвалися небеса: «Ліс — до Хетага!» Умить перед князем постала густа діброва, це був порятунок, це було життя, дароване небом.

2. Порівняйте віршовий і прозовий тексти. Яку роль відіграють у них означено-особові речення?
3. Чи допомагає, на вашу думку, природа людині відволіктися від щоденних турбот, відпочити душею? Відповідь обґрунтуйте.

із Бабусяної Скрині і не тільки

201.

1. Прочитайте текст, розподіливши між собою репліки діалогу. У яких репліках використано означено-особові речення?

Гордіїв вузол — уживається на позначення складної, заплутаної справи. Вислів *розрубати гордіїв вузол* означає «швидко, несподіваним способом розв'язати складну заплутану справу».

Яся. У нашого сусіда дядька Гордія навряд чи знайдеться в господарстві такий вузол, щоб його треба було рубати сокирою.

Бабуся. Чого це ти згадала про дядька Гордія?

Яся. Бо сьогодні на історії вчителька розповідала нам про походи Александра Македонського. І мова зайшла про гордіїв вузол.

Дмитро. Ясю, так той легендарний герой звався не Гордій, а Гóрдій. До речі, і **гордіїв вузол** був розрубаний не сокирою: його розрубав Александр Македонський мечем.

Яся. Коли то було! Багато хто й не пам'ятає сьогодні давньогрецької легенди, а ось вислів з неї — **гордіїв вузол** — живе й досі... Наприклад, у газетах, Інтернеті часто пишуть про затори на дорогах, про те, що на вулицях стоять кілометрові черги машин і що доїхати вчасно, скажімо, до вокзалу просто неможливо. От і кажуть, що давно пора *розрубати* цей *гордіїв вузол*.

Бабуся. То ви вже знаєте, чому так кажемо? От молодці! Порадували бабусю. Мабуть, незабаром вам уже можна буде їхати на інтелект-шоу «Що? Де? Коли?».

Яся. Це ж ти нас привчила багато читати! Що там я? — Мені ще вчитись і вчитись. А ось Дмитрик... Дмитрику, покажи свою ерудицію!

Дмитро. За давньогрецькою легендою, фрігійці обрали царем першого, хто зустрівся їм із возом біля храму Зевса. Це був хлібороб Г'ордій. Він поставив у храмі Зевса свого воза і прив'язав до нього ярмо дуже заплутаним вузлом. Жерці напророкували: хто розплутає вузол, той завоює всю Азію.

Яся. Найкмітливішим виявивсь Александр Македонський: навіщо довго розплутувати вузол, коли можна його блискавично розрубати мечем. Хоча дуже сумніваюся, чи був такий хлібороб Г'ордій насправді.

Дмитро. Сумніватися ти, звичайно, можеш, але вміти пояснити, у яких ситуаціях доречний фразеологізм **гордіїв вузол**, мусиш.

2. Перекажіть легенду про походження фразеологізму *гордіїв вузол*.

202.

1. Прочитайте. Зверніть увагу на вживання двоскладних речень із займенником *я*.

На зарослій зозулиним льоном купинці стоїть отакенне краснооговище! Шапка на ньому не менше полумиска, а ніжка завдовжки з мою руку. Спочатку я його називаю старостою, а далі отаманом над краснооговцями. Такого я ще ніколи не бачив! Я підбігаю до нього, приміряюся з усіх боків, милуюся. Далі я бережно збираю його і кладу на бриль, бо в бриль його шапка не влазить. Буде тепер чим похвалитися дома! А он тільтіль прокльонувся грибочок, у нього ще й ніжки нема, а шапочка навіть не встигла почервоніти. Він ще маля. Хай росте й розуму, і тіла набирається. Я за тобою завтра прийду. Ох,

і вдався ж ранок сьогодні! Я назбирав повнісіньку торбу ще й бриль красноголовців. У село я їхав, неначе переможець! (За М. Стельмахом).

2. Запишіть текст, замінивши, де це доречно, двоскладні речення із займенником *я* на односкладні означено-особові. Поясніть, з якою метою вживаються означено-особові речення.

203.

1. Прочитайте. Випишіть назви творів, збірок, які є означено-особовими реченнями. Якими частинами мови виражені головні члени виписаних речень?

1. Поезія «Чого являєшся мені у сні?» Івана Франка — це один із найкращих зразків інтимної лірики. 2. У збірці «Будь мечем моїм» Олександр Олесь формулює своє кредо — стати поетом-громадянином, провісником національно-визвольної ідеї. 3. У поезії Михайла Старицького «Не сумуй, моя зірко кохана» показані щирі, світлі почуття ліричного героя. 4. «Люблю чернігівську дорогу...» Ліни Костенко — це дивосвіт, у якому читач знаходить красу, спокій природи, зв'язок з історією рідного народу.

2. Доберіть зі збірок поезій назви творів, які за синтаксичною будовою є означено-особовими реченнями. Запишіть ці назви, а також імена та прізвища авторів віршів.

204.

- Прочитайте. Випишіть односкладні речення. Означено-особові перебудуйте у двоскладні.

Тополина заметіль

Над містом гуляє тополяна заметіль. Сонце. Гарячий вітер. І білі пухнасті сніжинки сідають на волосся, на одяг, на обличчя.

Іду, ніби казкою. А під ноги м'яко стелиться білосніжне мереживо. Дехто з дорослих чомусь сердиться, коли тепла м'яка пухляк сяде на одяг чи волосся. Може, тому, що білий пух сіє сивину на скронях? Мені ж здається, що вони просто бояться відчинити двері казці.

Я ж дуже люблю лапаті невагомі сніжинки, що злітають із дерев. Люблю тополину заметіль. Сама тополя ніби казковий персонаж. Вона хотіла дотягнутися верхів'ям до сонця, але не могла розлучитися з рідною землею (З *учнівського твору*).

205.

- Напишіть твір (8–10 речень) про ваші враження від зустрічі з природою, використавши 2–3 означено-особових речення.

Прочитайте. Перебудуйте виділені речення: двоскладне в односкладне і навпаки.

П'ятирічна Іринка насипала в малесеньку мисочку піску, налила води й розмішує.

— **Що ти робиш?** — запитала бабуся.

— **Кашу варю.**

— Гречану?

— Яка вийде, — відповіла Іринка.

Складіть і запишіть: а) текст телеграми; б) есемес-повідомлення, використавши подані означено-особові речення.

Запізнаюсь. Їду в метро. Скоро буду. Стою в пробці. Зачекайте, будь ласка. Зустріч переносу на завтра. Прилітаємо вчасно. Зустрічайте. Не хвилюйтесь. Не зустрічайте. З аеропорту доїдемо на таксі. Цілуємо.

Відносини, стосунки, взаємини

Слово *відносини* здебільшого використовується як термін у дипломатії, історичних текстах, у виробничій і суспільній діяльності людей (*економічні відносини, виробничі відносини, відносини між державами*): Проблема контролю над керівництвом приватизованих підприємств є однією з головних у процесі переходу до ринкових **відносин**.

Слово *стосунки* вживаємо, коли говоримо про взаємні контакти між людьми (*стосунки з батьками, стосунки з друзями*): Народне звичаєве право — це сукупність традиційних неписаних норм, якими регулювалися **стосунки** й поведінка людей.

Слово *взаємини* означає «зв'язки», «взаємні стосунки»: Етнографія вивчає культуру й побут народів світу, їхнє походження, розселення і культурно-побутові **взаємини**.

Повторюємо орфографію

Запишіть, знявши ризик і розкривши дужки.

Означено/особове речення, (з, с)бираються, бе(з, с)ме(ж, жж)я, пр(е, и)красний, могутніс(т, тт)ю, лю(т, тт)ю, ро(з, с)питаю, тіль/тіль, л(е, и)генда, красно/головці, не/скінче(н, нн)і під/земні п(е, и)чери, най/кращ(и, і)й, поет/громадянин, національно/визвольна ідея, (щ, шч)ирі, зам(е, и)тіль, воло(с, сс)я, облиц(ччя, ча), стел(е, и)ться, мереж(е, и)во, біло/сніжне, серд(е, и)ться, де/хто, не/вагомі сніжинки, есемес/повідомлення, не/хвилюйтесь, аеро/порт.

§ 19. Односкладне узагальнено-особове речення

3
ЗАПАМ'ЯТАЙМО

Узагальнено-особовим називається односкладне речення, головний член якого називає дію, що стосується узагальненої особи, тобто одночасно кожного і всіх: Що посієш, те й пожнеш (*Народна творчість*).

Головний член виражений переважно дієсловом 2-ї особи однини чи множини дійсного та наказового способів, рідше — дієсловом 1-ї особи множини, 3-ї особи множини теперішнього або майбутнього часу.

Узагальнено-особові речення найчастіше трапляються в усній народній творчості (у прислів'ях і приказках), крилатих висловах: Не кажи «гоп», доки не перескочиш.

209. Спишіть. Визначте головний член в односкладних реченнях. Чим він виражений?

Зразок. Решетом воду не носять.

Не — заперечна частка. *Носять* — дієсл., 3 особа, мн., теп. час, дійсн. сп.

1. Здоровенькі будьмо та себе не гудьмо. 2. Вуглем полотна не білять. 3. Питай не старого, а бувалого. 4. Вчи дитину не штурхонцем, а хорошим слівцем. 5. Не радій чужій біді. 6. Чуже бачить, а свого не помічає. 7. Від совісті не втечеш (*Народна творчість*).

210. Прочитайте. Випишіть узагальнено-особові речення.

1. Не мудруй багато, а працею завзято (*Народна творчість*). 2. Учітеся, брати мої, думайте, читайте (*Т. Шевченко*). 3. Від добра добра не шукають (*Народна творчість*). 4. Велике дерево поволі росте (*Народна творчість*). 5. Поживемо-побачимо (*Народна творчість*). 6. Напиши, чи прийдеш на літо (*Т. Севернюк*). 7. Не хвали мене в вічі, не гудь поза очі (*Народна творчість*). 8. Люби природу не як символ душі своєї, люби природу не для себе, люби для неї (*М. Рильський*). 9. Іду садом край кутка, до провалля, і вже здалеку бачу білу постать на обніжку (*Г. Тютюнник*).

211. 1. Спишіть. Підкресліть в узагальнено-особових реченнях головні й другорядні члени.

Люди непослідовні, нерозумні й егоїстичні. І все ж люби їх!
Якщо ти робиш добро, люди звинуватять тебе в потаємній корисливості й себелюбстві. І все ж твори добро!

Якщо тебе супроводжує успіх, ти наживаєш уявних і справжніх ворогів. І все ж досягай успіху!

Добро, зроблене тобою, завтра ж забудуть. І все ж твори його!

Щирість і відкритість зроблять тебе вразливим. І все ж будь щирим і відкритим!

Те, що ти будував роками, може зруйнуватися в одну мить. І все ж будуй!

Люди потребують допомоги, але вони ж дорікатимуть тобі за неї. І все ж допомагай людям!

Віддай світу найкраще. Натомість одержиш жорстокий удар. І все ж віддавай світу найкраще (*За Матір'ю Терезою*).

2. Яке із тверджень Матері Терези ви можете підтвердити прикладами? Розкажіть про це, використовуючи узагальнено-особові речення.

212. Прочитайте. Випишіть односкладні узагальнено-особові речення.

Та й тут, на маківці Княжої гори, зринаєш душею у височинь і летиш над молодою літньою землею, над легким дніпровським безмежжям. Летиш у густій синяві повітря. А воно забиває подих терпким хмелем, і тобі в цю хвилю польоту за рідного брата хіба що сонце, яке летить назустріч.

Хочеш радісно крикнути до рідних своїх, до землі, до Дніпра, та не можеш. Крик застряє в горлі.

І який прекрасний політ, коли душа знялась у небо й вільно долає безмежжя, а ти стоїш на маківці Княжої гори, що надійно тримає тебе всією могутністю своїх лісів і джерел, птахів і звірів, грибів і ягід, тримає урочищами й легендами, отими нескінченними підземними печерами (*За Є. Гуцалом*).

213. 1. Прочитайте.

До загальнопланетарних екологічних проблем сьогодні належать:

1. Проблеми вичерпання енергоресурсів, невідновність таких з них, як нафта, газ, вугілля.

2. Забруднення викидами виробництва навколишнього середовища, атмосфери та космосу.

3. Знищення біосфери (усього живого), лісів, запустіння й деградація ґрунтів.

4. Виснаження водних ресурсів (зникнення тисяч річок, озер).

5. Зростання населення Землі.

6. Криза екологічної моралі.

2. На основі інформації, повідомленої в тексті вправи, складіть і запишіть поради для землян третього тисячоліття, користуючись узагальнено-особовими реченнями.

214. Запишіть 8–10 прислів'їв про природу, що оформлені як узагальнено-особові речення.

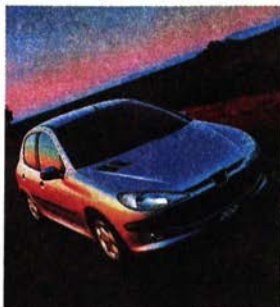
215. Доберіть кінцівки афоризмів Г. Сковороди. Доведіть, що ці афоризми містять узагальнено-особові речення.

1. Бери вершину —	а) ... не по шкарлупі, а по ядру.
2. Уподобійся пальмі:	б) ... я сам перший люблю.
3. Визначай смак	в) ... а за серце.
4. Коли хочу, щоб мене любили,	г) ... і матимеш середину.
5. Не за обличчя судить,	г) ... чим міцніше її стискає скеля, тим швидше і прекрасніше здіймається вона догори.
	д) ... а за красу.

216. 1. Прочитайте і запишіть зразки друкованої реклами. Які види односкладних речень у них використані?

Думай про надійність! Відчувай безпеку! Керуй потужністю! Обери свій статус! Пориньте у пригоди! Відпочивайте з нами! Телефонуйте швидше!

2. Розгляньте фотографії, доберіть до них відповідні рекламні гасла. У яких галузях економіки можуть бути використані ці рекламні гасла?

217. 1. Спишіть. Доповніть текст власними пунктами, дотримуючись запропонованої структури речень.

Основні принципи екологічної етики

1. Відчувай себе частиною природи. Частина не може бути поза цілим.

2. Не пануй над природою. Живи в ній, у гармонії з нею.

3. Підпорядкувай економічні інтереси екологічним.

4. Виявляй помірність і скромність у споживанні. Економ природні ресурси.

2. Який тип односкладних речень використано в тексті вправи та у формулюванні завдань до вправи? Чому обрано такий тип односкладних речень?

Як правильно в родовому відмінку — *кубка* чи *кубку*?
Назва конкретного предмета в родовому відмінку має закінчення *-а* (*золото**го** кубка*).

Якщо йдеться про назву змагань, тоді цей іменник матиме закінчення *-у* (*турнір у межах Кубка УЄФА*).

Повторюємо орфографію

218. Запишіть, знявши ризик у і розкривши дужки.

Узагальнено/особове рече(н, нн)я, здоровеньк(и, і) будь, ть)мо, вт(е, и)чеш, не/обізлися в/г'орі, прова(л, лл)я, на/обні(ж, ш)ку, не/послідовні лоди, его(і, ї)стичні, кори(с, ст)ливість, себе/любство, відкритіс(т, тт)ь, на/то/мість, най/краще, загально/планетарні, енерго/ресурси, сер(е, и)довище, біо/сфера, д(е, и)градация, з/дал(е, и)ку, запусті(н, нн)я, р(е, и)сурси, знищ(ин, енн)я, населе(н, нн)я (З, з)емлі, тисяч(е, о)лі(т, тт)я, (г, г)армонія, (г, г)рунт.

§ 20. Односкладне неозначено-особове речення

Неозначено-особовим називається односкладне речення, у якому головний член називає дію, що виконується невизначеною або умисне не названою особою: Танцюють, співають, веселяться на вулицях (О. Довженко).

Головний член у неозначено-особових реченнях виражений дієсловом 3-ї особи множини теперішнього і майбутнього часу, формою множини минулого часу.

У неозначено-особових реченнях основна увага зосереджується на дії, а не на її виконавцеві.

219. 1. Спишіть. Визначте граматичну основу в кожному реченні.

1. У залі світили світло, здимали з меблів покривці... (М. Коцюбинський). 2. От прийшли у г'орід, походили по базару... (Григорій Квітка-Основ'яненко). 3. В палітрі щастя любові колір не так вже й часто розпізнають (Т. Севернюк). 4. Всіх приймали, всім вітали, всім уміли догодити (Леся Українка). 5. До Пушкіна йтимуть незарослою стежкою, бесідуватимуть з ним і в музейній, і в дібровій тиші (Р. Лубківський). 6. Звуть українською тебе в нас, вишне (В. Василяшко). 7. Нас чекають, нас знають, нас люблять, нам вірять, нас ждуть (С. Галлябарда). 8. А у селі не забувають

Карпа... (М. Коцюбинський). 9. Нічого не говорили поміж себе (О. Гончар).

2. Визначте час і особу головного члена.

220. 1. Прочитайте. Визначте в односкладних реченнях, хто є виконавцем названої дії.

Ось ми і на знайомому місці — на ділянці, вкритій сухою травою з пухнастими мітелками. Тут збирають опеньки. За смаком ці гриби не поступаються, мабуть, і м'ясу. Чи то засмажені в маслі, чи засушені і зварені з капустою, чи замариновані й змащені олією... Додають до них ще прянощів.

Охочих збирати дари лісу було доволі. Та ми не сумували, бо добре знали таємниці тихого полювання. Під обід до нас підійшли грибники із сусіднього села. Подалися разом у зелений хвойник. Знімаємо хвою — очам не віриться: які-то гарні сімейки опеньків!

Набрали цього добра повні сумки, сітки й поліетиленові мішечки. А опеньки, як на гріх, наче з-під землі все вилазять та вилазять.

Поверталися додому, коли вже смеркалося. Увімкнувши світло, їхали обережно. Зупинилися. Спостерігали, як зникають за чорними горами останні промені червоного сонця, заливаючи позолотою легкі хмарки (За С. Хаврусем).

2. Випишіть неозначено-особові речення.

221. 1. Прочитайте. До якого стилю належить текст? Поясніть уживання неозначено-особових речень у цьому тексті.

Відтворюючи цифри на письмі, послуговуються такими правилами:

1. Кількісні числівники від 0 до 9 пишуть словами (окрім випадків, коли це одиниці вимірювання: *9 га, 6 см*).

2. Порядкові числівники *нульовий* — *дев'ятий* найчастіше записують словами.

3. Порядкові числівники, записані цифрами, як правило, подають з нарощенням. Нарощення складається з однієї літери (*12-ї пари, 23-х учасників, 17-й день*) або з двох літер, якщо числівник закінчується на приголосну + голосну (*10-та річниця*).

4. Складні прикметники, першою частиною яких є числівники, пишуть словами або в числово-словесній формі (*двадцятиградусний мороз, 8-процентний розчин*).

2. Складіть 8–10 речень із числівниками, використовуючи правила, наведені в тексті вправи.

222. 1. Прочитайте текст. Визначте граматичні основи речень. Які речення переважають у тексті — двоскладні чи односкладні?

Відомий художник Микола Глущенко — неперевершений майстер пейзажу. У творчому доробку художника багато картин, на яких зображена природа України в різні пори року.

Вражає кількість створеного М. Глущенкою — понад 10 000 картин. Його мистецькі твори несуть у собі поезію та красу життя. Митець зізнавався: «Я люблю природу. Я не можу бути спокійним, коли бачу якийсь пейзаж. Найбільше люблю весну, голубий березень, сніг, що вже набрався вологою, обважнів і дихає, а крізь нього пробивається нове життя. Улюблена тема — зміни стану природи, особливо її весняне пробудження, із дзвінкоголосими струмками, що вирвалися на волю із зимового полону, з першою зеленню, яка народжує світлі почуття радості й оновлення. Хіба не може дивувати біло-рожевий цвіт яблунь, вишень, чисте, прозоре повітря, морозяна свіжість ранків?..»

2. Напишіть твір за картиною М. Глущенко. У тексті використовуйте неозначено-особові речення.

М. Глущенко. «Яблуневий сад». 1973

223. Розгляньте текст протоколу (с. 286–287). Яку роль виконують неозначено-особові речення в тексті офіційно-ділового стилю? Відповідь обґрунтуйте.

224.

Прочитайте. Запишіть, перебудувавши виділені двоскладні речення на односкладні неозначено-особові.

До вибору чаїв потрібно підходити індивідуально.

Наприклад, зелений чай має антибактеріальну, антирадіаційну й антисклеротичну дію. Він ефективно знижує вміст цукру в крові та покращує її склад. **Однак дієтологи не радять людям похилого віку захоплюватися зеленим чаєм.**

Червоний чай зміцнює шлунок і є гарним сечогінним засобом. Тому він незамінний у літньому віці.

Взагалі, дітям і підліткам спеціалісти рекомендують пити слабо заварені чаї. У період статевого дозрівання лікарі радять перейти на зелений чай.

Крім того, для людей розумової праці зелений чай — це справжня знахідка! (*З газети*).

225.

1. Прочитайте. Визначте граматичні основи в простих реченнях.

Стаття 13.

Земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених цією Конституцією.

Кожний громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону.

Власність зобов'язує. Власність не повинна використовуватись на шкоду людині і суспільству... (*З Конституції України*).

2. Користуючись визначенням неозначено-особового речення, поясніть, чому в тексті Конституції не можуть бути використані речення, у яких дійова особа мислиться неозначеною, нечіткою.

226.

Прочитайте.

Люблю мови.
 Люблю перекладати з інших
 Мов на рідну.
 І саме тому
 Люблю блукати лісом,
 Бб певен,
 Що найбагатша
 Мова —

Це мова красивих дерев.
 Мені здається іноді,
 Що мої вірші —
 Це оповідання дерев,
 Які мені вдалося підслухати
 І перекласти.

М. Тернавський

2. Напишіть міні-твір про дерева, використавши неозначено-особові речення.

227.

Серед наведених речень знайдіть неозначено-особове. Обґрунтуйте свій вибір.

1. Не знаю. Не відаю. І колінкую перед відомим... (І. Драч).
2. Щасливі щастя не шукають (Народна творчість).
3. Мотор вимкнули і підняли на корму. Взялися за весла (С. Хаєрусь).
4. Повисив голову, мовчить (М. Коцюбинський).

Неправильно

~~но́вий
 випа́док
 фа́ховий
 оді́надцять
 чо́тирна́дцять
 ру́копис
 листопа́д
 ва́ловий
 не́сти, несемо́
 кварта́л
 це́мент
 центне́р~~

Правильно

нові́й
 ви́падок
 фахові́й
 оди́на́дцять
 чо́тирна́дцять
 руко́пис
 листопа́д
 валові́й
 нести́, несемо́
 кварта́л
 це́мент
 це́нтнер

Повторюємо орфографію

228.

Запишіть, знявши ризик і розкривши дужки.

(З, с)б(е, и)рають, засмаж(е, и)ні, охоч(и, і)х було до/волі, які/то гарні, полі/ет(и, і)ленові міш(е, о)чки, як/на/гріх, з/під (З, з)емлі, поверталися до/дому, (з, с)постерігали, (з, с)никають, оста(н, нн)ї пром(е, и)ні ч(е, и)рвоного со(н, лн)ця, не/означено/особові, двадцяти/градусний, офіційно/діловий, атмо/сферне повітря, те(р, рр)итор(и, і)я України, пр(е, и)родні р(е, и)сурси, конт(е, и)нентального шельф(а, у), відповідно до закон(а, у), (К, к)онст(е, и)туц(и, і)я України, оповіда(н, нн)я.

§ 21. Односкладне безособове речення

3
ЗАПАМ'ЯТАЙМО

Безособовим називається односкладне речення, у якому головний член повідомляє про дію або стан, що мисляться як незалежні від будь-якого діяча: *Ще вчора туманилось і супилось...* (Є. Гуцало).

Безособове речення повідомляє про явища природи, фізичний і психічний стан людини.

У ролі головного члена безособового речення виступає:

а) безособове дієслово або особове, що має безособове значення: *Тим часом розвиднялося, світало* (М. Рильський). *Пахне липою медово* (В. Сосюра);

б) безособова форма дієслова на *-но*, *-то*: *На галявині вже збудовано хату, засаджено городець* (Леся Українка);

в) прислівник (може поєднуватися з дієсловами *бути*, *стати*, *починати*, *робитися* тощо): *Біло, чисто попід наметами* (Леся Українка). *Мені стало прикро* (Я. Баш);

г) дієслово *немає* (*нема*), а також *не було*, *не буде*: *Яких тільки вечорів немає на світі* (Є. Гуцало);

г) неозначена форма дієслова (інфінітив): *Не злічити мені цих зірок* (В. Сосюра);

д) слова *треба*, *можна*, *доцільно* тощо, які можуть поєднуватися з інфінітивом: *До чистої мети треба йти чистою дорогою* (Леся Українка).

229.

Спишіть. Визначте спосіб вираження головного члена в кожному реченні.

1. Як любо весною, як любо (В. Сосюра). 2. Добре там живеться, де гуртом сіється й орється (Народна творчість). 3. Краю плавням не було (М. Коцюбинський). 4. Пахло полином, тишею, спокоєм віяло звідусіль (А. Головка). 5. Ой у полі жито копитами збито (Народна творчість). 6. Матір ні купити, ні заслужити (Народна творчість). 7. Уранці нічого не можна було пізнати (О. Донченко). 8. Листоношу було кинуте на пісок (Ю. Яновський). 9. У гаю, гаю вітру немає (Т. Шевченко). 10. На язиці густо, а на ділі пусто (Народна творчість). 11. То в жар, то в холод кидає (Л. Костенко). 12. Отак і сталось (Л. Костенко). 13. Не спалося ні миті (Л. Костенко). 14. Там треба рук, і зброї, і плечей (Л. Костенко). 15. Кілька днів мрячило, капало, сиво туманилось (Є. Гуцало).

230. 1. Спишіть рядки з поезій В. Симоненка.

1. Мало великим себе уявляти,
Треба великим бути.
2. Можна все на світі вибирати, сину,
Вибрати не можна тільки Батьківщину.
3. І хочеться бути дужим,
І хочеться так любити...

2. Підкресліть граматичні основи в кожному простому реченні, що входить у складне. Визначте тип кожного простого речення за складом граматичної основи.

231. 1. Прочитайте тексти. Випишіть безособові речення.

1. У літній день із високого берега материка можна бачити на обрії, у відкритому морі, чималий острів. Місцеві жителі назвали його Чаїним. Ніде, мабуть, на всьому Півдні немає кращих медоносів, як на Чаїному. У травні й у червні весь він цвіте. Острів майже безлюдний. У незайманих його травах, що де-не-де змінюються густими заростями очеретів, літо й зиму живе на привілли сила-силенна дикої птиці, ніким не стріляної, не полоханої (За О. Гончаром).

2. Заняття в школі закінчено. Кабінет прибрано. Чергові помили підлогу. Полили квіти. Дошка блищить, як нова: її витерли. Потрібні для завтрашніх занять книжки та наочне приладдя підготовлено. Кабінет обладнано необхідними технічними засобами. Усе налаштовано для завтрашньої цікавої дискусії.

2. Перебудуйте речення другого тексту у двоскладні.

Безособові речення, які називають явища природи, фізичний і психічний стан людини, властиві насамперед художньому стилеві. Наприклад: *Гримить! Тайна дрозж пронимає народи (І. Франко). Поляняло, оджовтіло, зголубіло. Всі печалі мої встигли на експрес (Б. Олійник). Забіліли сніги... замело (Б. Олійник). Не спалося, а ніч — як море (Т. Шевченко). Стало радісно й тепло на душі від таких слів (І. Маркова).*

Безособові речення вживаються тоді, коли потрібно підкреслити стихійність певної дії, стан, який не залежить від волі людини. Тобто найголовніше в таких реченнях власне дія, а не той, хто її виконує. Наприклад: *Повідлітало і не стало. І стало тихо в небесах (М. Вінграновський). Для переможців олімпіади замовлено екскурсію до столиці.*

Коли треба наголосити на результаті дії, необхідності її виконання, надати висловленню вигляду інструкції, правила, вказівки, так само використовують односкладні безособові

речення. Отже, односкладні безособові речення — характерна ознака наукового та офіційно-ділового стилю. Наприклад: *Книжку відредаговано й передано до друкарні. Треба дотримувати правил догляду за зубами. Для безпеки персонального комп'ютера слід регулярно запускати антивірусну програму.*

232.

1. Прочитайте тексти. Розберіть перші два речення кожного вірша за членами речення. Випишіть односкладні безособові речення.

Задощило знову задощило,
Разом з ним прийшло Похолодало.
Потім завітає Засніжило,
А на зміну буде Зноврозтало.

Я ж чекаю теплого Пригріла,
Забуяла й Зновувсерозквітла.
Вони будуть. Згодом. Ну а поки
Задощило знову задощило.

М. Колян

І все на світі треба пережити.
І кожен фініш — це, по суті, старт.
І наперед не треба ворожити,
І за минулим плакати не варт.

Хай буде все небачене побачено.
Хай буде все пробачене пробачено.
Хай буде вік прожито як належить.
На жаль, від нас нічого не залежить.

Л. Костенко

2. Знайдіть у віршах авторські неологізми. Пригадайте хоча б один випадок з вашого життя, коли неологізм створили ви, ваші родичі, друзі. Складіть і запишіть коротку розповідь про це.

233.

Доберіть до односкладних безособових речень синонімічні двоскладні речення. Запишіть їх.

1. Котилося громом. 2. Сипне дощем. 3. Його поранило в руку. 4. Загримить громом. 5. Її заколисало пісню. 6. Війнуло спогадами. 7. Заспівало солов'єм.

234.

Доберіть до двоскладних речень синонімічні односкладні безособові. Запишіть їх.

1. Я хочу подорожувати. 2. Повіяв холодний вітер. 3. Пахнуть троянди. 4. Іде дощ. 5. Мете сніг. 6. Пропало світло. 7. Я не

розгадаю цю загадку. 8. За вікном ллє дощ. 9. Квартира була від-ремонтована. 10. Сьогодні був мороз.

235.

Доберіть до односкладних безособових речень двоскладні або іншого типу односкладні речення. Запишіть їх за зразком.

Зразок. *Неглибоко* (безособове речення). *Річка не глибока* (двоскладне речення). *Побачили неглибоку річку* (неозначено-особове речення). *Ми побачили неглибоку річку* (двоскладне речення). *Бачу неглибоку річку* (означено-особове).

1. Видно кожний камінчик, кожну черепашку. 2. Від білих, наче обшитих перкалем, стовбурів на галявині світло й урочисто. 3. Гарно в Довгому Бору будь-якої пори року. 4. Багато кущів і дерев посаджено тут. 5. Хороше дивитися на урочище з віддаленого підвищення. 6. Не передати словами красу. 7. Довелося котити мопеда по валках розбитої дороги. 8. Цікаво було пантрувати за качками під час добування ними корму (*З тв. С. Хавруся*).

236.

1. Запишіть дієслова у дві колонки: а) дієслова, що означають явища природи; б) дієслова, що означають фізичний або психічний стан людини.

Минулося, вдалося, задощило, світає, підмерзає, щастить, по-везло, хурделить, примарилось, не віриться, не судилось, занесло, таланить, трусить, завіяло.

2. Складіть і запишіть односкладні речення, використовуючи дієслова з обох колонок. Визначте тип записаних речень.

237.

1. Розгляньте фото. Прочитайте зразки рекламних гасел. Яке з них ви б обрали як підпис до зображеної ситуації? Який тип односкладних речень представлений у наведених гаслах?

1. Про престиж можна мріяти, а можна його придбати.

2. Треба думати глобально, а платити мінімально.

3. Курс знижено та зафіксовано!

4. У нас можна не економити на собі!

5. Годі мріяти — треба діяти!

2. Придумайте і запишіть рекламні гасла на екологічну проблематику, оформлені як безособові речення.

238.

1. Прочитайте. Назвіть безособові речення. Запишіть їх.

У зоопарку:

— Мамо! Купи мені слона!

— А чим ми його будемо годувати?

— Нічим. Тут написано: «Годувати слона суворо заборонено!»

2. Наведіть приклади подібного вживання безособових речень. Поміркуйте, чому речення, що містять певні заборони, є здебільшого безособовими.

239.

1. Прочитайте. Зверніть увагу, що питальні речення за структурою граматичної основи є односкладними безособовими. Назвіть у них головний член.

Як ви гадаєте?

1. Чи варто вітатися з людиною на далекій відстані? (Ні, не варто. Найзручніша дистанція — три-чотири кроки).

2. Коли доцільно першою вітатися жінці? (Коли вона наздоганяє чоловіка; якщо чоловік набагато старший за віком).

3. Чи можна кричати привітання знайомому, який стоїть на протилежному боці вулиці? (Ні. Привітання жестом буде достатньо).

4. Чи потрібно знімати рукавички для привітання? (Чоловікові — так, жінці — за бажанням).

2. Скористайтеся при нагоді наведеними порадами.

3. Складіть і запишіть міні-твір на тему однієї із ситуацій, запропонованих у тексті вправи. Використайте односкладні речення, у яких головний член подібний до присудка.

240.

1. Запишіть речення — крилаті вислови Т. Шевченка. Підкресліть у них головні та другорядні члени речення.

1. Страшно впасти у кайдани, умирати в неволі. 2. Жити б і брататися. 3. Боже милий! Як хочеться жити і любити Твою правду, і весь світ обняти. 4. Не завидуй багатому. 5. І немає злomu на всій землі безкінечній веселого дому. 6. Тяжко-важко в світі жити сироті без роду. 7. Моліться Богові одному, моліться правді на землі. 8. Сльозами моря не долить.

2. Визначте тип речень за складом граматичної основи. Поясніть зміст одного з афоризмів. Використовуйте у своєму поясненні односкладні речення різних типів.

241.

Запишіть, знявши ризик і розкривши дужки.

Без/особові рече(н, нн)я, фіз(и, і)чний і пс(и, і)хічний стан, (з, с)будовано, у/по(е, є)дна(н, нн)і, не/означена форма діє/слова, інфін(и, і)тив, не/злічити, не/можн(а, о) було пізнати, вітр(а, у) не/має, на/язи(ку, ці), мат(е, и)рик, на обрі(і, ї), ні/де, мабу(д, т)ь, медо/носи, май/же бе(з, с)людний, у не/займаних травах, де/не/де, оч(е, и)рет, пр(е, и)ві(л, лл)я, сила/силе(н, нн)а, ні/ким не/стріляна птиця, відр(е, и)монтована, галяв(е, и)на, уроч(и, і)ще, з ві(д, дд)але(н, нн)ого підвище(н, нн)я, пр(е, и)мар(е, и)лось, будь/яка, веч(е, о)ріє, міні/мально, на/ві/що, не/треба, не/варто, проти/лежний бік.

§ 22. Односкладне називне речення

З
ЗАПАМ'ЯТАЙМО

Називним називається односкладне речення, у якому стверджується наявність предметів і явищ без вказівки на дію чи процес: *Ніч. Тиша. Біле, біле поле (В. Сосюра).*

Головний член, подібний до підмета, виражений іменником у Н. в. або кількісно-іменниковим словосполученням: *Весна. П'ять білих птахів. Багато людей.*

Називне речення може поширюватися узгодженими й неузгодженими означеннями, додатками: *Чорна-чорна та глибока ніч... (Леся Українка). Шум лісу. Скрипіння старих сосон. Спогади про дитинство.*

242.

Спишіть. Підкресліть головний член у називних реченнях.

- Багряне сонце. Дужка золотава стоїть над чорним каптуром гори.
- Годуйте коней. Неблизька дорога. Благословіть в дорогу, матері.
- Осінній день, осінній день, осінній!
О синій день, о синій день, о синій!
- Пекучий день... лісів солодка млява...
смага стежок... сонливиці левад...
- Звичайна собі мить. Звичайна хата з комином.
На росах і дощах настояний бузок.
- Струшується сад, як парасолька.
Мокрі ниви, і порожній шлях.
- Тремтіння віт, і жах, і насолода,
шаленство злив у білому вогні!

8. Цитринове сонце, смарагдовий ліс!
Заломлене літо крізь тисячі лінз.
9. А вітер, вітер, вітер!..
Як шарпає той вітер!..

Із творів Л. Костенко

243.

Спишіть. Визначте тип односкладних речень. Відповідь обгрунтуйте.

1. Музика дощу (*О. Гончар*). 2. Скелі і вода (*О. Гончар*). 3. Парило і робилося душно (*Г. Тютюнник*). 4. Добре було сидіти на яблуні (*Є. Гуцало*). 5. Свіжими, оновленими очима дивишся, ясніше розумієш і сприймаєш (*Є. Гуцало*). 6. Жовтень (*Є. Гуцало*). 7. Безвітряна ніч (*Є. Гуцало*). 8. Осінь. Похмурий час. Перший мороз. Листопад (*П. Дорошко*). 9. Десять чорних кімнат, налитих п'янкою по самі вінця (*М. Коцюбинський*). 10. Дай мені спокій (*М. Коцюбинський*).

244.

1. Прочитайте назви рубрик і гасел із рекламних видань. До якого типу односкладних речень належать ці назви? Чому, на вашу думку, цей тип односкладних речень часто вживається в рекламі?

Найкраща цінова пропозиція! Стильне та сучасне авто! Успішна покупка! Гарантія. Сервіс. Запчастини. Мрія, втілена в металі. Бізнес без зайвих витрат. Авто для бізнесу. Літо з друзями. Вищий клас за смішні гроші. Найвигідніші кредити!

2. Об'єднавшись у групи, прорекламуйте ваше місто, село як можливий центр туризму. Використовуйте односкладні називні, узагальнено-особові, безособові речення.

245.

1. Установіть відповідність. Для виконання цього завдання ознайомтеся зі змістом підручника «Українська література. 8 клас».

1. І. Карпенко-Карий	а) «Давня казка»
2. В. Дрозд	б) «Васильки»
3. Б. Олійник	в) «Патріоти»
4. Леся Українка	г) «Сто тисяч»
5. І. Малкович	ґ) «Білий кінь Шептало»
6. В. Сосюра	д) «Вибір»
7. В. Самійленко	е) «З янголом на плечі»
	є) «Дорогою ціною»

2. Який тип односкладних речень обрано як назву творів? Поясніть, чому використано саме такий тип речень.

246. 1. Прочитайте. Випишіть односкладні називні речення.

Далі вже нічого немає. Самий простір. Саме безмежжя. Смужка суші — вузька необжита коса, відділившись від степу, простяглась у відкрите море. Крізь обрій, крізь небо пронизалася й далі пішла — не видно їй кінця. Загубилася в імлі.

Безліч пташиних гнізд. Їх ніхто не руйнує. Океан повітря, не отруєного нічим. Гармонія буття! Тут почувашся тільки часткою чогось великого — часткою цього безмежжя, цієї синьої вічності.

Найкрайніший край землі, заповідність, чистота.

Стоїть людина на самому краю, на межі реального — кільцює птахів. Маленька дівоча рука один по одному бере з кошика легкі алюмінієві персні, надіває на пташину ніжку, ловкенько пристібує на ній — як амулет, як знак спілки людини й птаха...
Лети!

Закільцьованих пускаєш із руки в роздолля моря й небес, в оту безкордонну синяву і блакить, пускаєш і таке маєш враження, що не буде їм смерті, твоїм птахам, що злітають вони з твоєї долони на вічне життя.

Улюблена праця. Душевна рівновага. Добрі люди. А також ця безконечна бура коса з вітром, із сонцем, з дикими пісками та міцним присмаком свободи (За О. Гончаром).

2. Складіть до цього тексту план так, щоб пункти плану були оформлені як називні речення.

247. Випишіть із будь-якого підручника 9–10 речень — назв параграфів. Визначте тип речень за структурою граматичної основи. Яку закономірність ви помітили? Зробіть висновки.

Синтаксичний термін «називне речення» прозорий: таке речення тільки називає предмет, не вказуючи, що він робить або що з ним робиться. Називні речення властиві різним стилям, але мета їхнього вживання не однакова. Складаємо, наприклад, план прочитаного твору і користуємось називними реченнями. Вони допомагають стисло передати зміст прочитаного. Гортаємо підручник і ознайомлюємось із назвами параграфів — називними реченнями. Теми лекцій, назви телепередач, назви розділів будь-якого документа офіційного стилю переважно мають синтаксичну будову називних речень. Вони виконують інформаційну роль — сприяють швидкому ознайомленню з тематикою повідомлень тощо.

У художньому стилі називні речення стисло, лаконічно зображують зовнішній і внутрішній стан людини, природи.

Вони звичні в поетичних текстах, коли уява автора об'єднує поняття різних предметів. Поет прагне передати цілісне враження від сприймання певного простору й відповідного настрою, як-от у рядках П. Тичини:

*І сонце, й день, і вишня в цвіті,
І творчості крилата мить...*

або Є. Маланюка:

*Весна. Жита. Довершеність поліття.
За плодоносним серпнем — сірий сум.*

У кінці називного речення, як правило, ставиться крапка. Проте в художньому тексті після називних речень часто ставлять три крапки, щоб читач уявив: картина не закінчена, вона може бути продовжена, бо це лише окремі штрихи, короткі моменти настрою, пор.:

*О люба Інно, ніжна Інно!
Я — сам. Вікно. Сніги...*

П. Тичина

Називні речення виконують роль зачинів у поетичних роздумах:

*Він і Вона. Окремі два світи.
З'єднати може їх лише кохання.
Але до нього треба дорости
Душею, інтелектом і бажанням.
В. Іващенко*

У художній прозі називні речення вживаються як ознака внутрішньої мови персонажа, спогадів, авторських ліричних міркувань тощо.

248.

До поданих речень доберіть і запишіть синонімічні односкладні називні речення.

1. Ллє дощ. 2. Настала різнобарвна осінь. 3. Опустилася тиха літня ніч. 4. Прийшли нові часи. 5. Ми побачили лісове озеро. 6. Почалися канікули. 7. Кружляє перший сніг. 8. Розквітли перші проліски. 9. Спурхнула маленька пташка.

249.

Прочитайте. До якого стилю належить текст? Яку роль у тексті виконують називні речення? Відповідь обґрунтуйте.

Голосіїв. Місцевість. Розташований між Добрим Шляхом, Деміївкою, Теремками, Феофанією і Мишоловкою. Голосіївський ліс. Походження назви невідоме. Згадується 1541 року як

володіння Києво-Печерської лаври. Хутір Голосіївський (1617). Голосіївський район. Є вулиця, площа і провулок Голосіївські.

При визначенні виду речення треба звертати увагу на порядок слів, логічний наголос. Порівняймо:

Теплий літній день (односкладне називне речення, поширене неоднорідними означеннями);

День теплий, літній (двоскладне непоширене речення з однорідними присудками).

Навколишнє середовище — довкілля

Природні умови, у яких живе людина, усе, що її оточує, — це *навколишнє середовище*. Кажемо: *навколишні села, навколишня дійсність, навколишні звуки, усе навколишнє*.

Довкілля — синонім до словосполучення «навколишнє середовище».

Не варто вживати словосполучення *оточуюче середовище*, оскільки українській мові не властиві дієприкметники на *-уч-ий, -юч-ий*.

Повторюємо орфографію

250.

Запишіть, знявши ризик і розкривши дужки.

Чорна/чорна ніч, кількі(с, ст)но/іме(н, нн)икове слово/сполуче(н, нн)я, не/близька дорога, осі(н, нн)ій день, п(е, и)кучий день, п(а, о)расолька, пр(и, і)звище, бе(з, с)вітряна ніч, листо/пад, для бізнес(а, у), най/вигідніші кр(е, и)дити, ви(ш, щ)ий кла(с, сс), патр(и, і)оти, бе(з, с)ме(ж, жж)я, ву(з, зь)ка не/обжита коса, ні/чим не/отруєне повіт(р, рр)я, (Г, г)олосіївський район, алюміні(є, йо)ві перс(н, тн)і, (а, о)мулет.

§ 23. Односкладне речення як частина складного речення

Частинами складного речення можуть бути односкладні, двоскладні речення або односкладні в поєднанні з двоскладними: *Тихо у полі... ні співу, ні шуму, думає поле глибокою думу, спокоєм душу свою напуває, колос зелений зерном наливає (Олександр Олесь). Не жди сподіваної волі: вона заснула (Т. Шевченко). Зрубали яблуню в саду, її дочку я бачу молоду (Д. Павличко).*

Односкладні речення як частини складного поєднуються сполучниками сурядності або підрядності, а також за допомогою інтонації: *У вересні задощило і похолодало. Ледь-ледь торкаю слово аквареллю — прив'ялий ранок, тиша, парапет (Л. Костенко). Приходив дощ, а потім було зимно (Л. Костенко).*

Односкладне речення як частина складного речення відокремлюється від іншої частини комою, тире або крапкою з комою: *Місток геть розбитий, на ньому машині не пройти, і ми шукаємо об'їзд (О. Гончар). Машину повело, і ми згубили шлях (Л. Костенко). І це було так просто і природно — що у Довженка світиться вікно (Л. Костенко). Ще більше опустилися плечі Петровича, обтяжені мисливським причандаллям; кепку насунуто на самі очі (О. Гончар).*

251.

Спишіть. Підкресліть граматичні основи. Визначте типи простих речень, що входять у складні, за складом граматичної основи.

1. Ось невелика заплава, де схрещуються лісові шляхи (С. Хаврусь). 2. Біліє розквітла гречка, де-не-де підсинена волошками та ще жовтіла від суріпки, і над нею чутно, як прокочується бджолиний звук (Є. Гуцало). 3. Народні цілителі щороку йдуть до лісу, щоб заготовити чудодійні корені для тих, хто матиме в них потребу (Є. Шморгун). 4. Хвилинами його брав жаль, і він стримував косу, щоб не порушити тієї затаєної краси (Г. Тютюнник). 5. Коли залишаєшся наодинці з природою, то різні бувають моменти просвітлення для твого ества (Є. Гуцало).

252.

Придумайте закінчення до речень. Запишіть утворені речення. Знайдіть у них граматичні основи.

1. Приємно знати, що літнього дня... 2. Люблю, коли дощ... 3. Мені подобається спостерігати, як мурахи... 4. Пригадується, як ранньої весни... 5. Хочу розповісти про випадок, який... 6. Шкода, що ніхто не помітив цієї краси... 7. Добре, коли природа... 8. Радісно, якщо птахи... 9. Написано багато про те, ...

253.

1. Прочитайте. До якого стилю належить цей текст? Випишіть речення, у яких односкладне виступає частиною складного.

Водоспад — це природна фабрика енергії. Примусити її працювати на користь людині не так уже й важко. Не треба споруджувати високих гребель, щоб підняти воду, а потім скидати на лопаті турбін гідроелектростанцій. Досить тільки всю або частину падаючої води пустити по трубах, спрямувати її до силової

станції, і водоспад покірно виконуватиме потрібну роботу. У Швейцарії, наприклад, таку роботу виконують майже всі природні водоспади; багато таких станцій збудовано у Швеції та Норвегії (За О. Мурановим).

2. Пригадайте назви відомих вам водоспадів. Запишіть їх.

254.

1. Прочитайте. Випишіть називні речення. Поясніть, яку роль вони виконують у поетичному тексті.

1. Світлі вікна і стіни. Поважні бусли на дахах.
Ластівки, що сміються, і в'ються, й полюють на мошок.
Липи густо цвітуть. У зелених своїх квітниках
Поливають веселі дівчата пахучий горошок.

М. Рильський

2. За добою — доба. За ерою — ера.
Кремійнь. Бронза. Залізо. Радіо — сталь.

Є. Маланюк

3. Ось і голе галуззя, і зимна синь, —
Непомітно настала осінь.

Є. Маланюк

4. Не схожі ми.
У кожного пора
Своя цвітіння, зав'язі і плоду,
Свій аромат, насиченість і смак,
Своя потворність
чи цнотлива врода —
Було так, є і завжди буде так!

В. Іващенко

5. Чорне. Чорне. Ні вогника в морок.
Чорне. Чорне. Ні іскр. Ні зірок.

Є. Маланюк

2. Випишіть складне речення, частину якого становить називне речення.

3. Складіть за одним з наведених поетичних уривків прозовий текст (6–7 речень), що міститиме хоча б одне складне речення, у якому називне речення виступало б частиною складного.

255.

1. Виразно прочитайте текст, розподіливши між собою репліки діалогу.

Скриня Пандори — осередок бід, те, що спричиняє всілякі клопоти, нещастя, приносить лихо.

Яся. У нашому класі люблять читати «Словник власних імен». Цікаво дізнаватися походження імен, їхнє значення в грецькій чи латинській мові. Але насамперед кожний шукає своє ім'я.

Дмитро. Твоє ж ім'я *Ярослава* — слов'янське, причому за походженням досить прозоре.

Яся. Я не про своє кажу. Недавно ми шукали ім'я *Пандора*.

Бабуся. Що це вам заманулося шукати лихо?

Дмитро. І справді. Міфічна **скриня Пандори** наповнена всіма бідами й лихами.

Яся. Ми й не знайшли серед відомих власних імен людей імені *Пандора*.

Бабуся. До речі, грецькою це ім'я означає «всім обдарована». За легендами, так звали першу жінку на землі. Боги наділили її вродою, чарівністю, але й підступністю, хитрістю.

Дмитро. Зевс віддав її заміж за Епіметея — брата Прометея. Так він помстився Прометееві й людям за розкриття таємниці вогню.

Яся. Що ж це за помста? Дав йому за дружину таку гарну жінку.

Бабуся. Та ще й цікаве «придане» — скриню, яку не можна було відкривати, бо там були замкнені всі людські хвороби, нещастя.

Дмитро. Але жіноча цікавість перемогла. Пандора вмовила Епіметея відкрити скриню, і з неї вивільнилися лиха. Від них людство страждає і досі.

Бабуся. Ти не згадав ще про один момент. Надія. Вона залишилася на дні скрині. Пандора закрила скриню й не випустила надію.

Яся. Тепер зрозуміло: коли на людину насідають клопоти, хвороби, біди, то згадують Пандору й кажуть: «Так багато неприємностей і лиха, як із **скрині Пандори**».

Бабуся. Але люди завжди вірили й вірять, що живе ще надія, хай і захована десь на дні скрині.

2. Випишіть складні речення, до складу яких входять односкладні. Поясніть розділові знаки.

1. Ознайомтесь зі зразком листа-звернення. Зверніть увагу на використання односкладних речень у складі складного.

Про вирішення екологічної проблеми

Шановний(а) пане(і) ...

Група учнів школи № 5 смт Урожайне, беручи участь у суспільній акції школярів України «Громадянин», проблемою свого дослідження обрала критичну ситуацію, яка склалася навколо соснового бору, що біля нашого населеного пункту.

Зібраний нами матеріал (копії додаються) свідчить про причетність підпорядкованого Вам підприємства до хаотичного вирубування дерев на території соснового бору.

Просимо розглянути питання про припинення незаконних дій, які можуть призвести до екологічної катастрофи в нашій місцевості. Сподіваємось, що Ваше рішення не нашкодить природним ресурсам України. Упевнені, що сосновий бір за Вашої підтримки залишиться окрасою нашої місцевості, її зеленими легенями.

З повагою

група школярів 8-го класу

школи № 5 смт Урожайне (підписи)

2. Обговоріть екологічні проблеми (невпорядковане сміттєзвалище, вирубування лісу, забруднення водойм, недостатнє озеленення вулиць, глобальне потепління тощо), скориставшись обговоренням за методом «Вільний мікрофон».
3. Запишіть розгорнуту відповідь на запитання: «Як можете ви своїми конкретними діями (використовувати на Новий рік штучну ялинку; не купувати зірвані в лісі первоцвіти; залишати використані пляшки тільки у визначених місцях тощо) сприяти збереженню довкілля?» У відповіді використовуйте складні речення, що містять як частину односкладні.

Напишіть лист-звернення за зразком, що поданий у вправі 256, на основі висновків обговорення за методом «Вільний мікрофон».

1. Прочитайте. До яких стилів належать ці тексти?

1. Чудовими краєвидами, щед्रो врожайними садами, прекрасними лісами славилася чорнобильська земля. Та тільки — до

жахливої позначки, до радіаційної межі, проораної квітневої ночі 1986-го. Відтоді ця земля стала називатися «зоною» — скаліченою, непридатною для життя місцевістю.

І якщо від атомної катастрофи здригнулися серця всіх землян, то слово «зона» не перестає боліти в серцях саме українців і ніколи не зітреться з їхньою пам'яті.

Аварія на Чорнобильській АЕС стала новою віхою відліку в історії атомної енергетики, показала, наскільки небезпечна сила атома, позбавлена контролю, і як неймовірно важко вгамувати її (З журналу).

2. Стаття 16.

Забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи — катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави (З Конституції України).

2. Що вам відомо про Чорнобильську аварію (з літератури, телепрограм, музейних матеріалів, спогадів рідних тощо)? Напишіть власне висловлювання (8–10 речень) про наслідки цієї трагедії, використовуючи різні типи односкладних речень.

259.

Прочитайте. Випишіть складне речення, до складу якого входить односкладне.

Батько сердито запитує:

— Сину! Поясни мені, чому в тебе з усіх предметів, крім географії, стоять такі оцінки?!

Вовчик насуплено відповідає:

— Це, мабуть, тому, що з географії мене ще не запитували.

Неправильно

~~Прибувших останнім рейсом просять зайти в приміщення станції.~~

~~Кількість працюючих поступово зростає.~~

~~До цієї теми зверталися видатні українські поети і письменники~~

Правильно

Прибулих останнім рейсом просять зайти в приміщення станції.

Кількість працівників поступово зростає.

До цієї теми зверталися видатні українські письменники (видатні українські поети, прозаїки, драматурги).

260.

Запишіть, знявши ризик і розкривши дужки.

Де/не/де, ц(е, і)лителі, ні/хто, що/року, ч(у, ю)до/дійні кор(е, и)ні, на/одинц(и, і), (з, с)постерігати, ра(н, нн)ьої весни, водо/спад, не/треба (з, с)поруджувати, гідро/електро/станція, (Ш, ш)вейцар(і, и)я, (Ш, ш)вец(і, и)я, (Н, н)орвег(і, и)я; причет(нн, н)ість, гру(п, пп)а, боже/ві(л, лл)ям, ч(е, о)рнобильська трагедія, ма(сш, ш)таб(а, у), забе(з, с)пече(н, нн)я, багато/літнє.

§ 24. Повне і неповне речення.

Тире в неповному реченні

3
ЗАПАМ'ЯТАЙМО

Повним називається речення, у якому є всі члени, необхідні для розуміння його змісту. У повному реченні не розривається ланцюг синтаксичних зв'язків між словами — членами речення: Дерева розгубили по землі свої опалі багряні долоні (Є. Гуцало).

Хто? Що? — Дерева
що зробили? — розгубили
де? — по землі
кого? що? — долоні
які? — свої опалі багряні

Неповним називається речення, у якому пропущено один або кілька членів, які можна встановити з контексту або мовної ситуації. У неповному реченні переривається ланцюг синтаксичних зв'язків: Врешті ми вдома (М. Коцюбинський).

Коли? — Врешті
хто? що? — ми
що зробили? —
де? — вдома

Пропущеними в неповному реченні можуть бути як головні, так і другорядні члени.

261. 1. Спишіть текст. Підкресліть неповні речення.

Вже пізно, друга година. Небо чорне, високе, в долині холод. Вогні наче пригасли, в'ються тільки сині дими, по деяких горах замовкли хори. Далі, де сонне царство з возів, волів і жінок у ряднах, — храп, і сопіння, і важкий дух. Намети ще світяться. Ми заходимо погрітись у свій (За М. Коцюбинським).

2. Прочитайте перебудовані речення. Якими членами речення вони доповнені?

Вже було пізно, друга година. Небо було чорне, високе, в долині стелився холод. Вогні наче пригасли, в'ються тільки сині дими, по деяких горах замовкли хори. Далі, де розмістилося сонне царство з возів, волів і жінок у ряднах, — розноситься храп, і сопіння, і панує важкий дух. Намети ще світяться. Ми заходимо погрітись у свій.

З
ЗАПАМ'ЯТАЙМО

Неповні речення — це скорочений варіант повних. Неповні речення найчастіше використовуються в розмовному стилі, у діалогах. Завдяки ним спілкування відбувається лаконічно, жваво. Неповними можуть бути і односкладні, і двоскладні речення: *Добре нам мати на світі хорошого друга, друзів — ще краще...* (М. Рильський). *Той листок тріпоче, ледве дише, той — співає, ніби звук струни...* (М. Рильський).

Розрізняють кілька типів неповних речень залежно від того, як відновлюємо пропущені члени.

Типи неповних речень

Еліптичне	Пропущений член не потребує відновлення	<i>Серед вулиці — пахощі</i> (М. Коцюбинський).
Контекстуальне	На пропущений член указує контекст — попереднє речення або частина речення	<i>Яскраво золотилися соняшники. Стояли до самого обрію, пишноголові, струнки і незліченні...</i> (О. Гончар).
Ситуативне	Пропущений член зрозумілий із мовної ситуації, з діалогу	— <i>То чий же ти будеш, орел?</i> — <i>Нічий. Всіхній.</i> — <i>А звати як?</i> — <i>Харитон Дем'янович!</i> (Гр. Тютюнник).

У неповному реченні на місці пропущеного члена, членів речення може ставитися тире.

Тире ставиться на місці пропущеного члена (найчастіше на місці пропущеного присудка) при логічному виділенні

наявних членів речення, пор.: *Весна багата на квітки, а осінь — на сніпки (Народна творчість). В зелених травах яблука — червоні (М. Стельмах). Бог в людині. Він є або нема (О. Довженко).*

В усній мові роль тире виконує велика пауза.

262. 1. Прочитайте, зверніть увагу на правильну інтонацію. Який член пропущений у кожному реченні? До якого типу неповних речень належить кожне з речень?

1. На обрії — химерна поема гір (*М. Рильський*). 2. Мотря вибігла з хати. Мелашка за нею (*Іван Нечуй-Левицький*). 3. Чужі грихи перед очима, а свої — за плечима (*Народна творчість*). 4. У всякого своя доля і свій шлях широкий (*Т. Шевченко*). 5. Порожня бочка гучить, а повна мовчить (*Народна творчість*). 6. Ранні гречки біліють, як клапті снігу, пізні — тільки вилазять, і на листочках в них мокра земля, яку вони ледве пробіли (*М. Коцюбинський*). 7. Погаси сонце й засвіти друге на небі (*М. Коцюбинський*).

2. Пригадайте і запишіть правило, за якими слово *гречка* в шостому реченні вжито в множині (*гречки*). Проілюструйте це правило власними прикладами — повними і неповними реченнями.

263. Спишіть, розставивши потрібні розділові знаки. Зверніть увагу на те, що в авторському тексті на місці пропущеного члена (присудка) має стояти тире.

Сонце пекло так що трава була теплою люди бродили у ній мов у купелі. За Таманню на луках дзенькіт кіс веселі голоси людей. Під вербами в холодочку бочонок із водою прикритий сіном щоб вода не зігрівалася. Ще далі кухня. Там варять обід косарям (*За Г. Тютюнником*).

Неповні речення не треба плутати з повними односкладними. У неповних реченнях пропущений головний член (підмет або присудок) можна відновити з попереднього речення, з репліки діалогу.

В односкладних реченнях немає потреби відновлювати якийсь член: зміст речення самодостатній, зрозумілий.

Повне односкладне речення	Неповне двоскладне речення
<p>Наявні всі члени речення, потрібні для розуміння його змісту: <u>Дуже яскраве сонце.</u></p>	<p>Наявні обставини місця, часу тощо, які вказують на пропущений присудок: <u>Угорі</u> — <u>яскраве сонце.</u></p>

264. 1. Спишіть уривок із поезії Л. Костенко. Зробіть позначки для виразного читання списаного тексту — логічні наголоси, паузи, різновиди інтонацій тощо. Дотримуючись позначок, прочитайте вірш.

Послухаю цей дощ. Підкрався і шумить.
Бляшаний звук води, веселих крапель кроки.
Ще мить, ще мить, ще тільки мить і мить,
і раптом озирнись, а це вже роки й роки!

2. Знайдіть односкладні та неповні речення. Поясніть різницю між ними.

265. Випишіть окремо односкладні та неповні речення.

1. Сиджу на бігунках; на вибоях мене підкидає. 2. Дзвоню зубами, бо мені зимно. 3. Ще далі — зала. 4. Мрія й упир. 5. За кілька днів — знову історія. 6. Двері у передпокій наростіж. 7. Стріляють. 8. Але од сього не легше. 9. Додому привозим з катання морозні щоки і гру вогнів в оці. 10. Як гарно було б перекинутись раптом і пірнути лицем в молодий сніг! 11. Де щітка? 12. Ключі! Зараз ключі!.. 13. Новий жовтий високий дім. 14. В кав'ярні повно (з *тв. М. Коцюбинського*).

Якщо ви спостережливі, то зауважили, що неповні речення часто вживаються в прислів'ях, афоризмах, рекламних текстах. Активне використання неповних речень у зазначених висловлюваннях зумовлене їхньою динамічністю та розмовним забарвленням. Неповне з погляду синтаксису речення не заважає сприймати його зміст — пропущені один або кілька членів (головних чи другорядних) зрозумілі з контексту або із ситуації: *Птах спирається на крила, людина — на рідню. Для життя вибери місце, для відпочинку — друга. На устах літо, а на серці — зима. Ученим стати легко, людиною — важко. Взула — і забула. Ми даруємо вам комфорт, ви нам — вдячність.*

266. 1. Прочитайте прислів'я і приказки. Якими реченнями вони висловлені? Доповніть неповні речення.

Нема бджоли без жала, а троянди без колючок.
Не дім господаря красить, а господар дім.
Готуй сани влітку, а воза взимку.
Друга шукай, а знайдеш — тримай.

Найнявся вовк стерегти кошару, а лисиця — курник.
Після коня залишається сідло, після людини — її ім'я.
Якщо правда не допоможе, то кривда й поготів.
Бережи честь змолоду, а здоров'я під старість.
Як випустиш із свого язика, то на чужому не вдержиш.
Дерево на дерево спирається, а людина на людину.
Нікому не скажу, тільки кумі та в млині.
Недорід питає про рід, а нещастя — про друзів.
На пам'ять свою скаржиться кожен, а на розум ніхто.
Не той багато знає, що багато прожив, а той, що багато
пережив.

Пташка красна своїм пір'ям, а людина — своїм знанням.
Добрим словом мур проб'єш, а лихим і в двері
не ввійдеш.

Тримає слово, як решето воду.
Ліпше спіткнутися ногою, ніж язиком.
Коня керують уздами, а чоловіка — словами.
Не давши слова — держись, а давши — кріпись.
Слово вилетить горобцем, а вернеться волом.
Від меча рана загоїться, а від лихого слова — ніколи.
Павук і з квітів збирає отруту, а бджола — мед.

2. Запишіть власні приклади прислів'їв, афоризмів, реклами.

267.

Спишіть. Підкресліть неповні речення і визначте, до якого типу вони належать.

1. — Що це ви тут шукаєте?

— Сон-траву.

— Яку траву, кажете?

— Квіти є такі... Схожі на тюльпани.

— А-а-а... Та у нас їх називають просто — сон. Простуйте цим шляхом. Там, за базою відпочинку, того сну — хоч коси.

2. Простовбичив на березі цілісінький день, і, як-то кажуть, риб'ячого ока не побачив. А тим часом бувалі рибалки настябали карасів удосталь.

— На що ви вудите?.. — запитує одного.

— На курячі вуха! — сміється. — Отакечки їх пінцетиком щип, щип...

— Ну, а коли всерйоз — на черв'яка. Та ще треба мати невеликого човника, запливати в зарості. Там тих карасів, карасів!..
(З *тв. С. Хавруся*).

268.

Об'єднавшись парами, складіть і запишіть діалог, перша репліка якого починається словами: «Щоб спромогтися помічати якісь звичайнісінькі, проте безмірно прекрасні речі, що ними наповнено цей живий довколишній світ...» (О. Гончар).

Численний — чисельний

Часто сплутують ці слова-пароніми, як-от у реченні: Художниця відтворила в **чисельних** (правильно — **численних**) пейзажах картини рідної природи.

Коли треба сказати про велику кількість чогось, використовуємо слово **численний**.

Прикметник **чисельний** має значення «числовий», а також «кількісний». Правильно сказати: **чисельний аналіз, чисельний** (тобто «кількісний, виражений у числах») **склад учнів, чисельна** (тобто «кількісна, виражена в числах») **перевага**.

Прикметник **численний** має значення «наявний у великій кількості»: **численні орфографічні помилки, численні досліди, численні перемоги, численні відвідувачі, численні учасники олімпіад**. До лексичних помилок належать штучні утворення **багаточисленний, багаточисельний**.

269.

Прочитайте усмішку, дотримуючись правильної інтонації в неповних реченнях. Поясніть правопис неповних речень.

Батько Вовчика на батьківських зборах:

— Ну що поробиш. Вовчику в одне вухо влетіло, з іншого — вилетіло...

Учитель фізики:

— Помиляєтесь. Звук у вакуумі не поширюється.

Повторюємо орфографію

270.

Запишіть, знявши ризик і розкривши дужки.

Не/повне речення, кон/текст, ситуац(и, і)я, в/решті, в/дома, пропуше(н, нн)і, друго/рядні члени, піз(н, дн)о, ел(и, і)птичне, конте(с, кс)туальне, ситуа(т(и, і)вне, пишно/голові, т(е, и)ре, незліч(ён, ённ)і, соня(ч, ш)ник, пропуш(ен, енн)ий член, клапті, сніг(а, у), пр(е, и)критий, оз(е, и)рнутися, на/роз/ті(ж, ш), перед/покій, си(ж, дж)у, (дз, з)воню, щ(і, и)тка, ка(в'я, вя)рня, сон/трава, у/досталь, як/от, до/вколишній світ, пінцет(і, и)к, чер(вя, в'я)к, в/сер(ьо, йо)з, пр(и, е)красні речі, бе(з, с)мірно.

Узагальнення до теми
«ОДНОСКЛАДНЕ ПРОСТЕ РЕЧЕННЯ.
НЕПОВНЕ РЕЧЕННЯ»

Односкладним називається речення, у якому граматична основа виражена одним головним членом і не передбачає наявності другого головного члена. Головний член односкладного речення подібний за формою до підмета або до присудка двоскладного речення.

**Односкладні речення з головним членом,
що подібний до присудка**

тип речення	форма вираження головного члена	приклад
означено-особове (головний член називає дію, що стосується певної особи, яка прямо не називається, але на неї вказує особове закінчення головного члена)	дієслово 1-ї або 2-ї особи однини чи множини теперішнього або майбутнього часу дійсного способу; дієслово наказового способу	<i>І знову йдемо (О. Гончар). Обступи мене, ліс (Л. Костенко).</i>
узагальнено-особове (головний член називає дію, що стосується узагальноної особи, тобто одночасно кожного і всіх)	дієслово 2-ї особи однини чи множини дійсного та наказового способів, рідше — дієслово 1-ї особи множини, 3-ї особи множини теперішнього або майбутнього часу	<i>Що посієш, те й пожнеш (Народна творчість). Від добра добра не шукають (Народна творчість). Що маємо, не бережем, а втративши — плачемо (Народна творчість).</i>
неозначено-особове (головний член називає дію, що виконується невизначеною або навмисне не названою особою)	дієслово 3-ї особи множини теперішнього чи майбутнього часу або форма множини минулого часу	<i>Танцюють, співають, веселяться на вулицях (О. Довженко). Подалися в зелений хвойник (С. Хаврись).</i>

безособове (головний член означає дію або стан, що мисляться як незалежні від будь-якого діяча)	безособове дієслово; особове дієслово, ужите в безособовому значенні; безособова дієслівна форма на <i>-но, -то</i> ; прислівник; слово <i>немає</i> ; неозначена форма дієслова; <i>треба, можна, доцільно, потрібно</i> + неозначена форма	<i>Суму кожному вистачає, природі теж (М. Стельмах). Не злічити мені цих зірок (В. Сосюра). Вечірньою свіжістю тягло від потоку (О. Гончар). Шквалом вітру відірвало величезну крижину і погнало разом з рибалками в море (О. Гончар).</i>
Односкладне речення з головним членом, що подібний до підмета		
тип речення	форма вираження головного члена	приклад
називне (головний член стверджує наявність предметів, явищ без вказівки на дії чи процес)	іменник у називному відмінку або сполучення числівника з іменником у родовому відмінку множини	<i>Чорна-чорна та глибока ніч (Леся Українка). Багато людей.</i>

Односкладне речення може бути частиною складного речення.

Повним називається речення, у якому не порушена послідовність синтаксичних зв'язків між членами речення.

Неповним називається речення, у якому пропущено один чи кілька членів, установлюваних із контексту або мовної ситуації.

Серед неповних речень розрізняють: **еліптичні, контекстуальні, ситуативні**.

Пропущеними в неповному реченні можуть бути як головні, так і другорядні члени. Неповними можуть бути і односкладні, і двоскладні речення. У неповному реченні на місці пропущеного члена, членів речення може ставитися або не ставитися тире. Тире ставиться на місці пропущеного члена (найчастіше присудка) при логічному виділенні наявних членів речення.

Завдання для самоперевірки

271. Виберіть правильну відповідь.

1. Речення поділяються на односкладні і двоскладні за такою ознакою:

- а) наявність (відсутність) другорядних членів;
- б) мета висловлювання;
- в) кількість граматичних основ;
- г) склад граматичної основи.

2. До односкладних речень з головним членом, що подібний до присудка, належать такі речення:

- а) означено-особове, неозначено-особове, узагальнено-особове;
- б) означено-особове, неозначено-особове, узагальнено-особове, називне;
- в) означено-особове, узагальнено-особове, неозначено-особове, безособове;
- г) означено-особове, узагальнено-особове, неозначено-особове, безособове, називне.

3. Головний член односкладного узагальнено-особового речення:

- а) називає дію, що стосується узагальненої особи, тобто одночасно кожного і всіх;
- б) стверджує наявність предметів, явищ без вказівки на дію чи процес;
- в) означає дію або стан, що мисляться як незалежні від будь-якого діяча;
- г) означає дію, що виконується невизначеною або навмисне не названою особою.

4. Яке з наведених речень не належить до безособових?

- а) Годі нам говорити на різних мовах (М. Коцюбинський).
- б) І враз Остапові зробилося весело і легко (М. Коцюбинський).
- в) Йшли недовго (М. Коцюбинський).
- г) Йому боляче (М. Коцюбинський).

5. Які з наведених речень є означено-особовими?

- а) Візьми з собою освятити й слово
Із пасочками вкупі при свічі (М. Палієнко).
- б) Милуюся мовою, як мати немовлям... (С. Коваль).

- в) Не губіть своєї мови, юнко та юначе! (*В. Івасик*).
- г) Не дам іржавіти ні слову, ані півслову (*А. М'ястківський*).

6. Знайдіть неозначено-особові речення.

- а) Ласкаво й грізно заговорять.
Про наші дні, про всі віки... (*А. М'ястківський*).
- б) У сміхові, кажуть, одна з принад риболовлі (*С. Хав-
русь*).
- в) У хід було пущено лопати, вила, граблі, порожні ланту-
хи, ошмаття якихось брезентів (*О. Гончар*).
- г) Літо проведуть разом, поїдуть на археологічні розкопки
(*О. Гончар*).

7. Яке з наведених речень є називним?

- а) Кінь під ним гарячий, вороний (*М. Коцюбинський*).
- б) Твої очі — тихий вечір... (*Олександр Олесь*).
- в) Навколо — тиша (*М. Коцюбинський*).
- г) Шматочок неба і шматочок двору (*Л. Костенко*).

8. Знайдіть безособове речення, головний член якого вираже-
ний особовим дієсловом, ужитим у безособовому значенні.

- а) Снігом замело (*Л. Костенко*).
- б) Людей немає (*Л. Костенко*).
- в) Пахне сосною, пахне м'ятою, житнім хлібом і бджолами
(*М. Гірник*).
- г) Не дуже нам спочилось (*Л. Костенко*).

9. Виберіть односкладні речення.

- а) Угорі чисте, по-весняному лунке небо (*Г. Тютюнник*).
- б) Думаючи про Івана Франка, щоразу думаємо про люд-
ську велич (*О. Гончар*).
- в) І сад рясний, і нива хлібодарна (*Л. Костенко*).
- г) Ставки — це блакитні очі землі (*М. Стельмах*).

10. Знайдіть еліптичні неповні речення.

- а) Не спалося ні миті. А спокій дивний! (*Л. Костенко*).
- б) Воля — пташка, воля — вітер... (*Олександр Олесь*).
- в) Поцілуй мене сьогодні, а я тебе завтра (*Народна твор-
чість*).
- г) Багатому у двір котиться, а бідному — з двору (*Народ-
на творчість*).

11. Яке з наведених речень є неповним?
- а) Життя було таке широке і безмежне, а вік мій такий коротенький, як носик горобчика (*Микола Хвильовий*).
  - б) Спокон віків люди закохуються, одружуються, народжуються — продовжують свій рід (*А. Дімаров*).
  - в) А вдома десь — сім'я, хатина і клаптик поля край села (*Д. Фальківський*).
  - г) Вода була холодна, пахуча, смачна, ніби березовий сік (*І. Цюпа*).
12. Яке з наведених речень є односкладним неповним?
- а) Далі — Замок, Самовілка, Спас, Боки, Мостовище... (*С. Хаврусь*).
  - б) Люди різні між нас бувають — симпатичні, гарні, чудні (*В. Симоненко*).
  - в) Бо тут треба було певної вже кваліфікації, а найголовніше — поважності (*Остан Вишня*).
  - г) З великим інтересом читаю ваші листи (*З газети*).

272.

Використовуючи односкладні речення різних типів, неповні речення, напишіть твір-роздум «Ми завжди відповідаємо за тих, кого приручили».

При написанні твору використайте допоміжні матеріали — фото, що наведене нижче, вислів французького філософа Ж. Бернардена: «Жорстоке поводження з тваринами є тільки перший досвід для такого ж поводження з людьми».

§ 25. Однорідні члени речення.
Зв'язок і розділові знаки
між однорідними членами речення

273. 1. Спишіть. Підкресліть однорідні члени речення.

1. Зелений світ, умитий росами, лящав, висвистував, видзвонював, лунко перелювався щедрою розмаїтістю акордів, ладів, тонів. 2. Ніч, озеро, комиші шумлять — шумлять дужо, три-вожно. 3. А над озером, над очеретами, над світлою, залитою сонцем широчінню Чари-Комишів лише лелеки величаво плавають, із піднебесся оглядають місцину. 4. Внизу розкинувся сліпучий Дніпро, по ньому випирає з води знайоме Богданові з дитинства каміння, рудувате, ніби пригоріле, прижовкле на сонці. 5. А вранці знову сліпучість, і білосніжність, і якийсь уже не страшний після ночі двигіт ударів по всім узбережжю. 6. Та все ж весна прийшла, розіллялася повинню. 7. Зійшла снігова вода, і всюди в плавнях, на вербах та лозняках, як ватерлінія весни, сохне листя торішне, вимиті коси завислих трав. 8. Далі сріблиться потічок, теплий, прозорий, висвітлений до дна. 9. Закодовано у ній [воді] і гуркоти циклону, і силу стихій, і горе чиясь, — утілює в собі переблисковий плин самого життя (3 тв. О. Гончара).

2. На які питання відповідають підкреслені вами однорідні члени речення?

3. Які члени речення можуть бути однорідними?

Просте речення (односкладне і двоскладне) може бути ускладнене:

- однорідними членами;
- відокремленими членами;
- звертаннями;
- вставними словами (словосполученнями, реченнями).

Однорідними називаються два та більше членів одного речення, які стосуються того самого члена речення і виконують однакову синтаксичну роль.

Однорідними можуть бути головні і другорядні члени речення: *Наша дума, наша пісня не вмре, не загине* (Т. Шевченко); *Співає осінь ніжно і журливо* (Д. Павличко); *Місяць пливе оглядати і небо, і зорі, і землю, і море* (Т. Шевченко); *Але часом одна здібна, щира, незалежна людина може зробити більше, ніж можуть зробити сотні залежних бюрократів* (В. Винниченко). *А знизу, з-під палуби, лине сумна, неголосна, зате рідна українська пісня* (С. Плачинда).

Однорідні члени поєднуються сурядним зв'язком. Засобами вираження сурядного зв'язку є інтонація переліку або протиставлення і сполучники сурядності.

В одному реченні може бути кілька рядів однорідних членів. Один **ряд однорідних членів** стосується одного члена речення. Наприклад, у реченні: *Летіло у вирії птаство, забирало свої голоси, свій щебет, свої пісні, а залишало нам удома лиш очікування на своє повернення* (Є. Гуцало) перший ряд однорідних членів — це однорідні присудки (*летіло, забирало, залишало*), пов'язані з підметом *птаство*; другий ряд однорідних членів — це однорідні додатки (*голоси, щебет, пісні*), пов'язані з присудком *забирало*.

Сполучники сурядності поділяються на:

єднальні:

і(й), та (у значенні *і*),
і...і, ні...ні, як... так і,
ще й, не тільки... а
й (не лише... а *й*),
також, причому,
притому

протиставні:

а, але, та (у значенні *але*),
однак,
зате, проте

розділові:

або, чи,
або...або,
чи...чи,
то...то,
хоч...хоч, чи
то...чи то, не
то...не то

Спишіть. Підкресліть однорідні члени. Якими сполучниками (єднальними, протиставними чи розділовими) з'єднані однорідні члени?

1. Розцвітай же, слово, і в родині, і у школі, й на заводі, і у полі пречудово, пречудово — розцвітай же, слово! (П. Тичина).
2. Ой не хочу хатки, ані сіножатки, ні ставка, ні млинка, ні вишневого садка (Народна творчість).
3. Митець думає не тільки розумом, а й серцем (О. Довженко).
4. Чуття, і бажання, й надії! Живи і надійся на них (А. Малишко).
5. Червоніє круглолиций, горить, а не сяє (Т. Шевченко).
6. Небо то ніби плакало тихими дрібними сльозами, то цілі дні ніби ливцем лило сльози (Іван Нечуй-Левицький).

На письмі однорідні члени з'єднані сполучниками сурядності або комами (зрідка — тире, крапкою з комою).

Розділові знаки між однорідними членами речення

Кома ставиться, якщо:

1) однорідні члени не з'єднані сполучниками: *В один день затопило ліси, сінокоси, городи* (О. Довженко);

2) два однорідні члени з'єднані протиставними сполучниками: *Усмішка гостра, а однак сумна* (Леся Українка);

3) однорідні члени з'єднані повторюваними сполучниками: *Дід робив людям чи воза, чи сани, чи колеса, чи січкарню* (М. Стельмах);

4) однорідні члени з'єднані парними сполучниками (кома ставиться перед другою частиною): *Не лише силюю треба боротись, а й умінням* (Народна творчість);

5) однорідні члени з'єднані в пари (кома ставиться між парами): *На клумбах пишно цвіли червоні канни і герані, бузкові іриси і жовті гвоздики* (П. Панч);

6) другий однорідний член приєднується як доповнювальний елемент сполучниками *ще й, та й, а також*: *Заспівали брати, ще й сестронецьки* (Народна творчість).

Кома не ставиться, якщо:

1) два однорідні члени з'єднані одиничними сполучниками *і (й), та* (у значенні *і*), *чи, або*: *Вузенька стежечка щезада часом серед кам'яної пустелі або ховалася під виступом скелі* (М. Коцюбинський);

2) два однорідні члени, що становлять стійкий вислів, з'єднані повторюваними сполучниками *і ... і, ні ... ні* (ні живий ні мертвий, ні в тин ні в ворота, і сміх і гріх, і холод і голод, ні з сього ні з того, ні дати ні взяти): *Похнюпився Бурмило, стоїть ні в сих ні в тих* (Л. Глібов).

Примітка. Вислови і слова *і т. ін.* (*і take інше*), тощо не вважаються однорідними членами, перед ними кома не ставиться: *Учні жваво обговорювали перші уроки з біології, алгебри, геометрії, фізики тощо.*

Тире ставиться між двома однорідними членами, якщо другий однорідний член протиставляється першому або виражає причину, наслідок, доповнення, раптову зміну подій: *Було колись – минулося, не вернеться знову* (Т. Шевченко).

Крапка з комою ставиться між двома однорідними членами, якщо вони значно поширені або далекі за змістом: *Розжеврене, червоне сонце низько спустилося; багряним світлом грало по деревах* (Леся Українка).

275. Спишіть, розставляючи розділові знаки в реченнях з однорідними членами.

Національний музей літератури України – один із найпопулярніших загальнокультурних закладів країни. Враховуючи великий внесок закладу в збереження національної літературної спадщини визначну роль у духовному житті суспільства ґрунтовну наукову роботу, Указом Президента України від 29 травня 1999 року музею надано статус національного.

Музейна колекція налічує сьогодні понад 65 тисяч експонатів, безцінних пам'яток духовної культури українського народу. Серед них – унікальні стародруки і рукописні книги першодруки і прижиттєві видання творів відомих письменників України їхні рукописи і меморіальні речі документи музичні інструменти твори образотворчого і декоративного мистецтва тощо. Відвідувачі музею мають змогу побачити такі реліквії, як відома рукописна книга «Ліствиця» Іоанна Ліствичника примірник «Апостола» Івана Федорова прижиттєві видання і книги з автографами Тараса Шевченка Івана Котляревського Пантелеймона Куліша Івана Франка рукописи Лесі Українки Михайла Старицького й Ольги Кобилянської меморіальні речі Панаса Мирного й Івана Нечуя-Левицького рідкісні фотографії як Марка Вовчка так і Марії Заньковецької.

276. Прочитайте. Поясніть розділові знаки між однорідними членами. Випишіть речення з однорідними присудками.

1. Хвиля хитає комиші, вішає на кореневища верболізів лиштви білої піни. 2. Небо було високе, з сліпучою голубінню, без жодної хмарки. 3. За Ташанню діброви стоять у весняних розливах, а від чорного дуб'я й тінь у воді чорна, і брижі там ходять від вітру дрібненькі, але вороні, роздратовані, у несупокої. 4. Степ

У цю пору весь залитий сонцем, огорнутий голубими димками весняних випарів, привільний, широкий і безконечний. 5. Розбужена свіжим весняним повітрям, гіркуватим присмаком свіжо-зеленої землі, невтомним щебетанням жайворонка у високості, трубним криком журавлів, відчуває людина стремління пригорнути весь голубий світ. 6. Узбіччя дороги було поросле вівсюгом, степовими ромашками, полином. 7. Одного разу ішов зі школи, забрів у високе жито, розіслав піджак і ліг, підклавши під голову книжки. 8. На лугах рудими шапками виднілися острівки, а далі розкинулися поля (З *тв. Г. Тютюнника*).

277. 1. Прочитайте. Випишіть речення з однорідними членами. Поясніть уживання розділових знаків між однорідними членами або їхню відсутність.

Чарівною птахою злітає музика, заповнює все довкола. Багата оркестру все розгорається, усе вищає полум'я, усе палахкішим стає живодайний вогонь музики.

Симфонія Євгена Станковича «Я стверджуюсь» на слова Павла Тичини за дуже короткий час здобула любов і визнання. Високий романтизм, громадянський пафос, глибока людяність — лейтмотив цього твору. За симфонію «Я стверджуюсь» Євгенові Станковичу була присуджена Державна премія імені Тараса Шевченка.

Чи думав колись малий Євген, бігаючи з хлопцями на сваявських полонинах, що буде композитором, чи мав на гадці, слухаючи по радіо симфонічну музику, що й сам колись буде її творцем?

— І не думав, і не гадав, — відказує композитор, — але музику любив змалку. У святкові дні, коли все навколо бриніло музикою і піснями, я й сам, здавалося, перетворювався на щемливу скрипку чи на дзвінку сопілку.

Ужгородське музичне училище згадує композитор із вдячністю. Адже стільки приємних і радісних хвилин подарували йому уроки теорії, гармонії музики, вивчення творчої спадщини світових і вітчизняних творців музики. Навчаючись у Київській державній консерваторії імені П. І. Чайковського, у класі видатного композитора Бориса Миколайовича Лятошинського, Євген Станкович шукає свій власний почерк, своє мистецьке обличчя. Його однаковою мірою хвилюють як історичні, так і сучасні, як епічні, так і ліричні сюжети. Він — автор багатьох симфоній, балетів, камерних, хорових, вокально-інструментальних творів, музики до кінофільмів, вистав тощо (За *О. Доріченком*).

2. Які пунктограми (крім пояснених вами) ви помітили в тексті?

3. Розгляньте фотографію на с. 157. Пофантазуйте, яку мелодію виконує дівчина. Розкажіть, яка музика вас захоплює. Використайте речення з однорідними членами.

278. 1. Розгляньте фотографію. Прочитайте уривок інтерв'ю зі славним українським оперним співаком Володимиром Гришком. До якого стилю належить поданий текст?

Протягом тривалого часу про досягнення й успіхи В. Гришка українці довідувались із зарубіжної преси або з Інтернету. Співак постійно перебував за кордоном. Сьогодні він чарує своїм вокальним мистецтвом усю Україну.

— Після тривалої відсутності ви берете участь в українських проєктах. Це означає, що ви повернулися в Україну?

— Я ніколи не збирався залишати Україну назавжди. Силу я постійно черпав тут, прагнув бути поруч із Батьківщиною. Це не високі слова. Багато попрацювавши з найкращими диригентами та режисерами світу, такими, як Пітер Устінов, Дзеффіреллі, Лівайн, сьогодні я відчуваю, що маю щось робити тут, на цій землі.

— Якій діяльності ви надаєте перевагу: театральній, гастролейній, педагогічній, управлінській?

— Як діючий артист (мене визнають одним із п'яти найкращих тенорів світу) я просто зобов'язаний продовжувати творчу діяльність. Їздити, можливо, доведеться менше, але творчість залишається на першому місці. Братиму участь у діяльності, яка стосується відродження нашої культури, гастролюватиму. Виділю час на педагогічну діяльність, намагатимусь працювати плідно й результативно...

2. Випишіть із тексту по одному реченню з однорідними присудками, означеннями, додатками, обставинами.

279. Уявіть собі ситуацію: вас познайомили з улюбленим співаком (художником, актором, спортсменом...). Змодельуйте ваш із ним діалог (5–10 реплік), використовуючи речення з однорідними підметами, присудками, означеннями, додатками, обставинами. Запишіть діалог, підкресліть однорідні члени речення.

280. Складіть і запишіть речення з поданими висловами. Як називаються ці вислови? Поясніть написання однорідних членів.

І швець і жнець, ні риба ні м'ясо, ні за що ні про що, ні собі ні людям, ні слуху ні духу, і вашим і нашим, ні туди ні сюди, ні в тин ні в ворота.

281. Спишіть, поставивши на місці позначок ♦ кому чи крапку з комою. Поясніть уживання коми та крапки з комою в реченнях з однорідними членами.

Стаття 24.

Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом.

Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси ♦ кольору шкіри ♦ політичних ♦ релігійних та інших переконань ♦ статі ♦ етнічного та соціального походження ♦ майнового стану ♦ місця проживання ♦ за мовними або іншими ознаками.

Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності ♦ у здобутті освіти і професійній підготовці ♦ у праці та винагороді за неї ♦ спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок ♦ встановленням пенсійних пільг ♦ створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством ♦ правовим захистом ♦ матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг жінкам і матерям (З Конституції України).

282. Випишіть із будь-якого підручника (або складіть самостійно) 10 речень зі словосполученнями *і так далі*, *і таке інше*, *і (та) інші*, *і тому подібне*, *тощо*.

283. 1. Спишіть жаргівливі народні слова вдячності від гостей господарям. Знайдіть однорідні члени.

Спасибі за закуску — що не з'їв ні курку, ні гуску.

Спасибі за розсіл, а хліб свій, ще й сіль.

Благодареники за пухкі, смачненькі вареники.

Спасибі за рибу, а за раки нема дяки.

Дякувати за обід, що наївся дармоїд.

Дякую вам не за те, що грали, а за те, що перестали.

2. Які слова вдячності, відомі вам з народної творчості, використовуєте в спілкуванні?

284. 1. Прочитайте. Чому твори мистецтва можуть бути «заарештованими»?

21/IX [19]44

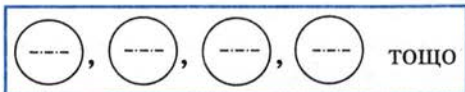
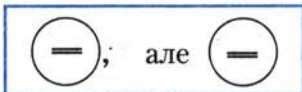
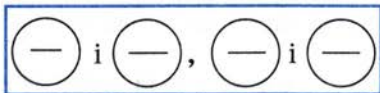
Над Десною музей-в'язниця...

Під музеєм у льоху під замком брудний «заарештований» музей. А в ньому під замком із сургучними печатями в'язні — портрети XVII і XVIII століть і речі. Тут гетьмани і полковники, митрополити, жінки козацької старшини. Все темне од часу і темряви в'язниці. Виконані прекрасними майстрами. Неначе я попав на той світ. І здається мені, що час від часу по ночах вони виходять із своїх рам на раду і розмовляють проміж собою, бо чого ж такі сумні і тяжко замислені обличчя на геть усіх портретах? Яка туга зв'ялила їхнє серце? Який сум і важка-преважка турбота в очах!

Часом до льоху заходять перевірити, чи всі в'язні є. Се визначало завжди зміну директора музею-в'язниці. Приходили в супроводі молодця з револьвером. Тоді портретам доводилося чувати різні сентенції про історію, політику, мистецтво. Потім двері замикали знову, гримів замок важкий мазепинських часів, і знову наступала тиша. І довго дивились Богдан з Іваном один на одного, дивилися щось років кільканадцять, аж поки одного разу не вилетіли в повітря, розірвані на шмаття німецькою бомбою, і не щезли в полум'ї великої пожежі (Із «Щоденника» О. Довженка).

2. Перекажіть текст (усно), використовуючи речення з однорідними членами.
3. Складіть речення з однорідними членами, у якому назвіть прізвища історичних осіб, згаданих в останньому абзаці тексту. Запишіть утворене речення й підкресліть головні та другорядні члени.

285. Складіть і запишіть речення з однорідними членами, які б відповідали схемам:

(П, п)резидента України, ко(л, лл)екція, експ(а, о)нати, старо/друки, м(е, и)моріальні, першо/друки, пр(е, и)/життєві вида(н, нн)я, твори образо/творчого та д(е, и)коративного м(е, и)сте(цт, тст)ва, руко/писи, авто/графи, Пантел(е, и)ймон, Нечуй/Левицький, до Марка Вов(чка, чок), навчаюч(и, с)сь, комиш(и, і), вербо/лози, до/в/кола, полу(м', мья), с(и, е)мфонія, раді(стн, сн)і, обли(ч, чч)я, (Д, д)ержавна премія імені Тараса Шевченк(а, о).

§ 26. Однорідні й неоднорідні означення

Другорядні члени речення — **означення** — бувають **однорідні й неоднорідні**.

Однорідні означення, крім ознак, що властиві іншим однорідним другорядним членам речення, мають такі особливості:

— характеризують предмет з одного боку (колір, розмір, форму, матеріал тощо): *На горохах сиділи, як метелі, біло-рожеві, червоно-сині й жовтогарячі квіти* (М. Коцюбинський);

— указують на різні споріднені ознаки (їх можна замінити одним словом): *Затишний, мирний світ великого садка* (Є. Гуцало) (однорідні означення можна замінити словом *спокійний*);

— посилюють, пояснюють, уточнюють одне одного: *Він вийшов з дому, супроводжений спокійною, ласкавою, ніжною, материнською рукою!* (В. Собко);

— стоять після означуваного слова: *Люблю я бистрину життя прозору, поривну, глибоку* (Д. Павличко);

— першим має стояти непоширене означення, а потім — поширене (зворот): *А ще далі, за лугом та за річечкою, на снігах тремтять ніжні, майже невидимі фіалки* (Є. Гуцало). При іншому розташуванні означення не будуть однорідними.

Однорідними є художні означення (епітети): *Рівна, невблаганна спека ллється з неба* (Ю. Яновський).

Між однорідними означеннями, якщо вони не з'єднані сполучниками, ставиться кома.

До **неоднорідних** належать означення:

— які характеризують предмет з різних боків: *Зненацька в небі народжується швидко миготливе світло* (Є. Гуцало);

— коли кожне з попередніх означень стосується не означуваного слова, а наступного словосполучення з іншим означенням: *Одшуміли над Придесенням перші весняні грози, по тому настали теплі погожі дні* (Ю. Мушкетик).

Неоднорідні означення утворюють сполучення:

— займенника (співвідносного з прикметником) і прикметника чи дієприкметника;

— якісного і відносного прикметників;

— якісного і присвійного прикметників;

— поширеного означення (звороту) і непоширеного.

Між неоднорідними означеннями кома не ставиться.

Неоднорідні означення не з'єднуються сполучниками.

Примітка. Деякі означення залежно від інтонації можуть уживатись і як однорідні, і як неоднорідні: *По небу пливла біла, пухнаста хмаринка* (однорідні). *По небу пливла біла пухнаста хмаринка* (неоднорідні). Це явище спостерігається в художніх текстах.

288.

Прочитайте. Визначте, до якого типу означень (однорідних чи неоднорідних) належать виділені другорядні члени. Відповідь обґрунтуйте. Доберіть синоніми до означень, виражених прикметниками.

Сніг зими багатий на відтінки.

Найбілішим здається він тоді, коли падає вперше, — це **уручисте, летюче** безгоміння. Сніг тоді наче звучить у якійсь **м'якій, ліричній** тональності, він пробуджує **стійку, упевнену** радість. Сніжинка до сніжинки — і весь килим навкруги наче витканий із **білої безголосої** музики, і тепер вона лежить під твоїми ногами, можеш іти по ній, коли в тебе вистачає відваги...

Є вечори, коли сніг синіє. Синіє він у вузькій занесеній вуличці, біля річки поміж лозами, які **пухкенькими**, ледь **помітними** штрихами домальовують картину надвечір'я отут, на околиці; синіють і в лісі, де стовбури старих ялин і сосен **своєю теплою** жовтизною тонко і виразно відтінюють **той стриманий синій** колір (За Є. Гуцалом).

289.

1. Спишіть речення, знявши виділені сполучники й поставивши замість них, де треба, розділові знаки.

1. Наснажена життям, аж весела йтиме гроза, і шумітимуть дерева, по-нічному високі **та** якісь розп'яті, хрестаті (О. Гончар).

2. Не було дощів, не було холоду, а вже, дивись, клен посвітлів-посвітлів за одну чи дві ночі, ясний стоїть, майже прозорий між темних лип і такий легкий у своїй жовтизні, ніби кожен листочок спалахнув із середини спокійним і негаснучим світлом, що схоже на болісний і водночас радісний усміх (Є. Гуцало). 3. Звідки взялося це відчуття неймовірно високого **та** чистого блакитного неба? (Є. Гуцало). 4. І ранкові, і вечірні дороги таять у собі таємницю, сподівання та жаль (М. Стельмах).

2. Порівняйте перебудовані речення з поданими. Яку різницю в ритмічній будові висловлювань ви помітили?

290.

Спишіть, розставивши, де треба, розділові знаки між означеннями.

1. У тих крилах є пера й лілові і рожеві і жовтенькі (*Є. Гуцало*). 2. Проте людське здивування не перешкоджало снігові йти, і він собі сіявся на дерева, що не встигли поскидати свої різнокольорові осінні прикраси... (*Є. Гуцало*). 3. Чувся гострий хвилюючий запах полину (*Гр. Тютюнник*). 4. Звідкись долетів тихий протяжний свист такий знайомий з дитинства (*Гр. Тютюнник*). 5. Сірий припорошений весняною пилюкою степ збігає на південь і стигне там голубим маревом (*Гр. Тютюнник*). 6. Тривожне червоне сонце лежить над хлібами (*О. Гончар*). 7. Сіра маленька пташка, як грудка землі, низько висіла над полем (*М. Коцюбинський*). 8. У садочку біля хатини, серед квітів, бджіл, дівори та домашнього птаства, за столом у тихий літній день сиділа, мов на картині, родина колгоспника Лавріна Запорожця і тихо співала «Ой піду я до роду гуляти» (*О. Довженко*). 9. Засмалені сонцем закурені мокрі од поту обличчя виблискували радістю і здоров'ям (*О. Довженко*).

291.

1. Спишіть, розставивши розділові знаки між однорідними членами речення.

Співачка народна і за званням і за душею артистка в найширшому розумінні цього слова Євгенія Семенівна Мірошниченко є справжнім дарунком від Бога нашої українській землі.

Перший обережний крок до майбутнього грандіозного успіху був зроблений у ремісничому училищі. Легкі радісні пісні юної солістки хору захоплюють серця хліборобів на ланах робітників у цехах під час шефських концертів хворих у військових шпиталях. А потім були районні міські всеукраїнські конкурси. Вісімнадцятирічна Євгенія стала студенткою Київської державної консерваторії ім. П. І. Чайковського. У 1957 році відбувся дебют Є. Мірошниченко на сцені Київського театру опери та балету. А потім були гастролі виступи конкурси зустрічі успіх слава. Її вітали в усіх куточках колишнього Радянського Союзу в Угорщині Афганістані Китаї Франції та інших країнах. Було стажування і в міланському театрі «Ла-Скала» в 1961 році.

2. Випишіть неоднорідні означення разом з означуваними словами. Поясніть уживання розділових знаків.

1. Прочитайте. Про які мистецькі терміни йдеться в поданому тексті?

Аранжування — у музиці — обробка твору для виконання на іншому інструменті, у декоруванні квітами — добір окремих рослинних елементів, квітів, вази та інших компонентів, складання з них букетів і композицій. У всьому світі поширена японська школа аранжування квітів — ікебана. Ікебана вимагає, щоб у букеті не губилась краса жодної найнепомітнішої квітки. Квітів беруть небагато. Букет чи композиція здебільшого складаються з трьох елементів. Це можуть бути, крім квітів, і сухі гілки, ягоди, фрукти, навіть пір'я. Наприклад, у букеті, складеному в стилі ікебани, восени чи взимку можна використати калину, горобину, сріблястий полин, хвойні гілки, колоски тощо. Квіти зі стеблами різної довжини розташовують вільно, як у природі.

Ікебана, що в перекладі означає «дати життя квітам», це шлях зближення людини і природи, мистецтво через рослинну композицію передати настрій, ставлення до людей, світу, себе, життя.

2. На основі прочитаного тексту сформулюйте і запишіть власне визначення двох мистецьких термінів (на вибір). Використайте при цьому однорідні й неоднорідні означення.
3. Напишіть твір-роздум з елементами опису за фото, використовуючи подані словосполучення.

Дивна біла скрипка; яскравий символічний образ; білий, чорний, червоний кольори; суха виноградна лоза; прекрасні живі квіти; сірі засушені будяки; поєднання двох мистецтв.

293.

1. Спишіть, розставляючи розділові знаки між однорідними означеннями. Усно обґрунтуйте свій вибір.

Державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу виконавчу та судову.

Органи законодавчої виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України.

Держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної культурної мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України.

Охорона здоров'я забезпечується державним фінансуванням відповідних соціально-економічних медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм (З Конституції України).

2. Які вам відомі державні програми, названі в останньому абзаці поданого тексту? Підготуйте розповідь про одну з таких програм.

294.

1. Прочитайте. За допомогою яких мовних засобів поєднано у вірші почуття, квіти, музику?

Двори стоять у хуртовині айстр.
 Яка рожева й синя хуртовина!
 Але чому я думаю про Вас?
 Я Вас давно забути вже повинна.

Це так природно — відстані і час.
 Я вже забула. Не моя провина —
 то музика нагадує про Вас,
 то раптом ця осіння хуртовина.

Це так природно — музика, і час,
 і Ваша скрізь присутність невловима.
 Двори стоять у хуртовині айстр.
 Яка сумна й красива хуртовина!

Л. Костенко

2. Випишіть епітети до слова *хуртовина*. Які з них можуть бути однорідними означеннями, а які — неоднорідними?
3. Створіть і запишіть власний синонімічний ряд до слова *хуртовина*.
4. Чому, на вашу думку, поетеса займенники *вас, ваша* вживає з великої літери?

295.

1. Прочитайте текст, розподіливши між собою репліки діалогу.

Крокодилові (крокодилячі) сльози — лицемірні, нещирі, фальшиві сльози;

лити крокодилячі сльози — лицемірити, нещиро співчувати кому-небудь, удавано вболівати за чим-небудь.

Бабуся. Ви чули, що із зоопарку втік крокодил?

Дмитро. Це якась незвичайна подія.

Яся. Так того ж цікавого мандрівного крокодилячка вже знайшли!

Дмитро. Мене дивує інше: крокодилів бачимо тільки в зоопарку або у фільмах. Це ж екзотична, рідкісна тварина для нашої природи, а ось вислів **крокодилячі сльози** поширений в українській мові.

Яся. Я знайшла його в словнику фразеологізмів. Можна дізнатися про значення цього давнього образного запозичення і в збірці усталених крилатих висловів.

Бабуся. І можеш тепер розповісти нам, чому крокодилові сльози так зацікавили людей?

Яся. Там розповідається тільки про стародавню єгипетську легенду: нібито крокодил, ковтаючи, з'їдаючи свою жертву, проливає гіркі невітні сльози.

Дмитро. Дивно. Мала б плакати приречена, нещасна жертва, а не крокодил... Спостережливі люди давно помітили, що в крокодила несправжні, фальшиві сльози.

Бабуся. Насправді голодний, ненажерливий хижак зовсім не плаче. Шведські вчені дослідили, що причина крокодилових сліз — це особливості його організму. Він має біля очей спеціальні сольові залози. Через них і виводяться з організму крокодила солі з рідиною, а людям здається, що він проливає сльози.

Яся. Отак, буває, і люди: зроблять тобі прикрість, і самі ж проливають **крокодилячі сльози**.

Бабуся. Це властиво лицемірним, нещирим людям.

2. Випишіть однорідні й неоднорідні означення разом з означуваними словами. Поясніть уживання розділових знаків у реченнях з однорідними й неоднорідними означеннями.

296. 1. Спишіть, розставляючи розділові знаки і знявши ризик.

Коні водились в нас різні бо батько часто їх міняв на ярмарку. Були часом хитрі і не/добрі коні. Були не/щасливі ображені мужицькі кінські душі. Були перелякані за/кляті стурбовані або заморожені навіки грішники конячі. Але всі вони були окремі від нас при/гноблені засуджені без/поворотно і навіки. І це було видно по заході сонця коли довго дивитися з/близька у велике темно/сизе кінське око (О. Довженко).

2. Наведіть власні приклади орфограм, які ви зауважили в поданому тексті.

297. 1. Прочитайте речення.

1. Погодою у нас на сінокосі щось, казали, років з півтораста завідувала ворона... Наша, фамільна ворона (О. Довженко). 2. Ясні, охоплені багрянцем гори стояли до самого небокраю (О. Гончар). 3. Глибоко запалі сірі очі майора раз у раз звертались до Черниша (О. Гончар). 4. Високо серед неба стояв ясний, блискучий, повний місяць (Іван Нечуй-Левицький). 5. Степ дедалі втрачав свої барви, свою весняну моложаву свіжість (О. Гончар).

2. Поясніть уживання розділових знаків між однорідними (неоднорідними) означеннями. Перебудуйте речення так, щоб між означеннями вживались інші розділові знаки.

298. Прочитайте. Чому певні групи словосполучень розділяють крапки з комами? П'ять іменних словосполучень (по одному від кожної групи) розширте означеннями *мій, ця, наш, ваш, перший, чийсь*. Складіть і запишіть речення з утвореними словосполученнями.

Особистий підпис, особисте життя, особова справа, особовий склад; ефектна гра, ефектний вихід, ефективні засоби, ефективний результат; відмінити збори, відмінити завдання, скасувати акт, скасувати закон; дійсний спосіб, дійсна військова служба, діючий вулкан, чинні знижки; програмний матеріал, програмовий матеріал, програмне забезпечення, програмове забезпечення; письмове розпорядження, письмовий стіл, писемні пам'ятки, письмовий звіт.

1. Прочитайте. Знайдіть однорідні та неоднорідні означення.

Щасливий, усміхнений Івась приніс додому листа. Довго крутив у руках стандартний білий конверт. Нарешті розірвавши, вийняв із нього чистий, акуратно згорнутий лист паперу.

- Що це? — здивовано запитала бабуся.
- Лист від подруги.
- Але ж у ньому нічого не написано!
- А ми посварились і не розмовляємо.

2. Складіть міні-твір (5–10 речень) про те, як почуття гумору може допомогти розв'язати конфлікт. Використовуйте при цьому однорідні й неоднорідні означення.

Повторюємо орфографію

Запишіть, знявши ризику і розкривши дужки.

Не/однорідні означення, біло/рожеві, не/видимі фіалки, червоно/сині, жовто/гарячі, не/вблага(н, нн)а спека, з/ненацька, м(е, и)готливе, (П, п)ридесе(н, нн)я, ві(д, т)інки, падає в/перше, бе(з, с)гомі(н, нн)я, на/вкруги, витка(н, нн)ий, вули(ч, чь)ці, по/між, ле(д, т)ь/помітні, жовт(е, и)зна, (з, с)трима(н, нн)ий, по/нічному високі дерева, ле(г, х)кий, із/середини спалахнув, не/гаснуче світло, боліс(н, тн)ий, надвечі(р'я, рья), не/встигли по(з, с)кидати різно/кольорові осі(н, нн)і пр(е, и)краси, мар(е, и)во, учил(е, и)ще, вісімнадцяти/річна, (К, к)иївська (Д, д)ержавна (К, к)онсерваторія, (К, к)иївський театр опери та балету, К(и, і)тай, (Р, р)адянський (С, с)юз, (У, у)гор(ш, щ)ина, (А, а)(в, ф)ганістан, Франц(и, і)я, (а, о)ранжува(н, нн)я, ік(е, і)бана, законо/давча, соціально/економічні, медико/санітарні, оздоровчо/профілактичні.

§ 27. Узагальнювальні слова в реченнях з однорідними членами. Двокрапка і тире при узагальнювальних словах у реченнях з однорідними членами

Слово, яке є об'єднувальною назвою до перелічуваних однорідних членів, називається **узагальнювальним** словом: На вершечку стрілецької гори, на горах і в долинах — скрізь уже запанувала тиша (Іван Нечуй-Левицький).

Узагальнювальне слово є тим самим членом речення, що й однорідні члени.

У ролі узагальнювальних слів виступають різні частини мови, але найчастіше — займенники (*усе, усі, такі, ніхто, ніщо*) і прислівники (*завжди, скрізь, усюди, ніде* та ін.).

301.

Спишіть. Підкресліть однорідні члени з узагальнювальним словом.

1. Жито, пшениця й овес — все разом поспіло й прisoхло (*Іван Нечуй-Левицький*).
2. Увечері до хати посходилась уся сім'я: батько, мати, два старших брати, сестра-дівка (*Степан Васильченко*).
3. Подяка вам за все: і за довір'я, і за любов (*П. Тичина*).
4. В лісі не було нічого: ані грибів, ані ягід, ані черешень (*І. Франко*).
5. І над водою, і над гаєм — кругом, як в усі, все мовчить (*Т. Шевченко*).

Розділові знаки в реченнях з узагальнювальними словами

1. Якщо узагальнювальне слово стоїть перед однорідними членами, то після нього ставиться двокрапка	<i>Трохи далі ростуть могутні <u>дерева</u>: <u>дуб</u>, <u>граб</u>, <u>берест</u> (С. Хаврусь).</i>
2. Якщо узагальнювальне слово стоїть перед однорідними членами і при ньому є слова <i>наприклад, а саме, як-от</i> , то перед цими словами ставиться кома , а після них двокрапка	<i>Чарівний <u>світ</u> пливе <u>переді мною</u>, як-от: <u>сині води</u>, <u>білі піски</u>, <u>хати</u> на високих берегах (О. Довженко).</i>
3. Якщо узагальнювальне слово стоїть перед однорідними членами, а після них речення продовжується, то перед ними ставиться двокрапка , а після них — тире	<i><u>Все</u> навколо: <u>дерева</u>, <u>птахи</u>, <u>люди</u> — сповнене <u>весняної</u>, <u>пружної</u>, <u>нестримної сили</u> (В. Собко).</i>
4. Якщо узагальнювальне слово стоїть після однорідних членів, то перед ним ставиться тире	<i><u>Тонкі брови</u>, <u>русяві дрібні кучері</u> на <u>голові</u>, <u>тонкий ніс</u>, <u>рум'яні губи</u> — <u>все</u> дихало <u>молодою парубочою красою</u> (Іван Нечуй-Левицький).</i>

Примітки. 1. Якщо однорідні члени вимовляються з підвищеною інтонацією, зрідка після узагальнювального слова перед однорідними ставиться тире. Наприклад: Усе навпіл — і труд, і піт, любов і дні гарячі (Д. Луценко).

2. У діловому і науковому стилях перед однорідними членами двокрапка може ставитися й тоді, коли в реченні немає узагальнювального слова (така двокрапка не обов'язкова). Наприклад: На засіданні присутні: голова комісії, члени комісії, представник профспілкового комітету, представники учнівського самоврядування, голова батьківської ради.

Мистецтвознавство вивчає живопис, скульптуру, графіку, архітектуру, декоративно-ужиткове мистецтво, літературу, музику, театр і кіно.

302.

Спишіть. Підкресліть однорідні члени й узагальнювальні слова. Поясніть уживання двокрапки і тире при узагальнювальних словах у реченнях з однорідними членами.

1. Весь довгий косогір, звернений боком до Росі, наче вкрив хтось найдорожчим килимом, зітканим з ярої зелені й ніжного дивоквіту: чубатого рясту, небесно-блакитних пролісків, шорстко-листої медунки, прозоро-салатової пшінки, кучерявого барвінку (С. Хаврусь). 2. На той час орачі зайняли попід горою дві гінки: першу — кіньми, другу — волами (С. Хаврусь). 3. І постають у твоїй уяві рідні краї — яри та вибалки, чорні ліси, тихенькі річечки, болота в осоках, високі горби й сірі дороги (Є. Гуцало). 4. Тепер і хмари, і небо над ними, і земля під ними, і жовто-імлістий просвіток з одного краю обрію, і перша блискавка з другого — усе це скидалося на незавершені полотна геніїв про створення світу (М. Стельмах). 5. Проте це відчуття приходить на коротку мить, а коли минає, то ще гостріше сприймаєш усе: і курні, глухуваті запахи землі, що линуть знизу, і непорочні відтінки голубизни у велетенському проваллі над собою; із любов'ю дивишся на мураху, що повзе на гілці, на зарості настурцій, що цвітуть під хатою (Є. Гуцало).

303.

Доберіть до поданих рядів однорідних членів узагальнювальні слова. Складіть з ними речення.

1. Музика, балет, кіно, театр, малярство, література.
2. Чесність, порядність, відповідальність, пунктуальність, комунікабельність.
3. Іти, бігти, їхати, летіти, плисти.
4. У театрі, на виставці, в музеї, на концерті.
5. Голосний, тихий, веселий, мінорний.

304.

1. Прочитайте. Випишіть речення, де двокрапка вживається після узагальнювального слова перед однорідними членами.

А то однієї пізньої осені, коли тихе плесо скувало першою кригою, близько сотні гладких крижнів завітали до стеблівської

Самовілки — старого річища. Тут, при злитті струмка з Россю, невпинно гуркотить турбіна електростанції, яка при найсильніших холодах не дає замерзнути значній частині швидкої течії. Ото як сіли на воду вперше і до самісінької весни нікуди не відлітали. Що таки не кажіть, дорогá рідна сторона! Сувора була тоді зима: і морозом тиснула, і голодом морила довірливих птахів. Одначе вони виявилися терплячими, бо вижили всі без винятку. Природними кормами, звісно, годувалися: дрібною рибою, моллюсками, водоростями. Але в скрутний час прийшли на допомогу люди: спустили на воду дощаті плоти, щедро заповнені зерном та послідом (С. Хаврусь).

2. Пригадайте з власного досвіду подібну історію про допомогу людей тваринам. Використовуйте речення з однорідними членами й узагальнювальними словами.

Речення з однорідними членами й узагальнювальним словом уживаються з різною метою. Перелік слів при одному узагальнювальному слові або без такого слова в наукових, ділових текстах передає логічну, інформаційно повну, пізнавальну думку. Наприклад: *Культура мови — це ще й загальноприйнятий мовний етикет: типові формули вітання, прощання, побажання, запрошення тощо.* У публіцистичних текстах нанизовані однорідні члени речення підсилюють певні ознаки, посилюють вплив на читачів. Наприклад: *Бажання дізнатися про далеких предків, пошуки сімейних реліквій, розмови з рідними — усе це прокладає незримі ниточки духовності між старшими і молодшими членами родини.*

Майстри художнього слова звертаються до цього мовного засобу, щоб викликати в уяві читача враження несподіваного поєднання образів, що будять фантазію читача. У поетичних віршових текстах речення з однорідними членами й узагальнювальним словом створюють відповідний ритмічний малюнок вірша. Наприклад:

А наше — все круг нас: і води, й дерева,
І переплески хвиль, і вогкість лісова,
І хмари з синьої, прозорчатої криги.

М. Рильський

Від тебе все:
І хліб, і весен перший цвіт,
І світлий обрій, і криниця чиста,
І серця жар, і мрій стрімкий політ,
І за селом стежина серед жита.

Д. Луценко

Спишіть, розставляючи пропущені розділові знаки. Усно обгрунтуйте їх використання.

1. Літописи використовують два види оповіді власне річні записи (стислі повідомлення про події поточного року) й оповідання (описи подій у докладному висвітленні і нерідко в літературній обробці). 2. На територію України Біблія потрапила в Х столітті одночасно з прийняттям християнства і спочатку поширювалась окремими книгами Остромирове Євангеліє Псалтирі Апостоли. 3. Видатні постаті української літератури а саме Григорій Сковорода Тарас Шевченко Пантелеймон Куліш Олена Пчілка Леся Українка Іван Франко Улас Самчук Євген Маланюк та інші використовували у своїй творчості біблійні мотиви. 4. Український філософ письменник мислитель Григорій Сковорода грав на багатьох музичних інструментах скрипці флейті бандурі цимбалах сопілці. 5. Побут і звичаї різних верств українського суспільства предмети хатнього вжитку одяг страви зброя манери мовний етикет усе це показано в поемі І. Котляревського «Енеїда». 6. Створюючи образ Прометея в поемі «Кавказ», Тарас Шевченко не пішов сліпо за міфом, а взяв тільки деякі його риси якот фатальну трагічність і безсмертя. 7. Три основні жанри давньоукраїнської драматургії шкільна драма інтермедія і вертеп розвинулись у XVII–XVIII столітті.

Прочитайте. Побудуйте речення, змінивши позицію узагальнювального слова щодо однорідних членів. Запишіть побудовані речення.

1. Кожен кущик, горбок, долина, кожна стежечка — все це було знайоме, промовляло до нього (*М. Коцюбинський*). 2. Дикі гіллясті черешні, висока трава по підгір'ю навпереміш із квітами раннього літа — все в цім краю таке соковите, таке зелене (*О. Гончар*). 3. Папери були скрізь: і на столі, і на полицях, і навіть стіни були обліплені ними (*М. Коцюбинський*). 4. «Вінець природи», озброєний науково-технічним прогресом, бурхливо царює на планеті: висушує болота, намагається змінити русла річок, знищує праліси. А тепер до всього додалося ще й надмірне виділення в атмосферу так званих парникових газів — вуглекислого, метану, оксидів азоту й водяної пари (*З газети*). 5. Вовки приносили йому м'ясо вепра, птахи збирали для нього по всьому лісу найкращу полуницю, а всякі гади — вужі, гадюки та ящірки — діставали для нього дивні гриби, духмяні та ніжні, які ростуть під землею й ніколи не показуються на денне світло (*О. Донченко*).

307. 1. Спишіть.

1. До складу Кабінету Міністрів України входять Прем'єр-міністр України, Перший віце-прем'єр-міністр, віце-прем'єр-міністри, міністри.

2. Систему адміністративно-територіального устрою України складають: Автономна Республіка Крим, області, райони, міста, райони в містах, селища і села.

(З Конституції України)

2. Поясніть уживання двокрапки перед однорідними членами в другому реченні та її відсутність у першому (див. рубрику «Запам'ятаймо» на с. 174–175).

308.   Перевірте свої знання певних правил етикету.

1. У фойє театру ви зустрічаєте знайому, на вашу думку, людину. Однак, звернувшись до неї, ви чуєте: «На жаль, ви помилилися. Ми з вами не знайомі». Якому варіанту відповіді ви надасте перевагу?

а) Вибачте, я помилився(лась).

б) Ні, не може бути! Це точно ви. Ви мусите пригадати.

в) Як Ви можете мене не пам'ятати? Давайте тоді знайомитися знову!

2. Ви завітали в картинну галерею. Там працює гардероб. Ви:

а) знімете верхній одяг;

б) не будете знімати верхній одяг;

в) знімете верхній одяг, якщо наполягатимуть.

3. Ви запізнились на концерт. Зал уже повний. Концерт розпочався. Проходячи на своє місце, ви:

а) ввічливо просите ряд глядачів устати, щоб ви могли пройти;

б) будете проходити обличчям до сцени, вибачаючись перед кожним глядачем;

в) будете проходити обличчям до глядачів, вибачившись один раз.

4. Виступає шкільний драмгурток. Ви підтримуєте акторів (ваших друзів):

а) свистом;

б) оглесками;

в) вигуками «Сергію, давай!», «Олю — молодець!»

309. 1. Прочитайте усмішки, правильно інтонуючи речення з однорідними членами й узагальнювальним словом.

Майбутній геній

На батьківських зборах учителька каже Сашковій матері:
— Ваш син має великі успіхи в малюванні. Ось учора він у стіннівці муху намалював, так я подумала, що вона справжня, і ледь руку собі не відбила!

Мама Сашка відповідає:

— Це що! Коли він намалював у ванній крокодила, то я так перелякалася, що вилетіла в коридор, як корок із пляшки! А ще у дворі Сашко намалював ятку з морозивом і продавця, так малеча наша півдня в черзі за морозивом простояла!

* * *

— Ти знаєш, дідусю, зараз увійшло в моду дарувати онукам, що названі на честь діда, різні корисні речі, наприклад: мобільні телефони, комп'ютери, мопеди, гірські велосипеди, лижі, сноуборди...

— Ой онучку, старий я за модами ганятися. Тому подаю тобі іншу корисну річ — книгу.

2. Доберіть заголовок до другої усмішки. Поміркуйте і запишіть (5–7 речень), про який подарунок мрієте ви. Поясніть, чому саме на такий подарунок ви чекаєте. З якої нагоди ви сподіваєтеся його отримати?
3. Перекажіть текст усмішки «Майбутній геній», вводячи в переказ речення з однорідними членами. Запишіть перероблений варіант тексту усмішки.

Повторюємо орфографію

310. Запишіть, знявши ризик і розкривши дужки.

Узагальн(у, ю)вальні слова, по(з, с)ходились, сестра/дівка, дов(р'я, рья), як/от, а/саме, проф/спілковий комітет, учнівське само/врядува(н, нн)я, косо/гір, диво/квіт, небесно/блакитний, шорстко/листяний, прозоро/салатовий, не/завершені полотна, при зли(т, тт)і струмка з Ро(ссю, с'ю), жовто/імлістий, сіли в/перше, м(а, о)люски, житт(е, є)/творення, літо/писи, тер(е, и)торія, хр(е, и)стіянство, давньо/українська література, науково/технічний прогрес(с, сс), вугле/кислого газ(а, у), оксиди азот(а, у), пр(а, о)ліси, (П, п)рем'єр/міністр України, адміністративно/тер(е, и)торіальний устрій, (П, п)ерший віце/прем'єр/міністр, (А, а)втономна (Р, р)еспубліка (К, к)рим.

Узагальнення до теми
«РЕЧЕННЯ З ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ»

Однорідні члени речення стосуються того самого члена речення, відповідають на те саме питання і виконують однакову синтаксичну роль. Однорідні члени речення поєднуються сурядним зв'язком.

В одному реченні може бути кілька рядів однорідних членів. Один **ряд однорідних членів** стосується одного слова.

Однорідними бувають головні члени (підмет, присудок), другорядні члени речення (означення, додаток, обставина).

Про вживання розділових знаків між однорідними членами речення див. с. 159–160.

Означення бувають **однорідними** і **неоднорідними**.

Про вживання розділових знаків між однорідними і неоднорідними означеннями див. с. 166–167.

Слово, яке є об'єднувальною назвою до перелічуваних однорідних членів, називається **узагальнювальним словом**.

Узагальнювальне слово виступає тим самим членом речення, що й однорідні члени. При узагальнювальних словах у реченнях з однорідними членами вживаються двокрапка і тире (див. с. 174–175).

Завдання для самоперевірки

311. Виберіть правильну відповідь.

1. У якому реченні є однорідні додатки?

- а) Нехай увійдуть у хату чистота і спокій (*М. Коцюбинський*).
- б) Гладжу рукою соболіну шерсть ячменів, шовк колосистої хвилі (*М. Коцюбинський*).
- в) Караюсь, мучуся, але не каюсь (*Т. Шевченко*).
- г) Поспускали діди з кручі ноги, позакидали вудочки (*С. Хаврусь*).

2. У якому реченні двокрапку вжито після узагальнювального слова перед однорідними членами?

- а) Гори щохвилини міняли свій настрій: коли сміялась царинка, хмурився ліс (*М. Коцюбинський*).

- б) Зірвався я бігти — страшно зробилося: ні людей, ні хаток поблизу, а тут ще й стежка загубилася (*Гр. Тютюнник*).
- в) Троїста музика гра, що є духу: риплять скрипки, бряжчать цимбали, а замість баса сам скрипник крізь зуби гуде та прицмокує (*Григорій Квітка-Основ'яненко*).
- г) Де ж Катрусю пригорнула: чи в лісі, чи в хаті? (*Т. Шевченко*).
3. У якому реченні тире вжито перед узагальнювальним словом?
- а) Тихий шум лісу, синява високого неба, запах зелених трав — усе це злилося з гомоном потривоженої крові й наповнювало серце Дороша невтішним болем (*М. Коцюбинський*).
- б) Коли ти дивишся — це ще не значить, що ти бачиш (*О. Довженко*).
- в) І ось відчиняються ворота, мати хреститься і щось проказує, коні рушають — ми їдемо (*О. Довженко*).
- г) Сягала його [Довженка] думка найрізноманітніших сфер — суспільно-політичної, економічної, ідеологічної (*О. Підсуха*).
4. У якому реченні допущено пунктуаційну помилку?
- а) Все забуваєм: скруту і нужду, і те, здається, що й забути годі.
- б) І стежка у росах, і тиха діброва: то все моя рідна співаюча земля.
- в) Земля безсмертя кожному дала: поету, космонавту, гречкосію.
- г) Усе спочатку: сніг, любов, сльоза і вічно молода стежина цвіту.

312. 1. Спишіть, розставляючи пропущені розділові знаки між однорідними членами.

1. Повість М. Коцюбинського «Тіні забутих предків» була екранізована колективом талановитих митців-однодумців. 2. Важко відділити художницьке бачення твору сценаристами (Сергій Параджанов, Іван Чендей) від сміливих пошуків оператора Юрія Іллєнка а працю художника Георгія Якутовича від музично-пісенного оформлення композитора Мирослава Скорика. 3. До цього ансамблю варто додати і виконавців ролей Івана Миколайчука (Іван) Ларису Кадочникову (Марічка) Тетяну Бестаєву (Палагна) Степана Багішвілі (Юра). 4. Режисер Сергій Параджанов згадував: «Я давно мріяв створити фільм, у якому на повний голос можна було б розповісти про поетичну талановиту душу українського народу». 5. Постановники кінострічки показують

§ 28. Речення зі звертаннями. Непоширені й поширені звертання. Розділові знаки при звертанні

313.

Розгляньте фотографію вашої ровесниці. Яке ім'я пасує до її зовнішності? Запишіть, якими словами й словосполученнями ви б звернулися до дівчини.

З
ЗАПАМ'ЯТАЙМО

Звертання — це слово або сполучення слів, яке називає особу чи предмет, до яких звертається мовець.

Звертання виражається:

1. Іменником у кличному відмінку однини: *Ти живи, моя матінко-мово!* (П. Перебийніс).

2. Іменником у називному відмінку множини: *Друзі мої! Бережіть свою мову!* (Д. Мамалига).

3. Іменною частиною мови, вжитій у значенні іменника: *Спи ж, мій малесенький, пізній-бо час* (Леся Українка).

Основна функція звертання — привернути увагу співрозмовника до повідомлення, тому в ролі звертань у розмовному й офіційно-діловому стилі виступають найчастіше імена (*Світлано, Вікторе Івановичу*), прізвища (*Петренку, Палій*), назви осіб за родинними стосунками (*брате, мамо, дядьку, батьки*) і соціальним становищем (*учню, пасажири, гості, професоре*). У художньому стилі в

ролі звертань виступають і неістоти (*мова, земле, Батьківщино, вітре*).

Звертання не є членом речення; найчастіше вживається в спонукальних і питальних реченнях.

314.

1. Прочитайте. Випишіть звертання. Визначте, чим вони виражені.

1. Спитай себе, дитино, хто ти є,
І в серці обізветься рідна мова...

Д. Павличко

2. Вийди, кохана, працю зморена,
Хоч на хвилиночку в гай.

М. Старицький

3. Вертайтесь до своєї мови,
Мої засліплені братове!

Д. Павличко

4. Схаменіться, тату і мамо!
Попереду провалля без дна:
дитина, що крокує за вами,
української мови не зна.

С. Реп'ях

5. Спасибі вам, люди печерного віку,
Що з вигуків, звуків, з умовного крику,
Полюючи разом, ви мову створили,
Стократно примноживши розум і сили.

І. Савич

2. Яку синтаксичну роль виконує слово *дитина* в поетичних рядках Д. Павличка і С. Реп'яха?

315.

Запишіть подані слова у формі кличного відмінка.

Мама, татусь, мамуся, батько, сестричка, дід, бабуся, син, племінниця; Микола, Лариса Степанівна, Ольга, Ганна, Богдан Ярославович Іванчук, Любов Семенівна Негнибіда; подруга, друг, хлопець, лікар, водій, секретар, юнак, учениця, бібліотекар, співвітчизник, пасажир, виборець; зоря, пісня, мрія, надія, море, небо, птах, любов, ніч, осінь, радість, забіяка, соня.

Звертання буває:

— **непоширеним** (без залежних слів): *Коли ти, дівчино, не хочеш жати, то я тебе не силую* (Леся Українка).

— **поширеним** (із залежними словами): *Де ви, мої товариші колишні?* (Леся Українка).

316.

Спишіть. Знайдіть звертання. Визначте, до якого виду (поширених чи непоширених) належить кожне з них.

Коли б ти, нічко, швидше минала!
 Вибач, кохана! Ще ж я не знала
 днини такої, щоб була щасна
 так, як ти, ніченько, так, як ти, ясна!
 Чом ти, березо, така журлива?
 Глянь, моя сестронько, таж я щаслива!
 Не рони, вербо, сліз над водою,
 Буде ж, матусенько, милий зо мною!..
 Батьку мій рідний, темненький гаю,
 як же я ніченьку мою прогаю?

Леся Українка

317.

1. Прочитайте тексти. Поясніть зміст словосполучень *етикетна формула, український епістолярій*. У яких ситуаціях доречне кожне зі звертань, наведених у пункті 2 першого тексту?

1. Лист як засіб заочного спілкування відомий українцям з давніх часів. Перші пам'ятки українського епістолярного жанру (жанру послань, листування) — берестяні грамоти XI–XV ст.

Як і будь-який писемний текст, лист структурно складається із трьох частин: зачину, основної та завершальної частини.

Починається лист здебільшого звертанням до адресата.

Формули звертання, що є своєрідним камертоном, від якого залежить подальша тональність листа, вимагають від автора особливої уваги. Вибираючи етикетну формулу, варто врахувати вік, стать, соціальне становище, посаду адресата і характер взаємин із ним (дружні, товариські, родинні, офіційні тощо). Суттєво впливає на вибір початкового звертання настрої адресанта, час, що віддаляє його від попереднього листовного діалогу і, безперечно, зміст листа.

Основу звертань українського епістолярію становлять:

1) назви, які позначають родинні стосунки: *мамо* (мамочко), *тату* (таточку), *бабусю*, *брате*, *тьотю*, *дядьку* та ін.;

2) слова-титuli: *пане*, *пані*, *панно*, *добродію* тощо;

3) назви, які вказують на посаду, вчене звання: *міністре*, *професоре* та ін.;

4) емоційно-забарвлена лексика: *голубчику, соколе, друже мій єдиний*;

5) власні імена, імена по батькові: *Ольго, Борисе Дмитровичу*;

6) прикметники та займенники: *дорогі мої, дорогий, добрі, кохані, шановні*;

7) жартівливі, гумористичні, індивідуально-авторські назви: «*Кляусе любий!*» (І. Дніпровський — до М. Куліша); «*Привіт тобі, Арно, завдовжки від Харкова до Азовського моря*» (М. Куліш — до А. Любченка) (*За С. Богдан*).

2. У діловому стилі при звертанні, вираженому власною назвою, вживають означення *шановний, вельмишановний, глибокошановний, поважний, високоповажний*. У приватному листуванні використовують означення *дорогий, люб'язний, любий, коханий, милий* тощо (*І. Ющук*).

3. Усі ми знаємо, які ніжні, пестливі слова можна адресувати українській жінці. А от із тим, які звертання підібрати чоловікові, щоб це було ніжно, тепло, небанально й дуже по-українськи, інколи виникають проблеми.

Справді, непросто! Любий, коханий, єдиний, милий... А щодо небанальності — то це дуже індивідуально (*За О. Ожиговою*).

2. Попрацюйте в групах. Скориставшись порадами, складіть і запишіть поширені звертання (7–8) для використання: а) у діловому листуванні (листи до шкільної організації, до редакції газети, видавництва, туристичного агентства тощо); б) у приватному листуванні (листи до батьків, сестри, брата, бабусі, дідуся, друга, подруги та ін.).

ПРИГАДАЙМО

Звертання може займати в реченні різні позиції.

Розділові знаки при звертанні

Звертання ! Початок речення

Звертання , кінець речення .

Початок речення , звертання , кінець речення .

Початок речення , звертання .

318.

Об'єднавшись у чотири групи, складіть і запишіть чотири речення зі звертаннями (кожна група — одне речення), які відповідають схемам рубрики «Пригадаймо».

Звертання відділяється від членів речення комою або знаком оклику (на початку речення).

Кома ставиться:

1. Після звертання, якщо воно стоїть на початку речення і вимовляється без окличної інтонації: **Друже милий, ти помітив до краси людську любов?** (Д. Білоус).

2. Перед і після звертання, яке стоїть у середині речення: **Даруй, даруй нам, рідне слово, пісенну силу молоду** (Г. Білоус).

3. Перед звертанням, яке стоїть у кінці речення: **Ти прекрасна, вечірня зоре!** (Леся Українка).

Знак оклику ставиться після звертання, якщо воно стоїть на початку речення і вимовляється з окличною інтонацією, тоді наступне слово пишеться з великої літери: **О земле рідна! Знаєш ти свій шлях у бурі, у негоді!** (М. Рильський).

Повторювані та однорідні звертання можуть розділитися знаком оклику (і пишуться тоді з великої літери) або комою: **Мамо! Рідна! Голос дай! До тебе рвуся** (П. Тичина). **Мово українська, мово моя мила!** Ти уся із співу, весняних дібров (Л. Лужецька).

Перед звертаннями можуть стояти вигуки. Від звертання вони відділяються комами: **Ох, Боже, Боже, трошки того віку, а як важко його прожити** (М. Коцюбинський).

Не відділяються комами *о, ой*, якщо виступають у ролі підсилювальної частки: **О зброе щастя, слово, я жить з тобою звик!** (В. Сосюра).

319.

1. Прочитайте. Використовуючи приклади з вірша, поясніть уживання розділових знаків, коли звертання стоїть у середині речення.

Блудний син

Блукав по світу Іваненко,
Забув, яка та мова наша,
І вдома замість: «Мамо, ненько!»
Звернувсь до матері:
— Мамаша!
Змахнула потайки сльозину
І гірко усміхнулась мати:
— Відпочивай з дороги, сину,
Та будем вчитись розмовляти.

В. Скомаровський

2. Чому мати образилася на сина? Запишіть усі можливі слова-звертання до матері, які міг використати Іваненко і не зробив цього. А якими словами можна звернутися до батька?

320. 1. Спишіть, розставляючи пропущені розділові знаки.

Мово українська **Ти** ж — як море — безконечна, могутня, глибинна. Котиш і котиш хвилі своїх лексиконів мільйонноголосо бриниш говірками.

Красо моя В Тобі мудрість віків, і пам'ять тисячоліть, і зойк матерів у годину лиху, і переможний гук лицарів Твоїх у днину побідну, і пісня серця дівочого в коханні своїм, і крик новонародженого; в Тобі мово неосяжна душа народу — його щирість і щедрість, радощі й печалі, його труд, і піт, і сміх, і безсмертя його.

Арфо серця мого **Люблю** зажуру пісень **Твоїх** і невмирущий оптимізм гумору твого, і музику слів Твоїх.

Скарбе мій єдиний з Тобою я найбагатший і найдужчий у світі, без Тебе — перекотиполе, що його вітер несе в сіру безвість, у млу небуття. Твердине моя, і захисток, і гордість, і розрада в годину смутку **Люблю** тебе в гніві, коли Ти клечеш, як вулкан, і гримиш громами на ворогів, і вбити можеш словом єдиним, як блискавкою. **Люблю** і твою ніжність, ласкавість, лагідність, коли ти одним-однісіньким словом зігриваєш, мов сонцем, і підносиш над хмари та між зорі, і повертаєш до діяння, до життя наснаго моя і мудрий вічний вчителю мій.

Світлоносна Ти завжди вабиш, чаруєш, кличеш на теплі й могутні хвилі свої.

Життедайна **Скількох** Ти мово українська порятувала, покликала до життя.

Невмируща **Героїчна!** Тож будь вічно Мово українська! (За С. Плачиндою).

2. Поясніть написання з великої букви виділених слів.

321. 1. Прочитайте поетичні строфи М. Рильського. До кого звертається поет у кожній з них?

1. Читачу! Вглибися у те,
Чим я свою пісню зогрів,
І може, почувеш ти щось,
Що більше од згуків і слів.

* * *

2. Незмінний свідку пращурів моїх,
Золотооке небо! Ясний світе!
Тобі мої замислені привіти,
Акорди перші співів різдвяних!

* * *

3. Пане Фредеріку,
Я знаю, що ні вітру, ні саней,
Ані коня немає в вашім вальсі,
Що все це — тільки вигадка моя...

* * *

4. Друже мій, ще не знаю, який ти з лица і на ім'я,
Молодецький мандрівниче, що тільки-но рушив у путь!

* * *

5. Весела пісне, оживай!
Стань, думко, дією і словом!

* * *

6. Бідна волошко, чому ти у житі,
А не на клумбі волієш рости?

* * *

7. Земні народи, люди, племена,
До вас я руки й серце простягаю.

2. Як речення зі звертаннями допомагають М. Рильському висловити ставлення до людей і природи?

322.

1. Прочитайте. Випишіть речення з числівниками, записуючи їх словами. З'ясуйте за словником значення слова *волонтер*.

Волонтери — це люди, які діють за велінням серця, безкорисливо і щиро готові надати посильну допомогу тим, хто її потребує.

Волонтерський рух поширений у багатьох країнах світу. І в Україні волонтерство набуває масового поширення. Символ наших волонтерів — жовтий колір вбрання — означає тепло сонця, самовідданість і послідовність у бажанні зробити навколишній світ кращим. Приклади безкорисливої допомоги стосуються екології, соціальної сфери. Волонтерський рух поступово поширюється на економічну галузь. Так, Державна податкова адміністрація України залучила до волонтерської роботи громадських податкових консультантів із числа студентів, пенсіонерів, колишніх працівників органів державної податкової служби. Експеримент розпочався в Житомирській області. 70 осіб пройшли навчання за спеціальною програмою.

Активно розвивається волонтерський рух у Тернопільській, Запорізькій, Львівській, Вінницькій, Херсонській областях. Напрями діяльності — рух матерів проти наркотиків і СНІДу,

підготовка молодих сімей до ролі батьків, психологічна допомога вагітним жінкам, соціальний патронаж дітей-інвалідів, профілактика наркоманії, допомога безпритульним дітям, дітям-сиротам, дітям із кризових сімей, учням шкіл-інтернатів.

Один із напрямів волонтерства на Луганщині — так звана «Ветеранська аптека». Понад 23,5 тис. волонтерів-пенсіонерів морально підтримують і організовують надання матеріальної допомоги інвалідам, ветеранам війни і самотнім літнім громадянам (3 посібника).

2. На основі прочитаного тексту складіть і запишіть власне висловлювання на тему «Мое ставлення до волонтерського руху в Україні». Уведіть у ваше висловлювання 5–7 звертань.

323.

Спишіть поради Іржі Томана з книжки «Як удосконалили себе самого», перебудувавши їх на речення зі звертаннями: *юний друже, діти, милі мої поліглоти, майбутні мами і тати, любі читачі.*

1. Якщо перед вами стоїть складна проблема і ви ніяк не можете знайти спосіб її розв'язання, спробуйте «виспатися на ній» (приступити до її розв'язання зранку).

2. Пам'ятайте — ви господар свого вільного часу, і ви самі його плануєте.

3. Якщо ви поставили перед собою мету якнайшвидше навчитися на елементарному побутовому рівні розмовляти іноземною мовою, то для цього необхідно вивчити 600 слів, 200 фраз і 20 граматичних правил.

4. Треба викоренити в собі переконання, що батьківство і виховання дітей не вимагають спеціальних знань.

5. Пам'ятайте — якщо ви не можете змінити ситуацію, змініть ставлення до неї.

Соціальні цінності — це явища, ідеї, риси, чесноти, які є цінними для особи, суспільства, усіх людей. Це, наприклад, мир, добро, справедливість, свобода і рівність прав, чесність, довіра, людська гідність, почуття обов'язку, колективізм, взаємодопомога, культура, прогрес, відданість справі.

Самоврядування — це самостійність будь-якої організованої спільноти в управлінні власними справами. Це порядок, при якому люди самі спільно приймають рішення щодо організації свого життя, самі беруть участь у виконанні спільних завдань.

324. 1. Виразно прочитайте вголос, вимовляючи звертання з відповідною інтонацією.

«Роботящий» син звертається до батька:
— Або ти, тату, їдь по дрова, а я буду вдома; або я буду вдома, а ти, рідненький, їдь по дрова.

2. Запишіть, використовуючи звертання, можливу відповідь батька, на яку заслуговує «роботящий» син.

Повторюємо орфографію

325. Запишіть, знявши ризик і розкривши дужки.

Зверта(н, нн)я, не/поширене зверта(н, нн)я, б(е, и)р(е, и)стяні грамоти, еп(і, и)столярний жанр, своє/рідний к(а, о)мер/тон, су(те, тте)во, в(а, о)л(а, о)нтер, емоційно/забарвлена лексика, слова/титули, по/українськ(и, і), (же, Жи)том(е, и)рська область, (З, з)апорі(жськ, зьк)а область, (в, В)і(н, нн)ицька область, СНІД(у, а), патр(а, о)наж, школа/інтернат, в(е, и)т(е, и)ран, гра(м, мм)атика, ко(л, лл)ект(е, и)візм, прогрес(с, с), взаємо/до-помога.

§ 29. Речення зі вставними словами (словосполученнями, реченнями).

Розділові знаки при вставних словах (словосполученнях, реченнях)

Вставні слова — це слова, що виражають ставлення мовця до висловлюваного.

Вставні слова не є членами речення.

На письмі вставні слова виділяються комами.

326. 1. Прочитайте. Випишіть речення зі вставними словами. Що виражають ці вставні слова?

Щось, видно, інше спало йому на думку. Ось він устав, підійшов до краю берега і вдивляється чогось до води в річці, що тече поволі та ліниво, місцями робить закрути, місцями вирує і щось потиху, здається, сама з собою говорить. І Володько, здається, також з нею розмовляє... Он пливе гурток іржавого вербового листа. Володько проводить його поглядом і, здається, питає: куди ви пливете? Ті мовчать, плывуть далі...

Там три верби, ніби три горбаті верблюди, з обох боків берегів одна до одної похилились, і то так, що, здається, вони обнялися хочуть (У. Самчук).

2. Про яку рису героя розповідає автор уривка? Яку роль виконують у поданому тексті вставні слова?

Оцінку повідомлення мовець висловлює:

— вставними словами: Я, **правда**, ніколи не вважав оригінальність самоціллю (М. Рильський);

— вставними сполуками слів: **Колись-колись-колись** Крим, **як відомо**, звався **Таврія** (Остап Вишня);

— вставними словосполученнями: **За офіційним повідомленням**, 17 жовтня відбудеться закриття конкурсу (З журналу);

— вставними реченнями: **Корисної книжки, що й казати, на селі обмаль** (Остап Вишня).

Найуживаніші вставні слова, сполуки слів, словосполучення, речення

Що виражають	вставні слова	вставні сполуки слів	вставні словосполучення	вставні речення
оцінка повідомлення (упевненість, невпевненість тощо)	безперечно, видно, справді, власне, звичайно, може, можливо, мабуть, очевидно, природно, правда, припустимо, було, трапляється	як звичайно, як завжди, як водиться, а може	без усякого сумніву, у будь-якому разі, по суті справи	я думаю, мені здається, я сподіваюсь, сподіваюсь, ніде правди діти, я вас запевняю
почуття	нівроку, нарешті	на щастя, на жаль, на біду, на нещастя, як на біду, як на лихо	на превеликий жаль, на мою біду, грішним ділом, що й казати, дивна річ, хвалити долю, слава Богу	не буду гріха таїти, я дивуюся
зв'язок і порядок викладу	по-перше, по-друге, нарешті, отже, перёдусім, навпаки, проте, однак, зокрема, наприклад, виходить	між іншим, у цілому, до речі, крім того, до прикладу, а отже	з одного боку, з другого боку, коротше кажучи, з іншого боку	я повторюю, я підкреслюю

Що виражають	вставні слова	вставні сполуки слів	вставні словосполучення	вставні речення
джерело повідомлення	кажуть, говорять, повідомляють, по-моєму	як кажуть	за повідомленнями преси, за визначенням мовознавців, на думку друзів, зі свого боку	як повідомляє телебачення
привертають увагу співрозмовника, читача	бачиш, розумієте, уявіть, вірите		зверніть увагу, майте на увазі, між нами кажучи, слово честі	звертаю вашу увагу
ввічливість	дозвольте, дайте		прошу вас, будь ласка, даруйте на слові	

Вставні слова, сполуки слів, словосполучення на письмі відокремлюються з двох боків комами, зрідка — тире: **Може, ще раз сонце правди хоч крізь сон побачу** (Т. Шевченко). Оволодіння пунктуацією — **поза сумнівами** — річ не проста.

Примітка. Якщо перед вставною конструкцією є *і, й*, що виконують роль підсилювальної частки, то між ними і вставними конструкціями кома не ставиться.

Порівняйте

І (частка) **може**,
пройде час, і ми
станемо друзями.

Ти подорослішаєш
і (едн. спол.),
може, усе зрозумієш.

Якщо вставне слово стоїть після сполучника *а*, то між сполучником і вставним словом кома може ставитись і не ставитись: *Я хочу цього досягти, а отже, досягну. Ми не коримося долі, а, навпаки, самі її будуємо.*

Якщо вставне слово стоїть після однорідних членів перед узагальнювальним словом, то перед вставним словом ставиться тире, а після нього — кома: *Усі відчули і захоплення, і подив, і радість — словом, цілий спектр почуттів.*

Між двома вставними словами, що стоять поряд, ставиться кома: **Правда, може, я сам-таки у цьому винен** (О. Гончар).

Вставні речення на письмі залежно від інтонації відокремлюються з обох боків комами або тире: *Сковорода, як він писав, ціле своє життя піклувався про духовний хліб* (Вас. Шевчук). *На останній олімпіаді учні цієї молоді вчительки — уявіть собі — зайняли призові місця.*

1. Спишіть уривок з гуморески Остапа Вишні, вставляючи пропущені розділові знаки.

Подорожні враження

Традиційно почнемо. Як і всякий порядний «власний кореспондент».

Різниця тільки та, що всякий «власний» пише свої подорожні враження за два приблизно тижні до від'їзду, а я не встиг, і от доводиться писати, приїхавши вже на місце.

Я мабуть мину, як я до вокзалу їхав. По-перше це для вас не дуже цікаво а по-друге я не їхав, а йшов, пильно придивляючись, щоб по дорозі хто не хапнув з таратайки клунки з речами. Отже за той час враження не було ніякісінького, крім «клунка». А далі вже пішли й враження.

Чимале враження безперечно справили на мене два грізних запитання молодиці, що стояла на східцях у вагоні.

Перше питання — це: куди я пру, а друге: чи не повилазили мені очі?

2. Якого спілкування чекаєте ви від учасників дорожнього руху, працівників залізниць, аеропортів? Чи впливає це на ваш настрій, враження?
3. Складіть діалог «У транспорті» (7–9 реплік), використавши вставні конструкції, що виражають увічливість.

і пЕнЗЛєМ, і слОвОМ

1. Розгляньте репродукцію картини. Прочитайте текст, у якому висловлено враження про виставку картин.

А. Чебикін. «Птахи». 1999

Виставка українського графіка Андрія Чебикіна викликала великий інтерес. Поза сумнівом, художник — неординарно світла постать. Таке і його мистецтво: воно близьке й зрозуміле кожному. Графіка А. Чебикіна напрочуд елегантна. Лінія його бездоганна, пружна й ніжна, лагідна й нестримна, а контур ніби спалахує чарівним сяйвом. Звідси виріс, на думку мистецтвознавців, його «вогнистий стиль», якому властива природна розкутість. Картини, представлені в експозиції, вирізняються бездоганим смаком (так стверджують відвідувачі виставки). Смак художника в усьому — жестах, миттєвих доторках пера чи пензля, поглядах його героїнь, їхньому мовчанні, беззахисній ніжності і, врешті, незбагненній красі руху. Картини Андрія Чебикіна не відпускають, примушують знову і знову повертатися до них, викликають відчуття причетності до утвердження Краси та Щастя.

2. Випишіть речення зі вставними словами, словосполученнями, реченнями. Яку роль відіграють вони в реченнях?
3. Напишіть міні-твір за картиною А. Чебикіна «Птахи». Уживайте речення зі вставними словами, словосполученнями, реченнями.

329.

1. Спишіть, додавши вставні слова, сполуки, словосполучення, речення, що виражають оцінку повідомлення.

Навіть при обмеженому знанні іноземної мови, потрапивши за кордон, ви не повинні боятися розмовляти нею. **Треба якомога більше говорити, говорити в поїзді, автобусі, у ресторані, на пляжі — словом, скрізь.** Не варто соромитися, що ви говорите не зовсім правильно, що вам бракує слів. Співрозмовники вам допоможуть. Так з кожним днем ви говоритимете дедалі краще. Якщо в даний момент ви забули якийсь слово або просто його не знаєте, вдавайтесь до описів. **Наприклад, вам треба сказати: «Я запізнився на поїзд». Але, на жаль, ви забули слово «запізнився».** Надайте своєму повідомленню описового характеру: «Я прийшов на вокзал, але поїзда вже не було» (За І. Томаном).

2. Поясніть уживання розділових знаків у виділених реченнях при вставних словах і сполуках слів.

330.

1. Спишіть, виділивши вставні конструкції.

1. Жди може ж таки ми вийдемо? 2. Це мабуть простір та відкритість степів дає нам оце відчуття — що йдемо планетою. 3. Мабуть син рибальський. 4. Грудьми ставали на оборону Дніпрогесу, тримали рубежі, які здавалося нічим уже втримати не можна було. 5. Здавалося вони й самі випромінювали світло

своїми жовтогарячими коронами, і може тому навкруги було якось особливо ясно, чарівно й святково, мов у заповіднику сонця. 6. Тут навіть повітря здавалося несло в собі золотисті відтінки. 7. Йому здавалося, що в юності він мріяв саме про неї, і ось тепер, хоч запізно нарешті зустрів, відшукав її. 8. Здається цей шматок сонячної дійсності вихоплений уже десь із майбутнього, як узирець того, що буде колись на землі. 9. У садках білють хати дивної краси. Для щасливого літа видно білилися (З тв. О. Гончара).

2. Виберіть правильний варіант закінчення поданого речення.

Слово *здавалося* виступає головним членом у реченні під номером:

- а) 5; б) 4; в) 6; г) 7.

із Бабусиної Скрині і не тільки

331.

1. Прочитайте текст, розподіливши між собою репліки діалогу.

Ложка дьогтю в бочці меду — щось невелике, що псує якусь справу.

Дмитро. Я був сьогодні на пасіці в діда Валерія і, уявляєте, бачив справжній бджолиний рій.

Бабуся. Це ж небезпечно, коли вилітає рій. Чого доброго, меду бджола дасть.

Яся. Так бджолі, мабуть, дякувати треба, що вона дасть меду?

Дмитро. Тобі, бач, ніколи бджола меду не давала, тому й кажеш так.

Яся. Я, справді, мед би й ложкою їла... А чому ти не хочеш?

Дмитро. Бо не хочу, щоб мене бджола вжала.

Бабуся. Ви так ніби граєтесь висловами, де є слово *мед*, а українська мова, як бачите, дуже багата на «медові» усталені звороти.

Яся. Здається, найчастіше кажуть про **ложку дьогтю в бочці меду**.

Дмитро. Це не дуже приємно, коли тобі пропонують таку «страву».

Бабуся. А якщо медом по губах?

Яся. То це, звичайно, приємно.

Дмитро. Ага, мабуть, не завжди приємно.

Бабуся. Ти правильно підмітив. Коли хтось про своє відчуття каже: «Мені це як медом по губах»,

тобто приємно, то це одна річ, а коли згадують про мед так: «Каже (говорить) з медом і маком», то мають на увазі нещирість, улесливість людини.

Яся. Кажуть ще: «Летять як мухи на мед».

Дмитро. Мед дуже приваблює мух.

Бабуся. Напевно, не дуже добре почуває себе той, хто потрапив у скрутне становище, власне кажучи, *влип (чи влипла), як муха в мед.*

Яся. Очевидно, буває життя як у меду — у достатках, у розкошах, і буває не з медом, коли нелегко комусь живеться.

Дмитро. Це вже як хто сприймає. По-різному люди оцінюють своє життя, справді, з якого боку подивитися на нього.

Бабуся. Якщо комусь не з медом, то не варто падати духом, не варто засмучуватись, бо коли немає бочки меду, то й не буде ложки дьогтю.

2. Випишіть із тексту вставні слова і словосполучення, зазначивши, якого значення вони надають висловлюванням.
3. Поясніть значення фразеологізмів *як мед, то й ложкою; передати куті меду*. Складіть і запишіть із ними речення.

332.

1. Прочитайте. Запишіть тематичні речення. Складіть план і перекажіть за ним текст, використавши вставні конструкції *наприклад, на жаль, по-перше, по-друге, по-третє, з одного боку, з другого боку, передусім, отже, таким чином.*

Сміття загрожує місту

Сміття великого міста — це тверда частина побутових відходів, що утворюється в житлових масивах. Це порожні консервні банки, пляшки, харчові відходи, обгортки, упаковки, битий посуд, зношений одяг і взуття, поламана побутова техніка, старі меблі. Підраховано, що кожен городянин за рік викидає близько 300 кг сміття.

Більшість побутових відходів не розкладаються в природі належним чином, а забруднюють довкілля. Є багато варіантів використання сміття для отримання енергії, компосту. Переробка скла, паперу, пластикових упаковок допомагає зберегти природні ресурси. Тонна переробленого паперу рятує 17 дерев. Пластикова пляшка виготовляється з нафти, газу чи вугілля, керамічний посуд — з глини. Нафта, газ, вугілля і глина — невідновні природні ресурси.

Замість спалювати, викидати й закопувати побутові відходи треба повторно використати їх, відповідно переробивши. Навіть

спалювати сміття можна з користю, отримуючи енергію та економлячи викопне паливо — газ і вугілля. Треба тільки кожному звернути увагу на дрібниці: сортувати сміття, здавати скляну тару в приймальні пункти, використовувати аркуші паперу з двох сторін, носити бутерброди до школи (на роботу) в бутербродниці, на вулиці кидати сміття в урни (*З посібника*).

2. Що виграє ваша родина, місто, народ, країна, якщо ви виконуватимете поради, наведені в цьому тексті? Складіть про це власне висловлювання, використовуючи вставні слова.

Деякі слова, сполуки слів:

- можуть бути тільки вставними;
- можуть бути вставними або членами речення залежно від контексту;
- ніколи не бувають вставними.

Лише вставні	Не бувають вставними	Вставні або ні залежно від контексту
Мабуть, по-перше, по-друге, щоправда, крім того, а втім, отже	Ніби, нібито, мовби, немовби, наче, неначе, усе-таки, адже, от, принаймні, навіть, тим часом, за традицією, буквально, якраз, особливо, саме, приблизно	Навпаки, звичайно, здається, нарешті, справді, може, правда, кажуть, зрештою, певно, виходить, безперечно, на щастя, на радість, на превеликий жаль

333.

Об'єднавшись у групи, складіть і запишіть речення зі словами *правда, може, здається, на радість, звичайно, навпаки, виходить, на превеликий жаль*, які можуть бути: а) вставними; б) членами речення. Зачитайте записані речення. Поясніть у них розділові знаки.

Крім вставних, речення може ускладнюватися **вставленими** конструкціями. Вставлені слова, словосполучення, речення передають додаткову інформацію, зауваження до основної думки: *Коли ми приходили з цирку, ми до ранку боролися (у цирку, значить, був чемпіон французької боротьби) (Остап Вишня)*.

У вставлених реченнях розділові знаки ставляться відповідно до загальних правил. Починаються вставлені речення з малої літери, у кінці крапка не ставиться, але може ставитися знак оклику або знак питання: *Написав невеликого дописа (не пам'ятаю вже про що!), поніс до редакції, де мого дописа і викинули в кошик (Остап Вишня)*.

Вставлені конструкції залежно від інтонації, з якою вони вимовляються, виділяються з обох боків комами, тире, комами і тире або дужками.

Розділові знаки в реченнях із вставленими конструкціями

Розділові знаки	Інтонація	Приклади
Коми з обох боків	Майже такий тон, що й в основному реченні	<i>Звали нашого діда, як я вже потім довідався, Семеном (О. Довженко).</i>
Дужки з обох боків	Понижений тон, пришвидшена вимова	<i>Ми познайомили наших читачів з кількома тільки Людьми (з великої літери), що ними пишається наша Батьківщина (Остап Вишня).</i>
Тире з обох боків	Підвищений тон, уповільнена вимова	<i>Такої постаті, таких очей, такої коси, такого голосу і такого погляду — от запрягаюся тобі! — ні в кого в світі не було. (Остап Вишня).</i>
Коми і тире з обох боків	Понижений тон	<i>І скрізь, скрізь поміж очеретами річок наших, — невеликих і великих, — є обов'язково «біле» озеро і обов'язково «комишувате» (Остап Вишня).</i>

334. 1. Прочитайте речення із вставленими конструкціями, правильно їх інтонуючи.

1. І вже, дивись, за кілька днів (ніби не стоять безхмарні сонячні дні!) листя на деревах починає жолобитися, наче скорчилося від мук, наче йому раптово захворіли легені, і воно не має чим дихнути (*Є. Гуцало*). 2. Сьогодні, кров з носа, кукурудзу треба закінчити (*Остап Вишня*). 3. Привезли зі свого села гілку полину, поклали її в книжку між сторінками, а потім — узимку, випадково — натрапили (*Є. Гуцало*). 4. І ніхто, ніхто (хіба що тільки час) не в змозі розвіяти цю тугу (*М. Стельмах*). 5. Десь у далечі — чи то в кінці села, чи то в полі, чи на сіножатях, чи біля річки — тихо оживає сумовита пісня, росте, міцніє, набирається сили, полум'яніє (*Ю. Збанацький*).

2. Попрацюйте в парах. Складіть і запишіть чотири речення зі вставленими конструкціями. Продикуйте складені речення своєму напарникові. Порівняйте розділові знаки.

Прочитайте. Випишіть речення із вставними та вставленими конструкціями. Поясніть, як вони виділяються на письмі. З'ясуйте значення фразеологізму *ні тобі лялечки*.

Погожі дні можна, здається, перелічити на пальцях. А то раптом — після обложних дощів, після дражливого холоду — народжується, наче в купелі, лагідний ранок. Ні тобі вітру, ні тобі лялечки в блакиті. Повнісінький безрух у повітрі, і, либонь, такий самий мирний безрух западає в душі. Чисті високості небесних хоромів такі неоглядні, що думці не завжди вистачає снаги вільно полинути в манливе безмежжя.

І зненацька ти помічаєш безліч кольорів, які за всі ці похмурі дні непомітно надбала природа, щоб тепер, дивуючи, уразити в саме серце. Ще, здається, зовсім недавно така одноманітно зелена й буйна, дужа й життєрадісна її плоть нині вже позначена першими прикметами згорання, згасання, умирання. Але вони, ці прикмети, — навпаки! — видаються за владною й непереборною інерцією якимись потужними прикметами здоров'я і сили могутньої плоти природи, яка продовжує існувати з бездумною величчю, із відчайдушною безтурботністю (За Є. Гуцалом).

Якщо уявити поєднання слів у реченні як суцільну лінію, то вставлені словосполучення й речення ніби роблять цю лінію наповненою, об'ємнішою. Вона містить більше інформації. Вставлені словосполучення, речення ущільнюють зміст речення і дозволяють передати складнішу думку.

Для текстів, що належать до різних стилів, характерні певні типи вставлених словосполучень і речень. У наукових і ділових текстах вставленими найчастіше бувають називання дат, кількісні характеристики, у публіцистичних — принагідні оцінки, коментарі до висловленої думки. Наприклад: 1. Слово «байдужість» має свою історію в українській мові. Коли воно з'явилося (**десь між 1860–1870 рр.**), на нього почалися нападки. 2. Фонетикою (**від грецького слова, що означає «звуковий»**) називають звуковий склад мови і розділ мовознавства. 3. На наш погляд, у творчості Олени Теліги (**можливо, більше, ніж у будь-якої іншої української поетеси**) помітна справжня, прекрасна жіночість.

Широко вживаються вставлені словосполучення й речення в художньому стилі. Вони виявляють особливості індивідуальних інтонацій, авторських оцінок, наприклад, часто використовував названі конструкції з метою гумористичного, сатиричного ставлення до повідомленого В. Самійленко: 1. У таких країнах і в такі епохи тільки об-

рані особи (**а хто їх обирає — невідомо**) мають змогу кивати пальцем. Але скоро одна з таких осіб кивне пальцем, то вся остання людність починає швиденько кивати п'ятами. 2. Маючи такі почуття — **як бачите, добрі й хвали гідні**, — я заходився пильно думати... 3. «Дозвольте вам подякувати, куме», — сказав я (**мені здалось чомусь, що кожний співробітник газети, незалежно від її напрямку, повинен мати кумів між офіційними особами і що в наш час це дуже корисно**).

336.

1. Прочитайте віршовані строфи М. Рильського із вставленими конструкціями. Чи відчуваєте ви в інтонаціях віршів роздуми, настрої мудрого, доброзичливого оповідача?

1. Десь, на краю села, лісок маленький ріс,
А володіли ним два небагаті брати
(Щось наче казкою війнуло в тишині,
А може, казка та приснилася мені).

2. Тут якраз
Я пригадати буду радий,
Як ми (то був веселий час!)
Ліпили з снігу барикади.

2. Поясніть уживання розділових знаків при вставлених конструкціях.

337.

1. Спишіть, вставивши замість позначок ♦ пропущені вставлені конструкції з довідки.

Тисяча дев'яності роки...

Перше десятиліття двадцятого століття...

Спогади... Он воно як!

А колись, — ♦, — і ми були молоді!

І було це саме тоді, як минало перше десятиліття двадцятого століття.

Повірте мені, що у нас, ♦, частенько траплялося так, що нам увечері не було чого їсти. І от коли нам потрапляло до рук двадцять копійок, одразу дилема: чи ковбаси купити, чи квиток у театр Садовського? Перевагу завжди мав театр.

...Ми любили театр по-справжньому!

У ті часи я вперше побачив на сцені літнього театру в Києві Ганну Петрівну Затиркевич-Карпинську.

Описати, як грала Г. П. Затиркевич-Карпинська роль Риндички в п'єсі Кропивницького, не можна. Не можна, мабуть, знайти такі слова, щоб визначити ними ті найтонші фарби, — ♦? — невеличкі

риски, рухи, натяки й напівнатяки, тони й напівтони, барви й барвенята, якими пронизувала, якими мережила й вишивала Затиркевичка (♦) роль баби Риндички (*За Остапом Вишнею*).

Довідка: *так ми її, люблячи, прозвали; та де фарби; я вам говорю це цілком серйозно; у мене і в моїх тодішніх товаришів.*

2. Чи любите ви театр? Часто відвідуєте? Як, на вашу думку, театр впливає на людину? Чи виховує, змінює він глядача? Відповіді запишіть, використовуючи речення із вставними і вставленими конструкціями.

338.

Спишіть, виділивши вставлені та вставні конструкції.

1. І вже то той, то інший свіжий журнал нечитаним перебирається на горище ат, нехай пізніше, то одна, то друга книжечка нечитаною осідає в шафі надолужу колись, колись! 2. Відвертість — одна з найцінніших за моїми уявленнями людських рис. 3. Передав може куті меду? 4. Намалював ти правда непогано, але... шукаємо до чого б причепитися, чому на зарядку спізнився? 5. Може й не завжди ох, далеко не завжди! щастить знайти правильне слово... (*З тв. С. Павленка*).

Запам'ятайте слова з подвійним наголосом:

алфа́віт	за́вжді
ба́йдуже	за́головак
бе́звіхі́дь	зада́рма
бе́скі́д	заі́ржаві́лий
весня́ний	зокси́ма
вінагоро́да	комба́йне́р
вітчизня́ний	кори́стува́ння
глибо́ко	межі́гір'я
га́зда	пе́рві́сний
доповідáч	шкере́берть
жа́ді́бний	щі́ліна
жовті́зна	

339.

Спишіть, замінивши вставні компоненти синонімічними.

У взуттєвому магазині:

— Скажіть, будь ласка, у вашому відділі є крокодилячі чобітки?

— Звісно, є. Який розмір у вашого крокодила?

340.

Запишіть, знявши ризик і розкривши дужки.

(З, с)плило, тече по/волі, ор(е, и)гінальність, сам/таки, само/ці(лю, л'ю), слово/сполуче(н, нн)я, корис(н, тн)ої, з/рідка, от/же, по/перше, на/решті, мабу(д, т)ь, на/жаль, до/речі, коротше кажуч(и, і), бе(з, с)перечно, т(е, и)ре, аеро/порт, де/далі краще, вла(с, ст)ний кор(е, и)спондент, чи/мале враже(нн, н)я, ні/хто, (вв, в)ічливість, наві(д, т)ь, як(у, о)мога більше, р(е, и)сторан, жовто/гарячий, смі(тт, т)я, (з, с)нош(е, и)не взуття, вугі(лл, л)я, без/печно, к(е, и)рамічний посуд, все/таки, ад/же, л(е, и)бонь, францу(ськ, зьк)а, не/велика річка, бе(з, с)турботливіс(тт, т)ю, вели(чч, ч)ю, сіно/жаті, Га(нн, н)а Петр(і, о)вна.

Узагальнення до теми

**«РЕЧЕННЯ ЗІ ЗВЕРТАННЯМИ,
ВСТАВНИМИ СЛОВАМИ
(СЛОВОСПОЛУЧЕННЯМИ, РЕЧЕННЯМИ)»**

Звертання називає особу чи предмет, до яких звертається мовець.

Про вживання розділових знаків у реченнях зі звертаннями див. с. 186–187.

Вставні слова, сполуки слів, словосполучення, речення виражають ставлення мовця до повідомлюваного.

Про вживання розділових знаків у реченнях зі вставними конструкціями див. с. 193.

Вставлені конструкції подають додаткову інформацію, заваження до основної думки, висловленої в реченні.

Про вживання розділових знаків у реченнях зі вставленими конструкціями див. с. 199.

Звертання, вставні та вставлені конструкції не є членами речення.

Вставні слова, словосполучення й речення можуть стояти на початку, у середині, у кінці речення. Місце вставлених конструкцій — у середині речення.

341. Знайдіть правильну відповідь.

1. У яких реченнях є звертання?
  - а) Мріє, наче сніг здалека, ночі літньої блакить (*Д. Павличко*).
  - б) Заходь-заходь, малий листочку з клена (*С. Павленко*).
  - в) Батько і мати... У долі дитячій треба, щоб кривди між них не було (*В. Крищенко*).
  - г) О земле-мати! В сонячній добі вітаю я пробудження в тобі (*Т. Коломієць*).
2. У яких реченнях використано поширені звертання?
  - а) Україно тернова, свята і висока, не зів'януть твої корогви золоті (*Т. Севернюк*).
  - б) Чуєш, мамо, горлиця мені знову нагадала пісню колицкову (*М. Ткач*).
  - в) Молодий, будь вічно молодим! (*Л. Первомайський*).
  - г) Широкий Дніпре мій, з тобою в розлуці (*А. Малишко*).
3. Яке речення ускладнене однорідними звертаннями?
  - а) За все тобі спасибі, низький уклін, о земле, наш уклін (*І. Гончаренко*).
  - б) О поле, й дорога, і річка, й узлісся зелене! Ви в серці у мене (*Л. Первомайський*).
  - в) Добрий день, дівчата синьоокі у хустинках білих з полотна (*М. Гірник*).
  - г) Будь славен, день багатого врожаю! Прозоре небо, підіймайся вище! (*А. Малишко*).
4. Які речення ускладнені вставними словами?
  - а) Така прекрасна була та пісня, що, здавалося, і листочки на тополі перестали шелестіти, прислухаючись до материнського співу (*І. Цюпа*).
  - б) Чистота — це, звичайно, правильно, але треба ж квітці колись і запилитись! (*С. Павленко*).
  - в) Ясноокі хлоп'ята, вам легко усе далось! Вам на цілому світі здається усе ясным! (*В. Коротич*).
  - г) Ці вихідні пройшли якось звичайно, буденно (*З газети*).
5. Усі слова і сполуки слів, що можуть бути використані в реченні як вставні для вираження почуттів, наведені в рядку:
  - а) безперечно, як водиться, очевидно, трапляється;
  - б) нарешті, отже, передусім, між іншим;
  - в) по-моєму, говорять, правда, як на лихо;
  - г) нарешті, нівроку, на щастя, на жаль.

6. Для текстів офіційно-ділового стилю характерні вставлені конструкції, що:

- а) називають дати, кількісні характеристики;
- б) виявляють додаткову авторську оцінку висловленого;
- в) подають принагідні коментарі до висловленого;
- г) виявляють гумористичне, сатиричне ставлення до повідомлюваного.

342. 1. Спишіть, розставивши потрібні розділові знаки в реченнях зі звертаннями та вставними словами.

Щастя осіннього надвечір'я

(1) Проходив з доньками біля ставу — поверталися з дитсадка. (2) Раптом перед нашими очима знялися в повітря важкі свійські гуси. (3) Видно і в їхній крові озвався поклик далеких предків, бо зробили над нами аж три великих кола. (4) Та так уже тоскно кричали... (5) Врешті посідали. (6) Хто на траву, хто на дорогу, хто на воду... (7) — Вони ще полетять? — мовила меншенька. (8) — Ні, не полетять, — заперечив зі смутком, — вони стомилися. (9) — В них тату крилонька зомліли, так? — докинула й старшенька словами пісні про лелеченьок. (10) — Так доню так. (11) ...А надвечір'я було тепле й лагідне. (12) І настрої був по-осінньому щемний. (13) Ішли ми далі, і здавалося йшло з нами поруч тихе та добре щастя. (14) Щастя світлого дитинства, щастя пісенної нашої мови. (15) Щастя осіннього надвечір'я (С. Павленко).

2. Дайте відповіді на запитання.

1. У яких реченнях ужито вставні слова:
  - а) 2, 3;
  - б) 5, 13;
  - в) 3, 13;
  - г) 3, 5?
2. У яких реченнях ужито звертання:
  - а) 8, 9;
  - б) 7, 10;
  - в) 9, 10;
  - г) 8, 10?
3. Вставні слова, ужиті в тексті, виражають:
  - а) почуття;
  - б) оцінку повідомлення;
  - в) зв'язок і порядок викладу;
  - г) джерело повідомлення.

343. 1. Прочитайте. Знайдіть вставні та вставлені конструкції. Визначте, яку роль вони виконують у реченнях.

Мене вабило живе життя — хоч де воно і в чому, я не знав. Думав, що — принаймні почасти — у літературній критиці. Не скажу, що три (власне, майже чотири) роки в аспірантурі нічого не дали або що це були роки тільки внутрішнього дискомфорту. Ні, було багато прочитано і, як тепер кажуть, «напрацьовано»; були театри й концерти, були друзі, було спілкування з різними людьми, від яких годилося чогось навчитися (І. Дзюба).

2. Складіть і запишіть твір-роздум «Як ми вибираємо свою життєву дорогу?». Використайте речення, ускладнені звертаннями і вставними та вставленими конструкціями.

344. 1. Розгадайте кросворд. Запишіть слова-розгадки.

1. Вставне слово, синонімами якого є слова *якраз, саме*; уживається для уточнення чого-небудь.

2. Прислівник; у значенні вставного слова вживається для підтвердження достовірності висловлювання; відповідає за значенням слову *дійсно*.

3. Розділовий знак, що вживається для відокремлення вставних речень (такий знак використовується також в азбуці Морзе).

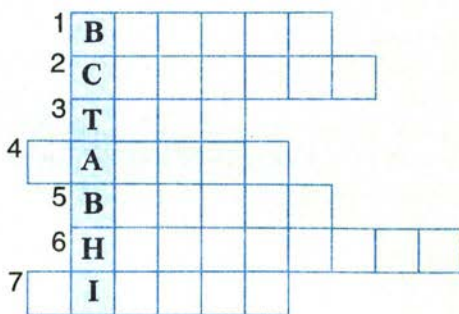
4. Вставне слово; уживається для вираження невпевненості в тому, про що йдеться в реченні; синонім цього слова — *очевидно*.

5. Прислівник; як вставне слово вживається в значенні, близькому до *напевно, очевидно*.

6. Вставне слово; уживається для переліку, уточнення, пояснення слова в реченні, для ілюстрації попереднього викладу.

7. Частка, яка ніколи не може бути вставним словом, а отже, не виділяється комами; уживається для вираження неповної вірогідності, сумніву, непевності щодо висловленого в реченні.

2. Які розділові знаки, що вживаються для виділення вставних конструкцій, не зашифровані в кросворді?

§ 30. Поняття про відокремлені другорядні члени та уточнювальні члени речення. Розділові знаки при уточнювальних членах

3
ЗАПАМ'ЯТАЙМО

Відокремлення — це змістова та інтонаційне виділення другорядних членів речення порівняно з іншими другорядними членами.

На письмі відокремлені члени речення виділяються з двох боків комами, рідше — тире.

Відокремленими бувають:

1. Означення узгоджене	<i>Сніг, блискучий та легкий, здається, падає на серце прямо (М. Рильський).</i>
Означення неузгоджене	<i>Одна із жвавих дівчат, з гострими плечиками, захоплено дивилася на Дніпро.</i>
Означення-прикладка	<i>Надто вже тонке воно, серце, й тендітне... (С. Павленко).</i>
2. Обставина	<i>А напровесні ріка широко розливається, затоплюючи луги, підступаючи до самісіньких околиць (Є. Гуцало).</i>
3. Додаток	<i>Крім знання, тут потрібна інтуїція, дар передбачення, дар ясновидця (О. Гончар).</i>

345.

1. Прочитайте, правильно інтонуючи виділені відокремлені члени речення (прикладку та узгоджені означення).

Ми мовчимо — **поезія і я**.

Ми одна одній дивимось у вічі.

Вона не знає, як моє ім'я, —

Мене немає в нашому сторіччі.

Я не зійшла, **посіяна в бетон**.

Не піднялась, **морозами пририта**.

Я недоцільна — наче камертон

У кулаці кошлатого бандита.

Л. Костенко

2. Напишіть міні-твір на тему «Значення поезії в моєму житті». Використовуйте відокремлені члени речення.

346.

Спишіть, підкресліть відокремлені обставини.

1. Приходячи в світ, ранок гасить вогні електричні й засвічує сонце. 2. А час, регочучи, над нами проліта, увесь він невмолимо невловимий. 3. Цілував дівчисько сніг, ошалівши від кохання. 4. Ватаги вітрів, натовмившись у бурі, примчали в село відпочити (3 тв. С. Павленка).

347.

1. Прочитайте. Випишіть речення з відокремленими членами. Відокремлені члени відповідно підкресліть.

Чаювання як священнодійство

Китайці привезли чай з Індії в I тис. до н. е. і зробили чайну церемонію священним ритуалом. Китайські ченці полегшували виснажливий процес духовного зосередження питтям зеленого чаю, вважаючи, що саме чаювання вже є своєрідною медитацією, тобто спогляданням світу, природи і себе.

Принципи чайної церемонії — гармонія, шанобливість, чистота й тиша-спокій. Гості чайної кімнати поринали у високі роздуми, гостро відчуваючи магічність усього, що відбувалося. Вогнище, казанок води над ним, скринька із зеленим чаєм, чашка, дерев'яна ложка, бамбуковий вінчик становили єдиний художній ансамбль і своєю природною красою викликали в кожного різні асоціації. Неголосні розмови на тему, цікаву для всіх присутніх, гармоніювали з розсіяним світлом, простота — з піднесеністю, смак чаю — з атмосферою духовності. Учасник дійства відчував себе часткою Всесвіту. Він розумів, що, крім нього, зараз очищається від бруду і марнотних думок кожний присутній (3 посібника).

2. А що для вас є священнодійством? Наприклад, для авторів цього підручника — випікання великодньої паски.
3. Розгляньте фотографію на с. 207. Уявіть ситуацію, що зображені на фото діти зібралися для чаювання. Про які традиції свого краю вони могли б розповісти? Складіть міні-твір на цю тему, використавши відокремлені члени речення.

Уточнювальними називаються члени речення, які конкретизують чи пояснюють значення попереднього головного чи другорядного члена. Уточнювальний член є тим самим членом речення, що й уточнений: У долині (де?), на виднокрузі (де саме?), сіріло щось широкою смугою і розливалось у п'ятмі (М. Коцюбинський).

Вимовляються уточнювальні члени з видільною, уточнювальною інтонацією і на письмі відокремлюються з обох боків комами, рідше — тире.

Уточнюватися може будь-який член речення, але найчастіше — обставини місця і часу.

348.

Спишіть. Підкресліть уточнювальні члени. Поставте до них питання.

1. Рано, разом з сонцем, прокинулась і Харитя (М. Коцюбинський).
2. А згадайте класиків, майже у віці юнацьким, ще десь до років тридцяти, уже ставали вони і романістами, і творцями видатних кінопоем, і авторами безсмертних симфоній (О. Гончар).
3. Темніє схід, а там, на заході, кривавий слід лишило сонце (М. Рильський).
4. Колишня алея стала вже лабіринтом старого дерева, під котрим росла зелена трава, рівна й гладенька (Іван Нечуй-Левицький).

із Бабусиної Скрині і не тільки

349.

1. Прочитайте текст, розподіливши між собою репліки діалогу.

Канути в Лету — назавжди зникнути, перейти в забуття.

Яся. Ми читали поему Тараса Шевченка «Неофіти». Там згадується річка Лета.

Дмитро. Насправді ця річка тече в підземному царстві померлих. Володар цього царства — похмурий Аїд, брат усемогутнього Зевса.

Бабуся. Ти добре, Дмитрику, знаєш грецьку міфологію. Назва річки Лета згадується і в «Енеїді».

Загалом до цього міфологічного образу часто зверталися письменники минулих століть. Бо він означав уже не просто річку в царстві померлих. Лета — це символ забуття.

Яся. І чому раптом назва річки стала символом забуття?

Дмитро. Бо коли душі померлих пили з тієї річки воду, вони забували своє земне життя.

Бабуся. Правильно, Дмитрику. Вам же відомий вислів *ріка життя*? Життя тече, плине, як ріка. Але в підземному царстві ріка Лета ніби зупиняє земне життя. Мені пригадується один смішний випадок часів мого студентства. Ми порівнювали оригінал і переклад поеми Пушкіна «Євгеній Онегін». Там є такі рядки: «І память юного поета поглотит медленная Лета». Один з читачів сприйняв вислів *медленная Лета* як *повільне літо*.

Дмитро. Він не знав про Лету-річку.

Бабуся. А в знаменитому перекладі Максима Рильського це місце звучить так поетично: «**І пам'ять юного поета поглине тиховода Лета**». Правда, чудово?

Яся. Мені дуже сподобалось, особливо — *тиховода Лета*...

Бабуся. Сліди давніх міфологічних уявлень про існування річки Лети помітні й у медичних термінах. Ви ж упізнаєте назву річки Лета в слові *летальний*, тобто у вислові *летальний кінець*, що означає «смерть»?

Дмитро. Можна пізнати, якщо ввімкнути комп'ютерну лінгвістичну програму, вона зв'язок встановить.

Яся. Навряд чи звичайні мовці, не фахівці, пов'язують медичний термін *летальний кінець* з Летою.

Дмитро. Та й вислів **канути в Лету** не вживають лікарі у своїй професійній мові...

Бабуся. Проте люди освічені, носії літературної мови, ерудити знають і, за бажанням, використовують його, коли треба передати зміст: щось забулося, назавжди відійшло, зникло. Іншими словами кажучи, **кануло в Лету**.

2. Випишіть речення з відокремленими членами. Поясніть уживання розділових знаків у виписаних реченнях.

350. 1. Прочитайте. Випишіть речення з уточнювальними членами.

Оголошення

15 грудня, у середу, о 19⁰⁰ відбудуться загальні збори колективу. Запрошуються всі, крім працівників другої зміни.

Порядок денний

1. Затвердження річного плану.
2. Довибори профспілкового комітету.
3. Різне.

2. Складіть і запишіть оголошення, використовуючи речення з уточнювальними членами.

Розділові знаки при уточнювальних членах

1. Означення, що уточнюють попередні означення, відокремлюються комами або тире: *Від білих, наче обшитих перкалем, стовбурів на галявині світло й урочисто (С. Хаврусь).*

2. Обставини (місця, часу тощо), виражені прислівниками чи іменниками з прийменниками, виділяються комами, якщо вони уточнюють чи обмежують попередні обставини: *А там, з-за Круглого і Довгого борів, виглядає урочище Ламане (С. Хаврусь).*

Примітка. Якщо немає уточнювальної інтонації, обставини комами не відокремлюються: *Там далеко за горами смужкою блищить Дніпро (Іван Нечуй-Левицький).*

3. Уточнювальні члени можуть приєднуватися за допомогою слів *тобто, цебто, а саме, навіть, особливо, у тому числі, і притому, та й взагалі, або, чи*: *Фразеологізми, або стійкі вислови, вивчає фразеологія.*

Примітка. Треба розрізняти пояснювальні та розділові сполучники *або, чи*.

Порівняймо

Поява неологізмів, або нових слів, пов'язана з розвитком суспільства (сполучник або приєднує уточнювальний член речення — додаток).

Прикметники в реченні найчастіше виконують роль означення або іменної частини складеного присудка (сполучник або виконує роль розділового сполучника).

351. Спишіть, відокремлюючи уточнювальні члени речення.

1. Орфографічний словник — це реєстр, який відповідає основному закону написання слів та правилам тобто «Правопису».
2. Слово має лексичне значення тобто щось означає.
3. Часткові або неповні омоніми поділяються на: омофони, омоформи, омографи.
4. Восени а саме у кінці жовтня українці святкували весілля.
5. Терміни чи спеціальні слова вживаються для точного найменування певного наукового поняття.

352. Прочитайте речення, дотримуючись правильної інтонації. Поясніть уживання розділових знаків. Чи відрізняються ці речення за змістом?

Ми зустрілися в саду під старою яблунею.
Ми зустрілися в саду, під старою яблунею.

353. Об'єднавшись у дві групи, складіть і запишіть по 7 речень: перша група — з розділовими сполучниками *або, чи*; друга група — з пояснювальними сполучниками *або, чи*. Поясніть уживання розділових знаків у записаних реченнях.

354. Спишіть, підкресліть уточнювальні члени. Поясніть розділові знаки в реченнях з уточнювальними членами.

1. Тут, перед хатою, де я колись ходив, зацвів для матері осінній пізній сонях. 2. Тому хан так і притих, не ворухився, чекав, що скажуть. 3. А поруч, перед очима і під ногами, палахкотіли снігові горби. 4. Удосвіта, ще ледь сіріло, на рівний відкритий дах білого з ракушняка будинку піднявся капітан охорони... (З *тв. М. Вінграновського*).

355. 1. Прочитайте. Поясніть уживання розділових знаків у реченнях з уточнювальними членами.

Персоніфікація, або уособлення, є тропом, який побудований на перенесенні ознак і властивостей людини на неживі предмети, явища природи. Найчастіше вживається в поезії.

Цей ліс живий. У нього добрі очі.
Шумлять вітри у нього в голові,
Старезні пні, кошлаті поторочі,
Літопис тиші пишуть у траві.

Л. Костенко

2. Випишіть речення з прикладкою. Поміркуйте, яка роль прикладки у створенні художнього образу.

356. Спишіть, вставивши з довідки замість крапок уточнювальні члени речення.

Тут, ... , збиралася восени сила-силенна птахів. Вони тут востаннє паслися і відпочивали перед тим, як пуститися в далекі мандри, ... Годі, ..., майже в кожній хаті жили перепели. Тепер птахи знову поверталися з-за моря.

Зої хотілося б сісти за кермо, натиснути педалі і рушити в степ, ... (За *О. Гончаром*).

Довідка: у вирій, у відкритім південнім степу, у світлі весняні простори, восени.

357.

Спишіть, підкресліть означення. Визначте їхній тип (узгоджене чи неузгоджене).

Інженерна майстерність давніх єгиптян не викликає жодних сумнівів. Це підтверджують великі піраміди, складені з тисяч не-підйомних кам'яних блоків та плит. Їхні врівноважені масштаби, пропорційність, конструкторська бездоганність свідчать про неабиякий рівень знань з математики.

Тисячолітня практика муміфікації відкрила єгиптянам багато таємниць людського організму, що заклало основи класичної анатомії.

Розписи храму в Ком-Омбо зберегли зображення хірургічних інструментів давньоєгипетського лікаря, які практично не відрізняються від сучасних. Єгиптянам належить і честь створення першої лікарської етики: після обов'язкового огляду хворого, встановлення діагнозу, визначення методу лікування лікар мав гарантувати одужання чи відкрито визнати свою неспроможність зробити це (За В. Грищенко).

Повторюємо орфографію

358.

Запишіть, знявши ризик і розкривши дужки.

Відокремле(нн, н)і члени, уто(чнь, чн)ювальні члени, не/узгоджене означення, т(е, и)ндітне, інту(і, ї)ція, ясно/видець, мовч(е, и)мо, б(е, и)тон, р(е, и)гочучи, не/вмолимо не/вловимий час, с(в'я, вя)ще(н, нн)о/дієство, в(и, е)снажл(и, е)вий, частка (в, В)се/світу, ц(е, и)р(е, и)монія, на видно/крузі, будь/який, кіно/поема, бе(з, с)смертний, с(е, и)мфонія, лаб(і, и)р(і, и)нт, пр(и, е)сутні, по/передні, не(о, а)логізми, ро(з, с)іняним.

§ 31. Відокремлені означення (узгоджені, неузгоджені)

1. Який другорядний член речення називається означенням?
2. Яке означення називається узгодженим?
3. Чим виражені узгоджені означення?
4. У чому різниця між узгодженим і неузгодженим означенням?
5. Чим виражені неузгоджені означення?

Відповіді на поставлені запитання проілюструйте прикладами.

Спишіть, підкресліть відокремлені узгоджені означення. Поясніть умови відокремлення.

1. Річки, схованої в берегах, ще не було видно, але вона вже відчувалася за свіжістю й прохолодою, якою потягло від неї.
 2. Сонце мало ось-ось зійти, воно вже розросталося червоним кущем у верхів'ї річки, і течія, повита низькими білястими серпанками пари, уся спалахнула.
 3. Біля підніжжя маяка біліє на піщаному пагорку всього один-однісінький будинок, новий, капітальний.
 4. Гнаний вітром, вогонь наступав із недалекого узвишся кривулястою довжелезною лавою. Там, де вона прокотилася, залягла глибинна тьма, чорна пустеля згарища, зрідка покраплена жевріючими цятками.
 5. Поки що горіло скомбайноване поле, палахкотіла солома, але копи були недалеко. Сотні їх, снопастих, важких, покірних, стояли на схилі, уже освітлені блиском заграви, уже овіяні жаркими струмами розігрітого повітря.
 6. Уночі я прокинувся, розбуджений якимось тривожним шумом.
 7. Далі сріблиться потічок, теплий, прозорий, висвітлений до дна (За О. Гончаром).

Узгоджені означення відокремлюються

<p>1. Якщо означення виражене дієприкметниковим чи прикметниковим зворотом і стоїть після означуваного слова</p>	<p><i>Той чорно-білий малюнок, створений сонцем та хмарою, сяє, промениться... (Є. Гуцало).</i> <i>Проблиски світла, спочатку такі бліді й тихі, чимдалі розросталися (М. Коцюбинський).</i></p>
<p>2. Якщо два чи більше непоширених означень стоять після означуваного слова, перед яким уже є узгоджене означення</p>	<p><i>На високих місцях поріс, як джунглі, сивий полин і п'янив повітря гіркими пахощами, густими й задушливими (М. Коцюбинський).</i></p>
<p>3. Якщо означення стосується особового займенника</p>	<p><i>Це були останні квіти. Напівзасохлі, поруділі, вони все-таки були дорогими, як спомини про весну і літо (П. Кочура).</i></p>
<p>4. Якщо означення відділене від означуваного слова іншими членами речення</p>	<p><i>Угорі чисте, по-весняному лунке небо (Г. Тютюнник).</i> <i>Он хмарки бредуть повільно одна за одною над самим обрієм, схожі на білих лебедів (О. Копиленко).</i></p>

<p>5. Якщо означення, виражене дієприкметниковим чи прикметниковим зворотом, що стоїть перед означуваним словом, має додаткове обставинне значення: до нього, крім питання <i>який?</i>, можна поставити ще питання <i>чому? за якої умови? не зважаючи на що?</i></p>	<p><i>Налякані чужим голосом, птахи з тривожним писком крутились над головою Соломії (М. Коцюбинський).</i></p>
--	---

Узгоджені означення не відокремлюються

3
ЗАПАМ'ЯТАЙМО

<p>Якщо означення виражене дієприкметниковим чи прикметниковим зворотом і стоїть перед означуваним словом</p>	<p><i>Нарівні з вікном тьмяно білили припорошені пилом розквітлі акації (О. Гончар).</i></p>
---	--

360.

Спишіть, відокремлюючи узгоджені означення.

Стародавня Греція

Одним зі складників давньогрецької культури найцікавішим і найдосконалішим був спорт. Змалку дітьми опікувалися не тільки вчителі грамоти, музики, а й тренери з гімнастики, яких, до речі, разом з іншими викладачами обирали на народних зборах. Різноманітні змагання Піфійські, Істмійські, Немейські, Олімпійські ставали святом краси й мужності. Крім того вони систематичні та багатолюдні давали грекам можливість відчувати свою єдність. На авторитетніші ігри — Олімпійські — раз на чотири роки запрошували священні посланці, які несли звістку про майбутнє загальнонародне свято і перемир'я на кілька місяців (якщо йшла війна). Це був час необхідний для підготовки та участі в змаганнях. На спортивних змаганнях заснованих у давній Елладі цінувалися краса і фізичні можливості в поєднанні з моральними чеснотами.

Велику увагу греки приділяли фізичним вправам необхідним для зміцнення тіла і духу. Турбота про здоров'я вважалася суспільним обов'язком важливим для кожного громадянина, нехтування ним сприймалося як зрада й осуджувалося (*3 посібника*).

361.

1. Спишіть, змінивши позицію узгодженого означення відносно означуваного слова.

1. Перед музикантами відчайдушно танцювали двійко циганчат: хлопчик і дівчинка. Чубаті, закудлані, підбравши високо сорочечки з сирового полотна, вони виробляли такі вихляси,

що все подвір'я розлягалось дужим реготом. 2. Шуміла річка, вкрита білими сережками піни, руді хвилі арміями котилися десь із високих гір у далеке море. 3. Обабіч шляху лежали незнайомі поля, перекраяні вузькими довгими нивками. 4. Хліба, змиті дощем, яскраво зеленіли. Понад самим кюветом виструнчилися гінкі стебла, однакові, незліченні, як солдати (З *тв. О. Гончара*).

2. Поясніть можливі зміни в розстановці розділових знаків.

3
ЗАПАМ'ЯТАЙМО

Неузгоджені означення, як правило, тісно пов'язані з означуваним словом і не відокремлюються від нього: *Червоніло ціле море маків*.

Неузгоджені означення відокремлюються тоді, коли треба звернути увагу на якісь ознаки чи властивості, інтонаційно підкреслити їх значення для змісту речення.

Неузгоджені означення відокремлюються

1. Комами, якщо означення виражене іменником з прийменником у непрямих відмінках або іменником без прийменника і має особливе значення для змісту речення	<i>У спортзал <u>заскочив</u> захеканий хлопець, з <u>м'ячем</u> у <u>руках</u>.</i>
2. Тире, якщо означення, виражене неозначеною формою дієслова, виділяється інтонаційно і перед ним можна вжити <i>a same</i>	<i>Великій меті — <u>підняти</u> народ з <u>віковичної темряви</u> — служив і <u>Шевченків талант</u> (З газети).</i>

362.

Спишіть, підкресліть узгоджені та неузгоджені відокремлені означення.

Документ — це основний вид ділової мови, який фіксує та передає інформацію, підтверджує її достовірність, об'єктивність. Документ, оформлений у заведеному порядку і відповідно до чинного законодавства, має юридичну силу.

Відповідальна це справа — правильно оформити документ, дібрати відповідну лексику. Основні ознаки офіційно-ділового стилю — недвозначність, конкретність, об'єктивність, лаконічність, складання речень з прямим порядком слів, з однорідними, відокремленими членами речення, вставними словами.

Документи, оформлені неправильно, двозначно, нечітко, не мають юридичної сили або можуть дестабілізувати життя певної організації, колективу, держави (З *посібника*).

У наукових, публіцистичних текстах неузгоджені відокремлені означення вживаються для деталізації, уточнення ознак, для передавання місткої інформації в одному реченні. Наприклад: *Чорнокорінь лікарський — це дворічна рослина, з густим м'яким опушенням, з прямостоячим стеблом.* Пор.: *Чорнокорінь лікарський — це дворічна рослина. Вона має густе м'яке опушення. Стебло — прямостояче.*

У поезії неузгоджені відокремлені означення, поєднуючись з узгодженими, не тільки сприяють конкретному зображенню художньої картини, а й створюють характерний ритм вірша:

Де котиться між голубих лугів
Хмарина ніжна **з білими плечима,**
Я продаю сонця — **оранжеві, тугі,**
З тривожними музичними очима.
Ось сонце віри — **чисте і просте,**
Ось сонце міри — **з віжками на храпах,**
Ось сонце смутку, звідки проросте
Жорстока мудрість в золотих крапах.

І. Драч

363.

1. Прочитайте. У текстах якого стилю можуть бути використані подані речення?

1. Повноваження, надані цим дорученням, не можуть бути передані іншим особам. 2. За цим контрактом працівник зобов'язується виконувати роботу, визначену цим контрактом, а роботодавець зобов'язується виплачувати працівникові заробітну плату й забезпечувати умови праці, необхідні для виконання роботи, передбачені законодавством, колективним договором і угодою сторін. 3. Дострокове розірвання контракту в разі невиконання або неналежного виконання сторонами зобов'язань, передбачених контрактом, здійснюється з попередженням відповідної сторони за два тижні. 4. Суперечки між сторонами вирішуються в порядку, встановленому чинним законодавством (*З посібника*).

2. Складіть і запишіть речення з поданими висловами: *недоліки, зафіксовані комісією; інформація, надана свідками; угода, підписана сторонами; питання, розглянуті на зборах; рішення, ухвалені колективом.*

Незнання синонімічних можливостей мови є причиною багатьох прикрих помилок, неприпустимих при складанні документів. Треба, скажімо, розрізняти поняття **замісник** і **заступник**. **Замісник** — це робітник, який тимчасово виконує чийсь обов'язки, а **заступник** — офіційна назва посади

працівника, який є другою особою після керівника і працює постійно.

364.

Прочитайте. Поясніть орфограми у виділених словах.

Допотопне прізвище

Прибіг якомсь до **райради**
Тягнирядно Сава.
— Хочу **прізвище** змінити.
Ось моя заява.
Бо прізвище Тягнирядно
Допотопне стало.
Я нове собі **придумав**:
Тягниодеяло.

П. Глазовий

Повторюємо орфографію

365.

Запишіть, знявши ризку і розкривши дужки.

Узгодже(н, нн)і і не/узгодже(нн, н)і означе(нн, н)я, не/під-
йомні ка(м'я, мя)ні блоки, ма(сш, ш)таб, пр(а, о)порційність,
бе(з, с)дога(нн, н)ість, не/аби/який, тисяч(е, о)/літня, ег(и, і)птя-
ни, ро(з, с)писи храм(а, у), х(і, и)рургічні, давньо/ег(и, і)петські,
встановле(нн, н)я діагноз(у, а), не/спроможність, діє/пр(е, и)кмет-
ник, не/далеке узви(ш, шш)я, пі(щ, сч)аного пагорк(а, у),
білястими с(е, и)рпанками, висвітл(е, и)ний, авто/ритетний,
с(в'я, вя)ще(нн, н)і, не/обхідний, по/над.

§ 32. Відокремлені прикладки

366.

1. Знайдіть правильну відповідь.

1. Прикладка є різновидом:

- а) підмета;
- б) обставини;
- в) означення;
- г) додатка.

2. Прикладка, вказуючи на ознаку предмета:

- а) дає йому нову назву;
- б) показує ставлення мовця до висловлюваної думки;
- в) є частиною складеного підмета;
- г) є однорідним членом до підмета.

3. Прикладка виражається:

- а) прикметником;
- б) дієприкметником;
- в) займенником;
- г) іменником.

4. У реченні *Радо зустріли мене в Київ-граді ріка Дніпро, вулиця Хрещатик, готель «Турист»* ужито:

- а) дві прикладки;
- б) три прикладки;
- в) одна прикладка;
- г) чотири прикладки.

2. Запишіть розгорнуті відповіді на завдання тесту. Наведіть, де можливо, приклади.

Відокремлення прикладок

Відокремлюється комами	Приклади
1. Поширена або непоширена прикладка, якщо вона залежить від особового займенника	<i>Щасливиця, я маю трохи неба і дві сосни в туманному вікні (Л. Костенко).</i>
2. Поширена або непоширена прикладка, якщо вона залежить від пояснюваного слова, відсутнього в реченні	<i>Пішов степом, сіромаха, сльози утирає (Т. Шевченко).</i>
3. Поширена або непоширена прикладка, що залежить від іменника — власної назви, якщо стоїть після нього. Примітка. Відокремлену непоширену прикладку, що залежить від іменника — власної назви, треба відрізняти від прикладки, що приєднується дефісом. Відокремлена прикладка виділяється інтонаційно	<i>А он старе Монастирище, колись козацьке село (Т. Шевченко).</i> <i>Грицько, підстароста, дивувався тому багатству (Панас Мирний). (Грицько, який був підстаростою...).</i> <i>Шевченко-художник залишив багату творчу спадщину.</i>
4. Поширена прикладка, що залежить від іменника (загальної назви) і стоїть перед ним, якщо вона має обставинний відтінок	<i>Людина високогуманна, Сошенко з піклуванням ставився до Шевченка (П. Федченко). (Чому так ставився? — Бо він людина високогуманна).</i>
5. Поширена прикладка, що залежить від іменника (загальної назви), якщо стоїть після нього	<i>Тимчасом надійшов голова, привітний червонощокий чоловік (О. Гончар).</i>

Відокремлюється комами	Приклади
6. Поширена або непоширена прикладка, приєднана до означуваного слова сполучником як , якщо вона має додатковий відтінок причини (відповідає на питання чому?). В інших випадках такі прикладки не відокремлюються	<i>У горах Брянський, як ко-мандир, зустрівся з новими труднощами (О. Гончар). (Зустрівся (чому?), бо командир).</i> <i>Я прийшов до тебе як до громадянина (Ю. Мушкетик).</i>
7. Поширена або непоширена прикладка — власна назва, якщо вона залежить від загального іменника і служить для його уточнення	<i>Матір моя, Марія, читати мене навчила (М. Нагнибіда).</i>
8. Поширена або непоширена прикладка, приєднана до означуваного слова за допомогою слів родом, на ймення, так званий тощо	<i>У журбі отакій і подружилися Давид з одним австріяком, на ймення Стах (А. Головка).</i>
9. Прикладка, що приєднується до означуваних членів речення словами або, тобто, особливо, навіть, як-от	<i>Синоніми, або слова близькі за значенням, використовують у різних стилях мови.</i>
Відокремлюється тире	Приклади
10. Поширена або непоширена прикладка, що має уточнювальне значення і перед нею можна вставити а саме	<i>Усі громадяни України — молодь, люди середнього і похилого віку — вболівають за майбутнє Батьківщини.</i>
11. Поширена прикладка, що стоїть у кінці речення	<i>На високому березі Дніпра постав золотоголавий Київ — столиця могутньої середньовічної держави Русі-України.</i>

367.

Спишіть. Які правила щодо вживання розділових знаків при відокремленій прикладці ілюструють деякі речення вправи?

Данило тихо входить у накупаний і загойданий місяцем присілок. Як добре, що ми тепер будемо з хлібом: уродило ж цього року. Незабаром мають і агронома прислати. Аби ж він був схожий на Максима Діденка — отого вчителя й невтомного практика.

Давно він, Данило, не бачив ні Максима Петровича, ні Терентія Івановича, ні його верби, повз яку ніколи спокійно не про-

йдеш... Тільки й рідні zostалося у Данила — бідова тітка Марина в Копайгородку та двоюрідна сестра у присілку...

Де оболонь переходить у болото, Данилові у вічі впала трилиста вахта, ота добра рослина, що і лікує людину, і попереджає: не йди далі, бо вже починаються небезпечні місця (За М. Стельмахом).

368. Спишіть, розставивши пропущені розділові знаки в реченнях з відокремленими означеннями й прикладками.

Як йому творилося тоді! Ідеї накочувались, мов хвилі... Саме тоді з'явилась ота ідея «Україна та українці» альбому, який мусив створити тільки він Іван Макарович Гончар.

Згодом, озираючись на свій мистецький шлях, він занотує: «Рік у рік я не їздив, не ходив, а літав од села до села окрилений жадою пізнання нашої мистецької культури». Каторжну працю звалив він на свої плечі. На самих етнографічних знаннях найгрунтовніших, найвичерпніших тут не виїдеш. Водночас мусив бути й художником, і краєзнавцем, й істориком, й антропологом.

На аркушах — сотні фотографій вицвілих, пожовклих од часу і сьогоденних. Гортаючи ті аркуші, усвідомлюєш, які ми українці багаті. І як мало знаємо самі себе. Був час, коли кожне село мало свій орнамент неповторний як герб. Багато з тих скарбів орнаментів ми так би вже ніколи й не побачили, якби не ця унікальна праця «Україна та українці» (За В. Коцюком).

і пЕнЗлЕм, і слОвОм

369. 1. Чи запам'яталися вам з курсу «Всесвітня історія» події Столітньої війни (хто з ким воював, коли це було)? Прочитайте поданий нижче текст, розгляньте фотографію пам'ятника «Громадяни Кале» видатного французького скульптора Огюста Родена.

Цей пам'ятник ХІХ ст. присвячено подіям далекого ХІV ст. Війська англійців узяли в облогу місто Кале. Король Едуард ІІІ висунув ультиматум: «Нехай за стіни Кале вийдуть і стануть перед переможцем шестеро найвідоміших громадян — лише в сорочках, босі, простоволосі, з мотузками на шиї та ключами від міста в руках». У цьому разі Едуард пообіцяв зберегти життя решти мешканців Кале.

Французи приречено вислухали ультиматум — не вірилося, що хтось із багатих пристане на такі принизливі вимоги. Запала тривала тиша — страшна й безнадійна. Аж ось виступив із натовпу Есташ де Сен-П'єр, один із найбагатших громадян міста,

і зголосився піти до ворогів. Люди, сповнені глибокого співчуття, вдячності й поваги, з'юрмилися навколо нього. За першим, супроводжувані молитвами й риданнями жінок, піднялися ще п'ятеро громадян. Вони зняли одяг і черевики, пов'язали на шию мотузок (символ рабства і ганьби) і вирушили до ворожого табору...

У XIX ст. мешканці Кале вирішили спорудити пам'ятник легендарному де Сен-П'єру. Роботу замовили Огюсту Родену, тоді ще малознаному скульпторові. Самопожертва й мужність громадян Кале глибоко схвилювали Родена, і він захотів увічнити всіх героїв. Так і вийшло: скульптор утілює свій задум — шестифігурну композицію і той трагічний момент, коли зроблено неминучий вибір.

Чимало дискусій викликав роденівський проект — пам'ятник не мав постаменту. Скульптор хотів, щоб його виліплені майже в натуральну величину герої (заввишки два метри) не височіли над людьми, а були серед них і на тій самій площі, з якої вони пішли 1347 року. Задум був реалізований — тепер шестеро громадян Кале вічно йдуть серед сучасників, як живі серед живих. Цей скорботний героїчний хід ніби змушує кожного запитати себе: «А я здатний на такий подвиг?»

Скульптура «Громадяни Кале» стала знаменитою відразу після її встановлення (1895). Про неї писали газети, монографії. Щоб подивитися на неї, люди їхали (і йдуть досі) до Кале не тільки з усієї Франції, але й з усього світу: кожен хоче постояти на легендарній площі.

2. Випишіть речення з відокремленими прикладками.

3. Уявіть, що у вашому рідному місті (селі) обговорюють питання про спорудження пам'ятника. Що це має бути за монумент — яким подіям (чи особі) присвячений? Складіть міні-твір — творчу пропозицію скульпторові.

370.

Доповніть речення так, щоб іменна частина складеного присудка та другорядні члени стали відокремленою прикладкою. Запишіть утворені речення.

Зразок. *Антоніми* — слова з протилежним значенням. *Антоніми* — слова з протилежним значенням — використовуються в художній літературі як стилістичні засоби.

1. Крилаті слова — образні вислови. 2. Присудок — головний член речення. 3. Бібліотека — храм книги. 4. Прикладка — різно-

вид означення. 5. Навчання — цікава сторінка життя. 6. Рушник — давній український символ.

371. Спийшіть, переробивши речення так, щоб їх структура ускладнилася відокремленими прикладками. Поясніть розділові знаки при прикладках.

Прованс — південна частина сучасної Франції. Тут розцвіла творчість трубадурів. Ці поети-співці склали вишукані вірші, оспівуючи лицарську любов до Прекрасної дами. У період середньовіччя трубадури, мандруючи від міста до міста, від замку до замку, виконували свої пісні на арфі, віолі, лютні. Трубадур мав бути знавцем етикету, делікатного поводження з дамами, добре розумітися на поезії та музиці, бути обізнаним щодо всіх останніх подій, уміти миттєво складати вірші на замовлення, володіти не менш ніж двома музичними інструментами. Самі провансальські поети вважали лицарську любов, яку вони підносили, прагненням витримки, вихованням у собі терпіння, самовладання. Згодом мистецтво трубадурів перетнуло кордони Франції та започаткувало романтичну літературу (*За В. Грищенка*).

372. 1. Прочитайте. Встановіть відповідність між назвами документів і уривками з них.

1. Автобіографія	а) Я, Петрусь Марина Віталіївна, отримала від завідувача бібліотеки Коваленко Олени Анатоліївни 12 (дванадцять) підручників «Історія України. 7 клас» (автори Свідерський Ю. Ю. та ін.).
2. Розписка	б) Сидорову Валентину Степанівну, начальника планового відділу, перевести...
3. Пояснювальна записка	в) Я, Пономаренко Олексій Андрійович, довіряю своїй дочці, Бондарчук Марії Олексіївні, керувати належним мені транспортним засобом.
4. Довіреність	г) Я, Петренко Олег Іванович, народився 5 травня 1969 року в м. Одеса.
5. Наказ	д) Мій син, Василенко Петро, був відсутній на заняттях 27 квітня за сімейними обставинами.

2. Поясніть підстави відокремлення прикладок і вживання розділових знаків при них.

3. Складіть документ на ім'я вашого класного керівника (куратора), що пояснює вашу відсутність на перших трьох уроках 21 квітня.

Думку формулюють чи формують?

Формулювати і формувати — це пароніми, тобто слова дуже близькі за звучанням, але різні за значенням і написанням.

Формувати — 1. Надавати чому-небудь певної форми, обрисів, вигляду; виготовляти що-небудь за допомогою спеціальної форми. 2. Організовувати, створювати якусь спільноту певної кількості людей. 3. Виробляти в когось певні риси характеру, якості.

Наприклад: *формувати крону дерева, формувати уряд, формувати художні смаки.*

Формулювати — коротко і точно висловлювати певну думку, тезу, визначати завдання. **Наприклад:** *формулювати думку, формулювати вимоги, формулювати тему доповіді, формулювати завдання, запитання.*

Повторюємо орфографію

373. Запишіть, знявши ризик і розкривши дужки.

Висловл(ен, енн)а думка, не/поширена прикла(д, т)ка, сіро/маха, високо/гуманна людина, пр(е, и)вітний червоно/щокій чоловік, з/по/над, з/над, Славута-Дніпро, не/бе(з, с)печні місця, біло/руська, двою/рідна сестра, рік/у/рік, етно/графічні зна(н, нн)я, різно/вид, біблію/тека, труба/дур, середньо/ві(ч, чч)я, поет/співець, само/вдосконалення, само/владання, авто/біо/графія, чому/не/бу(д, т)ь, що/не/бу(д, т)ь, Олени Анатолі(є, ї)вни Коваленк(о, а).

§ 33. Відокремлені обставини

Обставини, виражені дієприслівниковим зворотом або одиничним дієприслівником, як правило, відокремлюються комами: *Степ, **струснувши із себе росу та зігнавши примітні тіні**, горить рівним жовто-зеленим кольором (Панас Мирний). Черниш дістав трикутник листа і, **нахилившись до багаття**, розгорнув його (О. Гончар).*

У деяких випадках обставини, виражені дієприслівником чи дієприслівниковим зворотом, не відокремлюються.

Не відокремлюється	Приклади
— обставина, виражена дієприслівниковим зворотом, якщо вона виступає однорідним членом до невідокремленої обставини	<i>Усі з радісним галасом і випереджаючи один одного побігли назустріч гостю.</i>

Не відокремлюється	Приклади
— обставина, виражена дієприслівниковим зворотом, якщо вона за змістом тісно пов'язана з дієсловом-присудком (зокрема фразеологічні звороти на зразок <i>заломивши руки, не чуючи ніг</i> тощо)	Цю гімнастичну вправу виконують лежачи на килимі . Дівчата працювали не покладаючи рук .
— обставина, виражена одиничним дієприслівником, якщо вона вказує на спосіб дії (як? яким способом?) і стоїть після присудка	Бійці сиділи деякий час задумавшись (О. Гончар).
— обставина, виражена одиничним дієприслівником чи дієприслівниковим зворотом, що починається підсилювальною часткою <i>і</i> (<i>й</i>)	Можна вміти добре плавати й не будучи спортсменом .

Обов'язково відокремлюються обставини, виражені іменником з прийменниками *незважаючи на, починаючи з* (що подібні до дієприслівників): **Незважаючи на погану погоду, біля освітленого під'їзду театру панувало похвалення** (В. Собко). Інші обставини, виражені іменником із прийменником зі словами *на відміну від, за браком, згідно з, за згодою, відповідно до, з причини, за наявності*, відокремлюються за бажанням автора.

374.

Спишіть. Підкресліть відокремлені обставини.

1. На яблуні переливчасто заспівала іволга і, вийнувши яскравим пір'ям, перелетіла на друге дерево. І легко, наче продовжуючи пісню іволги, задзвеніли срібні ноти дитячого чистого голосу (М. Стельмах). 2. Защебетав соловейко, угору летючи; закувала зозуленька, на дубу сидячи (Т. Шевченко). 3. Жаркий, духотний день, зомлівши, мов стовп, упав на груди ночі (Б.-І. Антонич). 4. Хтось землю ділив мою, вкравши мене у мене, та я витерпів (Б.-І. Антонич).

375.

Спишіть, розставивши пропущені розділові знаки в реченнях з відокремленими обставинами.

1. Упало яблуко звітуючи про осінь. 2. Не поспішаючи відкрию баклажку і тихо піднесу до губ. Відіп'ю ковток і посиджу відчуваючи як по чорній шкірі попливуть рибинки і човен. 3. Жодних кольорів у світі — лиш біле, як білий аркуш паперу, що над ним зацімила рука не наважуючись написати перше

слово... 4. Кінь ступить на галявині крок і замре піднявши копитце бо чує, як ондечки бринить бджола (З тв. В. Голобородька).

376. Складіть і запишіть речення, синонімічні до поданих, замінивши один з однорідних присудків відокремленою обставиною. Поясніть розділові знаки.

1. Вода на озері ніби поважчала, переливається перламутром — вітер хвилю жене (О. Гончар). 2. Поблискує мокре дубове цебро, маревіють, тануть переповнені сонцем угіддя (О. Гончар). 3. Сонце схилилось на захід і не пекло вже так дошкульно, як раніше (Г. Тютюнник). 4. Вночі скрипів і осипався клен (Л. Костенко). 5. Вода шумить між камінням, підкидає вгору хвилі (Іван Нечуй-Левицький).

377. Виберіть у цьому підручнику завдання, сформульовані як речення з відокремленими обставинами. Запишіть 8–10 таких речень.

378. Спишіть, розставивши пропущені розділові знаки в реченнях з відокремленими обставинами й означеннями.

Наближався ошатний вечір. Попелясті стрижі черкаючи крильцями Машоніні боки вечеряли біля неї останніми літніми мушками. Обвіваючи крильцями неговіркокого мене стрижики ловили мушок, що вилися й понад моїм нагрітим від ранку не холодним для них картузом. Орлик набіганий досхочу ледве за возом плентався. Його здивовані очі надивлені на досі незнаний простір і волю опускалися у дрімоту. Лише Султанчик звісивши кінчикок язика гасав біля нас у недавно скошеному по шию, вже безголовому соняшничинні. Раз по раз цуцик вигулькував з нього, аби поглянути, що ми в нього є, що ми нікуди не ділися, і знову щезав у тім сизо-синім паліччі. Від невпинного шохання Султанчиків мокрий чорненський носик аж розпух набрякши (За М. Вінграновським).

379. Складіть і запишіть по два речення на кожне правило, коли обставини, виражені поодинокими дієприслівниками і дієприслівниковими зворотами, не відокремлюються.

380. 1. Прочитайте речення. До якого дієслова може відноситися дієприслівник?

Сергій посміхнувся, ідучи, простягнув руку для привітання і заговорив привітно.

2. Які можна розставити розділові знаки, щоб не було різночитання?

381. 1. Прочитайте текст. До якого стилю він належить?

Голові будинкового комітету
 мешканців будинку 16а
 по вул. Береговій
 Святошинського р-ну м. Києва
 Павлухіній О. М.

Розглянувши прохання про встановлення у вашому будинку нових поштових скриньок, повідомляємо, що згідно з графіком відповідні роботи в будинку 16а по вул. Береговій розпочнуться в другому кварталі поточного року.

Начальник ЖЕО-105

М. О. Петрусь

2. Пригадайте, у яких текстах офіційно-ділового стилю вживаються відокремлені обставини.

382. 1. Спишіть, розставивши пропущені розділові знаки в реченнях з відокремленими обставинами.

Весільні традиції народів світу

Кожен народ у всі часи мав свої весільні традиції.

В Америці й Англії, наприклад, кожна наречена вбираючись у весільне вбрання стежить, щоб на ній було що-небудь нове, що-небудь старе, що-небудь позичене і що-небудь блакитного кольору.

У Німеччині наречений у день весілля кладе собі в кишеню трохи зерна, яке згідно з повір'ям принесе багатство й успіх.

В Угорщині всі водії побачивши весільний ескорт починають сигналізувати таким чином поздоровляючи молоде подружжя.

В Індії після закінчення церемонії одруження один із родичів-чоловіків обсипає наречених пелюстками квітів. Цей ритуал символізує захист молодих від злих сил (*З журналу*).

2. Доповніть текст власними прикладами про весільні звичаї вашого народу, використовуючи речення з відокремленими обставинами.

Як розрізнити слова-пароніми *реалії* і *регалії*?

Реалії — це наявні навколо нас предмети, реальні речі.

У сучасній українській мові цим словом називають також явища, події об'єктивної дійсності. На відміну від матеріальних речей, ми їх сприймаємо як певні поняття. Наприклад, можна говорити про *реалії Козацької доби*, про *реалії сучасної загальноосвітньої школи* тощо.

Регалії — предмети, відзнаки певного суспільного становища людини (ордени, медалі, будь-які ознаки влади тощо). Порівняймо вживання цих слів-паронімів у реченні: *Сьогодні*

спостерігаємо значний громадський інтерес до **реалій** Козацької доби і до **регалій** гетьманів, полковників, козацької старшини (тут реалії, наприклад — національно-визвольна боротьба, а регалії — булава, певний одяг тощо).

383.

1. Прочитайте, правильно інтонаційно виділяючи відокремлену обставину.

Урок. Контрольна робота. Учителька звертається до класу: — Тут, мабуть, багато любителів списувати? Прошу, виконуючи цю роботу, не використовувати ці вміння.

— Ні, Олено Петрівно, любителів тут немає. Є тільки професіонали.

2. Поясніть (письмово) лексичне значення слів *любитель* і *професіонал*.

Повторюємо орфографію

384.

Запишіть, знявши ризик і розкривши дужки.

Жовто/зелений, три/кутник, бага(тт, т)я, аркуш папер(а, у), пі(р'я, рья), за(дз, з)веніла, не/поспішаючи, угі(дд, д)я, уноч(і, и), до/схочу, (з, с)кошене, бе(з, с)голове, соняшнич(н, нн)я, сизо/сине, що/небу(д, т)ь, весі(л, лл)я, к(е, и)шеня, р(е, и)туал.

§ 34. Відокремлені додатки

Відокремлюються з двох сторін комами додатки, що мають значення зарахування чи виведення предметів з ряду інших і починаються словами *крім, окрім, опріч, замість*, за винятком, на відміну, зокрема, особливо, наприклад, навіть: *Пахне грибами й медом, вогкістю пахне тією, що, опріч назви осінь, немає імені їй (М. Рильський).*

Примітка. Якщо прийменник *замість* синонімічний до прикметника *за*, то зворот комою не відокремлюється: *Напиши замість мене допис.*

385.

Спишіть. Підкресліть відокремлені додатки.

1. Рухнувся натовп, загомонів, посипались жарти, в яких, крім веселощів, почувся й подив, і заздрощі, і навіть острах (О. Гончар). 2. Вони мені подарували альбом, навіть з кількома вже фотографіями (І. Франко). 3. Старий жук загудів багатозначно: джу-джу-джу. Правда, він, крім того джу-джу-джу, нічого ніколи не гудів, але все ж таки це щось значило! (О. Іваненко). 4. З ними, крім комбата, був і гвардії майор Воронцов (О. Гончар).

386. Спишіть, поставивши пропущені розділові знаки.

Більшість сліпців замість втраченого почуття зору винагороджуються сильним розвитком слуху, пам'яті, музичних здібностей і творчої уяви. Згадати хоча б Хому Провору. Такого витонченого артиста, такого дотепного віртуоза гри на сопілці важко знайти. Окрім гри на сопілці Хома Провора дуже любив і пісні. Пісня для нього не тільки розрада, а й справжнє життя. Але дивна річ: як тільки співець дійде до того місця пісні, де йдеться про те, як би-линочка здригнула й заговорила, так несподівано й розридається. Багато цілих годин і цілих тижнів веселих і сумних (більш за все сумних) провів я з Хомою Проворою, але я ніколи не бачив його, щоб він плакав від іншої пісні окрім згаданої (*За І. Шаповалом*).

387. Складіть і запишіть речення, синонімічні до наведених, так щоб вони мали у своєму складі відокремлені додатки.

1. Усі присутні були приголомшені новиною, тільки дідусь не здивувався. 2. Усі можуть бути вільними, тільки чергові мають залишитись. 3. Триває набір у всі гуртки, гурток «Авіамоделювання» теж запрошує на навчання.

Відокремлені додатки — неодмінна ознака наукового та публіцистичного стилів. Як правило, вони вживаються зі словами: *всупереч, на відміну від, подібно до, а саме*.

Наприклад: *Усупереч поширеній думці, сучасні молоді люди прагнуть здобути якісну освіту, цікавляться класичною літературою, театром, музикою.*

388. Складіть і запишіть 8–10 речень з відокремленими додатками.

389. 1. Прочитайте. Випишіть речення з відокремленим додатком. Поясніть уживання розділових знаків при відокремлених додатках.

З моральних уроків, що їх дала мені мати, я пам'ятаю, крім постійної вимоги казати правду, одне надвечір'я, коли мати якось незвично скликала нас усіх до однієї кімнати і проникливим голосом сказала: «Слухайте: до нас привезуть дівчинку, яка буде в нас жити. Ця дівчинка дуже нещасна, ви всі бігаєте, а в неї після гарячки відібрало ноги — вона не може ходити, як інші діти, а лише повзає. Глядіть же, щоб не сміялися з неї, ви самі побачите, яка вона добра й розумна» (*В. Фігнер*).

2. Поміркуйте, що таке милосердя. Запишіть свої міркування, використовуючи речення з усіма видами відокремлених членів.

390. Спишіть, розставляючи розділові знаки.

Англійці прихід Нового року зазвичай не відзначають галасливими велелюдними святкуваннями. Проте існує неписане правило за яким у Новорічний вечір або ніч кожен без запрошень може прийти на свято в будь-який дім навіть до незнайомих людей, і його залюбки зустрінуть. Хай навіть крім маленького шматочка вугілля незваний гість нічого не принесе. А вугілля він має кинути в родинне вогнище і побажати щоб у цьому домі вогонь горів довго-довго (З журналу).

Повторюємо орфографію

391. Запишіть, знявши ризку і розкривши дужки.

За/винятком, на/відміну, за/мість, в(е, и)село(ш, щ)і, ні/коли, фото/графія, джу/джу/джу, багато/значне, наві(д, т)ь, усе/ж/таки, витонче(нн, н)ий, віртуо(з, с), гра на сопі(льц, лц)і, не/сподівано, ро(з, с)ридається, пр(е, и)голомшені, авіа/моделювання, надвечі(р'я, р'я), пр(е, и)в(е, и)зуть, за/звичай відзначають, будь/який, не/зва(н, нн)ий гість, вугі(лл, л)я.

Узагальнення до теми

«РЕЧЕННЯ З ВІДОКРЕМЛЕНИМИ ЧЛЕНАМИ»

Просте речення може ускладнюватися відокремленими та уточнювальними членами речення.

Відокремлення — це змістова та інтонаційна виділення другорядних членів речення порівняно з іншими другорядними членами.

Відокремленими бувають: узгоджене та неузгоджене означення, означення-прикладка, обставина, додаток.

Про вживання розділових знаків у реченнях з відокремленими означеннями див. с. 214, 216, з відокремленими прикладками див. с. 219–220, з відокремленими обставинами див. с. 224–225, з відокремленими додатками див. с. 228.

Уточнювальним називається член речення, який конкретизує чи пояснює значення головного або другорядного члена, що стоїть перед ним.

Найчастіше уточнювальними бувають обставини місця і часу.

Про вживання розділових знаків у реченнях з уточнювальними членами див. с. 211.

Завдання для самоперевірки

392.

Знайдіть правильну відповідь.

1. Відокремлення відбувається з метою:
  - а) ускладнення структури речення;
  - б) надання другорядним членам більшої змістової ваги;
  - в) переміщення на другий план головних членів речення;
  - г) збільшення в реченні кількості розділових знаків.

2. Яке правило, що стосується відокремлення обставини, сформульоване неправильно:

- а) не відокремлюються фразеологічні дієприслівникові звороти;
- б) не відокремлюється дієприслівниковий зворот, на початку якого стоїть підсилювальна частка *і*;
- в) не відокремлюються одиничні дієприслівники, що вказують на спосіб дії і стоять після присудка;
- г) не відокремлюється дієприслівниковий зворот, що стоїть перед присудком?

3. У реченні *Ішов рясний дощ — і вдалині раптом із-за хмар упали золотисто-білі стовпи світла — ясні, урочисті, могутні узгоджене означення відокремлюється за такої умови:*

- а) воно виражене дієприкметниковим зворотом і стоїть після означуваного слова;
- б) воно стосується особового займенника;
- в) два чи більше непоширених означень стоять після означуваного слова, перед яким уже є узгоджене означення;
- г) воно має додаткове обставинне значення.

4. Відокремлена прикладка є в реченні:

- а) Припадаючи до гриви коня, зі степу скакав чатовий Гиміш (*М. Вінграновський*).
- б) Тепер вони троє — Жолкевський, Наливайко й Газі-Гірей — зішлись один проти одного на Дністрі (*М. Вінграновський*).
- в) Любити землю тихо і сердечно — мій перший і останній заповіт! (*М. Сингаївський*).
- г) В лощині не змовкало «ура» (*О. Гончар*).

5. Відокремлене узгоджене означення має додаткове обставинне значення в реченні:

- а) Омите прозорим дощем, усе здавалося легким, оновленим (Є. Гуцало).
- б) Зроду не чесані і не миті, татарські коні погойдувались у сливовій бистрині (М. Вінграновський).
- в) Усе ще зачудований, я сів у саду під яблунею (Є. Гуцало).
- г) Понад самим кюветом виструнчилися гінкі стебла, однакові, незліченні, як солдати (О. Гончар).

6. Пунктуаційну помилку при відокремленні другорядних членів допущено в реченні:

- а) Край самої дороги заіпадьомкав перепел, потім чоґось злякався та утікаючи, зашелестів житами (М. Стельмах).
- б) За містом, оживаючи, загойдалися, закружляли вечірні поля та їхні тіні (М. Стельмах).
- в) Марко посміхнувся невидимій пташині, відганяючи від себе надокучливу буденщину (М. Стельмах).
- г) Тополі навкруги здіймаються, як вежі (М. Рильський).

393. Запишіть розгорнуті відповіді на перше і друге завдання вправи 392.

394. 1. Прочитайте. Поясніть уживання розділових знаків при відокремлених членах речення.

У Мікронезії мешканці одного з островів щороку змінюють імена. Робиться це, мовляв, для того, щоб збити з пантелику нечисту силу. А відбувається все так: прокинувшись першого січня, члени родини називають одне одному своє нове ім'я, щойно ними вигадане. Під час цього дійства хтось із рідних щосили б'є в бубон, щоб злий дух не міг їх підслухати. Такі зміни часто призводять до різноманітних казусів. Так, одного року половину мешканців острова звали Майкл Джексон (З журналу).

2. Пофантазуйте й запишіть продовження цього тексту, розгортаючи наслідки можливих казусів. Використовуйте у своєму висловлюванні:

- а) почуття гумору;
- б) речення з відокремленими членами різних типів;
- в) речення з уточнювальними членами.

§ 35. Повторення відомостей про просте речення

Схема синтаксичного розбору простого речення

1. Вид речення за метою висловлювання (розповідне, питальне, спонукальне).
2. Вид речення за емоційним забарвленням (окличне, неокличне).
3. Граматична основа простого речення.
4. Вид речення за складом граматичної основи: двоскладне чи односкладне (означено-особове, неозначено-особове, узагальнено-особове, безособове, називне).
5. Вид речення за наявністю / відсутністю другорядних членів (поширене, непоширене).
6. Вид речення за наявністю необхідних для розуміння змісту членів речення (повне, неповне).
7. Вид речення за наявністю / відсутністю ускладнювальних конструкцій: неускладнене чи ускладнене (наявність однорідних членів; відокремлених членів; уточнювальних членів; звертань; вставних слів, словосполучень, речень; вставлених конструкцій).

Письмовий розбір простого речення

Далі сріблиться потічок, теплий, прозорий, висвітлений до дна (О. Гончар).

(Розпов., неокл., просте, двоскл., пошир., повн., ускладн. узгодж. означ., відокремл. чл.)

395.

1. Прочитайте. Випишіть і розберіть (письмово) за схемою просте речення.

Екологічна задача

У середньому за добу кожна людина використовує 150 л води на фізіологічні потреби. Обчисліть, скільки води за добу використовує ваша родина, усі учні вашого класу?

2. Розв'яжіть задачу. Чи змушує її розв'язок замислитися про економію водних ресурсів? Запишіть кілька речень про те, як ви економите воду.

Схема розбору словосполучення

1. Головне і залежне слово.
2. Тип словосполучення за належністю головного слова до певної частини мови: іменне (іменникове, прикметникове, числівникове, займенникове), дієслівне, прислівникове.

3. Питання від головного слова до залежного.
4. Вид підрядного зв'язку: узгодження, керування, прилягання.

Письмовий розбір словосполучення

які?
Народні звичаї (імен., іменников., узгодж.)

396. 1. Спишіть, розставляючи пропущені розділові знаки і замінюючи числа словами. Складіть просте речення зі словом-розгадкою та усно розберіть його за схемою.

Ботанічна загадка

Люди давно дізналися про цей плід і оцінили його смак. При розкопках на берегах Міссісіпі було знайдено його насіння якому близько 7 тисяч років. Першими з цього плоду зварили кашу індієці. Сьогодні господині всього світу готують з нього супи, каші, пудинги, джеми понад 30 страв. Каротину в ньому більше ніж у моркві. Жителі Молдови вважають що найкраще солоні огірки зберігаються в діжках виготовлених із цієї рослини. У негритянському селі це відро для води. А в українському селі його дарує дівчина хлопцю, якщо відмовляє його сватам (*З посібника*).

2. Випишіть 5 словосполучень і розберіть їх за схемою (письмово).

397. 1. Спишіть. Підкресліть речення з інверсією.

Навік минули ті часи,
медами-брехнями налиті.
До правди, наче до роси,
ти припадаєш в рясноцвітті.
Багато є в тобі щедрот,
моя Вкраїно чорноброва.
І лиш народ тоді народ,
як є у нього рідна мова.

І. Редчиць

2. Поясніть розділові знаки в реченні.

398. 1. Прочитайте. Випишіть речення зі складеним іменним присудком.

Поетичний символ України — хліб на вишитому рушникові. Далекий предок наш, погамувавши свій голод хлібом, відчув спрагу краси. І ожили на полотні зелений барвінок і вогнисті півники. Душа його причастилася високим і стала добрішою. Тоді чоловік поклав хлібину на вишитий рушник і поніс дарувати сусідові.

Я вірю, що саме так народився колись цей невмирущий звичай (В. Яворівський).

2. Випишіть речення, ускладнене відокремленою обставиною. Зробіть його синтаксичний розбір.

3. Поясніть значення словосполучення *причистилася висо-ким*.

399. 1. Прочитайте діалог. Знайдіть у ньому неповні речення.

— Діду, а чие це багатство?

— Моє.

— Усе? — дивується він.

— Усе, — дивується й пасічник. — А що?

— Чи не забагато на цей час маєте книг?

— Мені до цього думалося, що мало, — і ледь помітна посмішка наметала павутиння на мудрі очі старого (М. Стельмах).

2. Чи вважаєте ви книги багатством? Обґрунтуйте письмово (7–10 речень) свою відповідь, використовуючи прості речення різних видів.

із Бабусяної Скрині і не тільки

400. 1. Прочитайте текст, розподіливши між собою репліки діалогу. Випишіть односкладні речення, зазначивши їх вид.

Замилювати очі — обдурювати когось, хитрувати, приховувати справжній стан речей (те, що є насправді).

Дмитро. Цікаво влаштована наша мова: коли кажуть **замилювати очі**, ні в кого не виникає й гадки про мило.

Яся. Чому? А в мене виникає: спробуй замаж милом очі — що ти побачиш? Хіба що плакатимеш, а за сльозами нічого й не побачиш...

Бабуся. Річ у тім, що люди, які **замилюють** когось **очі**, не плачуть. А плакати доводиться тим, кому **замилюють очі**. З такими очима вони не здатні побачити правди. Їх можна обдурити, обвести круг пальця. Їм можна навішати локшину на вуха.

Яся. Виходить, що ми в спортивній секції інколи **замилюємо очі** своєму тренерові: кажемо, що пробігли три кола на стадіоні, а насправді пробігаємо тільки два.

Бабуся. Та хіба ж ви **замилюєте очі**? Ви просто хитруєте. Причому із шкодою для себе. Про окомилювання прийнято говорити в ділових сферах, де існують звіти, перевірки.

Яся. Це коли в газетах, по радіо, на телебаченні кажуть, що школи забезпечені новими підручниками, а ми вчимося за старими?

Бабуся. Так, оце і є замилювання очей, або окомилювання: ті, хто відповідає за підручники, прозвітували, що книжки надійшли в школи, а насправді це не так.

Дмитро. Виходить, що окомилювання — це канцелярський термін, ним у звітах користуються несумлінні працівники.

Яся. А я знаю фразеологізм дуже близький за звучанням — *милувати око!* Ось вслухайтесь: **замилювати очі** — *милувати око.*

Дмитро. Тільки значення в них дуже далекі. Добре було б, коли б усе навколо нас милувало око, і нікому не спадало на думку **замилювати очі.**

2. Знайдіть у тексті синонімічні усталені вислови до фразеологізму *замилювати очі.*
3. Що, на вашу думку, означають усталені вислови: *заплющувати очі* (на щось), *вбирати очі*, *мозолити очі*? Побудуйте діалоги (3–4 репліки) на кожний із цих висловів.

401.

1. Спишіть, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть головні та другорядні члени в кожному реченні. Визначте речення з неоднорідними означеннями.

1. Велика вереснева тиша стоїть над землею (*М. Стельмах*).
2. У гарячий ясний літній день ліс по горах сяє, а в долинах чорніє (*Іван Нечуй-Левицький*). 3. Гарячою зеленою барвою горить на сонці ячмінь (*М. Коцюбинський*). 4. Високі нескошені трави й хліба не дочекавшись коси виблискували під сонцем (*І. Цюпа*). 5. Лози кручі ліс все блищить і сяє на сонці (*О. Довженко*). 6. Небеса були вечорами темно-сині глибокі як вода у ставку (*Є. Гуцало*). 7. Що я читаю? Читанку природи й апокаліпсис мору та війни вивчаю хрестоматію народу і віршами захоплююсь весни (*Є. Гуцало*).

2. Запишіть, як ви розумієте зміст вислову *хрестоматія народу.*

402.

Попрацюйте в групах. Скориставшись схемою, складіть пам'ятку для представників кожної сходинки щодо конкретних дій для захисту екології на нашій планеті. Сходинки розподіліть між групами за жеребом. Використовуйте односкладні речення різних видів. Текст пам'ятки запишіть, визначте вид односкладних речень.

Міжнародні організації

Континент

Країна

Місто (село)

Школа

Родина

Я

403.

Спишіть, розставляючи пропущені розділові знаки при відокремлених і вставних членах речення, звертаннях.

Гур-гур-гур! — весело гуркотів автобус.

Сергійко сидячи в м'якому кріслі пильно розглядав малюнки в новенькому журналі «Юний технік України».

Аж ось і зупинка. Двері скрипнувши розчинилися, і до салону зайшла тітонька.

— Сідайте будь ласка — сказав підхопившись Сергійко.

— Велике тобі спасибі, — сказала тітонька сідаючи на місце щойно ним звільнене.

На сусідній вулиці автобус знову зупинився. Зайшла старенька.

— Сідайте бабуню, — підвелася тітонька.

— Дякую, — сказала бабуся й полегшено зітхнувши сіла.

А Сергійкові стало так приємно, ніби це він поступився бабусямі місцем (За С. Струтинським).

404.

1. Прочитайте.

Комплімент ученого

(1) Чарлз Дарвін, запрошений на обід до приятеля, сидів за столом поруч з молодою вродливою дамою.

(2) — Містере Дарвін, — грайливо запитала вона, — ви твердите, що людина походить від мавпи? (3) Чи можу я віднести це висловлювання й на свою адресу?

(4) — Безумовно, можете, — відповів Дарвін, — але ви походите не від звичайної мавпи, а від чарівної (З кн. «Цікаві бувальщини»).

2. Дайте відповіді на запитання.

1. У якому реченні є звертання:
а) 1; б) 2; в) 3?
2. У якому реченні є відокремлене означення:
а) 1; б) 2; в) 4?
3. У якому реченні є вставне слово:
а) 2; б) 3; в) 4?

405. 1. Прочитайте. Визначте й запишіть тему тексту, його назву. Випишіть прості ускладнені речення. Зробіть синтаксичний розбір цих речень (усно).

...Заклопотані люди снували туди й сюди, наче працюватимуть мурашки в муравлиську. Софія намагалася відгадати, що ж їй хоче показати Альберто. Ось вони оминули велику крамницю електротоварів. Там продавалося все: від телевізорів, відео та супутникових антен до мобільних телефонів, комп'ютерів і телефаксів.

Альберто, показуючи на велетенську вітрину, мовив:

— Ти бачиш перед собою двадцять століття, Софіє. Можемо сказати, що за період часу, який минув від Ренесансу, світ вибухнув. З початком великих географічних відкриттів європейці почали подорожувати по всьому світу. Нині відбувається протилежний процес, вибух навпаки.

— Що ти маєш на увазі?

— Увесь світ всмоктала в себе єдина комунікаційна мережа. Ще не так давно філософи, аби пізнати світ чи зустрітися з іншими мудрецами, мусили багато днів поспіль трястися в повозі, запряженому кіньми. А сьогодні ми можемо, перебуваючи в будь-якій точці планети, зчитувати людську мудрість з екрана комп'ютера.

— Це фантастично і трохи страшнуватого. Невже історія йде до свого кінця, а може, навпаки, ми стоїмо на порозі зовсім нових часів?

— Ми не є вже більше мешканцями лише одного міста, і навіть однієї держави, ми всі одночасно — громадяни планетарної цивілізації.

— Це правда.

— Такого бурхливого технічного розвитку — це стосується і комунікації, — як упродовж останніх тридцяти-сорока років, не було в історії людства (За Ю. Гордером).

2. Пофантазуйте на тему «Моя прабабуся в супермаркеті сучасної електронної техніки». Запишіть вашу розповідь, використовуючи якомога більше простих речень різних видів.

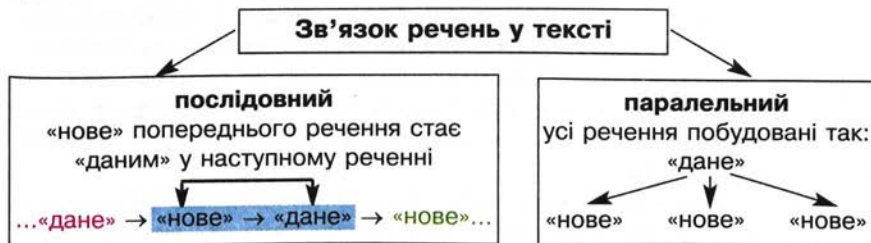

§ 36. Повторення про зв'язну мову, текст, стилі, типи і жанри висловлювання.
Різновиди аудіювання: ознайомлювальне, вивчальне, критичне

ПРИГАДАЙМО

1. Що називається текстом?
2. Які структурні ознаки тексту?
3. Що називається темою і мікротемою тексту?

406. 1. Прочитайте текст. До якого стилю він належить?

1. На рівнинних просторах Полісся, у басейнах Західного Бугу і Прип'яті розташований Шацький державний природний національний парк. 2. Його площа 32,5 тисяч квадратних кілометрів. 3. Це район унікальних прип'ятських боліт. 4. Парк займає територію в межах Любомльського району Волинської області на кордоні з Республікою Польща. 5. На півночі Шацький парк межує з Білоруським Поліссям. 6. У межах парку знаходяться 22 озера. 7. Деякі озера великі й глибокі, наприклад площа Світязя — 27 кв. км, глибина — 58 м.

8. Добре транспортне забезпечення території Шацького парку збільшує її цінність як центру відпочинку. 9. Тут розташовані санаторії, пансіонати, спортивні бази, дитячі літні табори міжнародного значення. 10. Сюди приїзять туристи з різних країн (3 підручника).

2. Сформулюйте тему і мікротеми прочитаного тексту. Запишіть формулювання.
3. Розгляньте схему зв'язку речень у тексті вправи. Визначте тип зв'язку між пронумерованими реченнями.

Усі речення **зв'язного тексту** об'єднані спільною темою. Між реченнями зв'язного тексту наявний певний зв'язок — **послідовний** і **паралельний**.

У тексті з **послідовним зв'язком** речення утворюють ланцюжок, у якому те, що було «новим» у попередньому реченні, стає «даним», або відомим, у наступному реченні. Якщо вилучити з тексту якесь речення, то порушиться його зв'язність. Наприклад, якщо в тексті вправи 406 не буде шостого речення, то пояснити логічно наявність сьомого неможливо.

Залежність між наступним і попереднім реченнями забезпечують такі другорядні члени речення, як обставини часу (*тоді, одного разу, через кілька днів, пізніше, у той час, згодом* тощо), місця (*унизу, вгорі, з одного боку, посередині, праворуч* тощо); вставні слова (*по-перше, по-друге, таким чином, отже, як відомо, навпаки* тощо); сполучники та частки, що вказують на послідовність, причину, наслідок, протиставлення (*і, та, але, лише, тому що, так що* тощо).

У тексті з **паралельним зв'язком** кожне речення є самостійним, рівноправним щодо розкриття теми тексту. Якщо вилучити будь-яке з них, інформативність тексту зменшиться, але його зв'язність не порушиться. Наприклад, якщо в тексті згаданої вправи вилучити шосте й сьоме

речення, то читач не отримає інформації про озера, але текст залишиться зв'язним.

Отже, ознакою зв'язного тексту є два типи зв'язку речень — **послідовний** і **паралельний**.

ПРИГАДАЙМО

П

У різних ситуаціях спілкування використовуємо характерні типи висловлювання — **опис, розповідь, роздум**.

Висловлювання (тексти) створюємо в певному стилі — **розмовному, художньому, науковому, публіцистичному, офіційно-діловому** і залежно від мети спілкування — у певному жанрі. Це може бути *оповідання, заява, розписка, доповідь, автобіографія* тощо.

407.

1. Прочитайте.

Рух книги

У більшості книголюбів бібліотеки систематизовані й каталогізовані, де кожен томик має своє місце.

Моя книгозбірня — як жива ріка, що перебуває в невпинному русі. Не кажу, що це добре і прийнятне для всіх, але по-іншому не можу уявити собі робочу бібліотеку.

Цей рух книг наповнює моє життя особливим змістом, мені приємно спостерігати за ним, бачити не мертву статистику, а життєдайну динаміку. Коли думаю, що саме я запустив цей величезний механізм, який налічує понад п'ять тисяч книжок і ця кількість щоденно збільшується, моє серце наповнюється тривкою радістю і гордістю. Бо рух — це життя.

Книжки потрапляють до мене різними шляхами: одні з книгарні чи прямо з друкарні, другі через пошту, треті завдяки друзям і знайомим. І саме тоді, коли книжка опиняється в моїх руках, починається те, для чого вона створена — її головний рух.

Спершу кілька днів вона мандрує в межах спальні — з письмового стола, за яким я зазвичай працюю, до нічного столика біля ліжка. Чим цікавіша книжка, тим повільніше і довше читаю її, розтягуючи задоволення, тим частіше беру в руки, а отже, вона знову і знову перекочує з одного місця на інше.

Потім прочитаний томик перекочує в робочу бібліотеку, і я вже рідше повертаюся до нього, та все ж повертаюся, вихоплюючи з туго спресованих стелажів, щоб перечитати якийсь фрагмент, показати знайомим чи виписати потрібну цитату. Робоча частина бібліотеки в кабінеті нараховує до п'ятисот томів, що потрібні мені для щоденної праці й мають бути напихваті. Але більшість книг тут надовше не затримуються, окрім словників, деяких хрестоматійних і наукових видань та улюблених щоденників і мемуарів.

До книжки, що припала до душі і стала подією в житті, рука тягнеться ніби мимохідь. Бува, хочеться знічев'я доторкнутися до неї, провести пальцями по корінцеві, потримати якийсь час у руках і помилуватися, подумки повертаючись у стихію улюблених подій і відчуттів. Приходить час, коли на корінці нової книги зупиняється тільки погляд. Мандрувати очима по силуетах улюблених книг — одна з найприємніших мандрівок, які я знаю.

Коли зустріну хлопчика, що схилився над книжкою і нічого не бачить і не чує навколо себе, то враз така тепла хвиля залле груди, ніби себе малого побачив.

Я од книжки очей не відривав: одну прочитував до обіду, а другу — пополудні.

І так роками. Десятиліттями. Але книги не відібрали в мене ні дитинства, ні отрочтва, ні юності. Навпаки: збагатили їх, зробили особливими і великими.

І тепер мені хотілося б ніжно обняти кожного малого читальника і тихо сказати йому: «Мій золотий хлопчику!» (*За П. Сорокою*).

2. Визначте тему й основну думку прочитаного тексту. Як автор запускає величезний механізм — рух книжок? Поміркуйте, чому в автора особливе ставлення до тих, хто любить читати.
3. Випишіть прислівники й визначте їхні розряди. Поясніть правопис виписаних прислівників.
4. Підготуйте усний стислий переказ тексту.

408. 1. Накресліть у зошитах таблицю і заповніть її, додавши назви стилів, що відповідають поданим жанрам.

Жанри (різновиди висловлювання)	Стилі
оповідання нарис доповідь байка оголошення	

2. Користуючись заповненою таблицею, сформулюйте мету висловлювання.

409. 1. Прослухайте радіопередачу або перегляньте телепередачу. Про що ви дізналися з цієї передачі? Запишіть її тему.

2. Запишіть ключові слова, які допоможуть вам побудувати зв'язну розповідь про почуте (побачене). Запишіть слова, значення яких для вас незрозумілі. З'ясуйте їхні значення за тлумачним словником.

410.

1. Прослухайте текст.

Історія давнього Білгорода

Де знаходиться літописний Білгород? Західніше від Києва. Щоправда, на карті біля столиці немає міста з такою назвою. Натомість є село Білгородка, розташоване на правому березі Ірпеня — високому, крутому, перерізаному ярами. Мій брат Тарас, студент-історик, уже чекає на околиці села. Мрії все ж таки здійснюються: ми вирушаємо в подорож у часі й просторі.

Ідемо валами древнього міста. Вони величезні, мабуть, метрів шістдесят заввишки і такі широкі, що по верху їх ішла колись дорога. Наймогутніший і найкрутіший вал дитинця, зведений ще Володимиром у X ст., розташований з південної сторони. Скіс тут дуже крутий. З валів відкривається велична панорама — он та стара дорога на захід вела колись у Чехію, а он звідтіля, з півдня, приходили печеніги. Під стінами дитинця тече, як і в давнину, Ірпінь.

Повільно простуємо вулицями сучасного села. Дорога, що піднімається зі сторони Боярки до центру, звернула в глибоку балку. Праворуч, за балкою, знову побачили поміж сільських будівель і городів давні посадські вали. Колись за цими земляними укріпленнями співіснували билинні герої та історичні особи.

Тарас показує мені місце, де знайдені руїни собору XII століття... А онде колодязі. Вони глибокі. Літопис доніс до нас барвисту легенду про «білгородський кисіль», який, за порадою мудрого старійшини, білгородці залили в колодязі, щоб показати печенігам, що голод їм не загрожує. Про це дізнаємося з тексту на гранітній плиті, що встановлена біля мосту через річку Ірпінь.

...Повертаючись пізно ввечері, я спіймала себе на думці — ми всі нащадки славних русичів, і це сприймаєш особливо гостро, коли спинаєшся в таких місцях, як сучасна Білгородка (з підручника).

2. Про що ви дізналися з тексту? Якої навчальної дисципліни він стосується? До якого мовного стилю належить?
3. Об'єднайтесь у групи, складіть план прослуханого і порівняйте, яка з груп склала детальніший план прослуханого тексту.

411. Розгляньте фотографію на с. 239. Що незвичайного в ній ви помітили? Запишіть свої враження (5–7 речень).

412. Прочитайте усмішку. Поміркуйте, чим завжди зворушує дитячий гумор.

- Тату, тату, увімкни, будь ласка, телевизор.
- Там, синочку, нічого немає... — відповідає батько.
- А я і нічого люблю дивитися.

§ 37. Особливості опису місцевості.

Усний стислий переказ розповідного тексту з елементами опису місцевості в художньому стилі

ПРИГАДАЙМО

Опис місцевості — це відомості про певні прикмети довкілля, орієнтири на конкретній території, інформація про ландшафт, наявність річок, гір, низин, лісів, боліт, розташування населених пунктів щодо сторін світу. Готуючи опис місцевості, треба чітко назвати предмети і відповісти на запитання, де вони розташовуються.

Особливості опису місцевості

Ключові слова в описах місцевості — це прислівники, іменники з прийменниками, що виконують у реченні роль обставин місця, а також характерні дієслова *розташуватися*, *розміщатися*, *простягатися*, *знаходитися*, *пролягати* (про дорогу) тощо.

Для опису місцевості в художньому, науковому, діловому стилях використовуються неоднакові мовні засоби.

Опис залежить від того, де перебуває автор, а також від мети, з якою здійснюється опис місцевості.

Описуючи місцевість, створюють велику масштабну картину або зосереджують увагу на прикметах невеликої території.

413. Поміркуйте, як змінюється сприйняття місцевості з вікна рухомого автомобіля (поїзда) і під час пішохідної подорожі. Опишіть свої враження. Які характерні дієслова ви використали в описі? Запишіть речення з цими словами.

414. 1. Прочитайте. Доведіть, що подане висловлювання — текст. Дайте йому назву. До якого стилю належить цей текст? Який тип висловлювання використав автор (опис, розповідь, роздум)?

Ми з вами вирушаємо на лоно заповідного степу. Від річки Грузький Єланчик підіймаємось на рівнинне плато. Навкруги буяє море степових трав.

З могили — підвищення в центральній частині плато — відкривається дивовижний краєвид заповідного степу. Та не безмежний він: на обрії видніють оброблені поля. А тут — первозданна природа.

Живим сріблом виблискують зміясті вигини річечки в смарагдовій облямівці очеретів. По схилах котяться зелені хвилі верховіть степових трав.

Територія Українського державного степового заповідника, до якого входять Кам'яні Могили, — це дуже своєрідний та оригінальний куточок природи південно-східної частини України. Тут над злегка хвилястою степовою рівниною височать конуси громаддя сірих скель — справжнісінька мініатюрна гірська країна серед приазовських просторів. Два пасма горбів здіймаються на сто метрів над рівниною степу і на триста — над рівнем моря. Це височать окремі виступи кристалічних порід Маріупольсько-Бердянського узвишшя, яке входить у захований під поверхнею землі Приазовський масив Українського кристалічного щита. Здавня ці природні гранітні нагромодження називали могилами: Токмак-могила, Бельмак-могила... Розкидані на просторах приморського степу, вони нагадують степові кургани. Серед багатьох гранітних виходів Приазов'я в наш час добре збереглися лише Кам'яні Могили.

На узвишшях ростуть рідкісні наскельні рослини, зокрема аж вісім видів папоротей. Папороті, звичайно, ростуть і в інших місцях, а от є представники флори, які виростають лише серед цих кам'яних брил і не трапляються більше ніде. Отож пнемося на сірі гранітні скелі в пошуках рослини надзвичайно рідкісної не тільки для України, але й цілого світу. Це деревій голий.

Ось поміж сірих каменів сійнуло ніжною жовтизною тендітних кошичків суцвіття рідкісного деревію. Неповторна мить!

Сідаємо на розігріті сонцем чорно-сірі гранітні камені, вкриті природною мозаїкою різнобарвних лишайників. Перед очима грандіозна картина фантастичного нагромодження скель. Ми вирушаємо далі на пошуки другого рослинного дива Кам'яних Могил. Знову піднімаємось гранітними сходами природних пірамід. Уже здалеку можна побачити, як просто з розщілини, наповненої дрібноземом, здіймається струнка, до півметра заввишки волошка з багатьма суцвіттями-кошичками. Ці кошички виграють на сонці. Квіти мають ніжно-рожеве забарвлення. Ця волошка відома лише завдяки заповідникові Кам'яні Могили, бо більше ніде у світі не росте.

Нарешті піднімаємось узгір'ям на вершину гранітного хребта. Зорові відкриваються нові й нові прояви краси та оригінальності тутешньої природи. У крихітному куточку Приазовського

узвишся збереглися рідкісні рослини тому, що в заглибинах і щілинах гранітних скель збираються дощові та снігові води. Тут справжня майстерня богині Флори! Обминув цю майстерню льодовик, що за останні мільйон років кілька разів насувався на південні степи, але до Приазовської височини так і не дістався. Тому й залишилися живими зелені свідки давніх часів (*З посібника*).

2. Знайдіть у тексті елементи художнього стилю.
3. Випишіть обставини місця. Про які особливості місцевості йдеться в тексті? Складіть план прочитаного тексту.

Стислий переказ — це повідомлення про головне, істотне в прочитаному тексті; це вміння небагатьма мовними засобами передати короткий зміст прочитаного.

415. 1. Прослухайте текст, поданий у попередній вправі.
2. Скільки мікротем можна виділити в цьому тексті? Що, на вашу думку, можна вважати головною і другорядною інформацією?
3. Підготуйте усний стислий переказ тексту з елементами опису місцевості в художньому стилі.

416. 1. Прочитайте текст. Дайте йому назву. Спишіть.

Через центральну частину України вздовж Дніпра на північному сході і далі на південний схід і південний захід простягається Придніпровсько-Азовська височина. Поверхня Придніпров'я горбиста з відносно рівнинними долинами рік. У районах крутосхилів правого берега Дніпра багато яруг і балок. Правий берег Дніпра в районі Канева має максимальну висоту 255 м. Глибина яруг становить 85–90 м.

Менша за площею Приазовська височина. Північний схил височини вузький, обривистий. Південний схил поступово переходить у вузьку смугу невеликої Приазовської низовини. На поверхню часто виходять кристалічні породи. Вони повсюдно залягають у нижніх частинах річок, яруг і балок (*З підручника*).

2. Схарактеризуйте місцевість, де розташоване ваше місто, село, районний центр. Використовуйте слова: *рівнина, височина, низовина, гористий, лісовий, степовий, прибережний, перерізаний, відділений* тощо.

1. Прочитайте текст. До якого стилю він належить? Обґрунтуйте висновок, назвавши конкретні ознаки цього стилю.

Вулиця Ярославів Вал

Вулиця Ярославів Вал пролягає в центрі Старого міста. Вона проходить південно-західним краєм Старокиївського плато, з'єднуючи вулицю Володимирську з Львівською площею. До Ярославого Валу прилучаються вулиці Золотоворітська, М. Лисенка, І. Франка, Стрілецька, О. Гончара.

У XIX ст. на Ярославовому Валу крім цегляних будівель було багато дерев'яних. Між житловими будинками розташовувались великі присадибні подвір'я з господарськими будівлями, фруктовими садами й городами.

Масове житлове будівництво на зламі XIX–XX ст. зумовило новий масштаб і силует забудови, сформувало в цілому той фонд споруд, що й дотепер визначає історичний вигляд центральних районів Києва. На початку вулиці під «захисним павільйоном» унікальні Золоті ворота XI ст. На цій вулиці багато пам'яток архітектури: будинки в стилях модерн, класицизм, мавритансько-му стилі.

На вулиці розміщені посольства Республіки Польща, Канади, Словаччини, Чеської Республіки, будинки яких, споруджені в 1970-х роках, за масштабом і пропорціями досить майстерно вписано в історичну забудову вулиці.

До пам'яток історії належать будинки, у яких жили видатні культурні діячі України (письменники, композитори, художники, учені, актори), де розміщалися товариства, мистецькі школи тощо.

2. Які дієслова характерні для опису вулиці?

3. Випишіть слова, які належать до професійної лексики.

1. Прочитайте. Дайте назву текстові. Який тип висловлювання використано в цьому тексті?

З любов'ю думаю про ліс — велике суспільство дерев, птахів і комах...

Ось моя улюблена стежка крізь ліщинник, якою постійно продираюся в гущавину. За ці дні вона так заросла, що я змушений вернутися назад і обійти ці хащі стороною. Але не серджуся, а навпаки — мене охоплює невимовна радість. Яка навальна сила всепереможної природи! І яка велика подія — за кілька днів ліщинник украв мою стежку.

Вважаю, що знаю петриківський ліс, бо обійшов його не один раз, але сьогодні несподівано вийшов на невеличку галявину і побачив між дубами дерев'яний будинок (*За П. Сорокою*).

2. Які слова, характерні для художнього опису лісу, використано в тексті?
3. Випишіть із тексту слова-синоніми. Поясніть, яку роль вони виконують у тексті.

419. 1. Прочитайте.

Розточчя

Колись писали — Розтіччя, бо звідси розтікаються ріки: одні до Чорного, а інші — до Балтійського моря.

Важко сказати, куди ми потрапили — у присілок, якусь метастазу міста, чи хутір.

Ще недавно, кажуть, тут вирувало курортне життя. Нині це декілька десятків дерев'яних і саманних хат, що віджили своє.

Сосни ростуть усюди. Великі, розхильчасті. Де-не-де красуються фруктові дерева і кострубачиться кущовиння.

Вулиць немає, тільки плутані стежки від хати до хати. Але колись вони, мабуть, були, бо збереглися таблички «Курортна, 7», «Гоголя, 3».

Подекуди виблискують білими сосновими стінами щойно збудовані обори. Тут же обгороджені сарайчики, стосики дров на зиму під дерев'яними навісами.

Між деревами ліниво прогулюються собаки. Їх тут не прив'язують. Бо що їм сторожувати?

Поселяємося в дерев'яній, критій поруділою бляхою хатинці, яка тулиться на околиці, неподалік асфальтівки, що збігає з траси.

Зелене подвір'я, усіяне кротячими кучугурами, невеличкий горідчик під вікном: грядка капусти, кілька соняхів, гарбузи і буряки, мак і помідори, тички, обвиті квасолею, штурпаччя кукурудзи.

Відчиниш вікно, і знадвору ударить гарячим духом городини, де царює кріп. А вечорами цвіркун заливається на підвіконні (*За П. Сорокою*).

2. Назвіть мовні засоби, які вказують, що текст є розповіддю.
3. Підготуйте стислий переказ (усно) прочитаного тексту. Використайте в переказі мовні засоби художнього стилю.

Прочитайте записи вчителів в учнівських щоденниках. Чи подобається вам, коли вчителеві притаманне почуття гумору? Чому? Поясніть, з якою метою в подібних записах використано багато знаків оклику.

- Шановні батьки! Підстрижіть свою дитину. Хочеться подивитися їй в очі.
- Абсолютно не знає Франка! Шановні батьки! Прошу познайомити!
- Ваша дитина пропустила суботню дискотеку! Розберіться!
- Шановні батьки! Дайте дитині виспатися. Вона спить на уроках!

§ 38. Особливості опису пам'яток історії та культури. Усний вибірковий переказ розповідного тексту з елементами опису пам'яток історії та культури в науковому стилі

До пам'яток історії та культури належать стародавні споруди, літописи, історичні документи, твори стародавнього фольклору, живопису, старовинні предмети побуту — все, що зберігається як історична пам'ять народу.

1. Спишіть слова-терміни та їх значення.

Архітектура — мистецтво проектування, спорудження й художнього оформлення будов.

Фасад — зовнішній, лицьовий бік будівлі, звернений до вулиці; кожен із зовнішніх боків будівлі (бокові фасади).

Колона — архітектурно оброблена вертикальна опора, як правило, кругла в поперечному перерізі, має базу (основу), завершується капітеллю.

Капітель — верхня частина колони, пілястра або стовпа, на яку спирається балка.

Галерея — критий чи відкритий коридор, що з'єднує два або кілька приміщень, також довгий балкон уздовж будинку.

Неф — витягнуте в довжину приміщення, відокремлене рядом колон чи стовпів.

Фреска — картина, написана фарбами по свіжій вогкій штукатурці.

2. Складіть речення із записаними словами-термінами. До якого стилю належать ваші висловлювання?

Вибірковий переказ — це детальний переказ однієї частини (мікротеми) тексту.

422.

1. Прослухайте текст. Визначте мікротеми тексту.

Архітектурно-історичний заповідник «Софійський музей»

Архітектурно-історичний заповідник «Софійський музей» розташований у центрі Києва. Він займає територію 5 гектарів і становить чудовий ансамбль пам'яток вітчизняного будівництва. У центрі ансамблю — всесвітньо відома пам'ятка архітектури та монументального живопису XI ст.

Згадка про Софійський собор, або Софію Київську, є в літопису за 1037 рік. Минуло понад 900 років, а золоті бані Софії і сьогодні прикрашають Київ.

Щоб уявити собі первісний вигляд цього храму, треба подумки зняти шість крайніх з півдня й пів-

ночі бань, побудованих наприкінці XVII ст., і тоді залишиться тринадцять бань.

Храм має п'ять нефів, що закінчуються зі сходу напівкруглими виступами (апсидами). Він оточений внутрішньою двоповерховою галереєю і зовнішньою — одноповерховою. Будівлі властива архітектурно-конструктивна логіка. Уся композиція позначена ритмом, контрастом, грою вертикальних і горизонтальних ліній. Чим ближче до центра, тим більше силует споруди підноситься уступами так, що вся маса храму вписується в чотиригранну піраміду, у вершині якої міститься центральна баня. З якого боку не стояти біля храму, завжди відчутно цей ритм — і в горизонтальному напрямі, де в перспективі біжать отвір за отвором, арка за аркою, і у вертикальному, де один над одним підносяться горизонтальні карнизи, арочні отвори та ніші аж до завершення бань. Ритм і є тим мистецьким засобом, який справляє враження могутності й сили. Він не тільки чарує, але й дає відчуття збільшених розмірів споруди. В усій Європі жодна споруда XI ст. не могла зрівнятися з Київською Софією. Довжина її (без апсид) дорівнює 37 метрам, а ширина сягає 55 метрів.

Обійшовши собор навкруги, зайдемо в самий храм. Глядача, який пройде зовнішню галерею і вступить у внутрішню, полонять велич і складність інтер'єру. Упадають в око арочні отвори, що при русі весь час міняють у перспективі свою форму, і тому архітектура здається ніби живою.

Щоб відчуті всю досконалість інтер'єру, треба пройти по собору, зайти в рамена підбанного простору і подивитись на центральну баню, на хори.

Як центральна баня панує над усім простором храму, так і мозаїчне зображення в його zenіті панує над фресками і мозаїками.

На так званій нерушимій стіні — монументальний образ Богоматері Оранти в молитовній позі. Її постать 6 метрів. На золотому мозаїчному увігнутому тлі навколо Оранти завжди видно сяйво. У софійських фресках вражає тонко дібрана гама світлих кольорів — блакитних, рожевих і зеленуватих.

Художня цінність і велике значення софійських фресок у тому, що в них уперше наше мистецтво відображає зворушливі людські почуття — любов, материнство, відданість (За Ю. Логвином).

2. З якими пам'ятками історії та культури ви ознайомилися на уроках історії та літератури?
3. Підготуйте усний вибірковий переказ розповідного тексту з елементами опису пам'яток історії та культури в науковому стилі.

423. Підготуйте опис історичної пам'ятки, яка розташована на території вашої області (міста, села).

424. 1. Прочитайте усмішку. Які риси характеру в ній висміюються?

Сашко побачив з вікна, як до нього йде Павло, який завжди щось просив позичити. І справді, Павло відразу з порога запитав:

— Сашко, привіт! Тобі потрібний сьогодні велосипед?

— Так, я сьогодні з сусідом цілий день готуватимусь до велокросу.

— Тоді чи не позичиш мені свій новенький фотоапарат?

Може, я познімаю щось...

— ?!!

2. Чому замість останньої репліки використано лише розділові знаки? Які емоції вони передають? Які засоби для вираження подібних емоцій використовують актори?

§ 39. Усний стислий переказ тексту публіцистичного стилю

ПРИГАДАЙМО

Стислий переказ — це виклад найзагальнішої, найважливішої інформації, що міститься в тексті.

425.

1. Прочитайте текст. Обґрунтуйте його належність до публіцистичного стилю.

У малих річках зароджується життя нації

Кожна річка бере свою силу з маленьких джерел-потічків, струмочків, невеликих річечок, болітець. За Погребищем на Вінниччині витікає чарівна Рось, поблизу села Розлуч на Львівщині бере початок стрімкий Дністер... Мандруючи Україною, обов'язково натрапите на таку річку, річечку і, піднімаючись угору, проти течії, можливо, знайдете джерело, звідки вона витікає.

Річки завжди ваблять ліричною красою заплавних краєвидів — квітучих луків, левад із запашним духмяним сіном. Без річок не можна собі уявити опоетизовану українську природу, самотній національний ландшафт. Малі річки, немов павутиння, утворюють річкову систему великих. Наприклад, річкова система Дніпра почала формуватися 700 тисяч років тому.

До річок Дніпра північніше від Києва на Правобережжі належать притоки Прип'яті — Турія, Стохід, Стир, Горинь, Уборть, Уж; на Лівобережжі — Десна із Сеймом. На південь від столиці несуть свої води в Дніпро понад 600 річок, серед яких найбільші Рось, Сула, Псел, Ворскла, Самара з Вовчою, Інгулець...

На території України ще кілька десятків років тому налічувалось 65–71 тис. річок, зокрема близько 160 річок — довші за 100 км.

А що маємо сьогодні? Велика кількість річок, особливо малих, замулені, засмічені, а то й зникли з лица землі. А ще років 30–40 тому люди купались у цих річках... Саме недотримання водоохоронного режиму призвело до їх повного замулення.

Людина, вбираючи в себе враження від споглядання прекрасного пейзажу, збагачується духовно. У такому діалозі відбувається інформаційний (інтелектуальний) і духовний (чуттєвий) зв'язок людини з природою. А нинішня зіпсована «глухоніма» природа не відгукується на голос людини.

Але не всюди у світі такі брудні річки, як у нас. Україна посідає в Європі перше місце за кількістю техногенного бруду на одну людину (дані Всесвітньої організації охорони здоров'я).

Найуразливіше місце будь-якої великої чи середньої річки — її витоки, де народжуються малі річки. На цих територіях треба

висаджувати невеликі гайки, переліски, водозахисні лісосмуги. Лісові насадження поблизу водойм сприяють природній фільтрації поверхневих стоків із прилеглих схилів, захищають річку від обміління, забруднення агрохімікатами і, не приведади Господи!, токсичними стоками від автозаправок, тваринницьких ферм тощо. Особливо шкідливі відходи від свинокомплексів. Вміст токсичних речовин у річках від цих свинокомплексів у 2–2,5 раза вищий, ніж у міських комунально-побутових стоках.

Але ж у малих річках народжується жива вода для Дніпра, Дністра, Південного Бугу, Сіверського Дінця... — і для всієї нації (За В. Гетьманом).

2. Що вам відомо про життя малих річок у вашому краї?
3. Яка інформація в наведеному тексті може бути оцінена як найважливіша? Перекажіть її стисло.

426.

1. Прочитайте.

Екологія сьогодні

Боротьба за чистоту довкілля нарешті перестала бути проблемою «зелених». Дизайнерка Діана Джесс за допомогою свого проєкту супермаркету сподівається перетворити американців на активних захисників довкілля. Діана чотири роки жила в Німеччині. Турбота німців про природу вразила її: тамтешні споживачі (91%) не лише ретельно сортують сміття, вони ще здають для повторного використання тару, позначену емблемою із «зеленою крапкою». Німецька система змушує кожного відповідально ставитися до «свого» сміття. Діана мріє, щоб стиль життя, який зберігає довкілля, був втілений у США. Саме тому вона створила оригінальний проєкт супермаркету: одна половина будинку нагадує стос газет, друга — пляшку. Там, де стос газет, розташований пункт приймання та перероблення використаної тари — своєрідний «колообіг упакування». Численні екрани в магазині надаватимуть детальну інформацію як щодо продукції, так і її упакування й орієнтуватимуть покупців на екологічний вибір. Проте Діана визнає, що для перетворення американців на націю захисників довкілля необхідні зміни законодавства, фінансові стимули, реклама. Проведене нею соціологічне дослідження показало: 44% опитаних визнали, що екологічні проблеми їх не хвилюють. Отож шанси на реалізацію проєкту Діани Джесс поки що мізерні.

Існують серйозні проблеми з упровадженням безпечних для споживачів персональних комп'ютерів і стільникових телефонів.

Крім того, користувачі персональних комп'ютерів хочуть, щоб компанії-виробники брали на себе обов'язок утилізації. Адже тільки в США щорічно без належної переробки викидається

30 млн комп'ютерів! Позитивні тенденції, безумовно, існують. Багато компаній врахували бажання споживачів використовувати «екологічно чисті» комп'ютери й активно зменшують вміст небезпечних речовин у своїй продукції. До «зелених» приєдналися і виробники стільникових телефонів (З журналу).

2. Укажіть ознаки публіцистичності в поданому тексті. Підготуйте усний переказ тексту. Які дії людей з різних країн щодо збереження навколишньої природи вам відомі?

427.

1. Прослухайте уривок з інтерв'ю молодого політика, зановуючи те, що допоможе скласти вам стислий переказ.

Кореспондент. Ви особисто заради чого йшли в політику?

— Україна багата людьми, тобто самими українцями. Я бачу Україну через українців. А українців бачу, насамперед, освіченими — це пункт номер один. По-друге... якби сказав «молодими», це було б неправильно... Точніше, омолодженими. По-третє: українців, які можуть заробити собі на життя. Самі. По-четверте: українців, які, може, і не космополіти, але й не хуторяни. Наші традиції — це Шевченко, який розмовляв французькою. Ось кажемо: ми європейська держава. Та, хлопці, ви писати не вмієте українською, я вже не кажу про англійську, німецьку, французьку! І врешті, потрібно, щоб у політику прийшли люди, які знатимуть, що це просто негарно — бити один одного в обличчя, та ще й у парламенті...

Кореспондент. Але ж там б'ються і ваші ровесники!

— Пробачте, якщо є такі, то їх зовсім мало.

Кореспондент. Тобто ваше покоління інше?

— Може, і не зовсім. Бо я ще пам'ятаю радянські часи. Я навіть був комсомольцем один рік... Отож-бо я добре знаю, як це було... От сучасні діти, власне, і мої діти, — вони вже цього не знають. Вони знають, що потрібно володіти, як мінімум, двома-трьома мовами. Але ходити до школи з дорогим телефоном і в джинсах «Версаче», приїжджати з охоронцями — це просто непристойно. Для моїх дітей це ознака поганого тону. Бо тільки внутрішньо бідна людина може купувати собі дороге шмаття і цим прикривати свої розумові негаразди (З журналу).

2. До якого мовного стилю належить цей текст? Якими мовними засобами обґрунтовує політик свої відповіді кореспондентові? Стисло перекажіть текст, зберігаючи його стиль.

3. Які слова політика ви підтримуєте? Подискутуйте на цю тему. Найцікавіший фрагмент діалогу запишіть.

§ 40. Письмовий стислий переказ розповідного тексту з елементами опису місцевості в художньому стилі

ПРИГАДАЙМО

428.

1. Прочитайте. Знайдіть ознаки розповіді й ознаки опису в художньому тексті.

Над тихоплинною Россю

Загуркотів мотор, і легкий човен стрімко помчав проти течії, залишаючи за собою високий гребінь спіненої води. Невдовзі Стеблів тільки мрів за кормою в сизій імлі. Поминули урочища Різакувате, Вітрівщину, Ламане, промайнуло закинута в яри село Миколаївка. Біля підніжжя крутої Бабиної гори мальовничо розкинувся хутір Хльорівка. Звідси рукою подати до так званого бі-ївецького «кордону». Він розмежовує поля Черкащини та Київщини і доходить до самої Росі навпроти села Москаленки, що в Богуславському районі. Саме тут починається ділянка річки, яка особливо цікавить нас. Ознайомитися з цим оригінальним краєм давно мріялось. Ще тоді, коли читалися й перечитувалися натхненні сторінки повісті «Кайдашева сім'я», створеної нашим славним земляком Іваном Семеновичем Нечуєм-Левицьким. Пам'ятаєте хрестоматійно відомі рядки: «Недалеко од Богуслава, коло Росі, в довгому покрученому яру розкинулось село Семигори»? Майстерно описав Надросся класик української літератури.

Погожий літній день. Ласкаво світить сонце. Веселить душу блакитне небо, помережане легкими, як лебединий пух, хмарками. Пестить обличчя вітерець, зволожений чистою річковою водою.

Водій мимоволі зменшує оберти мотора човна. Тиша. У гладенькому плесі віддзеркалюються будинки. Старезна верба низько схилилася край зеленого берега.

А поблизу, розбігаючись та кумедно перевертаючись у повітрі, дітлахи з веселим сміхом шубовстають у теплу воду. Схарпуджені коні з лошатами кинулись і собі в річку. Шулячи вуха, фиркаючи ніздрями, попливли на протилежний берег, на кращий випас.

За селом мотор знову запрацював на повну потужність. Помітно, як на берегах пониждали пагорби, як переходять у положі поля. На них, видзвонюючи дорідним колоссям, стоять пшениці, жита, ячмені. Ген палахкотить широкий лан жовтих соняшників, їхні круглі голови привітно погойдуються під літнім леготом, ніби живі сонця. А під ними — біле кипіння духмяної гречки.

Жовту куряву на ланах здійняли потужні комбайни. То тут, то там снуються лінії електропередач. О, як змінився надросянський край у наш час! Мабуть, не пізнав би його нині Іван Семенович.

Русло річки вужчає. Ось уже піднялись над водою сірі гранітні скелі.

Пливемо далі. Мальовничі пейзажі змінюються, неначе театральні декорації. Серед густих заростей рогози, латаття — чималий острів. Напроти нього висока пірамідальна скеля. Поважно походжають черногузи. Мабуть, на скелі їхнє гніздо.

Поблизу Дешок знову почалися круті береги, обставлені гранітними стрімчаками. А там далі — березовий гай. Краса казкова! Як тут не пригадати хвилюючі рядки з «Кайдашевої сім'ї»: «На високих гривах гір кругом яру зелене старий ліс, як зелене море, вкрите хвилями...» (С. Хаврусь).

2. Складіть два плани — для написання докладного і стислого переказу тексту. Порівняйте ці плани.
3. Напишіть стислий переказ розповідного тексту з елементами опису місцевості в художньому стилі.

429.

Прочитайте усмішку. Придумайте й запишіть завершальну репліку вчителя.

Учитель докоряє черговому по класу:

— Знову дошка брудна, ганчірка суха, а на глобусі, — він тицьнув пальцем, — пилюка.

— Це не пилюка, — відповідає учень. — Там, де ви тримаєте палець, знаходиться Сахара.

§ 41. Письмовий вибірковий переказ розповідного тексту з елементами опису пам'яток історії та культури в публіцистичному стилі

1. Які характерні ознаки публіцистичного стилю?
2. У яких ситуаціях спілкування використовуються найчастіше описи пам'яток історії та культури?

430.

1. Прослухайте текст. Обґрунтуйте його належність до публіцистичного стилю.

Ой у лузі червона калина похилилася

Скільки щирих, зворушливих, патріотичних почуттів викликає ця пісня в кожного, хто сприймає її небайдужим серцем. Пригадую, як малими дітьми співали ми, школярі, цю пісню, яку ненависть викликала вона в представників польської влади. Але пісня не вмовкала. Вона злітала під небо, коли проводилися народні свята-фестини, поривалася на сцену Народних домів, коли відбувалися концерти. Співали її всі: і великі, і малі.

Після 1939 року для пісні настають ще скрутніші часи переслідувань; вона зникає з концертних програм, співати її забороняють, як націоналістичну. Більше ніж півстоліття на тій землі, де пісня виникла, вона мовчала, але не вмерла. Знову воскресє, дзвенить на багатолюдних майданах, вселяючи надію на краще майбутнє народу.

Пісня, власне її перша строфа, бере свій початок із старовинних козацьких пісень, які відображали героїчну боротьбу лицарів Запорозької Січі з польсько-шляхетською неволею...

Від акторів театру «Руської бесіди» її перейняли січові стрільці, зокрема юнак Григорій Трух, який до першої «історичної» строфи, за його спогадами, «склав ще три нові додаткові строфки, які разом створили ту славу “Червону калину”». Додамо від себе, що, виникнувши на Франковому Передгір'ї, у середовищі січового стрільцтва, пісня згодом поширилася на обох частинах України, рознеслася по світу завдяки учасникам визвольних змагань українського народу. У непоодиноких виданнях вона друкувалася як Гімн українських січових стрільців (Ф. Погребенник).

2. Прочитайте додаткову інформацію про історію пісні «Ой у лузі червона калина».

В українському історичному епосі є чудова пісня-дума «Розлилися круті бережечки». Співається в цій думі про «славних козаченьків у неволі», є там слова і про вороних коней, і про червону китаїку. І завершується пісня словами «Щоб наша

козацька слава не пропала». У нові часи народ переробив цю пісню: замість славних козаченьків співали про січових стрільців.

У 1914 році поет і режисер Степан Чарнецький поставив у Самборі на Львівщині драму В. Пачовського «Сонце Руїни». У виставі режисер використав пісню «Розлилися круті бережечки», але вже з новими словами «Ой у лузі червона калина». Він запропонував і нову мелодію. Вистава сприяла популяризації пісні. Її співали січові стрільці, і один із них, Г. Трух, за його спогадами, придумав кілька строф цієї пісні. З «Червоною калиною» ішли січові стрільці на допомогу своїм братам-українцям Наддніпрянщини, які боролися за незалежну Україну в 1917–1919 роках.

В обробці Ф. Колесси пісня була вперше надрукована 1915 року у Відні. Через цю пісню українці, роз'єднані державними кордонами, відчували свою кровну спорідненість.

Сьогодні цей твір виконують хорові колективи на святкових зібраннях, концертах. Пісню «Ой у лузі червона калина» в обробці А. Авдієвського особливо урочисто, велично співає хор імені Г. Верьовки.

Слухають цю пісню, як і «Молитву» М. Лисенка—О. Кониського, і «Ще не вмерла Україна» П. Чубинського—М. Вербицького, стоячи.

3. Чи відомі вам слова й мелодія пісні «Ой у лузі червона калина»? Які рядки подобаються вам найбільше? Чому?
4. На основі поданої інформації напишіть вибірковий переказ розповідного тексту з елементами опису пам'ятки історії та культури в публіцистичному стилі.

431.

1. Прослухайте фрагмент розповіді журналіста про поїздку до Мексики у складі творчої групи українських музикантів і акторів. У чернетці робіть нотатки, які потім допоможуть скласти план, переказати текст.

...Від будь-якої музики більшість мексиканців шаленіли, але вони, як патріоти, особливо цінували свою, мексиканську. А ми слухали цікавого композитора Мануеля Мору. У його музиці вирує Мексика, голос сельви, бринить луна в горах. З'ясувалося, що він син одного з колишніх губернаторів штату Табаско. Закінчив європейську консерваторію. А обрав її, навмання тичнувши пальцем на карті, — і потрапив... у Варшаву. Мануель читав мені українською мовою вірші Тараса Шевченка й Лесі Українки — хтось із наших у Польщі його цьому навчив.

З Мануелем ми подорожували місцевим заповідником Лавента. Тут у V–XI ст. до н. е. серед боліт було грандіозне місто ольмеків. Цивілізація I–II тисячоліть до нашої ери знала й мала

все, що потім успадкували ацтеки та майя. Число «нуль», писемність, сонячний і місячний календарі... У парку побачив одну з ольмекських «кам'яних голів».

— Базальтову брилу, з якої виготовлена ця голова, відкололи поблизу вулкана Сан-Мартін-Пахапан. Маса її сягала майже шістдесяті тонн, — розповідає Мануель. — Такі важезні блоки переправляли спочатку морем, а потім тягли плотами (проти течії!) рікою Тонала. Потім... відсікали зайве, — посміхається композитор. — Тепер ця голова лише десятитонна.

Мене також здивували «мексиканські Венери»: маленькі п'яти- або десятисантиметрові фігурки оголених жінок з високо піднятими руками. Вони ніби танцюють.

А сеньйор Туто умовив мене відвідати давнє місто майя Паленке, розташоване неподалік Табаско. Палацовий комплекс у Паленке вражає і квадратною вежею, і різьбленими та скульптурними зображеннями, орнаментами й написами. Цікаве зображення хреста-кукурудзи, на якому сидить священний птах кетцаль. Культура ольмеків, та й усіх індіанців, була «кукурудзяною». Це від них ми її запозичили: аби не Колумб, не їсти б нам мамалиги.

Зворушив нас і один із ступінчатих храмів — Храм Сонця, збудований майя в VII столітті. Він, як і єгипетські піраміди, входить у перелік 100 найдавніших споруд планети Земля.

...Коли таксист віз нас до аеропорту, він вирішив поспілкуватися з нами. Спитав англійською, лаmanoю і колючою, як кактус, але цілком прийнятною:

— Звідки ви?

— З Одеси, — відповідаємо. Наша англійська — також непогана, як подертий бакс.

— О! У вас там є Потьомкінські сходи і пам'ятник герцогові Ришельє, — виявив водій поінформованість знавця, — а в нас — Кафедральний собор, карнавал і пам'ятник останньому імператорові ацтеків Каутемоку!

На згадку він подарував срібну монету із зображенням орла, що сидить на кактусі і бореться з гадюкою. Наступного разу перед поїздкою в Мексику обов'язково вивчу іспанську... (З журналу).

2. Визначте тему і мікротеми тексту. Дайте йому назву. Складіть і запишіть план. Яка мікротема вам сподобалася найбільше?
3. Складіть і запишіть вибірковий переказ з елементами опису пам'яток історії та культури в публіцистичному стилі. Чи потрапила у ваш переказ мікротема, що сподобалася вам найбільше? Відповідь обгрунтуйте усно.

§ 42. Письмовий докладний переказ тексту художнього стилю із творчим завданням

ПРИГАДАЙМО

П

Докладний переказ передбачає повне відтворення — з усіма деталями, якомога точніше — змісту тексту зі збереженням типу висловлювання і стилю мови.

З

ЗАПАМ'ЯТАЙМО

Творче завдання до переказу — це окрема частина, яку створює учень після аналізу переказуваного тексту.

Завдання можуть бути такими:

- а) поширення авторського тексту (введення розповіді, опису, роздуму);
- б) зміна особи оповідача (найчастіше на третю особу);
- в) зміна структури тексту (переставляння частин для увиразнення головної думки);
- г) надання оцінки подіям, про які розповідається в тексті (висловлення свого ставлення до дійових осіб, подій, явищ).

432.

1. Прочитайте усмішку. Доберіть синонім до слова *лівша*.

У

УСМІШНОСЬ

- Славко, тобі не заважає, що ти лівша?
- Звісно, ні. У кожного свої недоліки. Ось ти, наприклад, якою рукою розмішуєш цукор у чаї?
- Правою, звичайно.
- Ось бачиш! А треба це робити ложечкою.

2. Загальновідомо, що жартувати треба так, аби нікого не образити (жарти мають сприяти створенню позитивної атмосфери, а не приниженню гідності іншої людини). Поміркуйте, чи дотримав головного правила жартування Славків товариш. Запишіть свої міркування.

433.

Прочитайте. Перекажіть текст, змінивши особу оповідання (1-шу на 3-тю).

Я занедужав, тому, як усі хворі, прислухався до найменшого шереху за вікном. Починалася весна. Я чув, як усе дзвінкіше й дзвінкіше лунає капіж, тануть бурульки і крапля за краплею падає з даху. Як тільки починалася ця ніжна музика, у двір виходила малеча. Майже цілий день я слухав її невгамовний щєбіт.

Але якось серед цих звичних звуків мені почулося незвичайне, по-справжньому весінне. То кричали дикі гуси, які поверталися в рідні місця. Клич цей кілька разів повторився й умовк. Я собі яскраво уявив гусячу зграю, що перетинала небо. Я від душі вітав сміливців. Хіба мало лиха вони зазнали на своєму шляху! Мені стало радісно.

Я видужував і з дитячою цікавістю підходив до вікна. Мені хотілося ще почути радісний клич диких гусей. І я почув його.

У сусідньому дворі розгулювала пара звичайних гусей. Це й тоді, першого разу, вони сповістили про весну. Звичайні гуси... (За *Василем Земляком*).

434. 1. Прочитайте текст про подію часів Другої світової війни. Визначте мікротеми, тематичні речення.

Весілля Опанаса Крокви

Ніхто не розумів, що гелготів довготелесий та сухоребрий фашист-каратель.

— Він каже, що під вашим хутором учора застрелено троє солдатів. Якби це трапилося тут, вони б забили всіх до одного. А так хочуть повісити лише тих, у кого в сім'ях є партизани. Якщо ж ви не видасте партизанських родичів, то будете знищені всі.

Двісті дідів, бабів, жінок та дітей стояли під божевільно гарячим сонцем, але їм було холодно. Цівки морозу струменіли з чорних отворів автоматів і кулеметів, націлених у всіх разом і ні в кого зокрема. Над натовпом висіли переджнивна спека і передсмертне мовчання.

— Він каже, що ви можете мовчати ще десять хвилин, а тоді він звелить стріляти.

Десять хвилин бігали зморшками по чолах, десять хвилин стікало мовчанням сонце, десять хвилин задубілими очима вдивлялися в закручений шпориш, ніби хотіли віднайти в ньому який порятунок. Потім натовп заворушився, і озерце людей вихлюпнуло наперед тисячолітнього Опанаса Крокву. Він забув навіть уклонитися людям, а пішов прямо на перекладача.

— Скажи цьому, що то мої сини забили тих виродків. І ще скажи, хай не сміють мене бити, бо я коростявий. Хай просто вішають.

— Скільки ваших синів у лісі? — запитав есесівець.

— Та всі до одного.

— А хто у вас дома є?

— Була баба, та вмерла.

— А щоб тобі язик не відсох! — висунулася з юрби сива жіноча постать, хіба на яке століття молодша від Опанаса. — Живо мене до могили кладе, та ще й прилюдно. Не втечеш ти від мене, іроде, і на той світ!

Есесівець реготав довго і смачно, коли йому переклали цей монолог старої.

— Це ваша баба? — спитав Опанаса.

— Угу. Моя. А чия ж іще?

— Правду казав дід, що ваші сини в партизанах? — допитувався в баби.

— А правду. Хіба такий збреше? Усі соколята наші в лісі гніздяться...

Їх повісили на гігантському в'язі біля колишньої церковки.

Опанас Кроква зроду не мав дітей, а баба Оріся, що поєдналася з ним вірвовкою, ніколи не була його дружиною. Кажуть, у юності вони дуже кохалися і хотіли побратись, але батьки не дозволили. Видали Орісю за багатшого.

Може, це правда, а може, людська фантазія творить нову легенду про велику любов, яка вже на смертному одрі зачала життя (За В. Симоненком).

2. Напишіть докладний переказ тексту.

3. Творче завдання: напишіть, які думки і почуття викликав у вас текст, доповнивши його міркуваннями про трагічність і непотрібність війни.

§ 43. Конспектування як різновид стислого переказу прочитаного науково-навчального тексту.

Тематичні виписки

Конспект — це різновид стислого письмового переказу, тобто коротко записаний виклад змісту певного тексту.

Конспектування — важлива форма запам'ятовування потрібної інформації, яку ми сприймаємо, читаючи текст або слухаючи його. Як різновид конспектування використовуються тематичні виписки.

Тематичні виписки — це дослівно переказаний уривок тексту, що стосується конкретної теми, з посиланням (прізвище, ініціали автора, назва книги, видавництво, рік і місто видання, кількість сторінок).

Правила конспектування прочитаного науково-навчального тексту передбачають:

- 1) вдумливе прочитання тексту;
- 2) визначення теми і головної думки висловлювання;
- 3) визначення тематичних речень;
- 4) стислий запис змісту тексту;
- 5) виділення в конспекті важливої інформації (підкреслення, позначки на полях, виділення кольором тощо);
- 6) відтворення з точністю чужих слів — *цитування*.

435.

1. Застосуйте до поданого тексту перші три пункти правил конспектування.

Шовковий шлях

Вважають, що тисячу років тому в Україні росли ті самі плодові дерева, що й тепер. Але це не так. Більшості сучасних плодкових дерев, якщо не всіх, не було. Не було ще майбутніх розкішних яблунь, груш, персиків... Натомість було багато волосько-го горіху, який завезли з Балкан.

В «Іпатіївському списку» згадується, що в 1151 році, під час облоги Києва, «були спалені передмістя та порубані огороди, тобто сади. Про яблуні й груші в літопису не йдеться.

Мандрівник Павло Алепський ще в 1653 році писав, що в українських садах переважав волоський горіх, сливи, вишні та виноград. Шовковиця ж росла всюди, її ніхто навмисне не садив.

Звідки ж поширилась в Україні шовковиця — шовковичне дерево? Зі Сходу. Через терени України пролягав Шовковий шлях, яким з Китаю завозили шовк. Саме цим шляхом потрапили до нас і шовковичні дерева, а також пшениця та жито.

Листям шовковиці живилася гусінь шовковичного шовкопряда (гусінь цього метелика зиває кокони з виділеного слинними залозами шовкового волокна). Із коконів у Китаї виготовляли шовк, а із шовку — найкращий папір. Отож потреба в коконах була величезна.

Оскільки шовковиця в Україні добре прижилася, поширилася, то й можливості для одержання великої кількості коконів були невичерпні. Тож з України на Схід ішов Шовковий шлях (За В. Сніжком).

2. Запишіть тематичні речення. Зробіть тематичні виписки про Шовковий шлях.

*Шовкопряд,
його гусінь
і шовковичний
кокон*

436.

1. Прочитайте текст.

Просте речення в тексті

Найскладнішу думку можна висловити просто. Для цього існують прості речення. Вони можуть бути довгими і короткими.

У висловлюванні варто чергувати довгі речення з короткими. Так текст сприймається краще: довгі речення важчі для розуміння, а часте вживання коротких робить мову одноманітною, монотонною.

Щоб уникнути одноманітності висловлювання, треба використовувати різноманітні структури простих речень — непоширених (вони складаються тільки з головних членів речення) і поширених (вони мають другорядні члени речення).

Навіть найкоротші непоширені речення дають змогу вибирати, наприклад: *Я втік. — Я наживав п'ятами. Настає світанок. — Розвидняється.* Із цих речень видно, що ту саму думку передають двоскладні й однокладні речення; речення, у яких присудок виражений дієсловом або синонімічним фразеологічним зворотом.

Більші можливості для вибору варіантів висловлювань закладені в структурі поширених ускладнених речень, наприклад:

У місто завітала рання несподівана весна і щедро забарвила парки в яскраву зелень.

Завітавши в місто, рання несподівана весна щедро забарвила парки в яскраву зелень.

У місто завітала весна, рання й несподівана, і щедро забарвила парки в яскраву зелень.

Рання й несподівана весна завітала в місто. Вона щедро забарвила парки в яскраву зелень.

У місто завітала весна, рання й несподівана, і щедро, як завжди, забарвила парки в яскраву зелень.

Як варіанти поширеного ускладненого речення використано конструкції з однорідними присудками, відокремленими означенням і обставиною, два поширених речення і речення зі вставною сполукою.

Отже, щоб створювати правильні за змістом і формою тексти, треба знати структурні можливості простого речення.

2. Складіть конспект тексту, відобразивши в ньому основні поняття теми «Просте речення».

437.

1. Зробіть тематичні виписки до образу України з тексту поеми І. Франка «Іван Вишенський».
2. Підготуйте за тематичними виписками власне висловлювання на тему «Образ України за поемою Івана Франка «Іван Вишенський»».

438.

Прочитайте усмішку. Які ви знаєте усталені форми мовного етикету (вибачення, погодження, відмови тощо)?

Іде виховна година. Тема — мовний етикет. Учні неухажні, перешіптуються між собою. Вчителька намагається вгамувати клас: «Петренко, ти мене чуєш?»

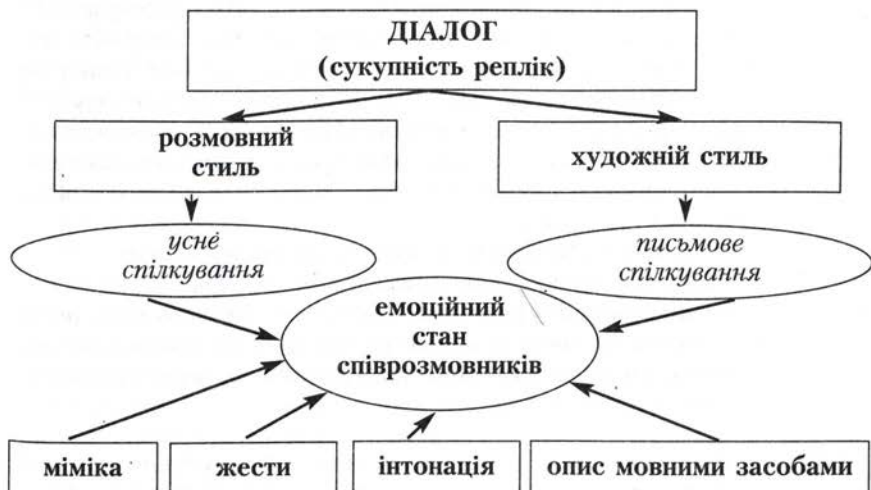
— Угу...

— От лишенько! Тільки в нашому класі «угу» означає «так», а «ой» перекладається як «вибачте»... Галю! Поясни мені, будь ласка, що ти у вікні такого цікавого побачила.

— Ой!..

§ 44. Діалог, складений на основі радіо- чи телепередачі дискусійного характеру

1. Що таке монолог?
2. Що таке діалог? З чого складається діалог?
3. Пригадайте значення слова *дискусія*.
4. Яка частина наведеної вище схеми стосується діалогів дискусійного характеру на радіо (телебаченні)?

439.

1. Прочитайте слова і словосполучення. З'ясуйте за допомогою словників значення незрозумілих вам слів. До якої групи стилістично забарвленої лексики вони належать?

Ток-шоу, новини, музичне шоу, інтерактивний конкурс, реаліті-шоу, журналістське розслідування, «круглий стіл», репортаж.

2. Подані слова та словосполучення введіть у речення з однорідними членами й узагальнювальним словом. Запишіть складені речення.
3. Які з перелічених радіо- та тележанрів мають дискусійний характер?

Щоб побудувати діалог дискусійного характеру, треба насамперед обрати тему (або підготуватися до неї, якщо вона визначена заздалегідь). Кожен з учасників дискусії висловлює свій погляд на зазначену тему, тобто формулює тезу й доводить її. Дискусійний характер діалогу

виявляється в тому, що тези опонентів заперечують одна одну.

Вступаючи в дискусію, треба дотримуватись культури ведення діалогу: не перебивати опонента, чітко формулювати твердження й наводити переконливі докази. Безсилля доводів породжує надмірні емоції. Щоб дискусійний діалог не перетворився на монолог, треба вчасно зробити паузу й тим самим дати співрозмовникові можливість висловитися.

Отож варто запам'ятати певні правила ведення дискусії:

- готуючись до дискусії, пам'ятайте: хто ясно мислить, той ясно і говорить;
- умійте зацікавлено й уважно вислухати іншого;
- під час діалогу дивіться в очі співрозмовникові;
- вислуховуйте репліки опонента, не перебиваючи його;
- неприпустимо вживати під час дискусії неввічливі, образливі слова й вислови, критикувати не тезу опонента, а його як особистість.

440.

1. Прочитайте текст. У чому полягає сенс дискусійної теми? Людей якого складу автор зараховує до категорій «фізиків» і «ліриків»?

«Фізики» і «лірики»

Свого часу проводилася на радіо і телебаченні дискусія: «Хто цікавіший, важливіший — фізики чи лірики?» Чимало було зламано списів — і надаремне: як нерозумно питати дитину, кого вона більше любить: маму чи тата? — так само немудро протиставляти людей виробничої, наукової та мистецької сфер, інтелектуалів чи інтуїтивістів.

Світ — єдиний і цілісний; і той хто розділяє його, той знищує природну гармонію. Це не означає, що в людей не проявляються нахили більше до фізичної чи розумової праці, до науки чи мистецтва. Але то — у професійній сфері. Людська ж сутність є цілісністю серця і мозку, емоційного і раціонального, професійного і душевно-інтелектуального.

Іноді навіть важко визначити, хто в людині переважає — «фізик» чи «лірик», і прикладів тому безліч. Як, наприклад, визначити: «фізики» чи «лірики» Іван Пулюй — першовідкривач рентгеновських променів і перекладач; Артур Конан Дойл — відомий письменник і лікар, або наша сучасниця Ольга Богомолець — чудова співачка й доктор медичних наук?.. (З журналу).

2. Запишіть власну тезу щодо теми, порушеної в поданому тексті. Сформулюйте три-чотири аргументи, які доводять висловлену тезу.

441. 1. Прочитайте текст.

Дискусія за «круглим столом» чи під час ток-шоу є одним з найскладніших жанрів телебачення та радіомовлення. Вибрати тему «круглого столу» — велике мистецтво. Вона має бути актуальною, відбивати неоднакові погляди учасників дискусії, викликати зацікавленість проблемою в широкого кола глядачів і слухачів.

Дискусії можуть відбуватися в інтерактивному форматі в залі перед камерами, з користувачами мережі Інтернет чи з тими, хто телефонує, що забезпечує зворотний зв'язок. Програма може йти в прямому ефірі чи в запису.

У таких передачах дуже важливою є постать ведучого. Його завдання: спочатку «розігріти» учасників круглого столу чи ток-шоу, зацікавивши їх обговорюваною темою, а потім тримати запальну дискусію під контролем і, звичайно, в етичних рамках. Упоратися з таким завданням не просто — це під силу лише професіоналам, і що більше в них досвіду, то успішніше проходитиме «круглий стіл» чи ток-шоу (*З журналу*).

2. Що вам відомо про професії радіо- і телеведучих, журналістів? Чим різняться ці професії? Запишіть, які риси, на ваш погляд, мають бути їм властиві. Хто з відомих ведучих (радіо чи телебачення) вам подобається найбільше?
3. Розробіть власний план-сценарій ток-шоу «Майбутнє: спілкування у віртуальному світі Інтернету чи в реальному житті?».

442.

1. Запишіть назви відомих вам теле- чи радіопрограм дискусійного характеру. Яка з них вам подобається найбільше? Обґрунтуйте свій вибір.
2. Складіть діалог-дискусію на одну з тем радіопередачі для старшокласників («Молодь у зоні ризику», «Ти не один», «Я здивую світ» тощо).

443.

Прочитайте усмішки. Подискутуйте на тему «Як треба навчатися, щоб не стати персонажем анекдоту?».

* * *

- Що означає англійською «I don't know»?
- Я не знаю.
- Ось-ось, у кого не питаю, ніхто не знає...

* * *

— Тату, а який вигляд має цифра «8»? — питає малий Славчик.

— Ну, синку, розумієш, це так само як нескінченність, тільки перевернуто на 90 градусів.

§ 45. Усний твір-опис місцевості (вулиці, міста, села) на основі особистих спостережень і вражень у художньому стилі

3
ЗАПАМ'ЯТАЙМО

Підготовка до твору

1. Чітко визначте місцевість, яку будете описувати (вулицю, місто, село).
2. Виберіть місце для свого спостереження, своєрідну точку відліку, що визначатиме перспективу опису: а) ви перебуваєте в певному місці та спостерігаєте обрану для опису місцевість; б) ви рухаєтесь (ідете, їдете, летите) і спостерігаєте за описуваною місцевістю.
3. Виберіть час (час доби, пора року), протягом якого ви спостерігаєте за місцевістю.
4. Яке враження справила на вас побачена картина?
5. Запишіть тематичні слова, речення, які становитимуть мікротеми вашого опису.

444.

1. Прочитайте фрагменти опису місцевості у творі П. Загребельного «Розгін». Які характерні ознаки опису місцевості ви помітили?

* * *

З балкона було видно майже всю протоку, білі піски на тім боці, зелені вали верб, а ще далі — київські пагорби, увінчані золотими шпильями Лаври, вид такий, що міськрада мала б із жителів Русанівки брати додаткову квартирну плату. Хоча з Березняків вид ще розкішніший, там Лавра зсунута на периферію погляду, а навпроти масиву, на тім боці Дніпра, у зеленій пазусі берега, заचाївся Видубецький монастир, ніби вродлива дівчина, яка сяє тобі з тисячолітньої пазелені над водою і прикладає до уст пальчика: «Тс-с-с!»

* * *

Набережна. Точна геометрія вулиць, ртутні ліхтарі, мов розвішані маленькі сонця з чужих галактик. Примарне світло намагається знищити пам'ять, але ніч стрясає пам'яттю, б'є в неї темрявою. Все знайоме мовби спервовіку: зелена трава газонів, сірі стовпи, безсило звислі проводи, темна вода протоки, білі піски на острові, далеке пливуче золото київських соборів.

2. Яку різницю в синтаксичній будові висловлювань ви помітили в цих фрагментах?
3. Випишіть мовні засоби — ознаки художнього стилю.

Прочитайте фрагменти опису місцевості у творі О. Гончара «Твоя зоря». Якими засобами передав автор свої враження від описаної місцевості?

* * *

У Тернівщині нашій вулички глибокі, бо скільки ж по них поколінь пройшло, ті, що до нас тут жили колись, до самої глини повибивали землю своєю ходьбою; наче ровом ідеш, і колюча дерева, в'ючись по горбах, нависає з обох боків над тобою. У вуличці повно пухкої пилюки, вона після ночі прохолодна, а вище, на толоці, там і споришець тобі босі ноги росою полоскоче — це остаточно розганяє твій сон.

Степ відкривається одразу за школою, далі десь аж попід небом садки синіють хутірські — вся наша Тернівка оточена хуторами.

* * *

Тернівщанський вітряк бовваніє вежею край села, на розхресті доріг. Розгонисті крила, на які ми зважувались чіплятись, щоб спробувати висоти, зараз стирчать хрестом непорушно: давно вже вони не крутились, не обвіювали тугим своїм вітром тернівщанську малечу...

* * *

Соколяни — сусіднє з нами велике торговите село над Ворсклою, де під ярмарчище було відведено півстепу рівної рівнини, що кінчалась глибокими обривами-кручами, утворюючи щось схоже на великий каньйон. Аж заглянути страшно з урвища вниз, де на самому дні каньйону срібляться Ворскла, клубочаться верби, біліють хатки соколянські.

* * *

Давно вже розвиднилось. Хайвей, вигинаючись відповідно до рельєфу місцевості, струменить, мерехтить у далеч; скільки зглянеш, лисніє під сонцем спинами машин. Пролітають обіч нас на відстані силуети міст, якихось веж, фрески звернених до хайвею грандіозних реклам, пролітає світ інший, відсторонений від цього потоку, де без краю свистить розітнуте, збурене рухом дороги повітря. Тут уже й ритму нема, ритм пропав, самий біг, лет, сліпий, оголений лет.

446. 1. Складіть і запишіть 6–7 речень із поданими висловами (на вибір): *вулиця перетинає, над містом височить, з кінця в кінець, нова забудова, широкі проспекти нових кварталів, вузьенькі вулички старого міста, архітектура старих кам'яних будівель, призахідне сонце на зашкленних*

балконах міських хмарочосів, готичний і бароковий стиль, пролягає траса, горбиста місцевість, розкидані хати, відкривається широкий краєвид, замкнений простір, легко дишається, відчуття вічності.

2. Підготуйте твір-опис місцевості (вулиці, села, міста) на основі особистих спостережень і вражень у художньому стилі.

447.

1. Прочитайте усмішку. Що вам відомо про особу — головного персонажа усмішки? Чи додала вона чогось нового до вашого уявлення про Сократа? Що саме?

Прогноз погоди

Одного разу Сократ сказав своїм учням: «Я і моя дружина — найкращі у світі метеорологи. Наші прогнози ніколи не бувають помилковими».

Учні не повірили й попросили Сократа підтвердити це прикладом.

— Коли на небі з'являється хмара, — пояснив Сократ, — моя дружина стверджує, що буде дощ, а я кажу, що ні. Звісно, хто-небудь з нас обов'язково буде мати рацію, без помилок прогнозує погоду.

2. Випишіть вставні слова, поясніть написання розділових знаків.

§ 46. Усний твір-опис пам'яток історії та культури за картиною в публіцистичному стилі

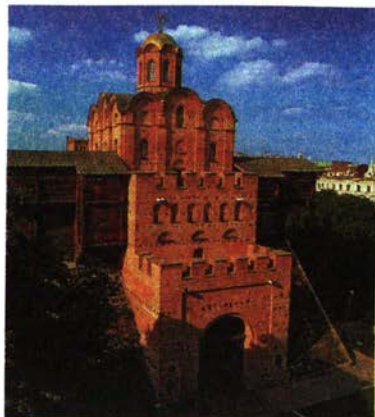

Щоб зробити опис за картиною, треба дотримуватися такої послідовності:

- 1) назвати прізвище художника;
- 2) назвати жанр картини (живопис — історичний, побутовий, портретний, натюрморт, пейзаж);
- 3) якого часу стосується зміст картини;
- 4) особливості композиції картини;
- 5) кольорова гама;
- 6) використання контрастних кольорів;
- 7) світлотіньові переходи;
- 8) який настрій створює картина; враження від картини.

448. 1. Розгляньте репродукцію картини М. Сажина «Руїни Золотих воріт у Києві» (1846) (ліворуч).

2. Порівняйте різні зображення Золотих воріт. Чим відрізняється фотографія від картини?
3. Спишіть текст. Доповніть розповідь про Золоті ворота відомою вам інформацією.

Історична довідка

Золоті ворота — визначна пам'ятка стародавньої архітектури Києва XI–XIII ст. Назву «Золоті ворота» вони отримали, мабуть, за зразком назви константинопольських Золотих воріт. Так само, як у Константинополі, ворота були головним в'їздом до центру столиці (крім них було ще два в'їзди, які не збереглися).

Будували Золоті ворота одночасно із Софійським собором. Разом з оборонним валом навколо міста вони належали до важливих фортифікаційних споруд Києва. Зруйнували Золоті ворота монголи, коли захопили Київ.

Але й упродовж наступних століть напівзруйновані Золоті ворота використовувались як в'їзд до Києва. У 1648 році після перемоги під Жовтими Водами через них в'їхав у Київ Богдан Хмельницький.

Наприкінці XVII століття у зв'язку з реконструкцією оборонних споруд міста перед Золотими воротами спорудили земляні бастіони, а до середини XVIII ст. споруду засипали землею, збудувавши нові ворота. Але вже на початку XIX ст. археологи відновлюють засипану пам'ятку (на картині М. Сажина зафіксовано саме цей час).

449. 1. Прочитайте текст. Які історичні пам'ятки згадано в ньому?

Увесь київський люд пробирався до Золотих воріт. Бамкали дзвони Софійського митрополичого собору, Михайлівського золотоверхого, церкви Святої Тройці. Знизу, від Дніпра, долинали сріблясті передзвони подільських храмів. Молодші спудеї видерлися на круті земляні вали обабіч Золотих воріт і перші віддалік побачили козацьке військо. До Старого міста наближалися вершники. По вдалих битвах при Жовтих Водах, Корсуні, Пилявцях, облозі Львова голінні хлопці вбрались у високі хутряні польські шапки з павиними перами, кунтуші з довгими рукавами, малинові козацькі кармазини. При боці в кожного висіли турецькі кремінні пістолі, польські шаблі або турецькі ятагани. За широкими пасками в старших — перначі. Богдан Хмельницький їхав під хрещатою корогвою і гетьманським бунчуком. Позаду довбиші гуркотіли в приторочені до сідел литаври. Гомін, гомін по золотоверхому древньому Києву... (За Ю. Хорунжим).

2. Назвіть лексичні засоби, якими письменник відтворює історичний колорит описаної доби.

450. 1. Прочитайте текст.

Є в Києві споруда під назвою «Золоті ворота». Це макет у натуральний розмір, зведений 1982 року над руїнами справжніх давньоруських воріт. Макет дуже гарний, він є однією з київських принад. Проте коли в грудні 2007 року писалося про «пам'ятку XI століття, після ремонту відкриту для публіки», ставало ніяково. Кого ми вводимо в оману? Своїх школярів? Іноземців? Адже ця споруда — пам'ятка архітектури 1982 року, а справжній вигляд давньоруської міської брами достеменно нікому не відомий. Тобто київський макет є версією певної групи археологів, істориків, архітекторів, деякі ж історики вважають, що ворота мали інший вигляд (З журналу).

2. Назвіть характерні ознаки публіцистичного стилю, притаманні цьому текстові.

451. 1. Підготуйте усний твір-опис за картиною М. Сажина в публіцистичному стилі. В описі використовуйте відомості з прав, власні знання.

2. Уведіть до опису такі вислови: *пам'ять віків, мова каміння, берегти святині, контрасти життя, руїни на тлі храмів, торкнутись історії*.

§ 47. Усне повідомлення про мову в науковому стилі: зіставлення та узагальнення матеріалу

3
ЗАПАМ'ЯТАЙМО

Повідомлення про мову в науковому стилі — це інформація про зміст прочитаних статей, книг або розділів наукових, науково-навчальних текстів, присвячених темі мови.

Щоб підготувати таке повідомлення, треба, **по-перше**, обрати конкретну тему повідомлення, **по-друге**, опрацювати наукові джерела (написати конспект, зробити тематичні виписки), **по-третє**, зіставити інформацію, подану в різних джерелах, і зробити узагальнення; **по-четверте**, скласти план повідомлення.

Орієнтовні теми для повідомлення на тему мови:

- Українська мова на мовній карті світу;
- Мова і українознавство;
- Державна мова — один із важливих символів держави;
- Рідна мова і державна мова;
- Історія мови — це історія народу (життя українців у різних державах; заборони української мови);
- Відродження української мови наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст.;
- Письменники-мовотворці (внесок письменників у розвиток літературної мови на прикладі мовотворчості образного письменника);
- Літературна мова і діалекти;
- Усна і писемна мова;
- Мова і розвиток особистості;
- Дитяча мова;
- Культура мови — загальна культура людини;
- Мова — засіб спілкування, пізнання, впливу;
- Мова в сучасній рекламі;
- Мова і сучасна естрадна пісня;
- Мова в Інтернеті.

452.

1. Прочитайте конспект статті «Українська мова» з енциклопедії «Українська мова».

Укр. мова — мова корінного насел. і українців за межами України (Росія, Білорусь, Казахстан, Польща, Словаччина, Румунія, Канада, США, Угорщина, Австралія...).

Група мов — слов'янські, сім'я — індоєвропейські.

Фонетичні ознаки (чергування *і з о* та *е*, відкриті та закриті склади, чергування пригол. зв., дзвінкість пригол.), граматичні —

паралельні закінчення в давальному та місцевому відм., кличний відм., закінчення *-мо* в 1-й ос. мн. теп. часу і нак. сп.

Походження (племена Київської Русі), назви *словенська, давньоруська, руська, козацька, малоруська, русинська, українська*. Значення Києва в консолідації укр. народу та мови.

Роль Наддніпрянщини та Галичини у формуванні літературної мови. Значення творч. Котляревського, Шевченка.

Гальмування розв. літ. мови (Валуєвський циркуляр 1863 р. та Емський акт 1876 р.). Наступ на укр. мову в 70–80 рр. ХХ ст., витіснення її із суспільної сфери (дошкільні заклади, школи, вищі навч. заклади).

Відродження укр. мови в незалежній Україні.

2. До якої із запропонованих тем повідомлення можна використати цей матеріал? Обґрунтуйте відповідь.
3. Доберіть додаткові джерела до однієї з мікротем, наявних у конспекті.

453.

1. Прочитайте текст. Визначте тему можливого повідомлення у зв'язку зі змістом цього тексту.

Маленькі генії

Ще не народившись, дитина здатна впізнавати звуки рідної мови. Вона реагує на голос мами, відрізняє його від інших звукових подразнень. Про ці особливості мовного розвитку ще не народженої дитини в науці було відомо.

Недавно вчені дослідили, що немовлята в перші сім місяців життя мають здатність розрізняти, якою мовою розмовляють дорослі. Це зробити вони можуть навіть за візуальними ознаками, тобто за рухом губ.

Немовлятам показували плівки без звуку, на яких дорослі вимовляли різні речення різними мовами.

Відомо, що діти не можуть довго затримувати увагу на монотонній дії. Вони втомлювалися дивитись на одноманітний екран. Але тільки-но дитина чула іншу мову, інтерес з'являвся в неї знову.

Немовлята, яким усього кілька днів, здатні впізнати рідну мову серед інших. Напевно, причина в ритмічній природі кожної мови. Адже щодо розрізнення ритмів немовлята справжні генії. У перші шість місяців життя вони вже розрізняють двох мавп, яких дорослі вважають абсолютно однаковими, за мімікою.

Можна лише дивуватися невичерпним можливостям дитини в пізнанні навколишнього світу (*3 журналу*).

2. Запишіть мікротеми прочитаного тексту.

454. 1. Прочитайте уривки з текстів І. Огієнка.

Наука про рідномовні обов'язки свідомого громадянина

1. Мова — то серце народу: гине мова — гине й народ.
2. Хто цурається своєї рідної мови, той у саме серце ранить свій народ.
3. Літературна мова — то головний двигун розвитку духовної культури народу, то найміцніша основа її.
4. Уживання в літературі тільки говіркових мов сильно шкодить об'єднанню нації.
5. Народ, що не створив собі соборної літературної мови, не може зватися свідомою нацією.
6. Для одного народу мусить бути тільки одна літературна мова й вимова, тільки один правопис.
7. Головний рідномовний обов'язок кожного свідомого громадянина — працювати для збільшення культури своєї літературної мови.
8. Стан розвитку літературної мови — то ступінь розвитку культури народу.
9. Як про духовну зрілість окремої особи, так і про зрілість усього народу судять найперше з культури його літературної мови.
10. Кожний свідомий громадянин повинен практично знати свою соборну літературну мову й вимову та свій соборний правопис, а також знати й виконувати рідномовні обов'язки свого народу.

* * *

І хоч дуже крутими дорогами, густо зарослими тернями, проте українська мова не тільки виросла в зразкову літературну мову, але стала й мовою державною та соборною!

2. Зіставте зміст мікротем, наявних у текстах, сформулюйте узагальнення для обраної теми повідомлення в науковому стилі.
3. Підготуйте усне повідомлення в науковому стилі, використавши інформацію, наявну в текстах.

455.

Прочитайте. Відредагуйте речення й запишіть їх.

1. Слухавши пісню, у мене виникло бажання записати її слова.
2. Увійшовши в кімнату, сестра сиділа й читала книгу.
3. Сидячи в парку, до нас підійшли учні з сусідньої школи.
4. Опрацювавши певні архівні матеріали, стало відомо про події на Херсонщині.
5. Під'їжджаючи до станції, у мене злетів капелюх.

§ 48. Письмовий вір-опис місцевості (вулиці, села, міста), пам'яток історії та культури на основі особистих спостережень і вражень у художньому стилі

ПРИГАДАЙМО

П

У різних ситуаціях спілкування використовуємо характерні типи висловлювання — *опис, розповідь, роздум*.

Висловлювання (тексти) створюємо в певному стилі — *розмовному, художньому, науковому, публіцистичному, офіційно-діловому* і залежно від мети спілкування — у певному жанрі. Це може бути *оповідання, заява, розписка, доповідь, автобіографія* тощо.

456. Відтворіть ситуацію спілкування двох перехожих: один запитує в другого, як пройти до пошти (театру, вокзалу).

Орієнтири: *місце, де зупинилися перехожі, назви вулиць, транспорт, переходи тощо*.

457. 1. Прочитайте. За якими ознаками можна впізнати згадане в тексті місто?

Комендант порту

Бувають хвилини, коли все місто належить йому одному: комендантові порту, найстарішому, найповажнішому тут морякові. Це ті вечірні хвилини, коли він статечно йде у свій порт, сам, без почту. Цей комендант уже давно позбавлений цих привілеїв, якими всі коменданти портів користуються понині.

Ось він виходить зі свого будинку і, спираючись на бамбукову палицю, спокійно простує повз славетну баржу, готелі й управління мореплавства, повз пам'ятник поетові...

Лише біля широких сходів, які ведуть у порт, він зупиняється і мовить такому ж поважному кам'яному сенаторові, як рівний рівному:

— Здрастуй, Дюк!

Потім ступає на сходи, звідки, ніби з далекого марева, видніється порт. За багаторічну службу він трохи втратив зір, ось чому звідси порт здається йому далеким і примарним, насправді ж він тут, поряд, унизу. Комендант це добре знає.

Він любить дивитися на порт звідси, згори, лівою рукою гладячи одного з кам'яних левів, що увінчують сходи.

У порту помітили коменданта, і корабельні гудки, як завжди, сповіщають про його появу.

Та ба... то тільки йому здається, то йому хотілося б. Насправді ж він приходить сюди непоміченим. А гудки корабельні — то просто кораблі відпливають і прощаються з портом... (За Василем Земляком).

2. Випишіть речення, у яких є опис місцевості (частини міста).

458.

Попрацюйте в групах. Уявіть, що вам потрібно розповісти про своє місто (село, вулицю, школу тощо) у художньому стилі. Які художні засоби ви використаєте, розповідаючи про свої спостереження та враження? Розповідь запишіть.

459.

Спишіть. Підкресліть дієслова, які допомагають змалювати місцевість.

Село Семигори

Недалеко од Богуслава, коло Росі, у довгому покрученому яру розкинулось село Семигори. Яр в'ється гадюкою між крутими горами, між зеленими терасами; од яру на всі боки розбіглись, неначе гілки дерева, глибокі рукави й поховались десь далеко в густих лісах. На дні довгого яру блищать рядками ставочки в очеретах, в осоці, зеленіють левади. Греблі обсажені столітніми вербами. У глибокому яру ніби в'ється оксамитовий зелений пояс, на якому блищать ніби вправлені в зелену оправу прикраси зі срібла. Два рядки білих хат попід горами біліють, неначе два рядки перлів на зеленому поясі. Коло хат зеленіють густі старі садки (За Іваном Нечуєм-Левицьким).

460.

1. Прочитайте текст. До якого стилю він належить? Відповідь обґрунтуйте. Випишіть висловлювання, які свідчать про наявність почуття гумору в автора тексту.

Подорож «Халеп'я — Трипілля»

Багато неба, багато Дніпра. Вітер. Кручі. Простори.

Тут захоплює дух, а думки або щезають зовсім, або набувають романтичного забарвлення. Це — незвичайні місця, відомі під загальним топонімом Трипілля.

Як це часто трапляється, ідея поїздки була схвалена саме тоді, коли ми вже йшли до метро, міркуючи, якою електричкою

доведеться їхати до Фастова. «Як ти кажеш — Халеп'я? Гм... що, так і називається? Скільки доводилося потрапляти в халепу, але щоб отак спеціально їхати в село Халеп'я — такого ще не було...»

...Село Халеп'я зустріло нас торгівлею бабусь на зупинці, досить сміливим котом і напрочуд привітними собаками.

По дорозі нам траплялися як напівзруйновані хатки, так і капітально огорожені земельні ділянки тих, хто вже купив собі місце під сонцем Халеп'я, але ще не приступив до будівництва.

Маючи лише елементи чорної заздрості, але не віддаючись повністю цьому глибоко соціальному почуттю, ми поволі рухалися собі селом, дихали чистим повітрям і відзначали про себе різноманітні прояви весни. Аж поки не дісталися краю землі, звідки в повній своїй красі відкривався вид на Дніпро.

Безкрає небо, широкий Дніпро, епічні кручі...

Ми йшли старим, мощеним бруківкою шляхом униз до села Трипільля. Аж ось вийшли до невеликого пляжу, який досі залишається громадським. Його ще ніхто не приватизував. Але це виняток із правил. Трипільський берег Дніпра вщерть забудований маєтками з високими мурами, зеленими галявинками, тенісними кортами та камерами спостереження. І поряд — прості хати, будиночки, розкидані й на горі, і під горою.

Око зупинилося на милій моему серцю омелі. Коли довго дивитися на неї, то в певний момент з'являється відчуття, що там, усередині зелених клубків, міфічні істоти. Живуть собі на деревах, чатують. Ну як мавпи, тільки розумніші. І з наших країв...

До музею ми не потрапили, бо було вже пізно. Натомість, смакуючи бутербродами, якийсь час споглядали Трипільську ТЕС (За матеріалами Інтернету).

2. Запишіть ваші спостереження і враження від мандрівки, використовуючи опис місцевості в художньому стилі.

461.

1. Прочитайте усмішку. До якої групи стилістично забарвлених слів належить слово *мобілка*?

Тривають іспити.

Учень довго міркує над додатковим запитанням екзаменатора, нарешті рішуче каже:

— А можна взяти підказку залу?

Западає пауза... Тоді учень дістає мобілку і знову запитує:

— Чи, може, хоча б дзвінок другуві?..

2. Уявіть, що ви редактор збірки усмішок і вам потрібно замовити художнику ілюстрацію до наведеної усмішки. Запишіть замовлення.

§ 49. Письмовий твір-оповідання на основі почутого (з обрамленням)

ПРИГАДАЙМО

Встановіть відповідність.

1. Оповідання	а) короткий гумористичний твір з несподіваним кінцем;
2. Повість	б) невеликий науковий чи публіцистичний твір у газеті чи журналі;
3. Вірш	в) невеликий прозовий твір про одну чи кілька подій з життя одного героя чи кількох персонажів;
4. Замітка	г) алегоричний твір повчального характеру;
5. Байка	г') прозовий твір про одну чи кілька подій з життя одного чи кількох героїв протягом досить тривалого часу;
6. Стаття	д) ліричний або ліро-епічний твір, написаний за певними ритмічними законами;
7. Анекдот	е) публіцистичний твір, що стисло повідомляє, інформує про події або вчинки людей, які можуть зацікавити читачів

462.

1. Прочитайте. Доведіть, що в цьому тексті поєднано дві теми, два сюжети.

Безсилля слова

Безсилля слова. Здається, давно вже мав би і відповідний інстинкт виробитись, щоб сприймалось воно як явище буденне. Аж ні, не виходить. Знову й знову болиш ним, ніби вперше тобі, ніби ніхто з ним до тебе не стикався. А все чому? Таж тому, що й досі віруєш у силу слова, не безсилля. Бо якщо слово ніщо, то що ж тоді є щось? І навіщо тоді ти сам як учитель-словесник, якщо в слові твоєму лиш порожнеча в шкаралупі золоченій?

...У молодій сім'ї скоїлась біда: пропали гроші.

Можливо, і не бозна-які великі, тисяча доларів усього, але ж це якщо про маєтних і грошовитих мовиться. А тут — батьківський дарунок, чималий шмат хати проданої. Тисячу цю молодята мали віддати як завдаток, аби вже собі хату купити, аби по чужих кутках не тинятися.

Усе по ниточці перебрали, всіх, хто бував і не бував з ними, перепитали, до міліції звернулися — глухо. Якби де в транспорті або в магазинах були з цією тисячею, якби в місті, а не в селі жили, ще б якось пояснили пропажу, а тут же свої довкола. Невже на найрідніших грішити?

Місяці спливали і хоч би малесенька тобі надієчка...

Гроші ж украв — учень-одинадцятикласник. Украв елементарно просто. Бачите, молодята до телевізора приставку спеціальну придбали — для комп'ютерних чи яких там ігор. Молодий господар охоче запрошував на ігри хлопчиків-сусідів. Майбутній злоджожа теж на вогник заходив. З грошей секрету не робили, то

був він і при тому, коли молода господиня витягала тисячу, щоб, мале дитя із собою взявши, віднести завдаток за хату. Дорогою дитина розпхинькалась, мати вернулась і, кинувши гаманця аби-де, заспокоювала малого. Дорого ж та недбалість обійшлася!

І не був хлопець із сім'ї вбогої чи, як у селі про скупих кажуть, жабабестої. Навпаки, чудових, роботящих мав батьків, у добрій, здавалося, злагоді жив з ними.

І не мав хоч якихось відхилень патологічних. Більше того, і грошей тих не потребував сильно, бо розпустив їх не на куриво (не кури́в), а на морозиво, на шоколад, що, зрештою, викликало підозру: надто щедро пригощав усіх підряд! Звісно, якісь причини крадіжки були неодмінно. Може, фільмів гангстерських надивився. Може, хотів скуштувати отого життя, коли при грошах. Може, трохи комплексами страждав.

До суду, проте, не дійшло. Хоч і не з власної волі, але в усьому хлопець зізнався. Батьки, які доти ні про що не знали, повернули гроші, бажаючи залагодити справу тихо-мирно.

Та не було б село селом, не обійшлося без розголосу...

Що ж, то є доля твоя, вчительська: і злодії, і навіть убивці через школу теж проходять. Чого б же ти виняток становив?

Але якщо вів учня від п'ятого класу? Якщо тривалий час був йому ще й класним керівником? І якщо врешті-решт саме твою літературу з-поміж усіх предметів він виділяв чи не найдужче? А поза програмою прочитав скільки! Як охоче сам шкільні твори писав! То якщо до кінця бути відвертим, хіба не ти сам його руками тисячу поцупив? Бо ж чому, ну, чому слово твоє не спинило його у фатально-хвотальну мить?

А до школи ж ходив, наче й не сталось нічого. І ти теж знов і знов «десятки» ставив. Він що, у ті хвилини з тебе посміювався нищечком?

Навряд чи дізнаєшся про це колись. Важка, гнітюча впала на ваші взаємини тінь.

А слово... Чергової зазнало поразки.

Воно чи ти? (За С. Павленком).

2. Назвіть головного героя першого сюжету і головного героя другого сюжету.

Твір-оповідання з обрамленням — це текст, у якому поєднано дві теми, одна з яких становить початок і кінець оповідання.

463.

- 3 яких двох тем складається оповідання С. Павленка «Безсилля слова»? Назвіть їх.
- Використавши як зразок подану вище схему, покажіть будову оповідання С. Павленка.

464.

- Прочитайте початок і кінець (обрамлення) оповідання на основі почутого.

Початок. Сонячного недільного ранку ми зібралися на прогулянку в ліс. Збиралися недовго. Усі були в радісному передчутті зустрічі з улюбленими галявинами, знайомими стежками... А ще додавало гарного настрою те, що домовилися про побачення зі своїм тренером.

Закінчення. Поверталися ми втомлені, але щасливі. Чули зозулю, дятла, милувалися синіми від пролісків галявинами. А за туристичними естафетами не помітили, як промайнув день. Ця неділя наприкінці весни запам'ятається нам надовго.

- Придумайте до цього обрамлення тему оповідання.
- Напишіть твір-оповідання на основі почутого (з обрамленням).

У
УСМІВЛИВОСТЬ

З учнівських творів:

«Трава сягала коневі до пояса».

«Беззвучно ворушилися його побілілі губи і шукали чогось тремтячими руками».

«Одного разу синичка прилетіла на те місце, де росте яблунька з насіннячком у дзьобі» (Записав С. Павленко).

§ 50. Письмовий твір-роздум на морально-етичну чи суспільну тему в публіцистичному стилі

ПРИГАДАЙМО

П

- Назвіть ознаки публіцистичного стилю.
- Які характерні ознаки має твір-роздум?

З

ЗАПАМ'ЯТАЙМО

У творі на морально-етичну тему розкриваються

рис характеру людини, її поведінка в родині, колективі, ставлення до друзів, вчинки у згоді з такими поняттями, як совість, доброта, чесність, милосердя тощо

У творі на суспільну тему порушуються

питання громадського характеру, важливі для суспільства в цілому, наприклад, як працює в місті транспорт, як дбає місцева влада про відпочинок школярів під час канікул, у якому стані міські парки та сквери, який стан доріг тощо

1. Прочитайте текст. Чи можна це оповідання назвати твором на морально-етичну або суспільну тему? Відповідь обґрунтуйте.

Зустріч

Важка неймовірно праця вчительська. Проте за десяток-другий учительських років назбирається в ній, бува, десяток-другий і таких хвилин, що ними, власне, вона й найпрекрасніша в світі.

...У тій своїй найпершій школі я тільки рік працював. А на другу осінь, кажучи словами Тесленкового «Школяра», перейшов у друге село. Десь у вересні чи жовтні повернувся по речі свої. По книжки тобто.

Вечоріло вже. Іду знайомою вулицею, і тут побачила мене з мого колишнього п'ятого класу Катруся Б. Таке маленьке дівча, першокласниця ніби. І як же стішилося воно!.. Навряд чи хто хоч раз коли тішився мною отак.

А я ж і досі не знаю, чому. Ну, без рідної матері дівча росло. Ну, може, почуло добре слово раз-другий. Ну, може, таку-сяку «вісімку» вряди-годи ставив. Але щоб тішитися зустріччю зі мною?..

Перед тією Катрусиною добротою, перед отією радістю її і тепер я в боргу. В довічному, певне, боргу... (С. Павленко).

2. Про який головний принцип стосунків між людьми пише в цьому оповіданні С. Павленко? Чи погоджуєтесь ви з автором? Що, на вашу думку, найважливіше в стосунках між людьми?

1. Прочитайте. До якого стилю належить цей твір? Випишіть речення, що характеризують оповідання як твір-роздум.

Глитай, або ж Павук

Наткнувся в лісі на стару коряву колоду, і вона так припала мені до душі, що захотілося зробити з неї стіл у нашому садку. Кинувся в село на пошуки коня. Люди направили до Івана Павука, що має власні коні. І хоча прізвище насторожувало, подався до того чоловіка. Він саме був удома, і вже за хвилину я пройнявся до нього симпатією: привітний, доброзичливий, словоохочий, радо погодився допомогти мені. Тоді вперше здивувався: така чудова людина і таке нищівне прізвище.

За півгодини привезли ми колоду. Усю дорогу дядько Іван піджартовував, був веселий, іронічний і ще більше сподобався мені. «Яка несправедливість, — внутрішньо обурювався я, — така відкрита і весела людина — і Павук».

Коли скинули колоду, я запросив його на обід. При добрій перекусці він став ще більш життєрадісним і словоохочим. Розповів про своє непросте життя, сім'ю, дітей і онуків, переповів кілька старих анекдотів, а під кінець навіть заспівав.

Сумніви не полишали мене: чому він Павук? Прізвище рідко не відповідає людській сутності. Дрібниця, як правило, мізерний, Козел — упертий, Бабій — спокусник, Хитрук — лукавий і підступний, Вовк — похмурий і хижий... Є винятки, але вони підтверджують правило.

Доходить до розрахунку. Запитую, скільки треба заплатити, маючи потаємну надію, що такий чудовий чоловік не візьме нічого або щось дуже символічне. Уже не раз сільчани робили мені якісь послуги, і завжди обходилося без грошей, як, власне, і з мого боку.

Але дядько морщить лоба, довго посопує і нарешті випалює:

— З вас — шістдесят гривень.

У мене очі лізуть на лоба.

— Скільки?! — перепитую.

— Чого Ви так здивувалися? — сміється добродушний дядько. — Я сказав 60 гривень, а не 60 євро.

«Ох ти ж і павук!» — ледь не вихопилося в мене (За П. Сорокою).

2. Яка фраза Івана Павука змінила ставлення автора до героя оповідання? Чому? Як можна назвати такі принципи стосунків між людьми, яких дотримується Іван Павук? Чи можуть гроші замінити теплі сусідські стосунки, приятельську взаємодопомогу, надійну, вірну дружбу?

467.

1. Прочитайте вірш. Випишіть речення, у яких сформульована ідея твору.

Яблунька

Край дороги, де цвітуть ромашки,
Посадив хтось яблуньку колись.
І вона тягнулась, ніби пташка,
Все угору, в проліскову вись.

Цілувала сонячне проміння,
Діставала воду з джерела.
Міцно в землю входило коріння,
Щоб гроза зломити не могла.

Їй виросла крислатою, густою,
Шелестіло, повне сил, гілля.

А позаторішньою весною
І фату із цвіту одягла.

Влітку подорожні куштували
Ті плоди казково-наливні.
Яблука снагу їм дарували
І любові промені ясні.

І відтоді всіх вона, мов мати,
Пригощає плодом золотим...
О, яка це радість — дарувати!
О, як добре — щастя всім нести!

С. Павленко

2. У чому різниця між добром, яке зробив Іван Павук, учитель — для Катрусі, яблунька — для подорожніх?
3. Напишіть твір-роздум на тему «Чи це приємно — дарувати? Чи вигідно це — радість всім нести?».

468.

1. Прочитайте уривок зі статті. У якому стилі написана пам'ятка жартівнику? До якого стилю належать зазвичай усмішки, анекдоти, жарти?

Пам'ятка жартівнику

1. Ураховуй, наскільки твій жарт є доречним.
  2. Жартуй так, щоб нікого не образити (жарти мають сприяти створенню позитивної атмосфери, а не приниженню гідності іншої людини).
  3. Нехай твої жарти будуть різноманітними (нікому не цікаво слухати той самий анекдот десять разів поспіль).
  4. Жартуй щиро та невимушено — не намагайся через жарт звернути на себе увагу.
  5. Пам'ятай, що найбільший успіх гарантовано тим жартам, темою яких є ти сам (це справжнє мистецтво — уміня сміятися із себе).
2. До яких морально-етичних міркувань спонукає наведений текст? Чи завжди ви виконуєте поради автора? Запишіть свій улюблений жарт.
  3. Складіть і запишіть для шкільної стіннівки твір-роздум на одну з таких тем: «Мистецтво жарту», «Анекдот — річ небезпечна», «Чому день Першого квітня буває сумним».

§ 51. Ділові папери. Протокол

1. Назвіть жанри (різновиди) офіційно-ділового стилю. Де використовують цей стиль?
2. Які характерні ознаки офіційно-ділового стилю (мета висловлювання, ознаки висловлювання, оформлення тексту)?
3. Що таке документ? Які види документів вам відомі?

469.

1. Спишіть. Підкресліть слова і словосполучення, які стосуються офіційно-ділового стилю.

Наукова доповідь, довідка, розмова на побутові теми, оголошення, реєстр, виступ по радіо, закон, вірш, протокол, стаття на фізичну тему, інструкція, характеристика, виступ на телебаченні, пам'ятка, фінансовий документ, оповідання, наказ, підручник, розписка, газетна стаття, заява, роман, доручення, допис у газету, лист, п'єса, автобіографія, доповідна записка.

2. Які документи вам особисто доводилося використовувати (можливо, складати)? Опишіть цю ситуацію у двох-трьох реченнях.

470.

1. Прочитайте тексти словникових статей. Яку різницю ви помітили? Про які словники йдеться? До якого стилю вони належать? Відповідь обґрунтуйте.

Текст № 1

ПРОТОКЇЛ, -у, ч. 1. Результат реєстрації в хронологічній послідовності інформації про перебіг певного процесу. // Документ, який містить запис усього, про що йшлося на зборах, засіданні, допиті тощо. 2. Документ, який засвідчує певний факт, подію і т. ін. і має юридичне значення. 3. Писемна угода між державами; одна з назв міжнародного договору. 4. У судочинстві — документ про проведення певних дій, про їхній зміст і наслідки. ** **Дипломатичний протокол** — сукупність загальноприйнятих у міжнародних відносинах правил, що визначають порядок здійснення дипломатичних актів. 5. У мережах передачі даних — сукупність семантичних і синтаксичних правил, що визначають процедуру обміну даними між функціональними пристроями систем. ** **Канальний протокол** — протокол, що регламентує встановлення, підтримання та роз'єднання логічного інформаційного каналу. **Мережний протокол** — рівень протоколу, який регламентує обмін порціями даних (пакетами) між двома станціями мережі. **Протокол високкого рівня** — протокол, що визначає

взаємодію на рівні значущих протокольних одиниць. **Протокол керування маршрутом** — протокол відтворення та підтримання зв'язку між джерелом даних і абонентом.

Текст № 2

ПРОТОКОЛ (*грец.* protokollon від protos — перший і kollao — приклеюю) — 1. Документ, який містить запис усього, про що йшлося на зборах, засіданнях тощо. 2. Документ, що засвідчує встановлення певних фактів. 3. У судочинстві — документ про проведення певних дій, про їхній зміст і наслідки (напр., П. обшуку, П. судового засідання). 4. Одна з назв міжнародного договору. 5. П. дипломатичний — сукупність загальноприйнятих у міжнародних відносинах правил, що визначають порядок здійснення різноманітних дипломатичних актів, форми зносин між дипломатами та керівними державними діячами різних країн.

2. Випишіть значення 1 з обох наведених текстів. Якому тлумаченню ви надаєте перевагу? Відповідь обґрунтуйте.
3. Складіть і запишіть речення зі словом *протокол*.

471. 1. Прочитайте текст протоколу. Чи потрібні в Україні організації, про які йдеться в цьому документі? Як ви вважаєте, яке найперше мало б бути їхнє завдання? Чому?

ПРОТОКОЛ установчих зборів студентської організації екологічного спрямування

27 вересня 2006 року

м. Київ

Присутні: 15 осіб.
Голова Баськов Олександр.
Секретар Ківа Олена.

Порядок денний

1. Про створення студентської організації.
2. Вибори голови студентської організації.
3. Затвердження статуту (проекту) студентської організації.

Слухали:

1. Про створення студентської організації.
З інформацією про створення студентської організації виступила Гозак Наталія.

Голова зборів поставив на голосування пропозицію про утворення такої організації.

Ухвалили:

Утворити студентську організацію екологічного спрямування.

Голосували: «за» — 15; «проти» — 0; утримались — 0; не голосувало — 0. Ухвалу прийнято одногослосно.

Слухали:

2. Про обрання голови студентської організації.

3 інформацією щодо зазначеного питання виступив Баськов Олександр.

Він запропонував власну кандидатуру на посаду голови студентської організації екологічного спрямування.

Інших пропозицій не надходило.

Ухвалили:

Обрати головою студентської організації екологічного спрямування Баськова Олександра Анатолійовича, 1986 року народження, громадянина України, бакалавра екології, члена студентської організації екологічного спрямування.

Голосували: «за» — 14; «проти» — 0; утримались — 1; не голосувало — 0. Ухвалу прийнято переважною більшістю голосів.

Слухали:

3. Про затвердження статуту (проекту) студентської організації.

Ухвалили:

Обговорити й затвердити статут (проект) на наступному засіданні студентської організації екологічного спрямування, яке відбудеться 4 жовтня 2006 року.

Голосували: «за» — 15; «проти» — 0; утримались — 0; не голосувало — 0. Ухвалу прийнято одногослосно.

Голова зборів

О. А. Баськов

Секретар

О. С. Ківа

2. Складіть протокол заходу, який відбувався у вашій школі.

472.

1. Прочитайте текст усмішки. Поясніть, у якому значенні вжито слово *протокол*.

— Софійко, будь ласка, знайди мені протокол установчих зборів!

— Захаре, навіщо тобі?! — здивовано вигукнула дівчинка.

— Та... Мама казала, що сьогодні йдемо на якийсь прийом... І одягнутися треба за протоколом.

2. Яка форма шкільного одягу прийнята у вашій школі?
Опишіть її. Чи завжди ви вдягаєтеся за протоколом?

473.

1. Прочитайте байку Л. Глібова.

Щука

На Щуку хтось бомагу в суд подав,
Що буцім би вона такеє виробляла,
Що у ставку ніхто життя не мав:
Того заїла в смерть, другого обідрала.
Піймали Щуку молодці
Та в шаплиці
Гуртом до суду притаскали,
Хоча чуби й мокренькі стали.
На той раз судьями були
Якісь два Осли,
Одна нікчемна Шкапа
Та два стареньких Цапа, —
Усе народ, як бачите, такий
Добрячий та плохий.
За стряпчого, як завсігди годиться,
Була приставлена Лисиця...

А чутка у гаю була така,
 Що ніби Шука та частенько,
 Як тільки зробиться темненько,
 Лисиці й шле — то щупачка,
 То сотеньку карасиків живеньких
 Або линів гарненьких...
 Чи справді так було,
 Чи, може, хто збрехав
 (Хто ворогів не мав!), —
 А все-таки катюзі,
 Як кажуть, буде по заслугі.
 Зійшлися судді, стали розбирать:
 Коли, і як воно, і що їй присудити?
 Як не мудруй, а правди ніде діти.
 Кінців не можна поховать...
 Не довго думали — рішили —
 І Шуку на вербі повісити звеліли.
 — Дозвольте і мені, панове, річ держать, —
 Тут обізвалася Лисиця.
 — Розбійницю таку не так судить годиться:
 Щоб більше жаху їй завдать
 І щоб усяк боявся так робити, —
 У річці вражу Шуку утопити!
 — Розумна річ! — всі зачали гукать.
 Послухали Лисичку.
 І Шуку кинули — у річку.

2. Випишіть у стовпчик слова, що належать до застарілої лексики. Доберіть і запишіть поряд із ними сучасні відповідники.
3. Складіть і запишіть жартівливий протокол судового засідання з дійовими особами — персонажами байки Леоніда Глібова.
4. Наведіть приклади рядків із відомих вам байок (українських чи зарубіжних), які стали крилатими висловами.

474.

1. Проведіть класні збори з порядком денним: «Плани нашого літнього відпочинку».
2. Складіть і запишіть протокол цих зборів.
3. Підготуйте і запишіть текст реклами щодо планів вашого відпочинку влітку.

ДОДАТКИ

Запропоновані словникові матеріали розраховані на користування ними під час виконання вправ і завдань підручника.

З ОРФОГРАФІЧНОГО СЛОВНИКА

- абонемéнт, -а
автобіографі́я, -ї, *ор.* -єю
авторитéтний
акорд, -у
анота́ція, -ї, *ор.* -єю
аранжува́ння, -я
- бага́тство, -а
безві́тряний
безго́міння, -я
безко́нечний і безкі́нечний
безме́жжя, -я
безпла́тний
безслі́дний
безсме́ртя, -я
бенте́жити, -жу, -жиш
бето́н, -у
біло-роже́вий
білосні́жний
біосфе́ра, -и
бо́лісний
босо́ніж, *присл.*
брині́ння, -я
бузко́вий
бюрокра́т, -а
- вбра́ння, *р. мн.* вбрань
вважа́ти, -а́ю, -а́єш
ввічли́вість, -вості, *ор.* -вістю
вдо́ма, *присл.*
вдру́ге, *присл.*
велосипе́дист, -а
ветера́н, -а
взаємо́допомо́га, -и, *д. і м.* -зі
видáння, -я, *р. мн.* -а́нь
ві́плеканий
висна́жливий
- високогума́нний
ві́ддавна, *присл.*
ві́ддаля́ти, -я́ю, -я́єш
ві́дмінний
ві́дтінок, -нку
віртуо́з, -а
вночі, *присл.*
воло́сся, -я
впе́рше, *присл.*
вра́ження, -я, *р. мн.* -ень
вре́шті, *присл.*
вселя́ти, -я́ю, -я́єш
всері́оз, *присл.*
встано́влення, -я, *р. мн.* -ень
всу́переч, *присл.*
ву́гілья, -я
вчиня́ти, -я́ю, -я́єш
- гіга́нтський
гідрое́лектростáнція, -ї, *ор.* -єю
гості́нність, -ності, *ор.* -ністю
- грунт, -у, *мн.* -ї́, -ї́в
- давньоєгі́петський
двадцятигра́дусний (20-гра́дусний)
двою́ридний
деграда́ція, -ї, *ор.* -єю
декора́тивний
де-не-де́, *присл.*
день у день
деформа́ція, -ї, *ор.* -єю
джмі́ль, джмеля́, *ор.* джмелём
дзвони́ти, -ню́, -ниш
диза́йнер, -а
дире́ктор, -а, *мн.* -ї́, -ї́в
до ві́дома

дові́р'я, -я
довко́лишній
до лиця́
до речі́
досхочу́, *присл.*
дотрима́ння, -я

егої́стичний
експеди́ція, -ї, *ор.* -єю
енергоресу́рс, -у, *мн.* -и, -ів
енциклопéдія, -ї, *ор.* -єю
етикéт, -у

египтя́нин, -а, *мн.* -яни, -ян

життє́вий і життє́вий
жовтога́р'ячий

забезпéчення, -я
задзвені́ти, -ню́, -ніш, -нимо́,
-нітє́
за́ець, за́йця, *ор.* за́йцем, *мн.*
зайці́, зайці́в
зазвича́й, *присл.*
заметі́ль, -і, *ор.* -ллю, *р. мн.* -лей
запусті́ння, -я
засма́жений
захо́плення, -я, *р. мн.* -ень
за́чіска, -и, *д. і м.* -ці, *р. мн.* -сок
збага́чення, -я
збері́гати, -а́ю, -а́єш
збира́ти, -а́ю, -а́єш
зверта́ння, -я, *р. мн.* -а́нь
зв'язаний

зга́рячу, *присл.*
зго́ден, -дна, -дне
зда́леку, *присл.*
здеб'я́шого, *присл.*
злє́гка, *присл.*
зненáцька, *присл.*
зни́щення, -я
з-під, *прійм.*
з-по́над, *прійм.*
зрідка, *присл.*

ікеба́на, -и
інвести́ція, -ї, *ор.* -єю
інтелектуáльний
інтуї́ція, -ї, *ор.* -єю

кав'я́рня, -і, *ор.* -єю, *р. мн.* -рень
камерто́н, -а
карикату́ра, -и
кера́міка, -и, *д. і м.* -ці
кише́ня, -і, *ор.* -єю
клекоті́ти, -очу́, -оті́ш, -отимо́,
-отитє́; *нак.* -оті́
колективі́зм, -у
колéкція, -ї, *ор.* -єю
комі́ш, -у, *ор.* -ем
комітéт, -у
компліме́нт, -у
контекстуáльний
континентáльний
конферен́ція, -ї, *ор.* -єю
корисли́вість, -вості́, *ор.*
-вістю́
креді́т, -у (рахунок)
креді́т, -у (позика)
крини́ця, -і, *ор.* -єю
кутю́р'є, *невідм.*

ландша́фт, -у
легкий
лейтена́нт, -а
леті́ти, лечу́, леті́ш, летимо́,
летитє́
либо́нь, *присл.*

ма́бу́ть, *незм.*
маловідо́мий
ма́рево, -а
масшта́б, -у
матері́к, -а́
мегапо́ліс, -а
меморіáльний
ме́ншість, -шості́, *ор.* -шістю́
мере́живо, -а
метéлик, -а

метуші́тися, -шу́ся, -ші́шся,
-шимо́ся, -шитесе́я
мисте́цтво, -а
мікроклі́мат, -у
мотоциклéт, -а

надвечі́р'я, -я
на добра́ніч
на́дра, надр
на зло
назу́стріч, *присл.* (іті́ назу́стріч
кому́)
на зу́стріч, *ім. з прийм.* (іті́ на
зу́стріч з ким)
наоді́нці, *присл.*
напока́з, *присл.*
наре́шті, *присл.*
натомі́сть, *присл.*
на́тхне́ний, *дієприкм.*
натхне́нний
науко́во-до́слідний
націо́нально-визво́льний
на́чебто, *спол.*
наща́док, -дка
неабі́який
небезпе́чний
небе́сно-блакі́тний
неваго́мий
невблагáнний
невелі́кий
невіді́мий
невід'е́мний
неві́льник, -а
невлові́мий
невмо́лимий
незаба́ром, *присл.*
неза́йманий
незга́сний
незмі́нний
незна́ний
незнище́нний
ненáчебто, *спол.*
неповто́рність, -ності, *ор.* -ністю

неподалі́к, *присл.*
несподі́вано-нега́дано, *присл.*
неспро́можність, -ності, *ор.* -ністю
неузго́джений
Німе́ччина, -и

оба́біч, *присл.*
обгру́нтува́ти, -у́ю, -у́єш
об'е́днаний
облі́ччя, -я, *р. мн.* -йч
обов'язо́к, -зку
одина́дцять, -ти і -тьо́х, *д.* -ти
і -тьо́м, *ор.* -тьма́ і -тьома́,
м. (на) -ти і -тьо́х
озирну́ти, -ну́, -не́ш, -немо́, -не́те
оригіна́льність, -ності, *ор.* -ністю
орієнто́ваний
орна́мент, -у
очеві́дно, *присл.*
очере́т, -у, *мн.* -е́ти, -е́тів і -ета́,
-е́тів
очи́кування, -я

пасажи́р, -а
патро́наж, -у, *ор.* -ем
пеку́чий
передмі́стя, -я, *р. мн.* -і́сть
передовсі́м, *присл.*
передпо́кій, -ко́ю, *ор.* -ко́єм
перлі́на, -и
півострі́в, -рова, *мн.* -рові́, -рові́в
піднебе́сся, -я
пізна́ння, -я
пізно, *присл.*
пір'я, -я
післяза́втра, *присл.*
піща́ний
пове́рнення, -я
пові́р'я, -я, *р. мн.* -ї́в
пово́лі, *присл.*
по-господáрському і по-госпо-
да́рськи, *присл.*
подру́жжя, -я, *р. мн.* -і́в

поєднання, -я, *р. мн.* -а́нь
поліетилéновий
пóлум'я, -я, *ор.* -ям
по-лю́дському і по-лю́дськи,
присл.
пóнад, *прийм.*
по-на́шому, *присл.*
поодинокій
попéреду, *присл., прийм.*
по-пéрше, *присл.*
попід, *прийм.*
поскида́ти, -а́ю, -а́єш
по-украї́нському і по-украї́нськи,
присл.
почуття́, -я́, *р. мн.* -і́в
поши́рений
право́пис, -у, *м. (у)* -у і -і
президéнт, -а
прекра́сний
преподóбний
прести́жний
привіле́й, -ю, *ор.* -є́м, *мн.* -і́, -і́в
приві́лля, -я
приві́гний
приго́ломшений
пригорі́лий
прижиттє́вий і прижиттє́вний
прижóвклий
прикра́са, -и
прина́ймні, *присл.*
приро́дний
приручі́ти, -учу́, -учи́ш
притама́нний
прихили́ти, -илю́, -йли́ш
приче́тність, -ності, *ор.* -ні́стю
при́звище, -а
пріоритéт, -у
прова́лля, -я, *р. мн.* -а́ль
прогрéс, -у
пробб́раз, -у
пропорці́йність, -ності, *ор.* -ні́стю
проти́лежний
профспі́лковий

процéс, -у
психі́чний
пульса́ція, -ї, *ор.* -є́ю
пустопорóбній, -я, -є
ра́дісний
ра́нній, -я, -є
раритéт, -у
реа́льний
реготáти, -очу́, -óчеш; *нак.* -очі́
реéстр, -у
рестора́н, -у
ресу́рс, -у, *мн.* -и, -і́в
рефе́рендум, -у
ри́ска, -и, *д. і м.* -ці́, *р. мн.* -сок
ритуа́л, -у
різно́вид, -у
різноко́льоровий
ровéсник, -а
розві́нений
розі́ляти, розі́ллю, розі́леш,
розі́ллемó, розі́ллетé
ро́зкіш, -коші́, *ор.* -кі́шню, *мн.*
-ко́ші, -ко́шів
розма́їтьсть, -тості́, *ор.* -ті́стю
ро́зпис, -у
рознита́ти, -а́ю, -а́єш
розповсю́джувати, -ую́, -ує́ш
розпростéртий
розташо́ваний
розхри́станий
руко́пис, -у, *м. (у)* -у
сам на сам
самобу́тній, -я, -є
самовдоскона́лення, -я
самовлада́ння, -я
самоврядува́ння, -я, *р. мн.* -а́нь
самоці́ль, -і, *ор.* -ллю́, *р. мн.*
-і́лей
своєча́сний
свято́ці, -і́в
свяще́нний

священнодійство, -а	трубаду́р, -а
секре́т, -у	гума́нність, -ності, <i>ор.</i> -ністю
середньовіччя, -я	Турéччина, -и
середовище, -а	тяжкі́й
серпа́нок, -нку (тканина; пеле- на) і -нка (головний убір; ву- аль)	увéчері і ввéчері, <i>присл.</i>
сізо-сіні́й	угі́ддя, -я, <i>р. мн.</i> -і́дь
сі́ла-сіле́нна, сі́ли-сіле́нної	удóсталь, <i>присл.</i>
симфо́нія, -ї, <i>ор.</i> -єю	узго́джений
систе́ма, -и	узі́мку, <i>присл.</i>
сіно́жать, -і, <i>ор.</i> -ттю, <i>р. мн.</i> сіно́- жа́тей	уно́чі, <i>присл.</i>
сіно́кіс, -ко́су	уро́чище, -а
ско́шений	урукопа́ш, <i>присл.</i>
славнозві́сний	утво́рений
со́няшник, -а (одна рослина) і -у (збі́рне)	уті́лений
соціа́льно-еконо́мічний	утрі́чі, <i>присл.</i>
спадко́ємець, -мця, <i>ор.</i> -мцем	фортепіа́но, <i>невідм., с.</i>
спалахну́ти, -ну́, -не́ш, -немо́, -не́те	францу́зький
спересéрдя, <i>присл.</i>	футбо́л, -у
спі́ввідно́сний	хіру́ргічний
спі́врозмо́вник, -а	христия́нство, -а
споконві́ку, <i>присл.</i>	церемо́нія, -ї, <i>ор.</i> -єю
спонука́ння, -я, <i>р. мн.</i> -а́нь	цілі́тель, -я, <i>ор.</i> -ем
спостері́гати, -а́ю, -а́єш	черво́но-сіні́й
справедли́вість, -вості, <i>ор.</i> -вістю	червонощо́кий
сприйма́ння, -я	черв'я́к, -а, <i>мн.</i> -і́, -і́в
стародру́к, -у, <i>м.</i> (у) -ці	чима́лій
стелі́ти, -лю́, -лиш, -лять	чорно́бильський
сувені́р, -а	чудоді́йний
сузі́р'я, -я, <i>р. мн.</i> -і́в	Чума́цький Шлях (Галактика)
суттє́вий	щі́рий
схо́ваний	щиро́сёрдний
схо́жий	щі́тка, -и, <i>д. і м.</i> -ці, <i>мн.</i> -ткі́, -то́к
тенді́тний	щодо́нний
терито́рія, -ї, <i>ор.</i> -єю	щоро́ку, <i>присл.</i>
тире́, <i>невідм., с.</i>	
тисячо́ліття, -я, <i>р. мн.</i> -і́ть	
тіле́сний	якомо́га, <i>присл.</i>

ЗІ СЛОВНИКА СИНОНІМІВ

Абориген, автохтон, туземець, тубілець.

Близько, поблизу, зблизька, по сусідству, недалёко, неподалік.

Вентиляція, продув, витяжка.

Виснажений, знесилений, змучений, ослаблений.

Військовик, військовослужбовець, військовий, армієць.

Дійовий, ефективний, результативний, продуктивний, плідний.

Жаркий, гарячий, спекотливий, спекотний, пекучий, палючий.

Зарозумлий, гордий, гордовитий, погордливий, бундючний, пихатий, чванливий, гоноровитий, гонористий.

Збалу, згарячу, спрожогу, спохвату.

Лише, лиш, лишень, тільки, тільки-но.

Можна, дозволено, вільно.

Наодінці, віч-на-віч, тет-а-тет, на самоті, сам, один.

Незначний, нікчемний, скромний, мізерний, невеликий, малий, нечисленний.

Нудьгувати, нудитися, скучати, нидіти, скніти, марудитися.

Обабіч, обіруч, пообіч, обáполи.

Опрацьовувати, розробляти, готувати, досліджувати.

Перегорбдка, перетинка, простінок, перебірка, шірма.

Підлабузник, догідник, пріхвостень, лакей, плазун, підліза, лизоблюд, мисколіз, підлипайло, лакіза.

Подорожувати, мандрувати, вояжувати, чумакувати.

Постать, фігура, статура, особа, постава.

Примусовий, насильний, силований, насильницький, підневільний.

Простодушний, нелукавий, наївний, безхитрісний, довірливий, щиросердий.

Розсудливий, розважливий, розважний, поміркований, раціоналістичний.

Славетний, знаменитий, уславлений, прославлений, славнозвісний, славний, всеславний, високославний, світовий, видатний.

Турбуватися, піклуватися, дбати, клопотатися, опікуватися.

Хворіти, нездужати, слабувати, недужати.

Шкодувати, жалкувати, жалувати, жаліти.

Щірість, відвертість, безпосередність, прямодушність, щиросердечність, щиросердність, щиросердя, простосердечність, простосердя.

Юридичний, правничий.

Ядро, кістяк, осередок, основа, серцевина, стрижень.

ЗІ СЛОВНИКА АНТОНІМІВ

Аборигén — прибулий

А́нгел — чорт

Бага́тство — бідність

Ба́тьківщина — чужина́

Бі́льшість — ме́ншість

Блиску́чий — ма́товий

Бо́сий — взу́тий

Бра́ти — дава́ти

Вві́чливий — нече́мний

Верши́на — низовина́

Ви́грати — програ́ти

Висо́кий — низький

Ви́руючий — атеїст

Гла́дкий — коструба́тий

Глибо́кий — мі́лкий

Гри́ти — охолóджувати

Деградува́ти — відрóджуватися

До — пі́сля

Дода́тний — від'е́мний

Дру́жити — ворогува́ти

Жартома́ — серйóзно

Життя́ — смерть

Зага́льний — частко́вий

Запита́ння — відпові́дь

Збира́ти — розкида́ти

Земля́ — не́бо

Зовні́шній — вну́трішній

Ки́дати — лови́ти

Кохáний — остогі́длий

Кра́сень — потво́ра

Культу́рний — ди́кий

Лиша́тися — відпра́влятися

Ляга́ти — встава́ти

Мело́дія — какофо́нія

Ми́рно — войовни́чо

Митте́вий — трива́лий

Мовча́ти — крича́ти

Мо́лодість — ста́рість

Мурува́ти — руйнува́ти

М'я́ти — розгла́джувати

Наро́дження — сме́рть

На́явність — відсу́тність

Опу́скатися — підніма́тися

Осі́лий — кочови́й

Па́дати — підніма́тися

Перемо́га — порáзка

Пи́рати — ви́ринати

Погли́нати — виді́ляти

Пра́вда — брехня́

Прина́дний — оги́дний

Приро́дний — шту́чний

Прозо́рий — каламу́тний

Простота́ — скла́дність

Ра́й — пе́кло

Розши́рювати — скорóчувати

Си́ла — кво́лість

Скоро́мний — пісний

Скромний — розв'язний

Споча́тку — по́тім

Схі́д — за́хід

Так — ні

Таланови́тий — безда́рний

Товсти́й — тонкий

Товсти́ти — ху́днути

Усі — ніхто́

Успі́х — невда́ча

Уявний — дійсний

Хоро́брість — боягу́зтво

Цінність — непóтріб

Чистови́к — черне́тка

Чи́ткий — розпли́вчастий

Якісний — пога́ний

- Адреса́нт** (від *нім.* «той, хто направляє, посилає») — той, хто адресує, надсилає лист, телеграму тощо; відправник.
- Адреса́т** (від *нім.* «одержувач») — той, кому адресують, надсилають лист, телеграму тощо; одержувач.
- Апокалі́псис** (від *грец.* «розкриття, одкровення») — одна з книг християнської церковної літератури I ст. н. е., у якій зібрані містичні пророцтва про кінець світу.
- Аристократи́зм** (від *грец.* «найкращий») — характерна для аристократів манера поведінки, що виявляється в зовнішній вишуканості, витонченості, гордовитості; благородство, шляхетність.
- Археоло́гія** (від *грец.* «стародавній» і «слово, вчення») — наука, що вивчає давні побут і культуру людського суспільства на підставі пам'яток минулого, добутих розкопками.
- Асоціюва́ти** (від *латин.* «з'єдную, зв'язую») — встановлювати зв'язок між уявленнями, явищами тощо.
- Ауды́тор** (від *латин.* «слухач, учень») — 1. Особа, що має право перевіряти стан фінансово-господарської діяльності різних організацій та установ на основі угоди, укладеної з їх керівництвом за визначену плату. 2. *заст.* Учень, призначений учителем перевіряти, як вивчили урок його товариші.
- Афоры́зм** (від *грец.* «визначення») — певна узагальнена думка, висловлена стисло у виразній формі.
- Бана́льний** (від *фр.* «заяложений») — той, що втратив виразність через часте повторення.
- Бігункі́** — легкі дροжки або сани.
- Більмо́** — білувата пляма на роговій оболонці ока, яка спричиняє сліпоту.
- Бриль** — головний убір із широкими полями.
- Брбкер** (від *англ.* «посередник») — посередник при укладанні угод між продавцем і покупцем. Одержує комісійну винагороду (браке-раж) — певний відсоток із суми проведеної біржової операції.
- Бу́сол** (бу́сел) — великий перелітний птах з довгим прямим дзьобом і довгими ногами; інші назви — лелека, чорногуз, гайстер.
- Ва́лка** — цуг (возів), кавалькада (їздців), караван (верблюдів). 1. Окрема група підвід з вантажем, що перевозиться кудись. 2. Юрба, група людей, підвід, машин тощо, які рухаються одне за одним або стоять в одному ряду.
- Ватерлі́нія** (від *голланд.* «вода» і «лінія») — лінія вздовж борту судна, яка вказує на межу занурення судна у воду при нормальному його завантаженні.

- Ва́хта** — трав'яниста болотна рослина родини бобівникових. Інші назви — бобівник трилистий, водяний трифоль, жаб'ячі огірочки, трілисник, трифолія.
- Веб-сторінка** (від *англ.* «павутина») — мережевий інформаційний ресурс, який має в Інтернеті свою унікальну адресу і доступний користувачеві.
- Виба́гливий** — 1. Який ставить великі вимоги; вимогливий; той, кому важко догодити; дуже примхливий, перебірливий, вередливий. 2. Вигадливий, складніший, ніж звичайно.
- Воло́нтер** (від *латин.* «доброволець») — охочий до чого-небудь; доброволець, тобто особа, що добровільно вступила до лав певної спільноти (військової чи цивільної).
- Воро́жити** — 1. Вгадувати майбутнє чи минуле на картах і т. ін.; про рокувати що-небудь. 2. Уживати слова, застосовувати прийоми, чародійна сила яких нібито має вплинути на людину, природу.
- Гармо́нія** (від *грец.* «скріплення, злагодженість») — 1. Поєднання, злагодженість, взаємна відповідність якостей (предметів, явищ, частин цілого). 2. *муз.* Закономірне поєднання тонів в одночасно-му звучанні.
- Дебе́лий** — *розм.* 1. Людина міцної будови тіла: повна, огрядна, кремезна. 2. Міцний, товстий і грубий (про вироби з дерева, заліза тощо); товстий, цупкий (про тканини, шкіряні вироби тощо).
- Дрб́жки** — невеликий легкий двомісний віз на ресорах.
- Его́їзм** (від *латин.* «я») — риса характеру, що полягає в себелюбстві, байдужості до людей, постійному нехтуванні суспільними інтересами задля особистих інтересів.
- Елега́нтний** (від *латин.* «вишуканий, витончений») — вишукано-витончений.
- Елегі́йний** (від *грец.* «журлива пісня») — сумовитий, журливий; який викликає меланхолійну задумливість.
- Епістоля́рний** (від *латин., грец.* «лист, послання») — 1. Написаний у формі листів. 2. Який становить сукупність чиїхось листів.
- Етике́т** (*фр.*) — установлені норми поведінки та правила ввічливості в якому-небудь товаристві.
- Етю́дник** (*фр.* «етюд») — 1. Папка або плоска скринька для зберігання етюдів (творів образотворчого мистецтва допоміжного характеру). 2. Невелика дошка, на якій живописець розміщує папір, полотно, коли малює етюди.
- Ефі́р** (*грец.*) — 1. У грецькій міфології — найвищий сонцесяйний шар чистого й прозорого повітря, у якому нібито жили боги. 2. Повітряний простір, у якому поширюються радіохвилі.

Запла́ва — частина річкової долини, що затоплюється під час весняної повені.

Іма́м (від *араб.* «той, що стоїть попереду») — духовний глава всіх мусульман або певної їх частини; титул правителя мусульманської держави; мулла, який керує молитвою в мечеті.

Інвестува́ти (від *латин.* «одягаю, наділяю») — вкладати капітал у підприємство для одержання прибутків.

Індивідуалі́зм (від *латин.* «неподільне») — погляд, що протиставляє інтереси особи інтересам суспільства, який ставить особисті інтереси вище інтересів суспільства, колективу.

Інтеракти́вний (від *англ.* «діалоговий») — 1. У системах оброблення інформації — характеристика системи або режиму роботи, у яких передбачено відгук на команди, що їх уводить оператор. 2. У журналістиці — практика прямого ефірного мовлення: прямі ефірні інтерв'ю, обмін дискусійними думками, радіопереклики, розповіді очевидців про події, телефонні розмови зі слухачами тощо.

Інтерне́т (від *англ.* «міжнародний» і «мережа») — всесвітня асоціація комп'ютерних мереж, інтегрована мережева «павутина», яка складається з різних комунікаційних мереж, об'єднаних у єдину логічну архітектуру.

Інтерне́т-чат (від *англ.* «міжнародний» + «мережа» і «розмова») — Інтернет-ресурс, завдяки якому декілька користувачів можуть інтерактивно спілкуватись один з одним в Інтернеті.

Кавати́на (*итал.*) — 1. Невелика оперна арія, переважно лірико-оповідна за характером. 2. Невелика інструментальна п'єса з наспівною мелодією.

Камерто́н (*нім.*) — невеликий вилкуватий сталевий інструмент із двома зубцями, який внаслідок удару видає звук певної висоти; використовується для настроювання музичних інструментів та під час хорового співу.

Кар'єри́зм (від *итал.* «біг, життєвий шлях, поприще») — намагання зробити кар'єру, не зважаючи на інтереси громадської справи; гонитва за особистими успіхами.

Кепкува́ти — глузувати, сміятися з кого-, чого-небудь; насміхатися.

Клі́чання — 1. Відрубані гілки з листям, якими на Зелені свята прикрашають хату, двір. 2. *поет.* Зелена рослинність, зелень.

Козу́ля — дика коза; сарна.

Компліме́нт (від *фр.* «вітання») — приємні, люб'язні слова; похвала, лестощі.

Комунікабе́льний (від *латин.* «з'єдную») — товариський, контактний.

- Круглий стіл** — форма публічного обговорення чи висвітлення якогось питань, коли учасники висловлюються у визначеному порядку; нарада, обговорення проблем з рівними правами учасників.
- Курсів** (від *латин.* «біг») — друкарський похилий шрифт, подібний до рукописного.
- Курфайка** — 1. Тепла плетена, вовняна чи байкова сорочка. 2. Стюбана куртка на ваті.
- Лауреат** (від *латин.* «увінчаний лавром») — 1. Звання, що надається за видатні досягнення в галузі науки, мистецтва і т. ін., а також особа, удостоєна цього звання. 2. Переможець на фестивалях, конкурсах.
- Ментальність** (від *латин.* «характер, душа, спосіб мислення») — 1. Інтелект, розумові здібності. 2. Психіка, психічний склад.
- Мійчка** — 1. Пучок конопель або льону, підготовлений для прядіння. 2. *перен.* Пасмо волосся, що вибивається з жіночої коси; волосся, підібране й зв'язане на потилиці. 3. Жмут волосся в коней над копитом іззаду; шітка. 4. Ниткоподібне розгалуження кореня рослини.
- Мірбішник** — власник млина; той, хто працює в млині; мельник.
- Небуття** — стан, коли припиняється існування, життя, буття.
- Ніврбуку** — *розм.* 1. Нічого собі, непогано, так як треба. 2. *у знач. вставн. сл.* Уживається для вираження побажання не принести горя, не наврочити кому-небудь своїми словами.
- Оберіг** — амулет, талісман.
- Обніжок** — 1. Вузька неорана смуга землі між ланами, городами тощо. 2. *розм.* Перекладка, поперечка між ніжками стола або стільця.
- Одінки** — 1. Рештки на дні, гуца. 2. *заст.* Спільна робота заміжніх жінок (прядіння, вишивання і т. ін.) у зимові дні.
- Поліглот** (від *грец.* «багатомовний») — людина, яка володіє багатьма мовами.
- Полтва** — 1. Відходи при обмолочуванні й очищуванні зерна хлібних злаків, льону та деяких інших культур, що використовуються переважно як корм для тварин. 2. *перен.* Що-небудь невагоме, несерйозне, таке, що не має цінності, суттєвого значення.
- Порпатися** — 1. *у чому і без додатка.* Розгрібати, розривати що-небудь сипке, пухке і т. ін.; ритися. 2. *у чому.* Перекладати, перебирати що-небудь десь, шукаючи щось; копірситися.
- Профспілка** — професійна спілка.
- Ранет** (*фр.*) — 1. Південний високоцінний сорт яблунь. 2. Плід цього дерева.

- Раритѐт** (від *латин.* «рідкість») — 1. Цінна рідкісна річ. 2. Рідковживане слово.
- Реаліті-шо́у** (від *англ.* «дійсність» і «показ») — різновид розважальної телепередачі, у якій показують повсякденне життя упродовж тривалого часу певної групи персонажів. Для цього спеціально добираються реальні ситуації, які створюють враження вільного перебігу подій без заданого сценарію, у чому й полягає «родзинка» Р.-ш. Глядача переконують, що він свідок не вистави, а реальних сцен життя.
- Реє́стр** (від *латин.* «список, перелік») — 1. Список, письмовий перелік кого-, чого-небудь. 2. Книга для запису справ, документів, майна, земельних володінь, обліку наявності, руху коштів і цінностей тощо.
- Резолю́ція** (від *латин.* «дозвіл») — 1. Рішення, постанова, прийняті, ухвалені з'їздом, зборами і т. ін. унаслідок обговорення будь-яких питань. 2. Напис службової особи на заяві, доповідній записці, ділових паперах, у якому міститься стисле рішення з приводу викладених у цих документах питань.
- Ренега́тство** (від *латин.* «зрікатися») — 1. Відмовлення від переконань і перехід у табір противників; зрадництво. 2. Зречення своїх релігійних уявлень, свого віросповідання.
- Репорта́ж** (від *англ.* «повідомляти») — повідомлення, розповідь про поточні події, що публікуються в періодичній пресі або транслюються по радіо і телебаченню.
- Сві́щик** — *розм.* Дитяча іграшка, призначена для свисту.
- Синте́тичний** (від *грец.* «той, що-поєднує») — 1. Узагальнений, об'єднувальний. 2. Створений людиною, штучний.
- Систе́ма** (від *грец.* «утворення, складання») — порядок, зумовлений правильним, планомірним розташуванням і взаємним зв'язком частин чого-небудь.
- Суході́л** — 1. Безводна долина, яку зволожують тільки дощові та снігові води. 2. Материк, суша, земля.
- Схаме́нутися** — опам'ятатися, прийти до тями.
- Тіту́л** (з *латин.* «напис») — 1. Спадкове чи надане монархом почесне дворянське звання (князь, герцог, граф тощо) або звання володаря держави (король, цар). 2. Перша сторінка книжки, на якій надруковано заголовок, ім'я автора, назва видавництва тощо.
- Ток-шо́у** (від *англ.* «розмова» і «показ») — різновид телепередачі, у якій один чи кілька запрошених учасників обговорюють теми, запропоновані ведучим. У студії іноді присутні запрошені глядачі, яким надають можливість поставити запитання або висловити свою думку.

- Толо́ка** — *розм.* Звичайно одноразова праця гуртом для швидкого виконання великої за обсягом роботи, на яку скликають сусідів, родичів, товаришів.
- Трої́стий** — який складається з трьох частин, предметів, елементів, який має три джерела, проявляється в трьох формах, повторюється тричі; потрійний. Троїсті музики — український народний ансамбль, що складається з трьох музичних інструментів: скрипка, цимбали, бас-коза (на Заході) або скрипка, баян, бубон (на Сході).
- Уп'я́р** — 1. За народним повір'ям — перевертень, мрець, що виходить ногами з домовини і ссе кров сплячих людей. 2. *перен.* Про людину, яка мучить або нещадно експлуатує залежних від неї людей. 3. Рід великих кажанів, що живуть у тропічних лісах.
- Форпóст** (від *голланд.* «передовий пост») — 1. Передня варта, передній пост охоронних частин; укріплений пункт на кордоні. 2. *перен.* Про район, підприємство і т. ін., що є найбільш розвиненим, передовим і має провідне значення.
- Фб́рум** (від *латин.* «площа, двір») — 1. Площа в містах Стародавнього Риму, на якій відбувалися народні збори, влаштовувалися торги і здійснювався суд. 2. *перен.* Широкі представницькі збори — з'їзд, конференція, конгрес.
- Цар'я́нка** — *діал.* Невеличка лука при садибі, у горах або в лісі, призначена для сінокосу.
- Цимба́ли** — старовинний музичний інструмент, що складається з дерев'яного корпусу трапецеїдальної форми і металевих струн, на яких грають, ударяючи молоточками або паличками.
- Циру́льник** — *заст.* Перукар, який додатково виконував деякі обов'язки лікаря (пускав кров, ставив п'явки тощо).
- Шедэ́вр** (від *фр.* «майстерно виконана річ») — 1. У середні віки в Західній Європі — зразки виробів, що їх мали подавати ремісники для здобуття звання майстра. 2. Зразковий витвір, що є найвищим досягненням мистецтва, майстерності.
- Шкап'я́на** — 1. Заморений, слабосилий, худий кінь. 2. *перен., розм., зневажл.* Фізично слаба, виснажена, нездатна до роботи людина.
- Янича́р** (від *турец.* «нове військо») — у султанській Туреччині — солдат регулярної піхоти, створеної в XIV ст. з військовополонених, а також християн, обернених у мусульманство.

ЗІ СЛОВНИКА ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

Аж кипіть у рука́х — швидко щось робити.

А́кції па́дають — значення, вплив кого-, чого-небудь зменшується.

Без се́рця — робити щось, казати не сердито, без гніву, без злості.

Бик на ву́хо ра́тицею наступі́в — про відсутність музикального слуху.

Ви́креслити з па́м'яті — назавжди забути; позбавитися нав'язливої думки.

Ви́ходити у сві́т — видаватися, друкуватися (про книгу, брошуру тощо).

Влі́пнути, як му́ха в мед — набратися неприємностей.

Ганя́ти ві́гер по сві́ту — ледарювати.

Гла́дити по голо́ві — потурати кому-небудь, бути невимогливим до когось.

Дава́ти по рука́х — протидіяти комусь.

Держа́тися бе́рега — бути обачним, розважливим, поміркованим у своїх діях, учинках.

Є де розгорну́тися — наявні відповідні умови для якої-небудь діяльності.

Жі́ти свої́м ро́зумом — діяти на власний розсуд.

Жі́ти, як горб́х при дорóзі — почуватися незахищеним.

Замі́лювати о́чі — приховувати істинну суть чого-небудь.

Заплі́щувати о́чі — навмисне не звертати жодної уваги на щось, не помічати чогось.

Захо́дити на во́гник — мимоходом зайти до когось, не плануючи цього заздалегідь.

Зніма́ти полу́ду з очéй — з'ясувати, усвідомити те, що раніше було або здавалося незрозумілим.

Зустрі́ч за крúглим сто́лом — зустріч на рівних правах, за однакових умов для обговорення певних проблем, переговорів з певного приводу.

Ірoнiя до́лі — так кажуть про безглуздий випадок.

Іскра Бóжа — про чиєсь природне обдарування.

Й у вус не ду́ти — поводитися дуже спокійно, не реагувати ні на що.

Кривіти душею — бути нещирим, невідвертим.

Крутіти хвостом — хитрувати, лукавити, лицемірити; говорити неправду, ухиляючись від прямої відповіді.

Кум королю — бути у вирашному становищі.

Лаври спати не дають — хтось заздрить чиємусь успіхові.

Ламати списі — гаряче сперечатися за що-небудь, відстоювати щось, боротися за щось.

Ляпати язиком — розголошувати щось, не тримати в таємниці.

Мати за щось — поважати, цінувати, зважати на когось.

Мова (розмова) коротка — хтось рішуче діє в певних обставинах; не церемонитися, не рахуватися з ким-небудь.

Мозболити бчі — набридати своєю постійною присутністю, не давати спокою постійними скаргами, доріканнями, розмовами про щось.

Накивати п'ятами — швидко втекти.

Наріжний камінь — основа чогось; найважливіша, найістотніша частина чогось; головна ідея.

Не на життя, а на смерть — боротися, не шкодуючи свого здоров'я, сил, життя.

Ні тобі лялечки — абсолютно нікого немає, жодної людини.

Ніги не носять — втрачати здатність нормально рухатися.

Одін у ліс, одін по дрова — діяти по-різному, незгуртовано.

Однім міром мазані — ті, що схожі між собою колом занять, світоглядом.

Оскоба на зубах — у когось виникає відраза до чого-небудь; неприємно, бридко від чогось.

По правді жити — дотримуватися в житті моральних і етичних правил.

Пошукати такого — немає подібного до кого-, чого-небудь; хтось незвичайний, щось рідкісне.

Припадати до душі — доброзичливо ставитися до когось; хтось приваблює, цікавить.

Рано чи пізно — неодмінно, у будь-якому випадку (про те, що має обов'язково відбутися).

Розвіднилося в голові — набути здатності виразно сприймати щось.

Розв'язати руки — звільнити кого-небудь від будь-яких обмежень.

Сіній птах — символ щастя; те, що втілює для когось найвище щастя.

Спаліти мості — рішуче покінути з минулим, унеможливити повернення до чогось.

Спочивати на лаврах — задовольнившись досягнутим, припинити розвивати успіх.

Тримати в лаптах — утримувати кого-небудь у залежності, позбавляти волі, свободи дій.

Тёмний ліс — про щось незрозуміле.

Туман в очах — 1. Хто-небудь погано почувається (від втоми, хвороби тощо). 2. У кого-небудь замріяний, невиразний погляд.

У вічі — у присутності кого-небудь.

Умиватися слізьми — гірко, невтішно плакати.

Утнути хвост — обмежити кому-небудь свободу дій.

Факт фактом — незаперечна річ, безсумнівно.

Фібрами (усіма) душі — надзвичайно, дуже пристрасно.

Хитрий лис — підступна, лукава, хитра людина.

Хоч вовк траву їж — бути байдужим до чогось, не переживати ні за що.

Цей світ — про земне життя.

Цур тобі — уживається для вираження незадоволення ким-небудь, несхвалення чогось.

Через пень-колоду — робити щось зовсім неякісно.

Через хату перехилитися і моркву вірве — про дуже високу на зріст людину.

Шкірити зуби — сміятися.

Шукай вітру в полі — не повернути щось або когось, не знайти.

Щеміть на душі — хто-небудь дуже переживає, страждає з якогось приводу; кому-небудь неспокійно, гірко, тривожно.

Що на рот налізе — казати все підряд, не задумуючись.

Як баран на нові ворота — дивитися на щось або когось, не розуміючи, тупо, розгублено, дурнувато.

Як риба у воді — вільно, невимушено, добре почуватися будь-де.

Як муха вкусила — так кажуть про чиюсь незрозумілу поведінку, яку видимими причинами пояснити неможливо.

Аріадна — походить від грецьких слів «дуже» і «подобуюся»; за іншим тлумаченням — «вірна своєму чоловікові». В античній міфології — дочка Міноса, яка допомогла Тесеєві вийти з лабіринту. Аріаднонька, Аріадночка, А́да, А́дя, Ра́да. *Кл. в.* Аріадно! Адо!

Вадім — більшість дослідників стверджує, що це ім'я походить від давньоруського слова «вадити» (сперечатися, викликати незгоди). Можливо, це скорочена форма слов'янського імені *Вадимир*. Вадімко, Вадімонько, Вадімочко, Вадімчик; Ва́дко, Ва́дик. *Кл. в.* Вадіме! *По батьк.* Вадімович, Вадімівна.

Ксєнія (Аксєнія, Оксєнія, Окса́на) — походить, можливо, від одного з двох співзвучних грецьких слів: «гостинність», «чужий, чужоземний». Ксєня, Ксєнка, Ксєнонька, Ксєночка, Ксєненька, Ксєнечка. *Кл. в.* Ксєніе!

Лєся — скорочений варіант від ряду імен (Ларі́са, Олексáндра, О́льга), який усе частіше фіксують як документальне ім'я на честь української поетеси Лєсі Українки. Лєсєнька, Лєсєчка, Лєсю́ня, Лєсю́ненька. *Кл. в.* Лєсю!

Людмі́ла — слов'янське ім'я, походить від слів «люди» і «милий». Лю́да, Лю́донька, Лю́дочка, Лю́дуня, Лю́дуся, Лю́дя, Лю́ся, Лю́сєнька, Лю́сєчка, Мі́ла, Мі́лонька, Мі́лочка, Мі́ля, Мі́льця. *Кл. в.* Людміло!

Миро́н — у грецькій мові означає «який плаче»; за іншим тлумаченням — від слова «миро» (запашна олія для християнських церковних обрядів), буквально: «той, хто пахне миром». Миро́нко, Миро́нцьо, Миро́нчик, Мі́рко, Миро́сь. *Кл. в.* Миро́не! *По батьк.* Миро́нович, Миро́нівна.

Не́ля — утворилося від скорочення ряду імен типу Неоні́ла, Не́ллі, Ніне́ль, Корне́лія. Не́ленька, Не́лечка, Нелю́нька, Нелю́ся, Не́льця. *Кл. в.* Не́лю!

Оле́сь — скорочений варіант від імені Олександр (буквально в грецькій мові означає: «мужній оборонець; захисник людей»), який під впливом літературних найменувань *Оле́сь* Гончар, *Оле́сь* Донченко та ін. фіксується як документальне ім'я. Оле́сько, Оле́сик, Ле́сько, Ле́сик, Лєсю́та, Лєль. *Кл. в.* Оле́сю! *По батьк.* Оле́сьович, Оле́сівна.

Ори́ся (Ори́на) — те саме, що **Ірина** (з грецької — «мир, спокій»). Ори́ська, Ори́сєнька, Ори́сєчка, Ори́сонька, Ори́сочка, Ори́шка, Ори́шенька, Ори́шєчка, О́рка, О́ронька, О́рочка). *Кл. в.* Ори́сю!

Роксолána (Роксоляна) — ім'я латинського походження, так називали представницю іраномовного скіфського племені; пізніше — русинка, українка (оскільки назву роксоланів перенесли на русинів). Роксолáнонька, Роксолáночка, Рóся, Рóська, Лána, Лáнонька, Лáночка, Ланúся, Ляна, Ляночка. *Кл. в. Роксолáно!*

Сергій — походить з латинської мови, можливо, від слова «служитель»; це римське родове ім'я. Сергійко, Сергієнько, Сергієчко, Сергійчик, Сергúня, Серьóга, Серьóжа. *Кл. в. Сергіо! По батьк. Сергійович, Сергіївна.*

Станіслав (Стась) — слов'янське ім'я, походить від слів «стати» і «слава». Стáсик, Слáва, Славкó, Слáвцьо, Слáвик, Слáвчик. *Кл. в. Станіславе! По батьк. Станіславович, Станіславівна.*

Тамáра — давньоєврейською мовою означає «фінікова пальма; фігове дерево, смоківниця». Тамáронька, Тамáрочка, Тамáрця, Тáма, Тáмонька, Тáмочка, Тамúня, Тамúля, Тамúся, Тóма, Тóмонька, Тóмочка, Томúня, Томúля, Томúся. *Кл. в. Тамáро!*

Харі́тя (Харі́га, Харитя́на) — у грецькій мові означає «витонченість», «краса», «привабливість». Харити́нонька, Харити́ночка, Харити́нка, Ті́на. *Кл. в. Харі́тю!*

Яні́на — утворене від чоловічого імені **Ян** (те саме, що **Іван** — буквально з давньоєврейської «Божа благодать; дар богів»). Яні́нка, Я́на, Я́нонька, Я́ночка, Яну́ся, Я́нка, Я́нця. *Кл. в. Яні́но!*

Ярі́на — те саме, що **Ірина** (з грецької — «мир, спокій»). Ярі́нонька, Ярі́ночка, Ярі́нка, Ярі́ся, Яру́ся, Рі́на, Рі́нонька, Рі́ночка, Рі́нка. *Кл. в. Ярі́но!*

№ впр.	Відповіді до кросвордів, ребусів і головоломок
11	Комунікабельна людина
94	Якось в один день я бачив захід сонця сорок три рази!
189	Двоскладні речення — найпоширеніші. Використовуйте їх!
330	г) 7
344	1. Власне. 2. Справді. 3. Тире. 4. Мабуть. 5. Видимо. 6. Наприклад. 7. Нібито

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

- англ.* — англійська мова
араб. — арабська мова
відм. — відмінок
відокремл. чл. — відокремлений член
вст. сл. — вставне слово
вул. — вулиця
га — гектар
голланд. — голландська мова
грец. — грецька мова
Д. в., д. — давальний відмінок
давньогрец. — давньогрецький
двоскл. — двоскладне
діал. — діалектне слово
дієприкм. — дієприкметник
дієприсл. — дієприслівник
дієсл. — дієслово
дійсн. сп. — дійсний спосіб
З кн. — з книги
З тв. — з творів
заст. — застаріле слово
зв. — звук
Зн. в. — знахідний відмінок
знач. — значення
зневажл. — зневажливе слово
імен. — іменне
іменников. — іменникове
ін. — інше
італ. — італійська мова
кг — кілограм
Кл. в. — кличний відмінок
км — кілометр
л — літр
латин. — латинська мова
літ. — літературний
м — метр
м. — місто
М. в., м. — місцевий відмінок
млн — мільйон
мн. — множина
муз. — музичний термін
Н. в. — називний відмінок
н. е. — наша ера
нак., нак. сп. — наказовий спосіб
насел. — населення
невідм. — невідмінюване слово
незм. — незмінюване слово
- неокл.* — неокличне
нім. — німецька мова
обст. — обставина
одн. — одина
означ. — означення
Ор. в., ор. — орудний відмінок
ос. — особа
перев. — переважно
перен. — переносне значення
по батьк. — по батькові
повн. — повне
пол. — половина
пор. — порівняймо
пошир. — поширене
прийм. — прийменник
прикм. — прикметник
присл. — прислівник
присуд. — присудок
прост. — простий
р. — рік
рр. — роки
Р. в. — родовий відмінок
р. мн. — родовий відмінок мно-
 жини
рідко. — рідковживане слово
р-ну — району
розв. — розвиток
розм. — розмовне слово
розпов. — розповідне
с. — сторінка
серед. (або *с.*) — середній рід
складн. — складний
снт — селище міського типу
спол. — сполучник
ст. — століття, стаття
т. ін. — таке інше
табл. — таблиця
теп. — теперішній
тис. — тисяча, тисячоліття
турец. — турецька мова
узгодж. — узгоджене
ужив. — уживається
укр. — українське
ускладн. — ускладнене
фр. — французька мова
чол. (або *ч.*) — чоловічий рід

ЗМІСТ

- § 1. Мова — найважливіший засіб спілкування,
пізнання, впливу 4

ПОВТОРЕННЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО

- § 2. Словосполучення і речення. Члени речення
(у тому числі однорідні). Звертання. Вставні слова 11
- § 3. Просте і складне речення. Пряма мова і діалог 18

СИНТАКСИС. ПУНКТУАЦІЯ

- § 4. Словосполучення. Будова і види словосполучень
за способами вираження головного слова.
Види підрядного зв'язку слів у словосполученні 25
- § 5. Речення. Види речень за метою висловлювання і
за емоційним забарвленням 32
- § 6. Просте і складне речення. Двоскладне й односкладне
речення 40
- § 7. Порядок слів у реченні. Логічний наголос 45

ПРОСТЕ РЕЧЕННЯ. ДВОСКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

- § 8. Головні члени двоскладного речення.
Підмет і присудок 54
- § 9. Форми вираження підмета 61
- § 10. Простий і складений присудок. Дієслівний складений
присудок 66
- § 11. Іменний складений присудок. Тире між підметом
і присудком 72
- § 12. Другорядні члени речення. Означення — другорядний
член речення 78
- § 13. Прикладка як різновид означення.
Правопис прикладки 85
- § 14. Додаток — другорядний член речення 93
- § 15. Обставина — другорядний член речення.
Види обставин 99
- § 16. Порівняльний зворот. Уживання розділових знаків у
реченнях з порівняльним зворотом 104

ОДНОСКЛАДНЕ ПРОСТЕ РЕЧЕННЯ. НЕПОВНЕ РЕЧЕННЯ

- § 17. Головний член односкладного речення 114
- § 18. Односкладне означено-особове речення 117
- § 19. Односкладне узагальнено-особове речення 123
- § 20. Односкладне неозначено-особове речення 126
- § 21. Односкладне безособове речення 131

§ 22. Односкладне називне речення	136
§ 23. Односкладне речення як частина складного речення	140
§ 24. Повне і неповне речення. Тире в неповному реченні	146

РЕЧЕННЯ З ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ

§ 25. Однорідні члени речення. Зв'язок і розділові знаки між однорідними членами речення	157
§ 26. Однорідні й неоднорідні означення	166
§ 27. Узагальнювальні слова в реченнях з однорідними членами. Двокрапка і тире при узагальнювальних словах у реченнях з однорідними членами	173

РЕЧЕННЯ ЗІ ЗВЕРТАННЯМИ, ВСТАВНИМИ СЛОВАМИ (СЛОВОСПОЛУЧЕННЯМИ, РЕЧЕННЯМИ)

§ 28. Речення зі звертаннями. Непоширені й поширені звертання. Розділові знаки при звертанні	183
§ 29. Речення зі вставними словами (словосполученнями, реченнями). Розділові знаки при вставних словах (словосполученнях, реченнях)	191

РЕЧЕННЯ З ВІДОКРЕМЛЕНИМИ ЧЛЕНАМИ

§ 30. Поняття про відокремлені другорядні члени та уточнювальні члени речення. Розділові знаки при уточнювальних членах	207
§ 31. Відокремлені означення (узгоджені, неузгоджені)	213
§ 32. Відокремлені прикладки	218
§ 33. Відокремлені обставини	224
§ 34. Відокремлені додатки	228
§ 35. Повторення відомостей про просте речення	233

ЗВ'ЯЗНА МОВА (МОВЛЕННЯ)

§ 36. Повторення про зв'язну мову, текст, стилі, типи і жанри висловлювання. Різновиди аудіювання: ознайомлювальне, вивчальне, критичне	239
§ 37. Особливості опису місцевості. Усний стислий переказ розповідного тексту з елементами опису місцевості в художньому стилі	244
§ 38. Особливості опису пам'яток історії та культури. Усний вибірковий переказ розповідного тексту з елементами опису пам'яток історії та культури в науковому стилі	249
§ 39. Усний стислий переказ тексту публіцистичного стилю	252
§ 40. Письмовий стислий переказ розповідного тексту з елементами опису місцевості в художньому стилі	255

§ 41. Письмовий вибірковий переказ розповідного тексту з елементами опису пам'яток історії та культури в публіцистичному стилі	257
§ 42. Письмовий докладний переказ тексту художнього стилю із творчим завданням	260
§ 43. Конспектування як різновид стислого переказу прочитаного науково-навчального тексту. Тематичні виписки	262
§ 44. Діалог, складений на основі радіо- чи телепередачі дискусійного характеру	265
§ 45. Усний твір-опис місцевості (вулиці, міста, села) на основі особистих спостережень і вражень у художньому стилі	268
§ 46. Усний твір-опис пам'яток історії та культури за картиною в публіцистичному стилі	270
§ 47. Усне повідомлення про мову в науковому стилі: зіставлення та узагальнення матеріалу	273
§ 48. Письмовий твір-опис місцевості (вулиці, села, міста), пам'яток історії та культури на основі особистих спостережень і вражень у художньому стилі	276
§ 49. Письмовий твір-оповідання на основі почутого (з обрамленням)	279
§ 50. Письмовий твір-роздум на морально-етичну чи суспільну тему в публіцистичному стилі	281
§ 51. Ділові папери. Протокол	285

Додатки

З орфографічного словника	290
Зі словника синонімів	295
Зі словника антонімів	296
Із тлумачного словника	297
Зі словника фразеологізмів	303
Зі словника власних імен	306
Відповіді до кросвордів, ребусів і головоломок	307
Список скорочень	308

Навчальне видання

ЄРМОЛЕНКО Світлана Яківна
СИЧОВА Вікторія Томасівна

РІДНА МОВА

Підручник для 8 класу
загальноосвітніх навчальних закладів

Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України

У підручнику використані ілюстрації художниці *Ю. Мітченко*, а також фото з фотоальбому «Україна» (К., Дніпро, 2001), роботи учасників Усеукраїнського фотоконкурсу «Моя Україно» та приватних осіб.

Редактори *О. Нечипоренко, М. Жук*
Макет і художнє оформлення *В. Мітченка*
Художній редактор *К. Свіргуненко*
Технічне редагування
та комп'ютерна верстка *І. Селезньової*
Коректор *Ю. Курйоз*

Підписано до друку 21.07.2008. Формат 60×90/16. Папір офс. № 1.
Гарнітура Петербург. Друк офс. Ум. друк. арк. 19,05. Обл.-вид. арк. 17,06.
Ум. фарбовідб. 79,0. Тираж 5000 прим.
Зам. №

Видавництво «Грамота»
Кловський узвіз, 8, м. Київ, 01021
тел./факс: (044) 253-98-04, тел.: 253-90-17, 253-92-64
Електронна адреса: gramota@ukrpost.net

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру України
суб'єктів видавничої справи ДК № 341 від 21.02.2001 р.

Віддруковано з готових діапозитивів видавництва «Грамота»
у ТОВ «Торнадо»
вул. О. Яроша, 18, м. Харків, 61045